

**ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА «ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ ІМЕНІ В.К. МАМУТОВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПАВЛЮЧЕНКО Юлія Миколаївна

УДК 346.14:338.436] (043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРАРНОГО РИНКУ

12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право
(081 – Право)

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
(доктора наук)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Ю.М. Павлюченко
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий консультант –
КОВАЛЬ Ірина Федорівна,
доктор юридичних наук,
професор

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Павлюченко Ю.М. Господарсько-правове забезпечення аграрного ринку. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право (081 – Право). – Донецький національний університет імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України, Вінниця, 2021.

Дисертаційна робота є самостійною завершеною науковою працею, першим комплексним дослідженням господарсько-правового забезпечення аграрного ринку, у результаті якого здійснено теоретичні узагальнення та обґрунтовано нові концептуальні положення і пропозиції з його удосконалення.

На основі дослідження загальнотеоретичних засад господарсько-правового забезпечення аграрного ринку обґрунтовано, що аграрний ринок за своєю сутністю становить багатозначне поняття, котре постає як: сукупність суспільних відносин, врегульованих нормами права, щодо реалізації сільськогосподарської продукції; сфера товарообігу сільськогосподарської продукції; механізм регулювання взаємодії між суб'єктами цього ринку.

Уточнено визначення поняття «аграрний ринок» як сукупності врегульованих нормами права господарських відносин, які виникають між суб'єктами ринку з реалізації сільськогосподарської продукції та надання пов'язаних з реалізацією допоміжних послуг, і базуються на засадах конкуренції, вільного вибору способів і форм реалізації, а також державного контролю за безпечністю сільськогосподарської продукції. Доопрацьовано розмежування поняття аграрного ринку з іншими суміжними поняттями за об'єктом обігу на ринку та за правовою характеристикою ринку.

Визначено, що в межах аграрного ринку внутрішньо узгоджену систему утворюють господарські правовідносини щодо: 1) безпосередньої реалізації сільськогосподарської продукції суб'єктами господарювання; 2) організації

реалізації суб'єктами господарювання сільськогосподарської продукції та надання допоміжних послуг; 3) дотримання суб'єктами господарювання умов реалізації сільськогосподарської продукції; 4) захисту порушених прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку.

Конкретизовано функції аграрного ринку та здійснено їх поділ на основні та додаткові. Проведено класифікацію видів аграрного ринку як об'єкта господарсько-правового регулювання за підставами: 1) територія (внутрішній і зовнішній), 2) характер функціонування (вільний, монополізований та регульований); 3) спосіб ціноутворення (організований та неорганізований); 4) співвідношення попиту і пропозиції (перенасичений, збалансований та дефіцитний); 5) вид сільськогосподарської продукції (зерна, плодоовочевий, м'ясної та молочної продукції та ін.).

Охарактеризовано господарсько-правовий механізм забезпечення аграрного ринку. Запропоновано його визначення як сукупності засобів і способів упорядкування діяльності суб'єктів аграрного ринку, що є необхідними і достатніми для досягнення мети і завдань державного регулювання аграрного ринку та виконання аграрним ринком притаманних йому функцій.

Аргументовано, що законодавче забезпечення аграрного ринку представлене системою закріплених у ГК України та інших нормативно-правових загальних та спеціальних норм, які формують комплексне правове утворення, що включає правові норми, котрі належать до різних інститутів господарського права (правового статусу суб'єктів господарювання, договірних права, технічного регулювання, захисту прав суб'єктів господарювання тощо).

Сформульовано напрями удосконалення господарсько-правового забезпечення аграрного ринку. Наголошено на необхідності розробки та прийняття акту стратегічного характеру (Національної стратегії розвитку аграрного ринку) щодо подальшого керованого розвитку аграрного ринку.

У результаті дослідження структури і правових форм аграрного ринку обґрунтовано, що структура аграрного ринку обумовлена його розумінням як

правовідносин і представлена наступним складом: суб'єкти аграрного ринку, об'єкт аграрного ринку, зміст.

Проведено поділ суб'єктів аграрного ринку на функціональні групи: 1) основні суб'єкти – сільськогосподарські товаровиробники (як первісні продавці), професійні торговці сільськогосподарською продукцією, покупці (суб'єкти господарювання, які придбають продукцію для потреб виробничої діяльності або інших господарських потреб); 2) суб'єкти із допоміжними функціями щодо забезпечення та сприяння реалізації сільськогосподарської продукції (зерновий склад, перевізники тощо); 3) суб'єкти із спеціальними функціями, що пов'язані з державним регулюванням аграрного ринку – суб'єкти організаційно-господарських повноважень (Міністерство аграрної політики та продовольства України; Міністерство економіки України та ін.).

Аргументовано, що інфраструктура аграрного ринку забезпечує рух сільськогосподарської продукції від виробника до споживача. Конкретизовано визначення поняття інфраструктури аграрного ринку. Додатково обґрунтовано пропозицію щодо обов'язкової участі сільськогосподарських товаровиробників серед засновників суб'єктів інфраструктури та стимулювання розвитку сільськогосподарської кооперації.

Запропоновано визначення правової форми організації аграрного ринку як певної визначеної нормами права моделі організації і здійснення діяльності щодо реалізації сільськогосподарської продукції, якій властиві упорядкованість внутрішніх господарських зв'язків, спеціальні умови і правила обігу сільськогосподарської продукції, та поділ її на види. Виокремлено правові форми організації аграрного ринку. Уточнено, що аграрні біржі, оптові ринки сільськогосподарської продукції, агропродовольчі ринки одночасно можуть розглядатися і як правова форма аграрного ринку, і як суб'єкт господарювання, який забезпечує функціонування аграрного ринку у відповідній правовій формі.

Конкретизовано ознаки організованого аграрного ринку та уточнено визначення цього поняття. Доопрацьовано положення з удосконалення

організації оптового ринку сільськогосподарської продукції щодо кола засновників та організаційно-правової форми.

Уточнено юридичну характеристику договорів як правової форми реалізації сільськогосподарської продукції; проведено їх класифікацію за визначенням істотних умов та за способом укладання. З'ясовано переваги реалізації названої продукції за договором контрактації, розроблено заходи щодо удосконалення правового регулювання відносин за цим договором.

На підставі проведеного дослідження господарсько-правових засобів регулювання аграрного ринку доводиться, що господарсько-правовий характер цих засобів обумовлений взаємозв'язком і поєднанням приватних інтересів суб'єктів цього ринку та публічних інтересів, які опосередковують інтереси держави, суспільства, споживачів і пов'язані із забезпеченням продовольчої безпеки, підвищенням стандартів життя, сталого розвитку і правового господарського порядку у сфері реалізації сільськогосподарської продукції.

Запропоновано теоретичну модель господарсько-правового регулювання аграрного ринку, яка являє собою сукупність форм, методів і засобів державного регулювання, які спрямовано на створення економічних, організаційних, правових умов діяльності суб'єктів аграрного ринку, задоволення приватних і публічних інтересів у цій сфері, яка базується на принципі аграрного протекціонізму, і втілення якої може підсилювати або обмежувати саморегулюючу функцію аграрного ринку.

Конкретизовано напрями державного регулювання аграрного ринку. Аргументовано роль певних суб'єктів ринкової інфраструктури у реалізації моделі господарсько-правового регулювання аграрного ринку.

Обґрунтовано, що технічне регулювання як засіб господарсько-правового регулювання аграрного ринку поширюється на сферу реалізації сільськогосподарської продукції, де воно виступає передумовою набуття товарності сільськогосподарською продукцією та спрямоване на забезпечення безпечності такої продукції. Конкретизовано елементи забезпечення безпечності товарної сільськогосподарської продукції.

Розкрито особливості цінового регулювання на аграрному ринку. Додатково обґрунтовано пропозицію встановлення мінімальних цін на певні види сільськогосподарської продукції.

Обґрунтовано мету державної підтримки суб'єктів аграрного ринку. Конкретизовано положення щодо суб'єктів, видів, засобів, напрямів державної підтримки суб'єктів аграрного ринку. Запропоновано ввести такий вид страхування із державною підтримкою як страхування від падіння цін (збитковості сільськогосподарської діяльності).

Доопрацьовано організаційно-правові засади інформаційного забезпечення суб'єктів аграрного ринку в частині конкретизації обов'язкових для збору і надання цим суб'єктам видів інформації; кола суб'єктів, на які покладаються відповідні обов'язки; обґрунтування пропозиції щодо упорядкування і формалізації здійснення моніторингу стану аграрного ринку та інформування суб'єктів цього ринку.

Розкрито напрями державного контролю на аграрному ринку, зокрема до них віднесено контроль: 1) за діяльністю суб'єктів ринкової інфраструктури; 2) за дотриманням вимог щодо безпечності сільськогосподарської продукції; 3) за діяльністю на певних аграрних ринках (зокрема, ринку зерна, насіннєвої продукції, органічної продукції та ін.). Доведено, що в Україні законодавчі вимоги до здійснення державного контролю у сфері забезпечення безпечності сільськогосподарської продукції відповідають вимогам ЄС.

Конкретизовано сферу недержавного контролю за аграрним ринком, додатково аргументовані відмінності між громадським контролем та контролем саморегульованих організацій.

На підставі дослідження питань господарсько-правового захисту прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку обґрунтовано його господарсько-правову природу, конкретизовано зміст і функції. Конкретизовано і згруповано підстави захисту прав суб'єктів аграрного ринку. Доповнено підстави захисту публічних інтересів порушеннями інтересів держави під час надання державної фінансової підтримки певним суб'єктам аграрного ринку.

Розкрито особливості господарсько-правової відповідальності за правопорушення на аграрному ринку, обґрунтовано пропозиції щодо її удосконалення. Конкретизовано способи захисту прав і законних інтересів, які можуть застосовуватися на аграрному ринку, з групуванням їх на види.

Результати дисертаційного дослідження становлять теоретичний і практичний інтерес, можуть бути використані у правотворчій та правозастосовній діяльності, в освітньому процесі, скласти підґрунтя для подальших наукових досліджень у цій сфері. Сформульовані у результаті наукового дослідження положення наукової новизни та всі результати роботи отримані на підставі особистого аналізу наукової літератури, нормативно-правових актів, правозастосовної практики, статистичних даних.

Ключові слова: аграрний ринок, функції ринку, суб'єкт аграрного ринку, структура аграрного ринку, інфраструктура аграрного ринку, правова форма, договори на реалізацію сільськогосподарської продукції, господарсько-правові засоби регулювання, технічне регулювання, цінове регулювання, державна підтримка, інформаційне забезпечення, контроль, господарсько-правова відповідальність, способи і форми захисту прав і законних інтересів.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Розділи у колективних монографіях

1. Павлюченко Ю.М. Державне управління сферами агропромислового комплексу. *Процес модернізації системи державного управління: конституційний, адміністративний та фінансовий аспекти*: колективна монографія / за заг. ред. А.С. Нестеренко. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 419–433.

2. Павлюченко Ю.М. Правові чинники формування участі особистого селянського господарства в аграрному ринку. *Sozioökonomische und rechtliche Faktoren der sozialen Entwicklung unter den Bedingungen der Globalisierung*. Hrsg.

von Doktor der Wirtschaftswissenschaften, Professor Yu.V. Pasichnyk – kollektive Monographie in 2 Bänden, B. 2 – Shioda GmbH, Steyr, Austria, 2018. С. 318–326.

Статті у наукових фахових виданнях України

3. Павлюченко Ю.М. Аграрний ринок як об'єкт правового регулювання. *Вісник Донецького національного університету*. 2014. № 2. С. 119–122.

4. Павлюченко Ю.М. Відповідальність за порушення у сфері виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 106–109. URL: http://pap.in.ua/2_2017/29.pdf.

5. Павлюченко Ю.М., Бобкова А.Г. Учасники відносин у сфері екологічного підприємництва. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 56–62. (Особистий внесок: проведено дослідження правового положення певних груп учасників відносин у сфері екологічного підприємництва).

6. Павлюченко Ю.М., Бобкова А.Г. Щодо відповідальності за порушення при здійсненні екологічного підприємництва. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. № 46. С. 88–91. (Особистий внесок: досліджено законодавчу основу та форми господарсько-правової відповідальності за порушення при здійсненні екологічного підприємництва).

7. Павлюченко Ю.М., Кравчук Б.Ю. Правова характеристика аграрних розписок. *Правничий часопис Донецького університету*. 2017. № 1-2. С. 49–56. (Особистий внесок: доопрацювання правової характеристики аграрних розписок).

8. Павлюченко Ю.М. Завдання і засоби державного регулювання аграрного ринку. *Право України*. 2018. № 5. С. 71–84.

9. Павлюченко Ю.М. Підстави захисту прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку. *Правові системи*. 2018. № 1/2. С. 281–291.

10. Павлюченко Ю.М., Савчук К.О. Правове регулювання поведження з генетично модифікованими організмами. *Правничий часопис Донецького університету*. 2018. № 1-2. С. 35–43. (Особистий внесок: конкретизовано напрями удосконалення правового регулювання поведження з ГМО).

11. Павлюченко Ю.М., Коваль І.Ф. Охоронна функція господарського права. *Право України*. 2019. № 8. С. 15–30. (Особистий внесок: обґрунтовано положення щодо господарсько-правової відповідальності як складової охоронної функції господарського права).

12. Павлюченко Ю.М., Кошевець А. Правова робота з відшкодування збитків, завданих порушеннями господарських договорів. *Правничий часопис Донецького університету*. 2019. № 1. С. 35–44. (Особистий внесок: розкрито зміст правової роботи з відшкодування збитків, завданих порушеннями господарських договорів, у тому числі з реалізації сільськогосподарської продукції).

13. Павлюченко Ю.М. Законодавче забезпечення функціонування аграрного ринку. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 5. С. 208–212. URL: http://www.pap.in.ua/5_2019/53.pdf

14. Павлюченко Ю.М. Правове регулювання ринку органічної продукції. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. Вип. 1. С. 170–175.

15. Павлюченко Ю.М. Господарсько-правові засади використання та захисту прав на торговельні марки. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 77. С. 124–127.

16. Павлюченко Ю.М. Правові засади інформаційного забезпечення суб'єктів аграрного ринку. *Наукові перспективи*. 2021. Вип. 6(12). С. 201–212.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав

17. Павлюченко Ю.М. Реалізація сільськогосподарської продукції за договором контрактації. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky*. 2015. № 5. С. 78–81.

18. Павлюченко Ю.М. Державне регулювання органічного сільського господарства. *Economic and law paradigm of modern society*. 2016. № 1. С. 323–326.

19. Павлюченко Ю.М. Сельскохозяйственные обслуживающие кооперативы как участники аграрного рынка. *Научные труды «Эділет»*. 2017. № 3. С. 119–128.

20. Економіко-правовий механізм функціонування аграрного ринку. *Economic and Law Paradigm of Modern Society*. 2019. № 1. С. 45–50.

21. Pavliuchenko Y.M., Bobkova A.H., Zakharchenko A.M. Legal security of agricultural products as a condition public health system's development. *Wiadomosci lekarskie (Warsaw, Poland : 1960)*. 2019. Vol. 72(12 cz 2). P. 2484–2488. (Особистий внесок: досліджено питання правового регулювання забезпечення безпечності сільськогосподарської продукції в контексті адаптації законодавства України до законодавства ЄС).

22. Pavliuchenko Y.M., Bobkova A.H., Zakharchenko A.M. Legal enforcement of state aid control in the field of healthcare: experience of Ukraine in the context of European integration. *Wiadomosci lekarskie (Warsaw, Poland : 1960)*. 2020. Vol. 73(12 cz 2). P. 2848–2854 (Особистий внесок: досліджено окремі проблемні питання державної допомоги та правового забезпечення контролю за її наданням).

23. Pavliuchenko Y. Conceptual approaches in law to the concept of the agrarian market definition. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 4 (32). Vol. 1. P. 213–219.

24. Pavliuchenko Y. Principles of Business Activity in the Context of Sustainable Development. / Y. Pavliuchenko, K. Kalachenkova, S. Melnyk, O. Titova, R. Kvasnytska. *Lecture Notes in Networks and Systems*. 2021. Vol. 194 LNNS. P. 273–285 (Особистий внесок: досліджено проблемні аспекти впровадження принципу екологізації господарської діяльності як умови сталого розвитку).

25. Павлюченко Ю.М. Система правовідносин щодо реалізації сільськогосподарської продукції. *ReOS*. 2021. № 2. P. 53–60.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

26. Павлюченко Ю.М. Правове забезпечення форм реалізації сільськогосподарської продукції. *Юридическая наука и образование в условиях глобализации: состояние и перспективы развития* : матеріали Міжнарод. науч.-практ. конф., посвященної 30-літтю економіко-правового факультета Донецького нац. ун-та (м. Донецьк, 24–25 жовтня 2013 г.) / под общ. ред. А.Г. Бобковой. Донецьк : ДонНУ, 2013. С. 114–116.

27. Павлюченко Ю.М. Щодо правового статусу учасників аграрного ринку. *Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права* : матеріали круглого столу (м. Харків, 6 грудня 2013 р.) : зб. тез наук. доп. / за заг. ред. А.П. Гетьмана; Нац. Ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків : Право, 2013. С. 173–175.

28. Павлюченко Ю.М. Правові форми участі сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу в аграрному ринку. *«Pravna veda a prax v tretom tisicroci»* : Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie (Kosice, 27–28 februar 2015). Kosice : Univerzita Pavla Jozefa Safarika v Kosiciach. Kosice, 2015. С. 75–78.

29. Павлюченко Ю.М. Правове забезпечення обігу екологічно чистої сільськогосподарської продукції. *Правове забезпечення економічного розвитку та екологічної безпеки суспільства* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 14–15 травня 2015 р.) / за заг. ред. проф., д-ра юрид. наук Бобкової А.Г. Вінниця : ДонНУ, 2015. С. 278–281.

30. Павлюченко Ю.М. Щодо класифікації аграрного ринку як об'єкта правового регулювання. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного та екологічного права* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22–23 травня 2015 р.), присвяченої 90-річчю від народження академіка В.З. Янчука / за ред. проф. В.М. Єрмоленка. Київ : Видавничий центр НУБіП України, 2015. С. 167–170.

31. Павлюченко Ю.М. Щодо вимог до виробництва та реалізації органічної сільськогосподарської продукції. *Конституційні засади правотворення і правозастосування: стан та перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 22 квітня 2016 р.) / ДонНУ, ред. кол. : Гринюк Р.Ф., Турченко О.Г. та ін. Вінниця : ДонНУ, 2016. 176 с.

32. Павлюченко Ю.М. Нормативно-правове регулювання ринку органічної продукції. *Державо- та правотворчі традиції українського народу (до 150-річчя М. С. Грушевського)* : збірник тез доповідей III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 23 листопада 2016 р.). Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. С. 114–116.

33. Павлюченко Ю.М. Щодо об'єктів аграрного ринку. *Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України* : матеріали круглого столу (м. Харків, 2 грудня 2016 р.) / за ред. А.П. Гетьмана. Харків : Право, 2016. С. 155–158.

34. Павлюченко Ю.М. Альтернативный способ разрешения споров между участниками организованного аграрного рынка. *Перспективы развития права* : сборник материалов Междунар. науч. конф. (м. Вильнюс, 22 января 2017 г.). Вильнюс : Университет Казимераса Симонавичуса, 2017. С. 158–167.

35. Павлюченко Ю.М. Щодо адміністративних послуг для функціонування аграрного ринку. *Innovative scientific researches of legal regulation of public administration* : conference proceedings International Scientific Conference «Innovative scientific researches of legal regulation of public administration» (Lublin, June 16–17, 2017). Lublin : Fundacja instytut spraw administracji publicznej, 2017. С. 84–87.

36. Павлюченко Ю.М., Бобкова А.Г. Розвиток екологічного підприємництва як шлях до забезпечення екологічної та продовольчої безпеки. *Право та проблеми сталого розвитку в глобалізованому світі* : матеріали дискусійної панелі Першого Харк. міжнар. юрид. форуму (м. Харків, 3-6 жовтня 2017 р.). Харків : Право, 2017. С. 26–31. (*Особистий внесок: досліджено роль*

органічного сільського господарства як різновиду екологічного підприємництва у досягненні екологічної та продовольчої безпеки).

37. Павлюченко Ю.М. Щодо форм організованого аграрного ринку. *Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Краків, 29 листопада – 1 грудня 2017 р.) / відп. ред. І. В. Злобін, Т. В. Михайліна. Вінниця : ЦОП «Документ Принт», 2017. С. 125–127.

38. Павлюченко Ю.М. Щодо участі особистих селянських господарств в аграрному ринку. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 9 березня 2018 р.) / за ред. Г.О. Ульянової; уклад.: О.В. Дикий, Ю.Д. Батан. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 105–108.

39. Павлюченко Ю.М. Законодавча основа статусу сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як учасників аграрного ринку. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 квітня 2018 р.) / за заг. ред. А.М. Статівки. Харків : Юрайт, 2018. С. 230–235.

40. Павлюченко Ю.М. Щодо регулюючої функції аграрного ринку. *Актуальні проблеми господарського права і процесу* : матеріали круглого столу (м. Київ, 9 листопада 2018 р.) Київ : Видавництво Ліра-К, 2018. С. 134–137.

41. Павлюченко Ю.М. Правове регулювання аграрного ринку як інститут аграрного права. *Сучасний стан та перспективи розвитку земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: теорія та практика* : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Харків, 7 грудня 2018 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. Харків : ТОВ «Оберіг», 2018. С. 153–155.

42. Павлюченко Ю.М. Правова основа захисту економічних інтересів України як учасника європейського аграрного ринку. *Правове забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий, інтелектуальний простір* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.

(м. Хмельницький, 23 квітня 2019 р.). Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. С. 182–186.

43. Павлюченко Ю.М. Щодо функцій аграрного ринку. *Актуальні дослідження правової та історичної науки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. юрид. та істор. спрямування (16 вересня 2019 р.) Випуск 15. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=2753.

44. Павлюченко Ю.М. Щодо правового регулювання державних аграрних інтервенцій. *Господарське право та процес в умовах трансформації суспільних відносин* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 27 вересня 2019 р.). Кривий Ріг : ДЮІ МВС України, 2019. С. 253–264.

45. Павлюченко Ю.М. Правові форми аграрного ринку. *Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф, присвяченої 35-річчю кафедри господарського права Дон. нац. ун-ту ім. Василя Стуса (м. Вінниця, 11–12 жовтня 2019 р.). / Наук. ред. А.Г. Бобкова, А.М. Захарченко. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. С. 235–237.

46. Павлюченко Ю.М. Щодо принципу аграрного протекціонізму в регулюванні аграрного ринку. *Другі наукові читання пам'яті академіка В.К. Мамутова* (м. Київ, 3 липня 2020 р.). / Наук. ред. В.А. Устименко. Київ : НАН України; ДУ «ІЕПД імені В.К. Мамутова НАН України», 2020. С. 273–276.

47. Павлюченко Ю.М. Система органів державного регулювання на аграрному ринку. *Legal science, legislation and law enforcement practice: regularities and development trends* : conference proceedings International scientific and practical conference (Lublin, October 30-31, 2020). Lublin : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. P. 205–209.

48. Павлюченко Ю.М. Правові питання впливу агроінновацій на стан аграрного ринку. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери* : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 листопада 2020 р.) / за ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги, Т.В. Курман. Харків : Юрайт, 2020. С. 207–211.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

49. Павлюченко Ю.М., Бобкова А.Г. Учасники відносин у сфері екологічного підприємництва. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері екологічного підприємництва. *Правове забезпечення розвитку екологічного підприємництва («зеленої» економіки)* : монографія / А.Г. Бобкова, Р.Ф. Гринюк, І.Ф. Коваль та ін.; за заг. ред. А.Г. Бобкової / ДонНУ імені Василя Стуса. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. С. 70–89; 198–217. *(Особистий внесок: досліджено особливості правового статусу суб'єктів екологічного підприємництва та інших учасників відносин у сфері екологічного підприємництва; досліджено питання підстав, видів і форм юридичної відповідальності за правопорушення у сфері екологічного підприємництва).*

50. Павлюченко Ю.М. Публічно-правове забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій. *Актуальні проблеми забезпечення сталого розвитку держави і права* : колективна монографія / За ред. Р.Ф. Гринюка, А.Є. Краковської, О.Г. Турченко. Вінниця : ДонНУ імені Стуса, 2019. С. 285–306.

51. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Т. 15 : Господарське право / редкол. : В. А. Устименко (голова) та ін. Харків : Вид-во «Право», 2019. 784 с. *(Особистий внесок здобувача полягає у підготовці трьох статей, що розкривають значення юридичних термінів, зокрема «Аукціон» (с. 45–49), «Господарсько-правова відповідальність» (с. 126–130) (у співавторстві із А.Г. Бобковою), «Господарсько-торговельна діяльність» (с. 132–136)).*

ANNOTATION

Pavliuchenko Y. Economic and legal support of the agricultural market. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for a Doctor degree of Juridical Science. Speciality 12.00.04 – Economic law; Economic Procedural law. – Vasyl' Stus Donetsk National University, of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Vinnytsia, 2021.

The thesis is an independent completed scientific work, a comprehensive study of economic and legal support of the agricultural market, which resulted in theoretical generalizations and substantiated new conceptual provisions and proposals for its improvement.

Based on the study of general theoretical foundations of economic and legal provision of the agricultural market, it was substantiated that the agricultural market in its essence is a multi-valued concept, which acts as a set of social relations, regulated by the rules of law, on the sale of agricultural products; sphere of turnover of agricultural products; mechanism of interaction between the subjects of this market.

The definition of the concept of "agricultural market" as a set of settled by the rules of law economic relations that arise between market participants on the sale of agricultural products and the provision of related support services is clarified and based on the principles of competition, choice of ways and forms of realization, as well as state control of agricultural products safety. The distinction between the concept of agricultural market and other related concepts by the object of circulation in the market and legal characteristics of the market finalized.

It is determined that within the agrarian market an internally coordinated system is formed by economic legal relations on 1) direct sale of agricultural products by business entities; 2) organization of sale of agricultural products by business entities and provision of auxiliary services; 3) observance by business entities of conditions of sale of agricultural products; 4) protection of violated rights and legitimate interests of agricultural market subjects.

The functions of the agrarian market are concretized and subdivided into main (social, market price discovery, stimulating, selective, coordinating and managing, informative) and additional (pricing, technical and economic, sanitary, controlling, distributive, allocating, communicative, ecology of agriculture and organic agriculture development, assistance to provision of food safety. The classification of types of the agriculture market as an object of economic and legal regulation based on: 1) territory (internal and external), 2) nature of functioning (free, monopolized and regulated) 3) method of pricing (organized and unorganized) 4) supply and demand ratio (oversaturated, balanced and scarce) 5) type of agricultural products (grain, fruit and vegetable, meat, milk and dairy products, etc.).

The economic and legal mechanism to ensure the agriculture market is characterized. Its definition as the totality of means and ways of regulation of agriculture market subjects' activity that are necessary and sufficient to achieve the goals and tasks of state regulation of agriculture market and performance of its functions by the agriculture market has been suggested. The peculiarities of the content of the economic and legal mechanism of the provision of the agrarian market are substantiated. It is argued that the legislative support of the agricultural market is represented by a system of general and special norms enshrined in the Commercial Code of Ukraine and other laws and regulations that form a complex legal formation that includes legal norms belonging to different institutions of economic law (the legal status of business entities, contract law, technical regulation, protection of rights of business entities, etc.).

Directions for improving the economic and legal support of the agrarian market have been formulated. The necessity of elaboration and adoption of the strategic act (National strategy of agricultural market development) to further manageable development of the agricultural market stated.

As a result of the study of the structure and legal forms of the agrarian market has been substantiated that the structure of the agrarian market is conditioned by its understanding as to legal relations and is represented by the following structure: subjects of the agrarian market, the object of the agrarian market, content.

The division of the subjects of the agricultural market into functional groups carried out: 1) main subjects - agricultural producers (as primary sellers), professional sellers of agricultural products, buyers (subjects of managing that will purchase products for the needs of production activities or other business needs); 2) subjects with auxiliary functions to ensure and facilitate the sale of agricultural products (grain train, carriers, etc.); 3) subjects with special functions connected with state regulation of agricultural market - subjects of organizational and economic powers.

It has been argued that agricultural market infrastructure provides the flow of agricultural products from the producer to the consumer and includes entities that provide intermediary services for the sale of these products, additional services, and entities that perform certain functions and powers necessary for the sale of agricultural products. The proposal of the obligatory participation of agricultural commodity producers among the founders of the subjects of infrastructure and stimulation of agricultural cooperation development was additionally substantiated.

The definition of the legal form of agricultural market organization as a model determined by the norms of the law of organization and realization of agricultural products, characterized by the ordering of internal economic relations, special conditions and rules of circulation of agricultural products and their division into types, has been proposed. The legal forms of organization of the agricultural market have been finalized and highlighted. It was specified that agrarian exchanges, wholesale markets of agricultural products, agrifood markets can be simultaneously considered as a legal form of agrarian market and as a subject of management, carrying out the organization and management of functioning of agrarian market of a certain legal form.

Specified the features of an organized agricultural market and clarified the definition of the concept of an organized agricultural market. The provisions for improving the organization of wholesale agricultural products market concerning the range of founders and the legal form of organization finalized.

The legal characteristic of contracts, acting as a legal form of realization of agricultural produce was specified; their classification by definition of essential conditions and by the way of laying made. In addition, the significance of business

contracts for the sale of agricultural products to which the agricultural commodity producer is a party substantiated. The advantages of the sale of agricultural products under the contract of the contract have been clarified and measures to improve the legal regulation of relations under this contract have been developed.

Based on the conducted research of economic and legal means of regulation of the agrarian market, it is concluded that the economic and legal nature of these means is conditioned by the interrelation and combination of private interests of subjects of this market and public interests mediating the state, society, consumers and connected with the provision of food safety, rising of living standards, stable development and legal economic order in the realization of agricultural produce.

The theoretical model of economic and legal regulation of agrarian market was proposed, which is a set of forms, methods and means of state regulation aimed at creation of economic, organizational, legal conditions of activity of subjects of the agrarian market, the satisfaction of private and public interests in this sphere, which is based on the principle of agrarian protectionism, and the implementation of which can strengthen or limit the self-regulating function of the agrarian market.

The directions of state regulation of the agricultural market are specified. The role of the subjects of market infrastructure in the realization of the model of economic and legal regulation of the agricultural market argued.

It was substantiated that technical regulation as a means of agricultural market economic and legal regulation extends to the realization of agricultural products, where it is a precondition for the acquisition of marketability of agricultural products and is aimed at ensuring the safety of these products. The elements of ensuring the safety of agricultural products are specified.

The features of price regulation on the agricultural market have been revealed. In addition, the proposal to establish minimum prices for certain types of agricultural products has been substantiated.

The purpose of state support for agricultural market subjects has been substantiated. The provisions of the subjects of the types, means, directions of state support of the subjects of the agrarian market have been specified. It was proposed to

introduce such type of insurance with state support and insurance against falling prices (unprofitability of agricultural activity).

The organizational and legal bases of information supply of the subjects of the agrarian market in a part of the specification of obligatory for gathering and granting to these subjects of the information; of a circle of subjects, on which the corresponding duties are assigned; the substantiation of the offer on ordering and formalization of realization of monitoring of a condition of the agrarian market and informing of subjects of this market is finished.

The directions of state control on the agricultural market have been revealed. In addition, it was substantiated that in Ukraine the legislative requirements for state control in the field of agricultural products safety comply with EU requirements. The scope of non-state control over the agricultural market has been specified. Additionally argued the differences between the public control and control of self-regulatory organizations, including the subjects, boundaries, grounds, means of implementation, which should be taken into account when improving the legislative support of self-regulation of economic activity.

Based on the research of questions of the economic and legal protection of the rights and legitimate interests of subjects of the agricultural market, the economic and legal nature of such protection is grounded, its meaning and functions are concretised. The grounds for the protection of the rights of subjects of the agricultural market have been grouped. The grounds of public interests protection in granting state financial support to certain agrarian market subjects were supplemented and it was proposed to fix in the legislation. The peculiarities of economic and legal responsibility for offences on the agrarian market were concretized and the propositions for its improvement were grounded. Methods for the protection of rights and legitimate interests that can be applied on the agricultural market were specified and grouped into types.

The results of dissertation research are of theoretical and practical interest, can be used in law-making and law enforcement activities, in the educational process, as well as form the basis for further research in this area. The provisions of scientific novelty formulated as a result of scientific research and all the results of the work were

obtained based on personal study and analysis of scientific literature, normative-legal acts, law enforcement practice, statistical data.

Keywords: agricultural market, functions of the agricultural market, subject of the agricultural market, the structure of the agricultural market, the infrastructure of the agricultural market, legal form, contracts on the sale of agricultural products, economic and legal means of regulation, technical regulation, price regulation, state support, information support, control, economic and legal responsibility, ways and forms of rights and legal interests protection.

LIST OF PUBLICATIONS ON THE TOPIC OF DISSERTATION

Chapters in the collective monograph

1. Pavliuchenko, Y.M. (2017), *Derzhavne upravlinnya sferamy ahropromyslovoho kompleksu* [State management of agro-industrial complex]. Protses modernizatsiyi systemy derzhavnoho upravlinnya: konstytutsiyunny, administratyvnyy ta finansovyy aspekty [The process of modernization of the public administration system: constitutional, administrative and financial aspects]. Kollektive monographie. Vydavnychyy dim «Hel'vetyka». Odesa. Ukraine, pp. 419–433.

2. Pavliuchenko, Y.M. (2018). *Pravovi chynnyky formuvannya uchasti osobystoho selyans'koho hospodarstva v ahrarnomu rynku* [Legal factors of formation of participation of personal peasant economy in the agrarian market]. Sozioökonomische und rechtliche Faktoren der sozialen Entwicklung unter den Bedingungen der Globalisierung. kollektive monographie in 2 Bänden, B. 2. Shioda GmbH, Steyr, Austria, pp. 318–326.

Articles in scientific professional publications of Ukraine

3. Pavliuchenko, Y.M. (2014). *Ahrarnyy rynek yak ob'yekt pravovoho rehulyuvannya* [The agricultural market as an object of legal regulation]. Bulletin of Donetsk National University, vol. 2, pp. 119–122.

4. Pavliuchenko, Y.M. (2017). *Vidpovidal'nist' za porushennya u sferi vyrobnytstva ta obihu orhanichnoyi sil's'kohospodars'koyi produktsiyi* [Liability for violations in the production and circulation of organic agricultural products]. *Comparative analytical law*, vol. 2, pp. 106–109. URL: http://pap.in.ua/2_2017/29.pdf.
5. Pavliuchenko, Y.M., Bobkova, A.H. (2017). *Uchasnyky vidnosyn u sferi ekolohichnoho pidpryyemnytstva* [Participants in relations in the field of environmental entrepreneurship]. *Entrepreneurship, economy and law*, vol. 9, pp. 56–62 (*Personal contribution: a study of the legal status of certain groups of participants in the field of environmental entrepreneurship*).
6. Pavliuchenko, Y.M., Bobkova, A.H. (2017). *Shchodo vidpovidal'nosti za porushennya pry zdiysnenni ekolohichnoho pidpryyemnytstva* [Regarding liability for violations in the implementation of environmental entrepreneurship]. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, vol. 46, pp. 88–91 (*Personal contribution: the legislative basis and forms of economic and legal liability for violations in the implementation of environmental entrepreneurship are studied*).
7. Pavliuchenko, Y.M., Kravchuk, B.Yu. (2017). *Pravova kharakterystyka ahrarnykh rozpysok* [Legal characteristics of agricultural receipts]. *Law Journal of Donetsk University*, vol. 1-2, pp. 49–56 (*Personal contribution: finalization of the legal characteristics of agricultural receipts*).
8. Pavliuchenko, Y.M. (2018). *Zavdannya i zasoby derzhavnoho rehulyuvannya ahrarnoho rynku* [Tasks and means of state regulation of the agricultural market]. *Law of Ukraine*, vol. 5, pp. 71–84.
9. Pavliuchenko, Y.M. (2018). *Pidstavy zakhystu prav i zakonnykh interesiv sub'yektiv ahrarnoho rynku* [Grounds for protection of the rights and legitimate interests of agricultural market participants]. *Legal systems*, vol. 1-2, pp. 281–291.
10. Pavliuchenko, Y.M., Savchuk, K.O. (2018). *Pravove rehulyuvannya povodzhennya z henetychno modyfikovanyimi orhanizmamy* [Legal regulation of the treatment of genetically modified organisms]. *Bulletin of Donetsk National University*, vol. 1-2, pp. 35–43 (*Personal contribution: the directions of improvement of legal regulation of GMO handling are specified*).

11. Pavliuchenko, Y.M., Koval', I.F. (2019). *Okhoronna funktsiya hospodars'koho prava* [Protective function of economic law]. Law of Ukraine, vol. 8, pp. 15–30 (*Personal contribution: the provisions on economic and legal liability as a component of the protective function of commercial law are substantiated*).

12. Pavliuchenko, Y.M., Koshevets', A.A. (2019). *Pravova robota z vidshkoduvannya zbytkiv, zavdanykh porushennyamy hospodars'kykh dohovoriv* [Legal work to compensate for damages caused by violations of economic agreements]. Bulletin of Donetsk National University, vol. 1, pp. 35–44 (*Personal contribution: the content of legal work on compensation for damages caused by violations of economic agreements, in particular, on the sale of agricultural products*).

13. Pavliuchenko, Y.M. (2020). *Pravove rehulyuvannya rynku orhanichnoyi produktsiyi* [Legal regulation of the organic products market]. Actual problems of jurisprudence, vol. 1, pp. 170-175.

14. Pavliuchenko, Y.M. (2019). *Zakonodavche zabezpechennya funktsionuvannya ahrarnoho rynku* [Legislative support for the functioning of the agricultural market]. Comparative analytical law, vol. 5, pp. 208–212. URL: http://www.pap.in.ua/5_2019/53.pdf.

15. Pavliuchenko, Y.M. (2020). *Hospodars'ko-pravovi zasady vykorystannya ta zakhystu prav na torhovel'ni marky* [Economic and legal principles of use and protection of trademark rights]. Journal of Eastern European Law, vol. 77, pp. 124–127.

16. Pavliuchenko, Y.M. (2021). *Pravovi zasady informatsiynoho zabezpechennya sub'yektiv ahrarnoho rynku* [Legal bases of information support of agrarian market subjects]. Scientific perspectives, vol. 6(12), pp. 201–212.

Articles in scientific periodicals of other countries

17. Pavliuchenko, Y.M. (2015). *Realizatsiya sil's'kohospodars'koyi produktsiyi za dohovorom kontraktatsiyi* [Sales of agricultural products under the contract]. Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky, vol. 5, pp. 78–81.

18. Pavliuchenko, Y.M. (2016). *Derzhavne rehulyuvannya orhanichnoho sil's'koho hospodarstva* [State regulation of organic agriculture]. Economic and law paradigm of modern society, vol. 1, pp. 323–326.
19. Pavliuchenko, Y.M. (2017). Agricultural service cooperatives as participants in the agricultural market. Scientific-works-of-Adilet, vol. 3, pp. 119–128.
20. Pavliuchenko, Y.M. (2019). *Ekonomiko-pravovyy mekhanizm funktsionuvannya ahrarnoho rynku* [Economic and legal mechanism of the agricultural market]. Economic and Law Paradigm of Modern Society, vol. 1, pp. 45–50.
21. Pavliuchenko, Y.M., Bobkova, A.H., Zakharchenko, A.M. (2019). Legal security of agricultural products as a condition public health system's development. Wiadomosci lekarskie, vol. 72(12 cz 2), pp. 2484–2488. (*Personal contribution: the issue of legal regulation of ensuring the safety of agricultural products in the context of adaptation of Ukrainian legislation to EU legislation is studied*).
22. Pavliuchenko, Y.M., Bobkova, A.H., Zakharchenko, A.M. (2020). Legal enforcement of state aid control in the field of healthcare: experience of Ukraine in the context of European integration. Wiadomosci lekarskie, vol. 73(12 cz 2), pp. 2848–2854. (*Personal contribution: some problematic issues of state aid and legal support of its provision are investigated*).
23. Pavliuchenko, Yu. (2020). Conceptual approaches in law to the concept of the agrarian market definition. Knowledge, Education, Law, Management, №. 4 (32), vol. 1, pp. 213–219.
24. Pavliuchenko, Y. (2021). Principles of Business Activity in the Context of Sustainable Development. / K. Kalachenkova, S. Melnyk, O. Titova, R. Kvasnytska. Lecture Notes in Networks and Systems. 194 LNNS, pp. 273–285. (*Personal contribution: problematic aspects of introduction of the principle of greening of economic activity as conditions of sustainable development are investigated*).
25. Pavliuchenko, Y.M. (2021). *Systema pravovidnosyn shchodo realizatsiyi sil's'kohospodars'koyi produktsiyi* [The system of legal relations for the sale of agricultural products]. ReOS, vol. 2, pp. 53–60.

Papers certifying the approbation of the dissertation materials

26. Pavliuchenko, Y.M. (2013). *Pravove zabezpechennya form realizatsiyi sil's'kohospodars'koyi produktsiyi* [Legal support of forms of sale of agricultural products]. Materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. [Proceedings of International scientific-practical conference] Yurydycheskaya nauka y obrazovanye v uslovyyakh hlobalyzatsyy: sostoyanye y perspektyvy razvytyya [Legal science and education in the context of globalization: the state and prospects of development], Donetsk, Ukraine, Oktober 24-25, 2013, pp. 114–116.

27. Pavliuchenko, Y.M. (2013). *Shchodo pravovoho statusu uchashnykiv ahrarnoho rynku* [Regarding the legal status of agricultural market participants]. Materialy Kruhloho stolu [Round table materials] Suchasni naukovo-praktychni problemy ekolohichnoho, zemel'noho ta ahrarnoho prava [Modern scientific and practical problems of environmental, land and agricultural law], Kharkiv, Ukraine, December 6, 2013, pp. 173–175.

28. Pavliuchenko, Y.M. (2015). *Pravovi formy uchasti sil's'kohospodars'koho obsluhovuyuchoho kooperatyvu v ahrarnomu rynku* [Legal forms of participation of an agricultural service cooperative in the agricultural market]. Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie [Proceedings of International scientific conference] Pravna veda a prax v tretom tisicroci [Legal science and practice in the third millennium], Kosice, Slovakia, Februar 27-28, 2015, pp. 75–78.

29. Pavliuchenko, Y.M. (2015). *Pravove zabezpechennya obihu ekolohichno chystoyi sil's'kohospodars'koyi produktsiyi* [Legal support for the circulation of environmentally friendly agricultural products]. Materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. [Proceedings of All-Ukrainian Scientific-practical conference] Pravove zabezpechennya ekonomichnoho rozvytku ta ekolohichnoyi bezpeky suspil's'tva [Legal support of economic development and ecological security of society], Vinnytsya, Ukraine, May 14-15, 2015, pp. 278–281.

30. Pavliuchenko, Y.M. (2015). *Shchodo klasyfikatsiyi ahrarnoho rynku yak ob'yekta pravovoho rehulyuvannya* [Regarding the classification of the agricultural

market as an object of legal regulation]. *Materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf.* [Proceedings of All-Ukrainian Scientific-practical conference] *Suchasni tendentsiyi ta perspektyvy rozvytku ahrarnoho, zemel'noho ta ekolohichnoho prava* [Current trends and prospects for the development of agricultural, land and environmental law], Kyiv, Ukraine, May 22-23, 2015, pp. 167–170.

31. Pavliuchenko, Y.M. (2016). *Shchodo vymoh do vyrobnytstva ta realizatsiyi orhanichnoyi sil's'kohospodars'koyi produktsiyi* [Regarding the requirements for the production and sale of organic agricultural products]. *Materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf.* [Proceedings of All-Ukrainian Scientific-practical conference] *Konstytutsiyini zasady pravotvorenniya i pravozastosuvannya: stan ta perspektyvy rozvytku* [Constitutional principles of law-making and law enforcement: state and prospects of development], Vinnytsya, Ukraine, April 22, 2016, 176 p.

32. Pavliuchenko, Y.M. (2016). *Normatyvno-pravove rehulyuvannya rynku orhanichnoyi produktsiyi* [Legal regulation of the market of organic products]. *Zbirnyk tez dopovidey III Vseukr. nauk.-prakt. konf.* [collection of abstracts of reports III All-Ukrainian scientific-practical conference] *Derzhavo- ta pravotvorchi tradytsiyi ukrayins'koho narodu (do 150-richchya M. S. Hrushevs'koho)* [State and law-making traditions of the Ukrainian people], Vinnytsya, Ukraine, November 23, 2016, pp. 114–116.

33. Pavliuchenko, Y.M. (2016). *Shchodo ob'yektiv ahrarnoho rynku* [Regarding the objects of the agricultural market]. *Materialy Kruhloho stolu* [Round table materials] *Teoretychni ta praktychni aspekty realizatsiyi ekolohichnoho, zemel'noho, ahrarnoho prava v umovakh staloho rozvytku Ukrayiny* [Theoretical and practical aspects of the implementation of environmental, land, agricultural law in terms of sustainable development of Ukraine], Kharkiv, Ukraine, December 2, 2016, pp. 155–158.

34. Pavliuchenko, Y.M. (2017). *Al'ternativnyy sposob razresheniya sporov mezhdou uchastnikami organizovannogo agrarnogo rynku* [An alternative way to resolve disputes between participants in the organized agricultural market]. *Materialy mizhnar nauk.-prakt. konf.* [Proceedings of international scientific-practical

conference] *Perspektivy razvitiya prava* [Prospects for the development of law], Vilnius, Lithuania, January, 2017, pp. 158–167.

35. Pavliuchenko, Y.M. (2017). *Shchodo administratyvnykh posluh dlya funktsionuvannya ahrarnoho rynku* [Regarding administrative services for the functioning of the agricultural market]. Conference proceedings International Scientific Conference Innovative scientific researches of legal regulation of public administration, Lublin, Poland, June 16-17, 2017, pp. 84–87.

36. Pavliuchenko, Yu.M., Bobkova, A.H. (2017). *Rozvytok ekolohichnoho pidpryyemnytstva yak shlyakh do zabezpechennya ekolohichnoyi ta prodovol'choyi bezpeky* [Development of ecological entrepreneurship as a way to ensure ecological and food security]. Materialy diskusiyanoi paneli Pershoho Khark. mizhnar. yuryd. forumu [Materials of the discussion panel of the First Kharkiv' international juridical forum] *Pravo ta problemy staloho rozvytku v hlobalizovanomu sviti* [Law and problems of sustainable development in a globalized world], Kharkiv, Ukraine, Oktober 3-6, 2017, pp. 26–31. (*Personal contribution: the role of organic agriculture as a kind of ecological entrepreneurship in achieving ecological and food security is studied*).

37. Pavliuchenko, Y.M. (2017). *Shchodo form orhanizovanoho ahrarnoho rynku* [Regarding the forms of organized agricultural market]. Materialy mizhnar nauk.-prakt. konf. [Proceedings of International Scientific practical Conference] *Ekonomiko-pravova paradyhma rozvytku suchasnoho suspil'stva* [Economic and legal paradigm of modern society], Krakow, Poland, November 29 – December 1, 2017, pp. 125–127.

38. Pavliuchenko, Y.M. (2018). *Shchodo uchasti osobystykh selyans'kykh hospodarstv v ahrarnomu rynku* [Regarding the participation of private farms in the agricultural market]. Materialy mizhnar nauk.-prakt. konf. [Proceedings of International Scientific practical Conference] *Yurydychna nauka novoho chasu: tradytsiyi ta vektory rozvytku* [Legal science of modern times: traditions and vectors of development], Odessa, Ukraine, March 9, 2018, pp. 105–108.

39. Pavliuchenko, Y.M. (2018). *Zakonodavcha osnova statusu sil's'kohospodars'kykh obsluhovuyuchykh kooperatyviv yak uchasnykiv ahrarnoho rynku* [Legislative basis for the status of agricultural service cooperatives as participants in the agricultural market]. Materialy nauk.-prakt. konf. [Proceedings of Scientific practical Conference] Priorytetni napryamy rozvytku ahrarnoho zakonodavstva i prava v suchasnykh umovakh [Priority directions of development of agrarian legislation and law in modern conditions], Kharkiv, Ukraine, April 20, 2018, pp. 230–235.

40. Pavliuchenko, Y.M. (2018). *Shchodo rehulyuyuchoyi funktsiyi ahrarnoho rynku* [Regarding the regulatory function of the agricultural market]. Materialy Kruhloho stolu [Round table materials] Aktual'ni problemy hospodars'koho prava i protsesu [Actual problems of economic law and process], Kyiv, Ukraine, November 9, 2018, pp. 134–137.

41. Pavliuchenko, Y.M. (2018). *Pravove rehulyuvannya ahrarnoho rynku yak instytut ahrarnoho prava* [Legal regulation of the agricultural market as an institution of agrarian law]. Materialy nauk.-prakt. konf. [Proceedings of Scientific practical Conference] Suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku zemel'noho, ahrarnoho, ekolohichnoho ta pryrodoresursnoho prava: teoriya ta praktyka [Current state and prospects of development of land, agricultural, ecological and natural resource law: theory and practice], Kharkiv, Ukraine, December 7, 2018, pp. 153–155.

42. Pavliuchenko, Y.M. (2019). *Pravova osnova zakhystu ekonomichnykh interesiv Ukrainy yak uchasnyka yevropeys'koho ahrarnoho rynku* [Legal basis for the protection of Ukraine's economic interests as a participant in the European agricultural market]. Materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. [Proceedings of All-Ukrainian scientific-practical conference] Pravove zabezpechennya intehtratsiyi Ukrainy v yevropeys'kyy politychnyy, ekonomichnyy, bezpekovyy, intelektual'nyy prostir [Legal support of Ukraine's integration into the European political, economic, security, intellectual space], Khmelnytskyi, Ukraine, April 23, 2019, pp. 182–186.

43. Pavliuchenko, Y.M. (2019). *Shchodo funktsiy ahrarnoho rynku* [Regarding the functions of the agricultural market]. Materialy mizhnar nauk.-prakt. konf.

[Proceedings of international scientific-practical conference] Aktual'ni doslidzhennya pravovoyi ta istorychnoyi nauky [Current research in legal and historical science], September 16, 2019. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=2753.

44. Pavliuchenko, Y.M. (2019). *Shchodo pravovoho rehulyuvannya derzhavnykh ahrarnykh interventsiy* [Regarding the legal regulation of state agrarian interventions]. Materialy II Vseukr. nauk.-prakt. konf. [Proceedings of II All-Ukrainian scientific-practical conference] Hospodars'ke pravo ta protses v umovakh transformatsiyi suspil'nykh vidnosyn [Economic law and the process in the transformation of social relations], Kryiy Rih, Ukraine, September 17, 2019, pp. 253–264.

45. Pavliuchenko, Y.M. (2019). *Pravovi formy ahrarnoho rynku* [Legal forms of the agricultural market]. Materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. [Proceedings of All-Ukrainian scientific-practical conference] Pravove zabezpechennya sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku: stan ta perspektyvy [Legal support of socio-economic development: status and prospects], Vinnytsya, Ukraine, Oktober 11-12, 2019, pp. 235–237.

46. Pavliuchenko, Y.M. (2020). *Shchodo pryntsypu ahrarnoho protektsionizmu v rehulyuvanni ahrarnoho rynku* [Regarding the principle of agrarian protectionism in the regulation of the agrarian market]. Materialy Druhykh naukovykh chytan' pam'yati akademika V.K. Mamutova [materials of the Second scientific readings in memory of Academician V. K. Mamutov], Kyyiv, Ukraine, July 3, 2020, pp. 273–276.

47. Pavliuchenko, Y.M. (2020). *Systema orhaniv derzhavnoho rehulyuvannya na ahrarnomu rynku* [The system of state regulations in the agricultural market]. Conference proceedings International scientific and practical conference Legal science, legislation and law enforcement practice: regularities and development trends, Lublin, Poland. October 30-31, 2020, pp. 205–209.

48. Pavliuchenko, Y.M. (2020). *Pravovi pytannya vplyvu ahroinnovatsiy na stan ahrarnoho rynku* [Legal issues of the impact of agroinnovation on the state of the agricultural market]. Materialy mizhnar nauk.-prakt. konf. [Proceedings of International Scientific practical Conference] Aktual'ni pravovi problemy

innovatsiynoho rozvytku ahrosfery [Actual legal problems of innovative development of the agrosphere], Kharkiv, Ukraine, November 20, 2020, pp. 207–211.

Published papers that additionally reflect the scientific results of the dissertation

49. Pavliuchenko, Y.M., Bobkova, A.H. Uchasnyky vidnosyn u sferi ekolohichnoho pidpryyemnytstva [Participants in relations in the field of environmental entrepreneurship]. Yurydychna vidpovidal'nist' za pravoporushennya u sferi ekolohichnoho pidpryyemnytstva [Legal liability for offenses in the field of environmental entrepreneurship]. Pravove zabezpechennya rozvytku ekolohichnoho pidpryyemnytstva («zelenoyi» ekonomiky) [Legal support for the development of environmental entrepreneurship ("green" economy)]. Monograph. TOV «Nilan-LTD», Vinnytsya, Ukraine, pp. 70–89; 198–217. (*Personal contribution: features of the legal status of subjects of ecological business and other participants of relations in the field of ecological business are investigated; questions of the bases, types and forms of legal responsibility for offenses in the field of ecological business are investigated*).

50. Pavliuchenko, Y.M. (2019). Publichno-pravove zabezpechennya sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku sil's'kykh terytoriy [Public and legal support of socio-economic development of rural areas]. Aktual'ni problemy zabezpechennya staloho rozvytku derzhavy i prava [Actual problems of ensuring sustainable development of the state and law]. Collective monograph. Vasyl' Stus DonNU. Vinnytsya, Ukraine, pp. 285–306.

51. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia : u 20 t. / T. 15: Hospodarske pravo / redkol. : V. A. Ustymenko (holova) ta in. Kharkiv : Vyd-vo «Pravo», 2019. 784 s. (*personal contribution is the preparation of three articles that reveal the meaning of legal terms, in particular "Auction" (pp. 45-49), "Economic and legal liability" (pp. 126-130) (co-authored with AG Bobkova), "Economic and trade activities" (pp. 132-136)*).

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	33
ВСТУП	34
РОЗДІЛ 1 Загальнотеоретичні засади господарсько-правового забезпечення аграрного ринку	49
1.1 Економіко-правова характеристика аграрного ринку	49
1.2 Аграрний ринок як система правовідносин	66
1.3 Функції та види аграрного ринку	88
1.4 Господарсько-правовий механізм забезпечення аграрного ринку	102
1.5 Законодавча основа господарсько-правового забезпечення аграрного ринку	118
Висновки до розділу 1	133
РОЗДІЛ 2 Структура і правові форми аграрного ринку	137
2.1 Структура аграрного ринку	137
2.1.1 Загальна характеристика структури аграрного ринку	137
2.1.2 Інфраструктура аграрного ринку	158
2.2 Правова форма організації аграрного ринку	179
2.3 Правова форма реалізації сільськогосподарської продукції	201
Висновки до розділу 2	218
РОЗДІЛ 3 Господарсько-правові засоби регулювання аграрного ринку	223
3.1 Модель господарсько-правового регулювання аграрного ринку	223
3.2 Технічне регулювання у сфері реалізації сільськогосподарської продукції	242
3.3 Цінове регулювання на аграрному ринку	257
3.4 Державна підтримка суб'єктів аграрного ринку	270
3.5 Інформаційне забезпечення суб'єктів аграрного ринку	288
3.6 Контроль за аграрним ринком	300
Висновки до розділу 3	317
РОЗДІЛ 4 Господарсько-правовий захист прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку	322

4.1	Поняття та підстави захисту прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку	322
4.2	Господарсько-правова відповідальність за правопорушення на аграрному ринку	340
4.3	Способи і форми захисту прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку	363
	Висновки до розділу 4	382
	ВИСНОВКИ	384
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	389
	ДОДАТКИ	449

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГМО	– генетично модифіковані організми
Держпродспоживслужба	– Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів
ДСТУ 4303:2004	– Національний стандарт ДСТУ 4303:2004 «Торгівля роздрібна та оптова»
Закон № 771/97-ВР	– Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпеки та якості харчових продуктів»
Закон № 2042-VIII	– Закон України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин»
Закон № 2496-VIII	– Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції»
КМУ Мінагрополітики	– Кабінет Міністрів України Міністерство аграрної політики та продовольства України
НКЦПФР	– Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку
ОРСП	– оптовий ринок сільськогосподарської продукції
ОСГ	– особисте селянське господарство
Регламент № 178/2002	– Регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) «Про встановлення загальних принципів і вимог харчового права, створення Європейського органу з безпеки харчових продуктів та встановлення процедур у питаннях, пов'язаних із безпекою харчових продуктів» від 28 січня 2002 р. № 178/2002
Угода про Асоціацію	– Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Ринкові перетворення зумовили трансформацію економічних відносин, зокрема у сфері аграрного ринку, який виступає рушієм підтримки і зростання національної економіки. Аграрний ринок опосередковує сталу систему господарських зв'язків, які забезпечують рух сільськогосподарської продукції, прибутковість діяльності суб'єктів господарювання – сільськогосподарських товаровиробників, розвиток аграрного сектору економіки та продовольчу безпеку держави.

Водночас сучасний розвиток аграрного ринку супроводжується низкою проблем, які стримують його належне функціонування як складової аграрного сектору економіки. Це, насамперед, наявність системних кризових явищ у національній економіці, нерозвиненість організованого аграрного ринку, суб'єктів ринкової інфраструктури, обмеженість доступу до аграрного ринку суб'єктів малого підприємництва, що негативно позначається на виконанні аграрним ринком його основних функцій. Наявні проблеми актуалізують питання підвищення ефективності господарсько-правового забезпечення аграрного ринку.

Законодавчу основу регулювання аграрного ринку складають положення Господарського кодексу України (далі – ГК України), Цивільного кодексу України, (далі – ЦК України), Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» та інших нормативно-правових актів. Також, оскільки аграрний ринок уособлює відносини щодо реалізації сільськогосподарської продукції, законодавчу основу його регулювання становлять положення численних законів та підзаконних нормативно-правових актів щодо форм, способів та умов реалізації сільськогосподарської продукції, правового статусу суб'єктів аграрного ринку, реалізації сільськогосподарської продукції певних видів та ін. Проте стан законодавчого регулювання характеризується наявністю застарілих, декларативних норм, положень, які не забезпечені механізмом реалізації, а також суперечностей і прогалин у регулюванні. Не сформована оптимальна модель співвідношення державного регулювання із саморегулюванням аграрного ринку.

Окремі питання аграрного ринку та реалізації сільськогосподарської продукції досліджували у різні часи представники різних галузей юридичної науки, зокрема: О. М. Батигіна, В. М. Єрмоленко, А. О. Куценко, Л. О. Панькова, О. А. Поліводський, Л. І. Полюхович, І. О. Прогляда, В. І. Семчик, А. М. Статівка, О. В. Цюра та ін. Їхні дослідження були присвячені аналізу питань правового регулювання реалізації сільськогосподарської продукції, оптових ринків сільськогосподарської продукції (далі – ОРСП), біржової торгівлі, договорів щодо реалізації сільськогосподарської продукції. Теоретичні напрацювання зазначених фахівців торкаються лише частини питань, які вимагають вирішення в контексті господарсько-правового забезпечення аграрного ринку. Зокрема, потребують ґрунтовної розробки питання господарсько-правового механізму забезпечення аграрного ринку, господарсько-правових засобів такого забезпечення, захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання на цьому ринку. Посилення господарсько-правового напрямку дослідження зазначеної проблематики об'єктивно зумовлено економіко-правовою сутністю аграрного ринку та господарським характером відносин, які складаються щодо реалізації сільськогосподарської продукції.

Вищевикладене вказує на актуальність обраної теми та доцільність дослідження господарсько-правового забезпечення аграрного ринку, що і обумовило вибір теми дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана згідно з планом науково-дослідної діяльності юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса МОН України в рамках тем: «Розвиток правової системи України: стан та перспективи» (державний реєстраційний номер 0112U002868), «Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи» (державний реєстраційний номер 0118U003140), в межах яких авторкою проведено дослідження та запропоновано шляхи удосконалення господарсько-правового забезпечення аграрного ринку.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є розроблення цілісних, науково обґрунтованих та таких, що відповідають сучасним соціально-економічним умовам, концептуальних положень щодо

господарсько-правового забезпечення аграрного ринку, та формуванню на їх основі пропозицій з удосконалення господарського законодавства у цій сфері.

Для досягнення зазначеної мети поставлено та вирішено такі *завдання*:

виявити сутність аграрного ринку як економіко-правової категорії;

дослідити аграрний ринок як систему правовідносин;

конкретизувати функції та види аграрного ринку;

надати характеристику господарсько-правовому механізму забезпечення аграрного ринку;

обґрунтувати напрями удосконалення законодавчої основи господарсько-правового забезпечення аграрного ринку;

уточнити загальну структуру та інфраструктуру аграрного ринку;

виявити особливості правових форм організації аграрного ринку;

виокремити правові форми реалізації сільськогосподарської продукції;

доопрацювати теоретичну модель господарсько-правового регулювання аграрного ринку;

уточнити особливості технічного регулювання у сфері реалізації сільськогосподарської продукції;

проаналізувати положення щодо цінового регулювання на аграрному ринку;

визначити види та способи державної підтримки суб'єктів аграрного ринку;

доопрацювати організаційно-правові засади інформаційного забезпечення суб'єктів аграрного ринку;

розкрити напрями державного і недержавного контролю на аграрному ринку;

дослідити поняття і конкретизувати підстави захисту прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку;

проаналізувати господарсько-правову відповідальність за правопорушення на аграрному ринку;

конкретизувати способи і форми захисту прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку.

Об'єктом дослідження є сукупність суспільних відносин, які складаються у зв'язку із організацією реалізації сільськогосподарської продукції та її здійсненням.

Предметом дослідження є господарсько-правове забезпечення аграрного ринку.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, які використовуються у юридичній науці. Діалектичний метод взято за основу всього дослідження, що дало змогу розкрити аграрний ринок як складне економіко-правове явище, його динаміку та зв'язок з іншими правовими явищами (підрозділ 1.1, 1.2, 1.3, 1.4). Формально-логічний метод використано для дослідження поняття аграрного ринку, опрацювання іншого понятійного апарату, аналізу нормативно-правових актів, якими регулюється реалізація сільськогосподарської продукції (підрозділи 1.1, 1.5, 2.2, 3.1, 4.1, 4.3). За допомогою методів спостереження і порівняння за різними показниками, проведено аналіз стану аграрного ринку та його законодавчого регулювання (підрозділи 2.1, 3.3, 3.4, 3.5, 3.6). Виокремлення та дослідження структури, правових форм аграрного ринку, господарсько-правових засобів його державного регулювання здійснено з використанням історичного, системно-структурного методів, методу аналізу і синтезу (підрозділи 2.1, 2.3, 3.2, 3.3, 3.5). Порівняльно-правовий метод застосовано для виявлення та аналізу підходів господарсько-правового забезпечення аграрного ринку у різних країнах (підрозділи 2.2, 3.2, 3.3, 3.4). Формально-юридичний метод, методи індукції і дедукції використано для опрацювання питань захисту та господарсько-правової відповідальності за порушення на аграрному ринку (підрозділи 4.1, 4.2, 4.3). За допомогою логіко-юридичного методу було підготовлено пропозиції з удосконалення законодавства, яким регулюється аграрний ринок (підрозділи 2.1, 2.3, 4.1, 4.2).

Теоретичну основу дослідження, крім робіт вищезазначених авторів, становлять наукові праці юристів та економістів, які досліджували питання господарських правовідносин, господарсько-правової відповідальності, засобів

господарсько-правового регулювання, господарсько-правового механізму, зокрема таких як: С. С. Алексєєв, В. Г. Андрійчук, О. А. Беляневич, А. Г. Бобкова, С. Н. Братусь, О. М. Вінник, О. П. Віхров, Р. О. Ворон, О. В. Гарагонич, О. С. Головачова, Х. А. Григор'єва, Т. Г. Дудар, В. Т. Дудар, А. В. Духневич, Г. Л. Знаменський, Є. М. Кирилюк, Ю. С. Коваленко, В. О. Коверзнев, О. В. Кологойда, І. Ф. Коваль, С. В. Майстро, В. К. Мамутов, В. А. Мамчур, С. І. Марченко, В. С. Мілаш, Н. В. Никитченко, В. Г. Олюха, Н. Ф. Павленчик, Г. В. Пронська, О. П. Подцерковний, В. І. Полюхович, В. В. Рєзнікова, П. Т. Саблук, Ю. В. Самойлик, В. Ю. Уркевич, В. А. Устименко, Р. О. Халфіна, О. Г. Хрїмлі, Г. Ф. Шершеневич, В. С. Щєрбина, О. Х. Юлдашев та багато інших.

Емпіричну основу склали законодавство України та інших країн, акти Європейського Союзу, практика застосування законодавчих актів, статистичні дані, матеріали судової практики.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є комплексним дослідженням господарсько-правового забезпечення аграрного ринку, на основі чого обґрунтовано нові концептуальні положення і пропозиції з його удосконалення.

Наукова новизна одержаних результатів конкретизується у таких теоретичних положеннях та висновках.

Уперше:

обґрунтовано, що аграрний ринок є багатозначною економіко-правовою категорією, котра постає як: сукупність суспільних відносин, урегульованих нормами права, які виникають щодо реалізації сільськогосподарської продукції; сфера товарообігу сільськогосподарської продукції; механізм регулювання взаємодії між суб'єктами аграрного ринку;

визначено, що в межах аграрного ринку внутрішньо узгоджену систему утворюють господарські правовідносини щодо: 1) безпосередньої реалізації сільськогосподарської продукції суб'єктами господарювання; 2) організації реалізації суб'єктами господарювання сільськогосподарської продукції та надання допоміжних послуг; 3) дотримання суб'єктами господарювання умов реалізації

сільськогосподарської продукції; 4) захисту порушених прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку;

визначено поняття господарсько-правового механізму забезпечення аграрного ринку як сукупності засобів і способів упорядкування діяльності суб'єктів аграрного ринку, що є необхідними і достатніми для досягнення мети і завдань державного регулювання аграрного ринку та виконання аграрним ринком притаманних йому функцій;

визначено функціональні групи суб'єктів аграрного ринку: 1) основні суб'єкти – сільськогосподарські товаровиробники (як первісні продавці), професійні торговці сільськогосподарською продукцією, покупці (суб'єкти господарювання, які придбають продукцію для потреб виробничої діяльності або інших господарських потреб); 2) суб'єкти із допоміжними функціями щодо забезпечення та сприяння реалізації сільськогосподарської продукції (зерновий склад, перевізники тощо); 3) суб'єкти із спеціальними функціями, що пов'язані з державним регулюванням аграрного ринку – суб'єкти організаційно-господарських повноважень (Міністерство аграрної політики та продовольства України; Міністерство економіки України та ін.);

запропоновано визначення правової форми організації аграрного ринку як певної визначеної нормами права моделі організації і здійснення діяльності щодо реалізації сільськогосподарської продукції, якій властиві упорядкованість внутрішніх господарських зв'язків, спеціальні умови і правила обігу сільськогосподарської продукції, та її види;

обґрунтовано, що господарсько-правовий характер засобів регулювання аграрного ринку обумовлений взаємозв'язком і поєднанням приватних інтересів суб'єктів цього ринку та публічних інтересів, які опосередковують інтереси держави, суспільства, споживачів і пов'язані із забезпеченням продовольчої безпеки, підвищенням стандартів життя, сталого розвитку і правового господарського порядку у сфері реалізації сільськогосподарської продукції;

запропоновано теоретичну модель господарсько-правового регулювання аграрного ринку, яка являє собою сукупність форм, методів і засобів державного

регулювання, які спрямовано на створення економічних, організаційних, правових умов діяльності суб'єктів аграрного ринку, задоволення приватних і публічних інтересів у цій сфері, яка базується на принципі аграрного протекціонізму, і втілення якої може підсилювати або обмежувати саморегулюючу функцію аграрного ринку;

запропоновано прийняти документ стратегічного характеру (Національну програму розвитку аграрного ринку), в якому аграрний ринок буде представлено як органічна частина комплексного розвитку аграрного сектора економіки, буде закріплено модель інфраструктури аграрного ринку та ключові показники її ефективності; заходи з інтенсифікації розвитку біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією та сільськогосподарської кооперації щодо надання послуг із закупівлі, збуту, продажу сільськогосподарської продукції тощо, напрями удосконалення відповідного законодавства.

Удосконалено положення щодо:

визначення поняття «аграрний ринок» як об'єкта господарсько-правового забезпечення, з уточненням, що це сукупність урегульованих нормами права господарських відносин, які виникають між суб'єктами ринку з реалізації сільськогосподарської продукції та надання пов'язаних з цим допоміжних послуг, і базуються на засадах конкуренції, вільного вибору способів і форм реалізації, а також державного контролю за безпечністю сільськогосподарської продукції;

інфраструктури аграрного ринку з уточненням, що вона забезпечує рух сільськогосподарської продукції від виробника до споживача і включає діяльність суб'єктів господарювання, які надають посередницькі послуги з реалізації цієї продукції, допоміжні послуги (зберігання, пакування, передпродажну підготовку тощо), та суб'єктів, які виконують функції та повноваження, необхідні для реалізації сільськогосподарської продукції (Гарантійний фонд виконання зобов'язань за складськими документами на зерно, Державний агент із забезпечення експорту та імпорту зерна і продуктів його переробки, органи сертифікації органічного виробництва, акредитовані лабораторії на агропродовольчому ринку, державні органи ветеринарної медицини та ін.);

організації аграрного ринку з виділенням таких її правових форм: аграрні біржі, оптові ринки сільськогосподарської продукції, агропродовольчі ринки, аукціони (зокрема, живої худоби), ярмарки сільськогосподарської продукції; і з уточненням, що аграрні біржі, оптові ринки сільськогосподарської продукції, агропродовольчі ринки одночасно можуть розглядатися і як правова форма організації аграрного ринку, і як суб'єкт господарювання, який забезпечує функціонування аграрного ринку у відповідній правовій формі;

поняття організованого аграрного ринку як сукупності правовідносин з уточненням господарсько-правового характеру договорів щодо реалізації сільськогосподарської продукції, і включенням поряд з біржовою торгівлею інших форм організації ринку, на яких здійснюється торгівля за встановленими правилами та/або стандартизованими умовами, у передбаченій правовій формі;

правового регулювання відносин за договором контрактації сільськогосподарської продукції з обґрунтуванням шляхів його удосконалення: 1) скасування обмежень на застосування положень ст.ст. 272-274 ГК України лише до відносин державних закупівель і обмежень щодо сторони – контрактанта; 2) затвердження Типового договору контрактації; 3) надання сторонам права змінювати ціну за одиницю продукції і загальну вартість договору контрактації;

засобів господарсько-правового регулювання аграрного ринку з уточненням, що на сферу реалізації сільськогосподарської продукції також поширюється технічне регулювання, яке спрямоване на забезпечення безпечності такої продукції та виступає передумовою набуття товарності сільськогосподарською продукцією;

цінового регулювання аграрного ринку шляхом обґрунтування встановлення мінімальних цін на певні види сільськогосподарської продукції, при досягненні яких держава застосовуватиме визначені законом засоби державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників (надання субсидій для оплати частини страхового платежу, компенсаційні виплати тощо);

видів страхування із державною підтримкою на аграрному ринку з доповненням їх страхуванням від падіння цін (збитковості сільськогосподарської діяльності);

підстав захисту публічних інтересів у сфері функціонування аграрного ринку з їх доповненням такими підставами, як: нецільове використання суб'єктами аграрного ринку державних коштів, наданих в будь-якій формі державної підтримки; порушення умов отримання державної підтримки; надання неправдивої інформації для отримання державної підтримки;

господарсько-правової відповідальності за порушення на аграрному ринку з обґрунтуванням пропозицій стосовно її удосконалення: 1) доповнити перелік санкцій за порушення суб'єктами аграрного ринку вимог щодо отримання та використання державної підтримки: а) повернення коштів державної підтримки, використаних не за призначенням, б) припинення здійснення державної підтримки, в) стягнення штрафів; 2) конкретизувати санкції за порушення Правил роботи оптового ринку сільськогосподарської продукції шляхом встановлення штрафів, зупинення права користуватися послугами оптового ринку сільськогосподарської продукції та здійснення торговельної діяльності на ринку на тимчасовій або постійній основі; 3) включити у господарські договори положення щодо порядку визначення ціни для розрахунку розміру збитків за порушення на аграрному ринку.

Дістало подальшого розвитку положення щодо:

співвідношення поняття аграрного ринку з іншими суміжними поняттями шляхом конкретизації критеріїв їх розмежування: 1) за об'єктом обігу на ринку – частково перетинається з агропродовольчим та є частиною агропромислового ринку; 2) за правовою характеристикою ринку – аграрний ринок – це сукупність правовідносин, оптовий ринок сільськогосподарської продукції та агропродовольчий ринок – суб'єкти господарювання;

функцій аграрного ринку шляхом їх конкретизації та поділу на: основні (соціальна, виявлення ринкових цін, стимулююча, селективна, координаційно-управлінська, інформаційна) та додаткові (ціноутворення, техніко-економічна, сануюча, контролююча, розподільна, алокаційна, комунікаційна, екологізації сільського господарства та розвитку органічного сільського господарства, сприяння забезпеченню продовольчої безпеки);

видів аграрного ринку як об'єкта господарсько-правового регулювання шляхом їх виокремлення за підставами: 1) територія (внутрішній і зовнішній), 2) характер функціонування (вільний, монополізований та регульований), 3) спосіб ціноутворення (організований та неорганізований), 4) співвідношення попиту і пропозиції (перенасичений, збалансований та дефіцитний), 5) вид сільськогосподарської продукції (зерна, плодоовочевий, м'ясної та молочної продукції та ін.);

структури аграрного ринку з обґрунтуванням її складу: суб'єкти аграрного ринку (суб'єкти господарювання та суб'єкти організаційно-господарських повноважень); об'єкт аграрного ринку (сільськогосподарська продукція); зміст (права та обов'язки щодо організації та здійснення реалізації сільськогосподарської продукції);

ознак організованого аграрного ринку шляхом їх конкретизації: 1) спеціальне нормативно-правове закріплення та регулювання певних правових форм організованого аграрного ринку; 2) наявність визначених умов і правил обігу сільськогосподарської продукції, здійснення торгових операцій у визначених місці та часі; 3) наявність спеціального суб'єкта, який здійснює організацію та управління певною формою ринку; 4) застосування державного регулювання у поєднанні з саморегулюванням, державним і громадським контролем;

договорів, які опосередковують реалізацію сільськогосподарської продукції, шляхом уточнення їх характеристики як договорів оплатної передачі майна у власність (договір оптової купівлі-продажу; поставки, контрактації сільськогосподарської продукції) і класифікації: за визначенням істотних умов – на договори, які укладаються на основі вільного волевиявлення або за стандартизованими умовами; за способом укладання – на договори, які укладаються на основі прямих взаємовідносин між продавцем та покупцем або за участі третьої сторони, або за участі третьої сторони та за встановленими правилами укладання (договори, які укладаються на біржі, оптовому ринку сільськогосподарської продукції, аукціоні);

реалізації сільськогосподарської продукції за договором контракції з обґрунтуванням переваг цієї правової форми реалізації продукції, яка дозволяє з урахуванням специфіки сільськогосподарського виробництва узгодити інтереси сторін щодо предмету договору, строків і порядку виконання, фінансує сільськогосподарського товаровиробника і забезпечує контрактанта сільськогосподарською продукцією із заздалегідь визначеними характеристиками;

саморегулюючої функції аграрного ринку з обґрунтуванням, що її забезпечують аграрні біржи, оптові ринки сільськогосподарської продукції, агропродовольчі ринки та інші суб'єкти ринкової інфраструктури, на які покладено завдання створення умов для вільної конкуренції, стимулювання попиту і пропозиції, встановлення вільних цін, крім випадків, прямо передбачених законом;

державного регулювання аграрного ринку з конкретизацією його напрямів: створення умов для більш активного залучення до аграрного ринку суб'єктів малого і середнього підприємництва – виробників сільськогосподарської продукції, стимулювання попиту, розвиток інфраструктури аграрного ринку, дотримання вимог безпечності сільськогосподарської продукції;

безпечності сільськогосподарської продукції з конкретизацією, що її забезпечення здійснюється за допомогою сукупності необхідних і достатніх елементів, які визначені законодавчо: поняття безпечного харчового продукту, параметри безпечності сільськогосподарської продукції, вимоги до діяльності суб'єктів, які беруть участь у виробництві та реалізації продукції на аграрному ринку, порядок аналізу суб'єктами господарювання ризиків та принцип простежуваності, уповноважені органи та засоби державного регулювання безпечності сільськогосподарської продукції, система державного контролю за обігом цієї продукції;

державної підтримки суб'єктів аграрного ринку з доопрацюванням її особливостей: 1) за суб'єктами така підтримка надається сільськогосподарським товаровиробникам та іншим суб'єктам аграрного ринку; 2) за видами і засобами є фінансовою (бюджетні дотації та субсидії, кредитна субсидія, бюджетне відшкодування тощо), регуляторною (встановлення вимог і правил щодо

організації та здійснення реалізації продукції, моніторингу стану ринку та надання інформації), ціновою (встановлення закупівельних цін та розмірів доплат); 3) за напрямами – спрямована на розбудову інфраструктури ринку, насичення ринку сільськогосподарською продукцією вітчизняного виробництва, збільшення прибутковості діяльності сільськогосподарських товаровиробників;

інформаційного забезпечення суб'єктів аграрного ринку з конкретизацією видів інформації, обов'язкової для збору і надання цим суб'єктам: про кон'юнктуру аграрного ринку (попит, пропозицію, ціни на продукцію); способи, умови та правила реалізації сільськогосподарської продукції, оформлення і виконання угод із такою продукцією; продавців і покупців на певному аграрному ринку; суб'єктів ринкової інфраструктури та їх послуги тощо;

способу забезпечення упорядкування і формалізації здійснення моніторингу аграрного ринку та інформування суб'єктів цього ринку шляхом прийняття загального Положення про інформаційне забезпечення суб'єктів аграрного ринку;

державного контролю за аграрним ринком з конкретизацією його напрямів: 1) за діяльністю суб'єктів ринкової інфраструктури; 2) за дотриманням вимог щодо безпечності сільськогосподарської продукції; 3) за діяльністю на певних аграрних ринках (зокрема, ринку зерна, насінневої продукції, органічної продукції та ін.);

правових та організаційних засад державного контролю у сфері забезпечення безпечності сільськогосподарської продукції шляхом додаткового обґрунтування їх відповідності вимогам Європейського Союзу, зокрема, заходи державного контролю охоплюють всі ланки ланцюга просування сільськогосподарської продукції від виробництва до обігу на аграрному ринку, мають високий рівень формальної визначеності, здійснюються уповноваженими державними органами та акредитованими приватними суб'єктами у визначених формах, мають ризик-орієнтований плановий або позаплановий характер та здійснюються без попереднього повідомлення операторів ринку за виключенням випадків, прямо передбачених законом;

підстав захисту прав та інтересів суб'єктів аграрного ринку з їх поділом на види: 1) порушення суб'єктом аграрного ринку господарського зобов'язання, яке

впливає з господарського договору, локального акту, яким регулюється реалізація сільськогосподарської продукції на аграрному ринку певної правової форми (наприклад, Правила товарної біржі, Правила роботи оптових ринків сільськогосподарської продукції, Правила проведення аукціону тощо); 2) порушення правил здійснення господарської діяльності; 3) обмеження, ущемлення або інше порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання органами державної влади та органами місцевого самоврядування;

господарсько-правової відповідальності за порушення на аграрному ринку з доопрацюванням її особливостей: 1) за порушення на аграрному ринку можуть застосовуватися всі форми господарсько-правової відповідальності, від оптимального набору санкцій яких та реального застосування залежить досягнення мети захисту; 2) втілює аспекти позитивної та негативної юридичної відповідальності; 3) у її застосуванні знаходить прояв уповноваження державою відповідних суб'єктів господарювання на встановлення та застосування господарських санкцій; 4) найбільш врегульованим є застосування відповідальності за порушення у сфері обігу сільськогосподарської продукції у вигляді адміністративно-господарських штрафів та інших адміністративно-господарських санкцій;

способів захисту прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку з групуванням їх на: 1) способи захисту, спрямовані на належне виконання господарсько-договірних зобов'язань; 2) способи захисту, спрямовані на відновлення порушених прав через несення порушником додаткових негативних наслідків майнового та/або організаційного характеру; 3) способи захисту, спрямовані на відновлення порушених прав шляхом визнання недійсними актів органів державної влади, органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, ущемлюють права та законні інтереси суб'єкта аграрного ринку.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що викладені у роботі положення формують цілісне уявлення про аграрний ринок як об'єкт

господарсько-правового забезпечення та можуть скласти підґрунтя для подальших досліджень проблемних питань господарсько-правового забезпечення цього та інших товарних ринків. Окремі висновки та пропозиції можуть бути використані у науково-дослідній діяльності; навчальному процесі при викладанні дисциплін, підготовці навчальних посібників, підручників тощо; у законотворчій діяльності та у сфері правозастосування.

Положення дисертації використовуються у навчальному процесі при викладанні окремих тем навчальних дисциплін «Аграрне право», «Проблеми господарсько-правової відповідальності», «Юридичне обслуговування суб'єктів господарювання» студентам спеціальності «Право» у ДонНУ імені Василя Стуса (довідка №54/01.1.3-43 від 02.06.2021 р.). Також окремі висновки та пропозиції отримали практичне впровадження у діяльності суб'єктів господарювання (довідка СФГ «Урожай» від 03.06.2021 № 215; довідка ПрАТ «МХП» № 157/1 від 29.06.2021 р.; довідка ПСП «Тавильжанське» № 104 від 30.06.2021 р.), адвоката (довідка від 04.06.2021 б/н).

Особистий внесок здобувачки. Дисертація є самостійною, завершеною науковою роботою. Викладені теоретичні положення, сформульовані висновки та пропозиції є результатом аналізу авторкою понад 600 навчальних, наукових і нормативно-правових джерел, матеріалів правозастосовної практики. Особистий внесок у працях, опублікованих у співавторстві, визначено у списку праць за темою дисертації.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідались та обговорювались на конференціях, круглих столах, зокрема на: круглому столі «Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права» (м. Харків, 2013); Міжнародній науково-практичній конференції «Юридическая наука и образование в условиях глобализации: состояние и перспективы развития» (м. Донецьк, 2013); Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій 90-річчю від народження академіка В.З. Янчука (м. Київ, 2015); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правове забезпечення економічного розвитку та екологічної безпеки суспільства» (м. Вінниця, 2015);

Міжнародній науковій конференції «Pravna veda a prax v tretom tisícročí» (м. Кошице, 2015); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Державо- та правотворчі традиції українського народу (до 150-річчя М. С. Грушевського)» (м. Вінниця, 2016); Міжнародній науковій конференції «Innovative scientific researches of legal regulation of public administration» (м. Люблін, 2017); Міжнародній науково-практичній конференції «Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства» (м. Краків, 2017); Науково-практичній конференції «Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах» (м. Харків, 2018); Міжнародній науково-практичній конференції «Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку» (м. Одеса, 2018); Науково-практичній конференції «Сучасний стан та перспективи розвитку земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: теорія та практика» (м. Харків, 2018); II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Господарське право та процес в умовах трансформації суспільних відносин» (м. Кривий Ріг, 2019); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи» (м. Вінниця, 2019); Других наукових читаннях пам'яті академіка В.К. Мамутова (м. Київ, 2020); Міжнародній науково-практичній конференції «Legal science, legislation and law enforcement practice: regularities and development trends» (м. Люблін, 2020); Науково-практичній конференції «Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери» (м. Харків, 2020).

Публікації. За темою дисертації опубліковано двадцять три наукові статі, з яких чотирнадцять статей у фахових наукових виданнях України, перелік яких затверджений у встановленому порядку, дев'ять статей в наукових періодичних виданнях інших держав, два розділи у колективних монографіях, двадцять три тез доповідей на науково-практичних конференціях та три праці, які додатково відображають наукові результати дисертації.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРАРНОГО РИНКУ

1.1 Економіко-правова характеристика аграрного ринку

Аграрний ринок має важливе значення для аграрного сектора економіки, оскільки від функціонування аграрного ринку з налагодженою інфраструктурою та прозорими зв'язками між його учасниками залежать стабільність і стійкі позитивні показники господарської діяльності у сільському господарстві. При цьому визначення та змістовне наповнення поняття аграрного ринку не є однозначним та усталеним, хоча для країн, які знаходяться у стані активної розбудови ринкових відносин, поняття ринку важливе і як об'єкт наукових досліджень, і як законодавча дефініція. Чітке визначення поняття аграрного ринку дасть більш повне та глибоке уявлення його сутності, дозволить виділити складники ринку, аспекти та процеси, які потребують уваги держави, законодавчого регулювання. Чіткість понятійно-категоріального апарату є важливою для науки, оскільки дозволяє переводити наукові розробки на більш конкретний і глибокий рівень, приділяючи увагу елементам, рисам, особливостям досліджуваних явищ.

Вважається, що ринок з'явився внаслідок поглиблення поділу і спеціалізації праці, набуттям продукцією, що вироблялася, ознак товару. Усталеною є думка, що сільськогосподарська продукція виступила одним з перших ринкових товарів, тому аграрний ринок має досить давню історію розвитку [140, с. 12]. Еволюція ринку відбувалася разом з розвитком суспільства, ускладненням та урізноманітненням товарообмінних й товарно-грошових відносин. На певному етапі ринок починає привертати увагу науковців і стає об'єктом досліджень різних галузей науки.

На сьогодні на практиці ринком називають відносини оплатного обміну матеріальних і нематеріальних об'єктів і виділяють велику кількість ринків, у першу чергу залежно від об'єкта обміну. Сам термін «ринок» позначає поняття, що використовується у різних сферах суспільного життя, і в силу своєї складності та

багатоманітності не піддається єдиному визначенню навіть у межах однієї галузі науки. Загалом, можна вести мову про поняття ринку та аграрного ринку, зокрема, у науці, у законодавстві та на різних рівнях практичної сфери, тому потрібно зупинитися на аналізі цього поняття. Варто бути солідарним із В. І. Полюховичем, який висловився, що для здійснення дослідження суспільного явища необхідно з'ясувати правовий зміст застосовної термінології та окреслити межі існування такого явища у правовому та соціально-економічному просторі, а потім переходити до аналізу внутрішніх складових та зв'язків між ними [391, с. 20].

Розглядаючи термін «ринок», майже завжди згадують його німецьке походження та буквальный переклад як торг [262, с. 10]. У тлумачних словниках термін «ринок» визначається у декількох значеннях. Ринок може позначати місце роздрібного продажу харчових продуктів та інших товарів; місце, де збувають що-небудь; сферу товарного обміну; пропозицію і платоспроможний попит на товари у масштабі світового господарства, країни або окремих її районів [527, с. 536].

Отже, поняття ринку має різні тлумачення, що тільки підкреслює його внутрішню складність і можливість наповнення цього поняття змістом залежно від галузі суспільної науки, суб'єкта, який здійснює тлумачення, мети і сфери використання цього поняття. Водночас висловлюються думки, що неможливо дати визначення ринку [182, с. 361]. Дійсно, невід'ємною ознакою мови, у тому числі юридичної, є багатозначність використовуваних термінів [275, с. 365].

Перш за все ринок – категорія економічна і його розглядають невід'ємним атрибутом ринкової економіки, формою товарно-грошового обігу (обміну) та підкреслюють взаємний вплив ринку та виробництва. В економічній літературі поняття ринку має багато визначень та тлумачень, які були надані у різні часи різними дослідниками [512, с. 280]. На цей час є наукові праці, присвячені узагальненню та аналізу найбільш розповсюджених визначень ринку [186, с. 56; 188; 321], в яких наводяться усталені підходи до розуміння цього поняття. Так, ринок визначають, зокрема як: 1) сферу товарного обігу (обміну); 2) соціально-економічну систему зв'язків між продавцями і покупцями або як систему грошово-товарних відносин, або як систему економічних відносин між суб'єктами ринку; 3)

систему установ, методів, ресурсів або систему інститутів, які зводять продавців і покупців конкретного товару та здійснюють координацію та управління виробництвом; 4) сукупність правовідносин і 5) певне місце торгівлі, де між продавцями і покупцями укладаються угоди [186, с. 56; 321, с. 86-87]. Вважається, що останній з підходів до розуміння ринку був одним із перших і на сьогодні відображає, здебільшого, побутовий погляд на таке явище як ринок [140, с. 9].

Тлумачення ринку як сфери товарного обігу (обміну) підкреслює призначення, основну мету ринку і ті процеси, які на ньому відбуваються. Таке визначення ринку є доволі широким, його можна зустріти у енциклопедичних джерелах, наукових роботах та навчальній літературі. Іноді це визначення конкретизують, вказуючи, що ринок являє собою сферу реального товарного обігу і його потрібно відрізнити від торгівлі, оскільки ринок – це особлива економічна категорія, а торгівля – галузь економіки [180, с. 53].

На різних етапах функціонування ринку та проведення досліджень його сутності сформувався розуміння ринку як певної системи (сукупності) зв'язків або відносин. Зокрема, ринок пропонують визначати як сукупність економічних відносин між фізичними, юридичними особами, державними і наднаціональними органами з організації та купівлі-продажу різноманітних товарів і послуг відповідно до законів товарного виробництва [145, с. 235].

При цьому розуміння ринку як сфери товарного обігу (обміну) і сукупності конкретних економічних відносин свідчать про фокусування уваги на різних аспектах цього поняття. Якщо для сфери товарного обміну важливим є об'єкт ринкових відносин, тобто товар (продукція, послуги), то для ринку як сукупності (економічних) відносин на першому місці знаходяться відносини між учасниками ринку з приводу об'єкта обміну, що зміщує акценти з об'єкта на суб'єктів ринку.

Продовження пошуків найбільш оптимального тлумачення ринку вилилося у те, що ринок стали розглядати як певний тип економічних зв'язків, в обіг увійшло поняття ринкового механізму. Характеристика явища як механізму (або процесу) припускає, що воно складне за структурою, будовою; його елементи погоджені між

собою і являють систему; таке явище здатне до динамічної цілеспрямованої діяльності, прагне до самокерування та/або до зовнішнього керування [407, с. 34].

Концептуальним є визначення ринку, сформульоване Р. Макконеллом та С. Брю, які запропонували розглядати ринок як інститут і механізм, який зводить разом покупців (представників попиту) і продавців (постачальників) окремих товарів і послуг [529, с. 10]. За іншим визначенням ринок виступає особливим механізмом взаємодії між продавцем і покупцями для визначення ціни та кількості товару [518, с. 75]. Ґрунтуючись на наведених вище поглядах сформовано думку, що ринок являє собою складний механізм виявлення і узгодження економічних інтересів, певний спосіб організації економічного життя, якому притаманні самостійність учасників, комерційний характер їх взаємодії, конкуренція, формування цін на основі попиту і пропозиції [385, с. 108].

На можливість розглядати ринок через механізм вказують й інші дослідники. Так, Т. Г. Дудар та В. Т. Дудар пропонують характеризувати агропродовольчий ринок як ефективний механізм задоволення потреб товаровиробників і запитів споживачів, найважливішою властивістю якого є те, що він виступає чутливим регулятором і координатором системи комерційних зусиль суб'єктів ринку, спрямованих на виробництво і реалізацію конкурентоспроможних агропродовольчих товарів для забезпечення продовольчої безпеки і формування експортного потенціалу держави [140, с. 22].

Можна припускати, що погляд на ринок як на механізм ґрунтується на тому, що саме ринок дозволяє узгодити інтереси виробників і споживачів, які переважно є протилежними. Ринок як механізм знаходить прояв у процесах ціноутворення на об'єкти обігу. Тривалий час на ринку відносини продавців і покупців між собою були настільки вільними, що ціни на одні й ті самі товари могли швидко і легко вирівнюватися [186, с. 56]. Проте на сучасному етапі функціонування деяких ринків, зокрема й аграрного, відбувається під впливом поєднання саморегулювання і державного регулювання економіки. Сутність ринку як механізму найбільше знаходить прояв, якщо розглядати його вплив на виробництво й споживання товарів як замкнуте коло відносин.

Наведені визначення та тлумачення ринку сформувалися у межах різних наукових шкіл та концепцій, на що слушно звертає увагу Є. М. Кирилюк. Так, тлумачення ринку як сфери товарного обігу або сукупності товарно-грошових відносин властиве класичній школі; як системи установ та інститутів – здійснюється у межах інституціоналізму, як концепції механізму господарювання, взаємодії попиту і пропозиції сформовано - у межах неокласичної школи [188]. При цьому спільним у наведених визначеннях виступає представлення ринку через взаємодію продавців та покупців щодо певного товару.

В українській економічній науці поняття аграрного ринку розглядається під впливом вищеназваних поглядів на поняття ринку взагалі. Наприклад, П. Т. Саблук та деякі інші науковці визначають аграрний ринок як сферу взаємодії суб'єктів ринку, сферу обігу сільськогосподарської та продовольчої продукції, сферу обігу відповідних товарів [482, с. 6; 315, с. 138]. В. Г. Андрійчук акцентує увагу на більш детальній характеристиці зазначеного ринку як цілісної системи відносин всіх суб'єктів господарювання, завданням якої виступає співпраця та управління, що здійснюються в умовах виробництва, обміну, зберігання, транспортування, розподілу і купівлі товарів, відмічаючи при цьому, що такі відносини між продавцями (виробниками) і покупцями забезпечують відтворення в аграрному секторі економіки та ефективне функціонування всього агропромислового комплексу, а не тільки сільського господарства [22, с. 112]. Погляд на аграрний ринок як на систему (сукупність) економічних (господарських) відносин поділяють Є. М. Кирилюк, В. А. Мамчур, С. В. Мочерний, Н. Ф. Павленчик та багато ін. [188; 257; 281, с. 159; 321, с. 91].

Розвиваючи інституціональний підхід, С. М. Кваша та С. О. Григор'єв визначають аграрний ринок як просторово визначену та упорядковану на засадах вільної купівлі-продажу систему організації суб'єктів господарювання, головним завданням якої є координація та управління сільськогосподарським виробництвом, дотримання цінового паритету задля задоволення споживчих потреб [186, с. 59]. Зазначене розуміння розкриває значення аграрного ринку в аспекті його організуючого впливу на суб'єктів господарювання.

Певне синергетичне тлумачення аграрного ринку як системи установ, методів і ресурсів, завданням якої є координація та управління агропромисловим виробництвом країни на основі обмінних процесів з метою задоволення споживчих потреб її громадян, пропонує Ю. С. Коваленко [194, с. 50]. Цікаво, що оцінюючи це визначення, Т. Г. Дудар та В. Т. Дудар звернули увагу, що у ньому у першу чергу розкривається цільове призначення аграрного ринку – управління агропромисловим виробництвом, а також мета управління – задоволення потреб споживачів [140, с. 13], у той час як в інших визначеннях намагаються надати сутнісні характеристики та змістовне наповнення ринку.

Наведені вище підходи до тлумачення ринку взагалі та аграрного ринку зокрема мають значення для формування його як правового поняття, адже економічний зміст певного явища суспільного життя виступає первинним щодо його юридичної сутності і впливає на визначення [173, с. 12]. Усвідомлення сутності аграрного ринку як правового поняття сприятиме підвищенню рівня правового забезпечення його функціонування. У науковій літературі висловлюється слушна думка, що на сучасному етапі правове забезпечення ринку має визначати склад суб'єктів ринкових відносин, їх правосуб'єктність, забезпечувати рівне становище суб'єктів цих відносин, захист їх прав та інтересів, не зашкоджуючи та не перешкоджаючи реалізації здатності ринку до саморегулювання [209, с. 19]. У механізмі правового забезпечення для належного функціонування аграрного ринку домінуюче значення має господарсько-правове забезпечення з огляду на господарсько-правову природу цих відносин.

В українській юридичній науці сформовано менше концептуальних поглядів щодо поняття ринку та аграрного ринку, зокрема. Так, у господарському праві аналіз поняття ринку, здебільшого, відбувається під час досліджень ринків певних видів, як-то: фармацевтичного, фондового, м'ясомолочної продукції та ін. Окремий напрям складають дослідження поняття ринку через призму відносин у сфері економічної конкуренції та захисту від недобросовісної конкуренції.

Аналізуючи наукові розробки понять окремих видів ринків, можна дійти висновку, що у найбільш загальному розумінні ринок розглядається дослідниками

як урегульована нормами права система суспільних відносин, що виникають між суб'єктами господарювання та іншими учасниками правовідносин з приводу оплатного відчуження продукції або послуг, які базуються на засадах конкуренції та вільного вибору способів і форм реалізації товару. Таке уявлення про ринок поділяють Р. О. Ворон, О. В. Кологойда, А. О. Куценко, С. А. Парашук [82, с. 4; 209, с. 7; 233, с. 5; 367] та ін. Таке розуміння ринку відповідає сутності правового регулювання, яке здійснюється шляхом впливу права на реально існуючі суспільні відносини. Зокрема, послуговуючись цими аргументами О. В. Кологойда визначила фондовий ринок як сукупність вертикально та горизонтально інтегрованих у фінансовий ринок відносин, які зазнають регулюючого впливу норм права, об'єднаних спільним предметом правового регулювання, і вважає, що така точка зору відображає системний економіко-правовий характер фондового ринку [210, с. 27]. Подібний підхід простежується і у визначенні ринку транспортних послуг як складної системи врегульованих нормами права та забезпечених засобами правового регулювання відносин, що складаються між виробниками та споживачами транспортних послуг, а також іншими учасниками ринку та державою в особі уповноважених органів з приводу перевезення пасажирів, багажу та вантажів як на національному, так і на міжнародному рівні [263, с. 142-143]. С. А. Парашук пропонує визначати ринок як урегульовану нормами права сукупність суспільних відносин, пов'язаних із здійсненням на основі конкуренції підприємницької діяльності у певних сферах виробництва, продажу та набуття замінних або ідентичних товарів (робіт, послуг) з урахуванням того, що ці відносини виникають між суб'єктами, з яких хоча б один є суб'єктом господарювання [367]. Поділяючи такий підхід, слід зазначити, що потрапляючи в поле правового регулювання, система відносин, які формують відповідний ринок, набуває форми правовідносин. Застосовуючи розроблену в теорії права конструкцію правовідносин слід проводити юридичну характеристику ринку.

Водночас ринок тлумачать як складний механізм регулювання господарсько-правових відносин між існуючими та потенційними носіями попиту і пропозиції задля найбільш вигідного здійснення обміну продукцією (послугами, товарами), з

дотриманням правил платності, який базується на системі товарно-грошових відносин й економічній свободі в суспільстві та регулюється державою [233, с. 12]. Висловлюється думка, що, наприклад, фондовий ринок являє собою врегульовану законодавством функціональну систему учасників, їх дій та правовідносин [390, с. 8]. В такому розрізі на перший план постає функціональне призначення ринку не просто як системи відносин, а певним чином організованої і структурованої взаємодії їх учасників на засадах попиту і пропозицій.

Поняття аграрного ринку було предметом аналізу деяких дослідників, серед яких С. І. Марченко, Л. О. Панькова, М. Ю. Покальчук [262; 5, с. 396; 383] та ін., проте ними не запропоновано власних визначень. Показовим є висловлювання М. Ю. Покальчука, який стверджує, що сутність аграрного ринку пояснюється його структурою, і зосереджується на аналізі суб'єктів інфраструктури аграрного ринку [382, с. 204]. Разом з тим, не можна повністю підтримати такий підхід, адже інфраструктура є лише однією із складових будь-якого ринку, яка не дає повного та цілісного уявлення про це поняття.

В юридичній науці загальноновизнаним доктринальним вважається визначення аграрного ринку як сфери товарного обміну, який (у межах законодавства про аграрні ринки) здійснюється між продавцями і покупцями (юридичні, фізичні особи, територіальні громади, держава) як товарообмін, що виникає за результатами аграрного товаровиробництва в установлених місцях, формах шляхом укладання та виконання договорів купівлі-продажу, інших цивільно-правових правочинів на добровільних узгоджених умовах і за відповідними цінами й волевиявленням продавців і покупців, яке запропонував В. І. Семчик [517, с. 225]. Слід зазначити, що наведене визначення істотно відрізняється від визначення аграрного ринку, закріпленого у законодавстві.

Аграрний ринок як сукупність правовідносин, пов'язаних з укладенням та виконанням цивільно-правових договорів щодо сільськогосподарської продукції визначено у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» (ст. 2) [418]. Наведена законодавча дефініція аграрного ринку у науковому середовищі сприймається неоднозначно. Так, Н. Ф. Павленчик вважає,

що це визначення дає підстави розглядати аграрний ринок «як систему економіко-правових відносин, положення якого є правовим механізмом, спрямованим на забезпечення безперервного взаємозв'язку між виробниками та споживачами сільськогосподарської продукції» [321, с. 88]. Проте інші вчені піддають його критиці, називають звуженим, сформованим без врахування ознак, притаманних будь-якому ринку, невиправдано обмеженим за об'єктами обігу [188; 22, с. 112; 262, с. 11].

Останні коментарі є абсолютно справедливими, адже, по-перше, аналізоване законодавче визначення аграрного ринку має надто загальний характер, не конкретизує суб'єктів, обсяги продукції, галузеві види договорів. За чинним визначенням аграрний ринок охоплює як реалізацію оптових партій сільськогосподарської продукції, зокрема й через аграрну біржу, так і одиничні роздрібні цивільно-правові угоди купівлі-продажу такої продукції. По-друге, в цьому визначенні не відображені інші важливі характеристики аграрного ринку (механізм взаємодії суб'єктів господарювання, наявність, крім відносин з реалізацією сільськогосподарської продукції, відносин щодо здійснення допоміжних робіт (послуг), які можуть передувати та/або супроводжувати реалізацію), які зумовлюють застосування відповідних засобів правового регулювання. Аналіз практики вказує, що значна частина відносин з реалізації сільськогосподарської продукції є господарськими відносинами. Більше того, саме господарський характер відносин з реалізації цієї продукції найбільше відповідає економічній теорії аграрного ринку, демонструє його зв'язок із сферою виробництва та іншими сферами агропромислового комплексу, визначає роль аграрного ринку в національній економіці.

У нормативно-правових актах різної юридичної сили закріплено більше десяти визначень поняття ринку, наводяться визначення різних видів ринку та похідних від нього понять [541], аналіз яких свідчить, що вони лише частково враховують науковий доробок щодо цього поняття. Наприклад, у Законі України «Про ветеринарну медицину» ринок визначено як спеціально відведене та облаштоване місце для надання послуг з продажу товарів (ст. 1) [410]; у

Податковому кодексі України (далі – ПК України) надане визначення ринку товарів (робіт, послуг) як сфери обігу товарів (робіт, послуг), що визначається виходячи з можливості покупця (продавця) без значних додаткових витрат придбати (реалізувати) товар (роботи, послуги) на найближчій для покупця (продавця) території (п. 14.1.218 ст. 14) [376]; у Законі України «Про захист економічної конкуренції» закріплене подібне визначення ринку товару, а саме, що це сфера обороту товару (взаємозамінних товарів), на який протягом певного часу і в межах певної території є попит і пропозиція (ст. 1) [424]; у Правилах торгівлі на ринках ринок визначається як суб'єкт господарювання [403]; як система певних відносин здебільшого визначаються окремі види ринків (аграрний ринок, ринок зерна, ринок праці, ринок технологій та ін.) [429; 420; 416]. При цьому в деяких з визначень вказується на здійснення державного контролю за відповідними відносинами. Для аграрного ринку найбільш важливим об'єктом державного контролю потрібно визнати безпечність та якість сільськогосподарської продукції.

Узагальнюючи, можна констатувати, що у закріплених у законодавстві визначеннях ринок виступає як: 1) суб'єкт господарювання, до обов'язків якого належить створення продавцям і покупцям належних умов для купівлі-продажу товарів за цінами, що складаються залежно від попиту і пропозиції; 2) спеціально відведене та облаштоване місце для надання послуг з продажу товарів; 3) сфера товарного обороту; 4) системи правовідносини (відносини) тощо [322, с. 119-122]. До речі, одне з правових енциклопедичних тлумачень ринку ґрунтується на законодавчому визначенні цього поняття як суб'єкта господарювання, утвореного на земельній ділянці, відведеній за рішенням місцевого органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування, і зареєстрованого в установленому порядку, функціональними обов'язками якого є надання послуг і створення для продавців і покупців належних умов у процесі купівлі-продажу товарів за цінами, що складаються залежно від попиту і пропозиції [283, с. 325].

Відсутність єдності у законодавчих та наукових підходах до тлумачення ринку деякими авторами цілком логічно пропонується подолати шляхом

закріплення уніфікованого визначення ринку у ГК України, що дозволить на його основі розробляти визначення галузевих ринків [233, с. 8].

У законодавстві деяких пострадянських країн, зокрема, у Російській Федерації, Білорусі, Казахстані, Молдові також закріплено поняття ринку. Відповідні визначення містяться переважно у податковому законодавстві та/або законодавстві про захист економічної конкуренції. З аналізу таких законів слідує, що ринок визначається або як сфера обігу товарів, або як система певних відносин. До прикладу, у Російській Федерації закріплено визначення ринку сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства як сфери обігу сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства [306, ч. 2 ст. 4].

Важливо звернути увагу на те, що законодавчі визначення ринку, аграрного ринку, інших ринків й концептуальні погляди на це поняття перетинаються у частині визначень ринку як сфери обігу або як системи відносин. Тому можна зробити висновок, що ці визначення найбільше відображають сутність ринку і закріплюють його важливі ознаки як об'єкта господарсько-правового впливу. Незалежно від концепції, в межах якої розглядається поняття ринку, зберігаються та враховуються основні характеристики ринку, зокрема, взаємозв'язок із сферою виробництва, узгодження попиту і пропозиції, формування цін на об'єкти обігу.

Отже, з урахуванням всього вищевикладеного можна запропонувати визначення поняття аграрного ринку як сукупність врегульованих нормами права господарських відносин, які виникають між суб'єктами ринку з реалізації сільськогосподарської продукції та надання пов'язаних з цим допоміжних послуг, і базуються на засадах конкуренції, вільного вибору способів і форм реалізації, а також державного контролю за безпечністю сільськогосподарської продукції.

Проаналізовані підходи до розуміння аграрного ринку як сукупності (системи) відносин, сфери обігу та механізму регулювання, не слід розглядати як суперечливі. Навпаки, вони є такими, що дозволяють зацентувати увагу на певному аспекті цього складного економіко-правового явища.

Підхід до визначення поняття аграрного ринку як системи суспільних відносин, які врегульовані нормами права, дозволить визначити суб'єктів та об'єкт

таких суспільних відносин, підстави їх виникнення та запропонувати правові форми опосередкування руху сільськогосподарської продукції.

Розуміння аграрного ринку як сфери товарного обміну дозволяє більш широко поглянути на об'єкти і, відповідно, види аграрного ринку, його суб'єктів та інфраструктуру ринку, сукупність відносин, які можуть виникати між цими суб'єктами та супроводжувати товарообмін сільськогосподарської продукції, врахувати певні особливості аграрного ринку, які знаходяться поза межами конструкції ринку як правовідносин.

Підхід до розуміння аграрного ринку як механізму регулювання взаємодії учасників товарообміну дозволяє враховувати фактори й особливості, притаманні цьому ринку (наприклад, сезонність і циклічність пропозицій на певні види сільськогосподарської продукції, скорочені строки зберігання певної продукції, витрати на транспортування, зберігання, передпродажну підготовку продукції тощо). Тому такий підхід має значення для вироблення оптимального співвідношення між державним регулюванням та саморегулюючою функцією ринку, що для аграрного ринку має надважливе значення [334, с. 218].

Крім питання, що являє собою аграрний ринок, виникає питання меж аграрного ринку, яке безпосередньо пов'язане з об'єктами обігу на цьому ринку. Аналіз наукової літератури свідчить, що межі аграрного ринку чітко не окреслені. З визначення аграрного ринку як сфери взаємодії суб'єктів ринку із забезпечення виробництва і вільного руху сільськогосподарської продукції, продовольчих товарів, технологій, засобів виробництва й послуг для агропромислового комплексу, аграрної науково-технічної продукції [564, с. 6] впливає досить широке коло об'єктів обігу і, відповідно, доволі широкі межі цього ринку.

На широке коло об'єктів також вказують положення Угоди про Спільний аграрний ринок держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав, в якій закріплено, що спільний аграрний ринок держав-учасниць Співдружності забезпечує вільний рух сільськогосподарської продукції, продовольчих товарів, науково-технічної продукції, технологій, засобів виробництва і послуг для агропромислового комплексу національного походження [551]. Такий підхід

можна пов'язувати із тим, що у Російській Федерації ринок сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства розглядається як єдине ціле [306], а також із прагненням охопити єдиними правилами обігу якомога ширше коло товарів.

Проте іншими дослідниками висловлюються цілком обґрунтовані заперечення проти такого широкого об'єктного складу аграрного ринку, зокрема, через те, що засоби виробництва, послуги, науково-технічна продукція тощо виступають об'єктами самостійних ринків і включення їх до об'єктів аграрного ринку тільки через те, що їх споживають сільськогосподарські товаровиробники, не є вагомою підставою [188]. До цього можна додати і певні заперечення проти включення до об'єктів аграрного ринку всіх без виключення продовольчих товарів, оскільки більшість з них є результатом діяльності суб'єктів харчової промисловості, і сільськогосподарська продукція виступає сировиною для виготовлення харчових продуктів.

Широке коло товарів, які пропонують вважати об'єктами аграрного ринку, значно розширює межі цього ринку, що може негативно позначатися як на конкретизації елементів такого ринку, так і на обранні засобів державного регулювання, знижувати ефективність державної аграрної політики в частині забезпечення функціонування аграрного ринку.

Відповідь на питання щодо конкретизації об'єктів аграрного ринку можна шукати в площині буквального тлумачення терміну «аграрний ринок». Як зазначає С. І. Марченко, виключно з етимологічної точки зору, аграрний ринок можна представити як місце продажу продуктів і товарів, пов'язаних із землею або її обробкою [262, с. 10]. Н. Ф. Павленчик, беручи до уваги переклад та тлумачення слова «аграрний», конкретизує, що на аграрному ринку здійснюється купівля-продаж лише сільськогосподарської продукції [321, с. 88].

На підставі цього можна пропонувати об'єктом обігу на аграрному ринку розглядати саме сільськогосподарську продукцію [355, с. 156]. Такий висновок відповідає вищенаведеному законодавчому визначенню аграрного ринку та знаходить підтвердження у положеннях Договору про заснування Європейської спільноти в редакції від 1 січня 2005 року [135]. Зокрема, у ст. 32 Договору

закріплено, що спільний ринок охоплює сільське господарство та торгівлю сільськогосподарською продукцією, під якою розуміється продукція, вирощена на землі, продукти тваринництва та рибальства, продукти первинної обробки, безпосередньо пов'язані з цією продукцією. Більш детально сільськогосподарську продукцію як об'єкт аграрного ринку буде проаналізовано у наступних підрозділах.

З питанням об'єктів аграрного ринку також пов'язане питання співвідношення поняття «аграрний ринок» з іншими суміжними поняттями, а також співвідношення аграрного ринку з іншими видами ринків. Так, у науковій літературі та в українському законодавстві поряд з терміном «аграрний ринок» не системно використовуються терміни «організований аграрний ринок», «ринок аграрної продукції», «ринок сільськогосподарської продукції», «агропродовольчий ринок», «продовольчий ринок» «агропромисловий ринок» та ін. Серед іншого, ці терміни використовуються у нормативно-правових актах, які забезпечують реалізацію державної аграрної політики [322, с. 120].

При використанні перерахованих термінів простежується тенденція як їх синонімічного використання, так і відокремлення одне від одного. Наприклад, С. І. Марченко, встановлюючи співвідношення поняття аграрного ринку з іншими видами ринку, дійшла висновку, що поняття аграрного ринку є ширшим за поняття ринків сільськогосподарської продукції, матеріально-технічних ресурсів, послуг, а поняття агропродовольчого ринку та ринку сільськогосподарської продукції змістовно однакові [262, с. 11]. Оцінюючи таку позицію, потрібно вказати на її часткову відповідність законодавчому визначенню ринку сільськогосподарської продукції. Згідно з ст. 1 Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» цей ринок є частиною аграрного ринку, де здійснюється оптова торгівля сільськогосподарською продукцією [438]. На такій позиції щодо співвідношення аграрного ринку та ринку сільськогосподарської продукції наполягає І. О. Прогляда [469, с. 18]. Проте, наведене визначення може використовуватись тільки в рамках згаданого Закону, оскільки в іншому випадку воно викликає зауваження, зокрема щодо обмеження ринку тільки оптовою торгівлею.

На думку Т. Г. Дудар та В. Т. Дудар аграрний ринок – це товарний ринок, який пов'язаний із забезпеченням сільського господарства необхідними для нього засобами виробництва, послугами та новими прогресивними технологіями, з реалізацією вироблених товарів по ефективних збутових каналах, а ринок агропродовольчої продукції обмежується лише виробництвом, заготівлею, реалізацією і подальшим товаро просуванням до споживача сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки [140, с. 56]. З наведеного випливає, що дослідники розглядають поняття аграрного ринку ширшим та таким, що частково поглинає поняття агропродовольчого ринку.

Також існує думка, що поняття продовольчого ринку ширше за поняття аграрного ринку, оскільки продовольчий ринок складається з трьох самостійних ринків, які взаємодіють між собою. Зокрема, це ринок сільськогосподарської продукції, яка споживається у свіжому вигляді, ринок сировини, з якої виробляються продовольчі товари, та ринок кінцевої продукції, тобто продовольства. Перші два ринки є частиною аграрного ринку. Такий підхід поділяє Є. М. Кирилюк, аргументуючи тим, що він дозволяє встановити чіткі межі аграрного та продовольчого ринку і досліджувати їх взаємозв'язок і взаємовплив [188]. Підтримуючи висловлене, варто зацентувати увагу, що в основу покладено підхід, за якого об'єктом ринку розглядається сільськогосподарська продукція. Вона може мати різне призначення і використовуватися для різних цілей (як харчові продукти, сировина для харчової, фармацевтичної, легкої промисловості тощо), відповідно, розглядатися частиною різних товарних ринків, проте первинно формувати ринок сільськогосподарської продукції.

Використовуючи об'єктний критерій та спираючись на викладене, потрібно цілковито підтримати позицію Н. Ф. Павленчик, що поняття «аграрний ринок» та «ринок сільськогосподарської продукції» виступають синонімами, оскільки сутність цих понять одна й та сама, і призначення цих ринків полягає у створенні умов для налагодження торговельних відносин виключно з метою купівлі-продажу лише сільськогосподарської продукції [321, с. 91] та додати, що термін «ринок аграрної продукції» також виступає синонімом вищеназваних термінів.

Натомість поняття «аграрний ринок» (ринок сільськогосподарської продукції) та «агропродовольчий ринок» є різними і уособлюють різні ринки. Насамперед, варто звернутися до аналізу українського законодавства. Так, агропродовольчий ринок визначається як суб'єкт господарювання, що створює належні умови для реалізації (оптової реалізації) сільськогосподарської продукції, в тому числі харчових продуктів, на спеціально оснащених та відведених місцях відповідно до закону (ст. 1 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» (далі – Закон № 771/97-ВР)) [442].

Отже, виключно як юридичні поняття, що мають законодавчі визначення, аграрний та агропродовольчий ринок є різними, оскільки аграрний ринок – це сукупність правовідносин, натомість агропродовольчий ринок – суб'єкт господарювання. Тому останній належить до інфраструктури аграрного ринку і, як правило, являє собою місце роздрібною торгівлі сільськогосподарською продукцією кінцевому споживачу [322, с. 121].

Якщо брати до уваги наукові погляди на агропродовольчий ринок, то потрібно навести думку Ю. В. Самойлик, що предметами купівлі-продажу на цьому ринку є сільськогосподарська продукція, продукти її переробки та побічна продукція, що об'єднані у складну ієрархічно упорядковану структуровану систему, яка охоплює три підсистеми: ринок тваринницько-промислової продукції, ринок рослинно-промислової продукції, ринок побічної агропродовольчої продукції та продуктів їх переробки [513, с. 53]. За такого підходу поняття агропродовольчого ринку є ширшим за поняття аграрного ринку, адже об'єктом обігу на агропродовольчому ринку може виступати рослинницька і тваринницька продукція, що вже піддалася промисловій переробці. Проте об'єктом обігу на аграрному ринку є сільськогосподарська продукція у розумінні Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України». Тому поняття «аграрний ринок» та «агропродовольчий ринок» можна розглядати як такі, що частково перетинаються.

Питання співвідношення аграрного та агропромислового ринків постає через те, що дослідники об'єднують або відмежовують товарообіг сільськогосподарської

продукції та засобів її виробництва. При встановленні співвідношення цих понять варто брати до уваги позицію Н. Ф. Павленчик, за якою агропромисловий ринок несе товарне навантаження у вигляді як сільськогосподарської продукції, так і продукції промислового походження. Складовими названого ринку можуть бути ринки праці, землі, засобів виробництва, техніки тощо [321, с. 90]. Натомість товарна наповнюваність аграрного ринку обмежується сільськогосподарською продукцією у необробленому вигляді або такою, що пройшла первинну обробку. Аргументом на користь розмежування аграрного та агропромислового ринків виступає й те, що обіг сільськогосподарської продукції і засобів виробництва має суттєві відмінності і потребує різних засобів державного регулювання [33, с. 109]. Отже, потрібно підтримати розмежування цих ринків і зазначити, що розглядати аграрний ринок частиною агропромислового може бути доречним при виробленні спільних рішень і дій для удосконалення їх функціонування.

Визначення аграрного ринку та встановлення його співвідношення із суміжними поняттями для практичної сфери може здаватися досить умовним, оскільки кожен з розглянутих ринків не має чітких меж, здійснює вплив на функціонування інших ринків, сільськогосподарські товаровиробники та інші особи майже одночасно можуть бути суб'єктами аграрного, агропродовольчого та інших ринків. Проте, оскільки юридична матерія вимагає чіткості понятійного апарату, зумовленого кваліфікуючими ознаками відповідного явища, можна пропонувати об'єктом аграрного ринку визначити сільськогосподарську продукцію і в нормативно-правових актах для позначення ринку, на якому здійснюється товарообіг цієї продукції, використовувати поняття «аграрний ринок». З урахуванням цього потрібно переглянути чинні нормативно-правові акти, в яких використовуються вищерозглянуті терміни, оцінити їх змістовне наповнення та уніфікувати використання термінології. Це дозволить досягти більшої конкретизації у питаннях співвідношення схожих термінів і зв'язків аграрного ринку з багатьма іншими, визначення об'єкта державної аграрної політики, меж розповсюдження певних правил, приписів і заборон, спрямованості

заходів державного регулювання, що в цілому позитивно вплине на рівень господарсько-правового забезпечення аграрного ринку.

Резюмуючи викладене, слід зазначити, що поняття ринку та аграрного ринку є складними і багатограними поняттями, які активно використовуються у законодавстві та на практиці, досліджуються науковцями. З юридичної точки зору поняття ринку тлумачать як сукупність (систему) відносин, врегульованих нормами права, як сферу обігу товару та рідше як механізм регулювання. На основі загального розуміння ринку розвиваються концепції щодо видів ринку, у тому числі аграрного ринку. Розкриття та врахування особливостей аграрного ринку в контексті цих концептуальних підходів дозволяє краще зрозуміти його сутність як об'єкта наукових досліджень та правового регулювання, зацентувати увагу на суб'єктах ринку, правовідносинах між ними, засобах державного регулювання.

Для удосконалення законодавчого визначення аграрного ринку доцільно спиратись на розуміння цього поняття як системи суспільних відносин, врегульованих нормами права, які виникають щодо реалізації сільськогосподарської продукції. В контексті удосконалення господарсько-правового забезпечення аграрного ринку та державної аграрної політики, конкретизації засобів державного регулювання також потрібно брати до уваги тлумачення ринку як сфери товарообігу і як механізму регулювання. Це дозволить визначити ті аспекти аграрного ринку, які потребують державного регулювання, з огляду на потребу забезпечення ефективного функціонування цього ринку.

1.2 Аграрний ринок як система правовідносин

Товарообіг сільськогосподарської продукції передбачає участь щонайменше двох суб'єктів, взаємодія яких набуває зовнішньої форми суспільних відносин. На практиці у процесі реалізації сільськогосподарської продукції взаємодіє ширше коло суб'єктів, між якими встановлюються різноманітні економічні зв'язки і складаються різні за змістом, підставами виникнення та спрямованістю відносини.

Відповідно, товарообіг сільськогосподарської продукції формує аграрний ринок, якому відводиться значна роль у забезпеченні продовольчої безпеки, сталого розвитку аграрного сектору економіки, стабільному поповненні бюджету валютою [257]. Відповідно, на аграрному ринку не тільки зустрічаються суб'єкти із протилежними інтересами (продавці та покупці), але й відбувається задоволення як приватних, так і публічних інтересів. Також має значення той факт, що національний аграрний ринок є частиною глобального аграрного ринку, і держава повинна забезпечувати його стабільне функціонування. Це можливе шляхом здійснення державного, зокрема й правового регулювання. Тому справедливим видається твердження, що ефективність відносин щодо реалізації сільськогосподарської продукції, охорона і захист інтересів суб'єктів аграрного ринку можливі, коли держава охоплює своїм впливом відносини щодо реалізації сільськогосподарської продукції, в силу чого вони набувають форми правовідносин. Тут доречно згадати висловлювання Р. О. Халфіної, що у зв'язку із розширенням сфери правового регулювання у суспільстві розширюється коло суспільних відносин, які можуть виступати тільки у вигляді правовідносин, а також що правовідносини є необхідною формою значного кола суспільних відносин [567, с. 80]. Ці твердження не втрачають своєї актуальності й в умовах сьогодення.

Визнання суспільних відносин об'єктом правового регулювання є усталеним у праві. Так, досліджуючи становлення вчення про правовідносини, М. М. Шумило звертається до класиків юридичної думки дореволюційного періоду, які під юридичними відносинами (правовідносинами) розуміли регульовані нормами об'єктивного права відносини осіб між собою [595, с. 33]. Сформовані у доктрині права концептуальні положення щодо правовідносин неодноразово аналізувалися, доповнювалися, осучаснювалися, отримували інтерпретацію залежно від конкретного предмету дослідження. Зокрема, дослідники зазначають, що право піддає регуляторному впливу не всі суспільні відносини, а лише ті, які становлять найбільшу цінність і є суспільно необхідними, визначають умови життєдіяльності людей з метою їх упорядкування та розвитку [196, с. 30].

Найбільш загальне, ємне та поширене визначення правовідносин сформульоване таким чином, що це суспільні відносини, врегульовані нормами права [264, с. 183]. При цьому у науці права підкреслюється та розкривається зв'язок між нормами права та правовідносинами. Зокрема, зазначається, що у нормі права детермінується модель поведінки, яку держава вважає оптимальною або допустимою в певних умовах [567, с. 64].

Р. О. Халфіна та багато інших науковців саме правовідносини розглядали і розглядають як реалізацію норми права. Так, Г. Л. Знаменський вказував, що правовідносини є специфічним юридичним засобом у механізмі правового регулювання та тією ланкою, яка поєднує вимоги норм права з конкретною поведінкою суб'єктів [169, с. 63]. Дослідники різних часів також солідарні у тому, що правовідносини являють собою вольові відносини, які у своїй реалізації забезпечуються примусовою силою держави [568, с. 79]. Іншими словами, державний примус сприяє точному відтворенню моделі поведінки, закладеній у нормі права, або приведенню невідповідних реальних правовідносин до встановленої моделі. Як зазначає О. Ф. Скакун, можливість державного примусу створює режим соціальної захищеності, безпеки, законності. У підручнику її авторства правовідносини визначено як врегульовані нормами права вольові суспільні відносини, що виражаються у конкретному зв'язку між правомочними і зобов'язаними суб'єктами, які є носіями суб'єктивних юридичних прав, обов'язків, повноважень і відповідальності, і забезпечуються державою [520, с. 346].

Отже, суспільні відносин, набуваючи форми правовідносин, дозволяють останнім виконати роль, яка відводиться правовідносинам у механізмі правового регулювання, а саме здійснювати функцію регулятора суспільних відносин, спрямувати розвиток відносин суб'єктів у напрямі, визначеному та/або бажаному державою. При цьому слід визнати, що визначення галузевої приналежності правовідносин у практичній площині означає вибір методів і способів впливу на відносини, з подальшою оцінкою їх відповідності соціально-економічним потребам і здатності забезпечити досягнення цілей правового регулювання.

З огляду на викладене, видається за потрібне виокремити суспільні відносини, які супроводжують реалізацію сільськогосподарської продукції, та встановити їх галузеву приналежність задля найбільш ефективного забезпечення функціонування аграрного ринку та можливості моделювати його розвиток з урахуванням суспільних і державних інтересів, досягнення мети сталого розвитку. Для вирішення поставленого завдання потрібно спиратися на аналіз нормативно-правової бази, враховуючи те, що у національній правовій системі основним джерелом права є нормативно-правовий акт.

Перш за все, потрібно звернути увагу на законодавче визначення аграрного ринку, відповідно до якого він являє собою сукупність правовідносин, пов'язаних з укладенням та виконанням цивільно-правових договорів щодо сільськогосподарської продукції (ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»). З цього визначення вбачається, що правовому регулюванню піддаються відносини, які пов'язані із сільськогосподарською продукцією і виникають на підставі договорів. При цьому враховуючи економічну сутність і призначення аграрного ринку логічно зробити висновок, що серед цих договорів мають бути договори, які опосередковують відчуження сільськогосподарської продукції. Також вказівку на цивільно-правову природу договорів можна вважати певною мірою умовною і тлумачити це положення більш широко, беручи до уваги положення ГК України. Виходячи з того, що господарські договори укладаються за правилами ЦК України з урахуванням особливостей, передбачених ГК України, іншими нормативно-правовими актами щодо окремих видів договорів (ст. 179 ГК України) [93], є підстави до договорів, про які йдеться у легальному визначенні аграрного ринку, відносити й господарські договори, що на практиці займають чільне місце серед тих, що укладаються на ньому.

Аналізуючи правовідносини, які уособлюють аграрний ринок, варто звернути увагу, що у законодавстві для позначення відчуження товару використовують різні терміни: «реалізація», «збут», «продаж», зокрема у ГК України та у ПК України використовують всі ці терміни. У ПК України визначення продажу (реалізації) товарів закріплено як будь-які операції, які здійснюються

згідно з договорами купівлі-продажу, міни, поставки та іншими господарськими, цивільно-правовими договорами, що передбачають передачу прав власності на такі товари за плату або компенсацію незалежно від строків її надання, а також операції з безоплатного надання товарів (п. 14.1.202 ст. 14 ПК України). Як видно, терміни «продаж» та «реалізація» використовуються як синоніми і мають одне визначення.

Натомість, визначення терміну «збут» на рівні законів не закріплене. Словникове визначення збуту подається як продаж готової продукції або сировини [524, с. 456]. Викладене дозволяє термін «збут» ставити в один ряд із терміном «реалізація». Проте, аналізуючи різні джерела, можна простежити зв'язок збутової діяльності та виробництва, сформувавши уявлення про збут як про логічне завершення процесу виробництва [85]. Також, у своєму дисертаційному дослідженні В.С. Мілаш виділяє збутові договори, тобто договори, за допомогою яких здійснюється збут або оплатне відчуження результатів господарської діяльності, які набули майново-товарної форми [272, с. 116].

Серед дослідників, увагу яких привертає питання співвідношення цих термінів, одні висловлюють думку, що ототожнення цих термінів відбувається через неврахування предметної сфери, де вони були використані вперше, та їх функцій, а також нормативне визначення одних термінів через інші [523, с. 437]. Другі пропонують їх розмежовувати за критеріями: позначення ними процесу чи однієї дії; галузі науки; особливостей економічної моделі [393, с. 159; 578, с. 173].

На підставі аналізу законодавства та інших джерел можна запропонувати розглядати реалізацію сільськогосподарської продукції як найбільш ємний та загальний термін, який позначає процес, спрямований на оплатне відчуження цієї продукції як товару; збут – як відчуження цієї продукції товаровиробниками; а продаж – як конкретну операцію по відчуженню товару. Спираючись на висловлене, також можна відстоювати позицію, за якою аграрний ринок уособлює систему правовідносин щодо реалізації сільськогосподарської продукції, які не зводяться лише до відносин з її продажу. Відносини з реалізації названої продукції складають першу групу відносин у межах аграрного ринку.

Отримання товарної сільськогосподарської продукції є результатом здійснення господарської діяльності в окремій галузі економіки – сільському господарстві. Аналіз літератури вказує на визнання товарності як ознаки діяльності в агропромисловому комплексі та сільськогосподарської діяльності зокрема. Науковці розкривають товарність як властивість товарного виробництва, тобто форми суспільного виробництва, за якої продукція виробляється не для власного споживання, а для продажу, стає товаром [193, с. 7]. Такий підхід дозволяє робити висновок, що сільськогосподарська діяльність є видом господарської (економічної) діяльності, яка орієнтована на вироблення товарної сільськогосподарської продукції, збут якої опосередковується господарськими договорами.

На правильність цього висновку вказує й аналіз законодавства. Згідно з ст. 1 Закону України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років» [452] сільське господарство (сільськогосподарське виробництво) визначено як вид господарської діяльності з виробництва продукції, яка пов'язана з біологічними процесами її вирощування, призначеної для споживання в сирому і переробленому вигляді та використання на нехарчові цілі.

Отже, у більшості випадків реалізація сільськогосподарської продукції виступає логічним завершенням процесу її виробництва. У цьому знаходить прояв господарський характер діяльності сільськогосподарських товаровиробників і напрошується висновок про те, що виробництво сільськогосподарської продукції як товару є видом господарської (економічної) діяльності з притаманними їй особливостями, обумовленими сферою діяльності, видом виробленого товару та ін. Відповідно, відносини з реалізації сільськогосподарської продукції самими товаровиробниками варто розглядати, переважно, як вид господарських відносин.

Поряд із тим, що реалізація сільськогосподарської продукції може завершувати цикл виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників, вона може виступати й змістом діяльності інших суб'єктів господарювання. Остання у ГК України отримала назву господарсько-торговельної діяльності (ст. 263). На аграрному ринку вона може знаходити прояв у здійсненні заготівлі, оптової торгівлі сільськогосподарською продукцією, комерційному

посередництві, допоміжній діяльності щодо реалізації продукції. З урахуванням цього можна виділяти відносини з реалізації (збуту) сільськогосподарської продукції, в яких продавцями виступають її товаровиробники або інші суб'єкти господарювання, а самі відносини з реалізації можуть виникати за участю або без участі посередників [350, с. 56].

Для уточнення системи правовідносин, які супроводжують реалізацію сільськогосподарської продукції, потрібно вдаватися до аналізу наукового доробку щодо аграрного ринку. Як зазначалося у попередньому підрозділі, розгляд аграрного ринку як певної системи (сукупності) відносин є однією з найбільш поширених наукових концепцій. При цьому ця сукупність відносин охоплює не тільки відносини з продажу сільськогосподарської продукції, але й різноманітні відносини, які сприяють такому продажу. Ця концепція пов'язана та включає вчення про інфраструктуру аграрного ринку, якій відводиться ключова роль у забезпеченні його функціонування. Узагальнюючи погляди на інфраструктуру аграрного ринку можна підсумувати, що у вузькому значенні вона зорієнтована на рух товарів на ринку, у більш широкому – також на надання логістичних, комунікаційних послуг, здійснення стандартизації, сертифікації, цінового моніторингу та інших послуг [5, с. 48-54, 396-408].

Велика кількість відносин, які складаються за участі суб'єктів інфраструктури аграрного ринку, охоплюються правовим регулюванням загальними та спеціальними нормами. Так, у ГК України у межах господарсько-торговельної діяльності виділяється допоміжна діяльність, тобто діяльність з надання певних послуг, яка забезпечує реалізацію продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання (ст. 263 ГК України) [327, с. 134]. Приблизний перелік таких послуг наводиться у Класифікації видів економічної діяльності (КВЕД-2010) і полягає у збиранні (компонуванні), сортуванні великих партій товарів; поділі і перефасування товарів меншими партіями, зберіганні, охолодженні, доставці тощо [130]. Відповідні допоміжні послуги (роботи) виступають предметом діяльності сільськогосподарських кооперативів, ОРСП,

товарних бірж, інших суб'єктів господарювання, можуть мати особливості регулювання їх надання.

Аналіз законодавства (законів України: «Про товарну біржу», «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції», «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про зерно та ринок зерна в Україні» [455; 438; 418; 429] та ін.) дозволяє у цій групі виділяти відносини з організації реалізації сільськогосподарської продукції, маючи на увазі, що господарські зв'язки на аграрному ринку встановлюються за участі товарних бірж, ОРСП, на аукціонах, ярмарках тощо. В цій групі потрібно назвати відносини з надання інформаційних, дорадчих послуг, різних моніторингових послуг, які спрямовано на інформування товаровиробників та інших суб'єктів про кон'юнктуру ринку, способи реалізації та ін. [98, с. 179].

Отже, в системі правовідносин щодо забезпечення функціонування аграрного ринку другу групу складають відносини, які сприяють реалізації сільськогосподарської продукції. Вони утворюють чисельну групу відносин, що мають місце при виконанні допоміжних робіт (послуг) суб'єктами інфраструктури аграрного ринку, зокрема щодо передпродажної підготовки продукції, її зберігання, транспортування тощо; відносини з організації реалізації сільськогосподарської продукції; відносини з надання інформаційних, дорадчих, моніторингових послуг. Правовідносини цієї групи переважно складаються між сільськогосподарськими товаровиробниками (або іншими продавцями) та суб'єктами інфраструктури аграрного ринку.

Аналіз законодавства дозволяє виділити у самостійну групу відносини щодо встановлення і виконання умов з організації та здійснення реалізації сільськогосподарської продукції. Зокрема, мова йде про відносини, які мають місце при виконанні положень законодавства, що встановлюють вимоги до безпечності сільськогосподарської продукції, умови її реалізації, вимоги до діяльності певних суб'єктів та/або на аграрному ринку певного виду (наприклад, ринку зерна, насінневої продукції, органічної продукції тощо) [350, с. 56], відносини щодо отримання статусу оператора ринку або статусу ОРСП. Для багатьох видів

сільськогосподарської продукції умовою набуття нею товарності є відповідність умовам безпечності та якості, щонайменше тим, які встановлено законом. Тому в цій групі можна виділяти відносини з підтвердження відповідності сільськогосподарської продукції певним стандартам (та/або іншим вимогам), відносини із надання послуг сертифікації продукції тощо, а також інші відносини, пов'язані із застосуванням заходів державного регулювання.

Ці відносини можна розглядати близькими до змісту поняття доступу до ринку, яке досліджував А. В. Духневич, щоправда в контексті виконання багатосторонніх угод Світової організації торгівлі (далі – СОТ). Науковець запропонував визначати доступ до ринку як урегульовані нормами національного законодавства та багатосторонніх угод суспільні відносини у сфері виробництва сільськогосподарської продукції і торгівлі такими товарами на внутрішньому та зовнішньому ринках відповідно до визнаних у міжнародному праві і законодавстві України принципів міжнародної торгівлі та способів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності [142, с. 7]. Водночас потрібно підкреслити зв'язок цієї групи відносин із застосуванням засобів державного регулювання (наприклад, технічним регулюванням) та здійсненням контролю за аграрним ринком. Саме цим визначається суб'єктний склад таких правовідносин, тобто серед суб'єктів цих правовідносин можуть бути уповноважені органи державної влади.

Усвідомлюючи, що повне виконання вимог законодавства та договірних зобов'язань є ідеальним, проте не реальним станом аграрного ринку, окремою групою відносин щодо реалізації сільськогосподарської продукції варто виділяти відносини захисту прав і законних інтересів суб'єктів цього ринку. Цією групою охоплюються правовідносини із застосування заходів відповідальності та/або інших засобів захисту порушених прав суб'єктів аграрного ринку. Слід звернути увагу, що на відміну від правовідносин інших груп, відносини захисту мають місце не у всіх випадках, а лише у разі порушення прав суб'єктів аграрного ринку.

Всі вищеназвані групи відносин є об'єктивно існуючими суспільними відносинами, які сукупно потрібно розглядати такими, що забезпечують функціонування аграрного ринку. Вочевидь, відносини певної групи можуть

існувати самостійно, проте саме сукупність відносин всіх груп, їх послідовне або одночасне виникнення та взаємний зв'язок, дозволяють досягти результату у вигляді оплатного відчуження сільськогосподарської продукції, що створює підґрунтя розглядати відносини всіх груп системно.

З урахуванням викладеного можна дійти висновку, що відносини, які мають місце: 1) при безпосередній реалізації сільськогосподарської продукції; 2) при організації реалізації та здійсненні допоміжних робіт (послуг); 3) щодо встановлення і виконання умов реалізації названої продукції; 4) щодо захисту порушених прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку, складають систему правовідносин щодо реалізації сільськогосподарської продукції і забезпечують функціонування аграрного ринку.

Надалі потрібно приділити увагу питанню галузевої приналежності названих груп правовідносин. Відносини щодо реалізації сільськогосподарської продукції регулюються нормами аграрного, господарського, цивільного та деяких інших галузей законодавства. Цілком логічно, що аграрний ринок, як й інші складні явища соціально-економічного життя, підпадає під регулювання норм різних галузей права, які комплексною дією забезпечують його належне функціонування та розвиток. Поділяючи підхід, за якого певне суспільне явище може виступати об'єктом регулювання норм різних галузей права, все ж варто чітко визначати елементи, які піддаються правовому регулюванню методами певної галузі права. У науці неодноразово наголошувалося на тому, що виділення об'єкта правового регулювання є чи не найголовнішим кроком на шляху впровадження ефективного механізму правового регулювання.

Беручи до уваги наявний в Україні поділ права на галузі, можна робити припущення, що система правовідносин щодо реалізації сільськогосподарської продукції охоплюється предметом галузі господарського права, обстоюючи яке необхідно звернути увагу на наступне.

Ринок є базовою економічною категорією, а поведінка та діяльність у сфері економіки виступає традиційною сферою правового регулювання [520, с. 225; 238,

с. 91] і знаходиться під правовим впливом норм господарського права [169, с. 63] через набуття ними форми господарських відносин.

Господарські правовідносини разом із категорією господарської діяльності займають одне з ключових місць у науці господарського права, виступили предметом багатьох загальнотеоретичних розробок та досліджень за певними напрямками. За наявності багатого теоретичного матеріалу варто зупинитися тільки на тих позиціях, які складають основу цього наукового дослідження.

За одним з визначень господарські правовідносини – це врегульовані нормами права господарські відносини в їхньому спеціальному призначенні (щодо виробництва товару, руху товару, управління цими процесами), які характеризуються особливим суб'єктним складом і поєднанням організаційних та майнових елементів [472, с. 499].

Конкретизуючи місце господарських правовідносин у механізмі правового регулювання, Г. Л. Знаменський стверджує, що воно полягає в індивідуалізації вимог правової норми щодо взаємного положення суб'єктів, наділення їх правами та обов'язками [169, с. 67]. Господарські правовідносини, зазначав О. П. Віхров, трансформують норми права у права та обов'язки учасників правовідносин, ці права та обов'язки реалізуються у конкретній господарській діяльності та фактичних господарських відносинах. Господарські правовідносини поєднують вимоги правової норми із діяльністю суб'єктів, на яких поширюється дія цих норм, у процесі суспільного виробництва, розподілу, обміну та споживання, і служать тією правовою формою, в якій переважно здійснюється цей процес [79, с. 31-32]. Також влучним є представлення науковцем господарських правовідносин як правової моделі господарських відносин, ідеальною правовою формою, яка пропонує сукупність прав та обов'язків учасників цих відносин щодо організації і здійснення господарської діяльності [78, с. 120].

Поширеним є визначення господарських правовідносин як виду суспільних відносин, в якому зв'язок між учасниками полягає в їхніх правах та обов'язках [169, с. 64]. При цьому такий зв'язок є особливим, а тому належить до характерних рис господарських правовідносин. Так, О. П. Віхров підкреслював, що особлива форма

взаємозв'язку між учасниками господарських правовідносин полягає у тому, що певному праву або комплексу прав (обов'язків) одного учасника відповідає обов'язок або комплекс обов'язків (прав) іншого учасника [78, с. 119]. Особливість зв'язку прав та обов'язків учасників господарських правовідносин знаходить прояв у тому, що відбиває спрямованість їх волі на задоволення приватних і публічних інтересів. Це слідує з твердження, що господарські правовідносини слугують відображенням приватних інтересів їх учасників та публічних інтересів (інтересів суспільства), є ланкою узгодження таких інтересів [169, с. 67].

Відображення приватних та публічних інтересів, спрямованість на їх задоволення, є характерною рисою господарських правовідносин. Поряд із цим ознаками господарських правовідносин називають: 1) сферу виникнення; 2) урегульованість за допомогою господарсько-правових норм; 3) суб'єктний склад, де обов'язковим учасником є суб'єкт господарювання; 4) об'єкт; 5) поєднання майнових та організаційних елементів; 6) підстави виникнення; 7) значний ступінь державного регулювання у поєднанні із локальним регулюванням [75, с. 9].

На деяких з цих ознак слід зупинитися детальніше та одночасно розкрити їх прояв у правовідносинах щодо реалізації сільськогосподарської продукції. Так, на думку О. М. Вінник сферу виникнення господарських правовідносин являють економіка держави та/або певного регіону, суб'єкти господарювання, тобто господарські системи будь-якого рівня [76, с. 29]. Відносини щодо реалізації сільськогосподарської продукції можуть мати місце у будь-якій з названих господарських систем, зароджуючись на рівні певного регіону як об'єктивний результат господарської діяльності сільськогосподарського товаровиробника, та отримуючи продовження на рівні національного або міжнародного ринку.

Г. В. Пронська, розкриваючи особливий суб'єктний склад, зазначала, що такі правовідносини виникають між суб'єктами господарювання, між суб'єктами господарювання та негосподарюючими суб'єктами, які вступають у відносини для задоволення своїх матеріальних потреб [472, с. 499]. На сучасному етапі, спираючись на положення ГК України, до кола суб'єктів господарських правовідносин справедливо включають органи державної влади, органи місцевого

самоврядування, як носіїв організаційно- та управлінсько-господарських повноважень. Переважно, учасниками господарських правовідносин щодо реалізації сільськогосподарської продукції виступають сільськогосподарські товаровиробники та інші суб'єкти господарювання – продавці і покупці, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією. У межах певної групи правовідносин можуть бути й інші учасники відносин у сфері господарювання, перераховані у ст. 2 ГК України.

Господарські правовідносини базуються на господарсько-правових нормах, встановлюють зв'язок між цими нормами та актами їх реалізації під час здійснення господарської діяльності. Природньо, що у першу чергу ці норми містяться в актах господарського законодавства, і у певних випадках також згадуються господарські договори, які забезпечують індивідуальне регулювання із урахуванням специфіки правового зв'язку [75, с. 26]. Правовідносини щодо реалізації сільськогосподарської продукції переважно регулюються положеннями ГК України, проте специфіку правового режиму тієї чи іншої сільськогосподарської продукції можуть встановлювати акти аграрного законодавства.

Питання об'єкта правовідносин є одним з дискусійних у теорії права, що накладає свій відбиток на розвиток галузевих концепцій щодо цього питання.

Розглядаючи питання фондових господарських правовідносин О. В. Кологойда узагальнила підходи до тлумачення об'єкта правовідносин. Так, об'єкт – це те, на що правовідносини спрямовані, на що впливають права та обов'язки, що здатне реагувати на вплив права; конкретне матеріальне або нематеріальне благо. Дослідниця звертає увагу, що у науці сформувався дві основні теорії щодо об'єкта правовідносин: плюралістична (об'єктом правовідносин розглядаються явища навколишнього світу, на які спрямовано права та обов'язки, матеріальні блага і результати дій учасників) та моністична (у якості об'єкта правовідносин розглядають тільки дії, вчинки, діяння людей, поведінку суб'єктів правовідносин). Залежно від віднесення до об'єктів правовідносин речей і дій маємо речові права та зобов'язальні. Сама дослідниця є прихильницею моністичної теорії щодо об'єкта правовідносин [210, с. 39-41].

Водночас у науці висловлюються й інші думки щодо об'єкта господарських правовідносин, у тому числі у межах плюралістичної теорії. Виходячи з того, що господарські правовідносини пов'язані із конкретними господарськими відносинами, то їх загальним об'єктом правомірно розглядають процес організації та здійснення господарської діяльності; груповим або родовим об'єктом – конкретні види господарської та господарсько-управлінської діяльності; а безпосереднім об'єктом окремих господарських правовідносин – фактичні дії з організації та здійснення господарської діяльності, реальну поведінку його учасників. При цьому матеріальними об'єктами господарських правовідносин виступають матеріальні і нематеріальні засоби здійснення господарського інтересу, зокрема, майно (у розумінні майна у сфері господарювання), об'єкти прав інтелектуальної власності корпоративні права [78, с. 121]. Також у літературі зустрічається думка, що об'єкти господарських правовідносин виступають засобами задоволення господарського інтересу, у зв'язку з чим серед об'єктів називають речі (у тому числі гроші, цінні папери), нематеріальні блага, дії учасників відносин, діяльність суб'єктів господарювання [169, с. 72]. Підтримуючи плюралістичну теорію та спираючись на викладене, об'єктом правовідносин щодо реалізації сільськогосподарської продукції як господарських потрібно назвати дії з організації та здійснення відчуження оптових партій такої продукції, а матеріальним об'єктом – сільськогосподарську продукцію.

Зміст господарських правовідносин, як і будь-яких інших, складає сукупність юридичних прав та обов'язків. Разом з тим особливість змісту господарських правовідносин знаходить прояв у тому, що такі права та обов'язки за характером є економічними (або організаційно-економічними), а їх сукупність у господарському праві отримала назву господарської компетенції [38, с. 400; 395, с. 40]. Узагальнюючи наукові погляди щодо змісту господарських правовідносин, потрібно зазначити, що кожен із учасників цих правовідносин, здебільшого, має комплекс прав та обов'язків, які не протиставляються правам та обов'язкам іншого учасника, а відповідають їм, та що учасники знаходяться у рівному

підпорядкуванні правовому господарському порядку і тому, несуть певні обов'язки перед суспільством (державою).

Підставами виникнення господарських правовідносин виступають такі юридичні факти, як закон, інший нормативно-правовий акт, акти управління господарською діяльністю, господарський договір, заподіяння шкоди, порушення вимог закону при здійсненні господарської діяльності тощо. Аналіз аграрного ринку вказує на широкий перелік підстав виникнення правовідносин щодо реалізації сільськогосподарської продукції, при тому що чільне місце серед них належить господарському договору. У питанні підстав заслуговує на увагу й твердження, що для господарських правовідносин характерною є необхідність настання сукупності юридичних фактів, тобто юридичного складу, а не одного юридичного факту, що також є справедливим і для аграрного ринку.

Отже, можна стверджувати, що ознаки господарських правовідносин притаманні й відносинам щодо реалізації сільськогосподарської продукції.

Господарські відносини як предмет правового регулювання складаються з двох елементів – організаційного (організація виробництва та обігу) й майнового. Сукупність цих двох елементів і є предметом господарського права [597, с. 20-21]. Предметом регулювання ГК України виступають господарські відносини, які мають місце у процесі організації та здійснення господарської діяльності і виникають між суб'єктами господарювання або між ними та іншими учасниками відносин у сфері господарювання (ст. 1). В цих положеннях простежується міцний зв'язок між господарським правом та господарським законодавством.

Заслуговує на увагу й те, що О. М. Вінник, О. П. Віхров та інші науковці, розглядаючи види господарських відносин та використовуючи критерій галузі економіки, назвали відносини в агропромисловому комплексі або аграрній сфері серед видів господарських відносин [76, с. 30; 78, с. 123]. Об'єктом господарсько-правового регулювання є забезпечення засобами виробництва та реалізація продукції, господарські відносини в аграрній сфері, які охоплюють зокрема використання засобів державного регулювання та державної підтримки, правові форми реалізації сільськогосподарської продукції, інші питання [81, с. 327-333].

Беручи до уваги діалектичний зв'язок права і законодавства, потрібно навести думку інших науковців, які зазначають, що господарське законодавство охоплює регулюванням відносини купівлі-продажу засобів виробництва, оптової торгівлі, поставки товарів народного споживання та виробничо-технічного призначення, а також ринкову інфраструктуру [572, с. 11]. Підтримуючи наведене, потрібно вказати, що у ГК України виокремлено господарсько-торговельну діяльність, яка може здійснюватися на аграрному ринку, поійменовано договір контрактації сільськогосподарської продукції (ст.ст. 263, 272). Додатковим аргументом можуть слугувати й положення ГК України щодо основних напрямів економічної політики держави, зокрема те, що серед структурно-галузевої політики виділено аграрну політику (ст. 10).

Також доречно привести положення щодо розмежування предмету регулювання господарського та іншого законодавства. На думку авторів одного з науково-практичних коментарів до ГК України у сфері господарювання виникає безліч різних відносин, частина з яких має схожі з господарськими відносинами ознаки, що ускладнює можливість правильного визначення їх предметної належності і відповідно вибору норм, які регулюють ці відносини [570, с. 20]. Раніше думку щодо багатоманітності відносин, які мають місце під час здійснення діяльності, висловлювала Г. В. Пронська [472, с. 497]. Природньо, що господарське законодавство не регулює всі суспільні відносини, які можуть виникати у сфері господарювання. Для вирішення питання предмету регулювання господарського та іншого законодавства у ГК України вміщено ст. 4, відповідно до якої предметом регулювання ГК України не є низка відносин, які хоча і можуть мати місце у сфері господарювання, проте регулюються нормами інших галузей законодавства. Аналізуючи положення ст. 4 ГК України звертає на себе увагу, по-перше, відсутність у переліку відносин, які не є предметом регулювання ГК України, аграрних відносин; по-друге, уточнення, що особливості регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання визначаються ГК України. В розвиток цього положення потрібно зазначити, що згідно із ст. 139 ГК України до майна у сфері господарювання належать сукупності речей та інших цінностей, які виробляються

у процесі господарської діяльності, і що майно у сфері господарювання може набувати економічної форми товару. Отже, правомірно стверджувати, що відносини з реалізації сільськогосподарської продукції як товару належать до майнових відносин суб'єктів господарювання.

Продовжуючи аргументувати господарсько-правову приналежність відносин щодо реалізації сільськогосподарської продукції, варто зазначити, що аграрне право переважно фокусується на регулюванні виробництва такої продукції, здебільшого тяжіє до упорядкування аграрно-земельних, аграрно-трудова, аграрно-майнових та організаційно-управлінських відносин, які пов'язані з виробництвом, а в другу чергу із переробкою та реалізацією сільськогосподарської продукції [7, с. 40]. Ця тенденція доволі стійка, хоча в аграрному праві піднімаються питання аграрного ринку та формування ринкової інфраструктури, зокрема питання регулювання біржового аграрного ринку та правового статусу окремих суб'єктів інфраструктури [5, с. 396-408]. Крім того, деякі дослідники пропонують відносини, що виникають, реалізуються і припиняються у межах аграрної сфери у процесі організації та функціонування аграрного ринку, включати до предмета аграрного права [502, с. 5]. Водночас аналіз положень аграрного та господарського права все ж схиляє до висновку, що відносини щодо реалізації сільськогосподарської продукції регулюються у першу чергу нормами господарського права, у тому числі виходячи з органічного поєднання здійснення господарської діяльності та її спрямованості на отримання товарного результату, а норми аграрного права виконують допоміжну функцію у такому регулюванні.

Отже, належність аграрного ринку до сфери економіки, призначення цього ринку, яке полягає у забезпеченні товарообігу сільськогосподарської продукції, дозволяє розглядати відносини щодо реалізації названої продукції об'єктом господарсько-правового регулювання і через призму теорії господарських правовідносин. Зокрема, можна стверджувати, що виділені вище групи правовідносин щодо реалізації сільськогосподарської продукції відповідають тим відносинам, які складають сферу господарських відносин (ст. 3 ГК України).

У межах аграрного ринку складаються багатоманітні відносини між виробниками і споживачами, формуються виробничо-економічні зв'язки, має місце органічне поєднання аграрного виробництва та інших галузей національної економіки. Слід зазначити, що не всі відносини, які мають місце у межах аграрного ринку, підпадають під правове регулювання. Наприклад, не піддаються правовому регулюванню економічні відносини, пов'язані з дією механізму попиту і пропозиції [367]. Тому з усієї багатоманітності відносин, які складаються на аграрному ринку, потрібно чітко виокремити відносини, які є об'єктом господарського-правового регулювання. На підставі усього вищевикладеного, з урахуванням положень чинного законодавства можна дійти висновку, що під дію норм господарського права підпадає та частина відносин безпосередньої реалізації сільськогосподарської продукції, яка має місце під час оптової торгівлі цією продукцією як продукцією виробничо-господарського призначення або товарами народного споживання. При цьому на відносини роздрібного продажу сільськогосподарської продукції норми господарського права здійснюють вплив в частині закріплення умов і правил здійснення господарської діяльності у сфері роздрібною торгівлі і слугує важливим хоча і додатковим чинником забезпечення захисту прав споживачів.

Обґрунтування належності правовідносин щодо реалізації сільськогосподарської продукції до господарських правовідносин дозволяє зробити наступний крок, а саме застосовувати до них метод господарсько-правового регулювання та засоби державного регулювання економіки (ст. 12 ГК України). Фундаментальні положення, такі як принципи і метод господарського права, дозволяють найбільш повно врахувати сферу виникнення та змістовні особливості відносин щодо реалізації сільськогосподарської продукції.

Роль господарських правовідносин у механізмі правового регулювання сукупно з потенціалом методу господарського права, значним арсеналом засобів державного регулювання економіки, дозволяють здійснювати моделювання розвитку аграрного ринку в бажаному для держави та суспільства напрямі, в оптимальному поєднанні із саморегулюванням цього ринку.

Викладене зумовлює інтерес до класифікації правовідносин, які мають місце у межах аграрного ринку.

В теорії права поділ правовідносин здійснюється за різними підставами: за визначеністю сторін, кількістю суб'єктів, характером обов'язків, розподілом прав та обов'язків, галузями права, волевиявленням сторін та іншими підставами [520, с. 366-367; 280, с. 245-246]. Цікаво, що за останньою підставою традиційно виділяють горизонтальні (договірні) та вертикальні (управлінські) правовідносини, а також комплексні правовідносин, які властиві сфері підприємництва і в яких поєднуються засади публічного і приватного права (горизонтально-вертикальні правовідносини) [520, с. 368-367].

На основі здобутків теорії права розвиваються галузеві концепції класифікації відповідних правовідносин. У науці господарського права щодо критеріїв класифікації Г. Л. Знаменський зазначав, що, оскільки класифікація господарських правовідносин має внутрішньогалузеве значення, то критерії класифікації, які використовуються у теорії права та господарському праві, можуть різнитися [169, с. 73]. Хоча науковець і не заперечує того, що використання окремих загальнотеоретичних підстав для поділу господарських правовідносин на види може бути корисним.

У літературі поширеними підставами класифікації виступають взаємне становище сторін правовідносин, межі дії правовідносин, галузевий критерій (галузь економіки та сфера управління). Деякі дослідники використовують значно більше коло підстав. Наприклад, О. В. Кологойда для класифікації фондових господарських відносин використала близько десяти різних підстав [210, с. 46-52]. Не заперечуючи значення всіх підстав класифікації господарських правовідносин, для цілей цього дослідження доречно використати деякі з них.

Так, класифікація господарських відносин, яка провадиться відповідно до суб'єктного складу та сфери існування господарських відносин [108, с. 81], передбачає такі види цих відносин: господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські. При цьому органічна єдність господарських відносин, поєднання в них організаційних та майнових елементів

складають специфіку, яка зумовлює своєрідність господарського права як самостійної галузі права [570, с. 18].

Наведена класифікація базується на закріплених у законодавстві (ч. 4 ст. 3 ГК України) видах господарських відносин, які ілюструють, що сфера господарських відносин охоплює три групи суспільних відносин, що мають місце під час здійснення господарської діяльності та управління нею.

Виділені вище правовідносини щодо реалізації сільськогосподарської продукції, які мають місце у межах аграрного ринку, можуть бути віднесені до господарських правовідносин одного з вищевказаних видів. Наприклад, відносини з реалізації (збуту) сільськогосподарської продукції, відносини з організації реалізації та здійсненні допоміжних робіт (послуг), належать до виробничо-господарських відносин. Це майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності, тобто діяльності з виробництва і реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг. Господарсько-виробничі відносини мають характер горизонтальних, виникають, переважно, між суб'єктами господарювання, або між суб'єктами господарювання та іншими учасниками господарських відносин, які є юридично рівними між собою, на підставі укладених господарських договорів [76, с. 28]. Для господарсько-виробничих відносин характерне превалювання майнової складової, як правило такі відносини супроводжують безпосереднє здійснення господарської діяльності. Поділяючи думку, що в умовах ринкової економіки господарські правовідносини трансформуються, і на перший план виходять відносини між суб'єктами господарювання і споживачами (незалежно від організаційно-правового статусу: держава, фізичні особи, суб'єкти господарювання), які визначають місце його учасників та стан ринку [35, с. 152], можна стверджувати, що господарсько-виробничі відносини переважають на аграрному ринку. При цьому у ролі споживачів виступають не тільки споживачі у розумінні Закону України «Про захист прав споживачів», скільки господарські організації та фізичні особи-підприємці, які придбають цю продукцію для власної господарської діяльності або подальшого перепродажу.

Відносини щодо встановлення і дотримання умов реалізації названої продукції відповідають ознакам організаційно-господарських відносин. Відповідно до ч. 4 ст. 3 ГК України ці відносини виникають у процесі управління господарською діяльністю між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень. Однією з основних ознак організаційно-господарських відносин є суб'єктний склад. Такі відносини виникають між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень [80, с. 11]. При цьому, як пише О. М. Вінник, подібні відносини виникають не лише за участі органів держави, але й власників майна стосовно створених ними господарських організацій, а також господарських об'єднань стосовно підприємств-учасників, холдингової компанії щодо залежних підприємств [76, с. 30]. Також для цих відносин характерна юридична нерівність сторін та превалювання організаційних елементів [472, с. 500]. Цілком слушно, що організаційно-управлінські відносини тяжіють до вертикальних [570, с. 18]. У межах аграрного ринку організаційно-управлінські відносини – це, наприклад, відносини між сільськогосподарськими товаровиробниками та уповноваженими органами, які мають місце при технічному регулюванні та застосуванні інших засобів державного регулювання, при створенні суб'єктів інфраструктури аграрного ринку (ОРСП, товарної біржі, сільськогосподарського кооперативу, управління агрохолдингом та ін.). Важливою є думка Г. Л. Знаменського, що вертикальні господарські відносини будуються не на прямому підпорядкуванні одних суб'єктів іншим, а на взаємних зобов'язаннях органу управління і господарюючого суб'єкта, їх рівному підпорядкуванні суспільному (правовому) господарському порядку, що досягається за рахунок методу господарсько-правового регулювання [169, с. 54-55, 67].

Серед господарських відносин також називають внутрішньогосподарські, тобто відносини, які складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами [500, с. 11]. На аграрному ринку прикладами зазначених відносин є відносини структурних підрозділів товарної біржі, ОРСП тощо.

Такі підстави класифікації правовідносин, як склад і ступінь конкретизації суб'єктів та предметно-об'єктний склад, у науці господарського права пропонують використовувати як єдиний (інтегрований) критерій, на основі якого господарські правовідносини поділяються на: а) абсолютні майнові, які пов'язані із здійсненням господарської діяльності суб'єктом – власником засобів виробництва, на основі використання цих засобів; б) абсолютно-відносні майнові, пов'язані із здійсненням господарської діяльності на основі використання майна, закріпленого на інших речових правах, зокрема, праві господарського відання; в) абсолютні з ведення власної господарської діяльності; г) відносні зобов'язальні; г) немайнові абсолютні, які мають місце щодо немайнових благ, які використовуються у господарській діяльності [78, с. 38-40; 70, с. 38-40].

За цією інтегрованою підставою правовідносини щодо реалізації сільськогосподарської продукції здебільшого потрібно відносити до відносних зобов'язальних, тобто у таких відносинах чітко визначені їх сторони, в основі їх виникнення лежить господарське зобов'язання у розумінні ст. 173 ГК України. У зобов'язальних правовідносинах одна сторона має право вимагати від іншої здійснення певних дій, а зобов'язана сторона повинна їх здійснити (передати майно, надати послугу, виконати роботу). Звертає на себе увагу той факт, що Г. Л. Знаменський до відносних зобов'язальних відносин включив господарсько-управлінські, виробничо-господарські та внутрішньогосподарські правовідносини [169, с. 76], тобто фактично три групи правовідносин, закріплені у ст. 3 ГК України. У теорії господарського права існує думка, за якою всі зобов'язання є підставою для виникнення відносних правовідносин [210, с. 49]. Вважається, що ці правовідносини найбільш поширені у сфері господарювання.

Використовуючи загальнотеоретичні підстави для поділу правовідносин на види, можна дійти висновку, що відносини щодо реалізації сільськогосподарської продукції за характером розподілу обов'язків є, як правило, двосторонніми; належать переважно до міжгосподарських відносин; за структурою можуть бути простими або складними. Щодо останнього, то деякі науковці висловлюють думку, що господарські правовідносини переважно є складними, комплексними,

пояснюючи, що складне (комплексне) правовідношення являє собою ієрархічну систему складових правовідносин з декількома рівнями, тобто об'єднує підсистеми правовідносин, а на найнижчому рівні знаходяться елементарні правовідносини. Про комплексність (єдність) таких правовідносин дозволяє вести мову єдина мета, тобто спрямованість на досягнення певного результату, єдність інтересу, на задоволення якого спрямований комплекс правовідносин [80, с. 6]. У межах аграрного ринку такі складні (комплексні) правовідносини можуть мати місце при реалізації сільськогосподарської продукції через біржу, реалізації органічної продукції, насіння і садивного матеріалу тощо, оскільки для представлення цієї продукції на ринку та її продажу (досягнення єдиної мети) необхідними є низка елементарних відносин, які супроводжують виконання відповідних вимог щодо реалізації. Викликає інтерес те, що за критерієм галузі, наприклад, Г. В. Пронська та деякі інші науковці, виділяли відносини у сільському господарстві [472, с. 501], що ще раз підтверджує, що у межах аграрного ринку правильно виділяти систему правовідносин, які підлягають господарсько-правовому регулюванню.

1.3 Функції та види аграрного ринку

Концептуальні погляди на поняття аграрного ринку, які втілилися у формулюванні змістовно різних визначень цього поняття, знайшли продовження у постановці й дослідженні питань функцій та видів аграрного ринку.

У законодавстві ці питання не отримали прямого закріплення. Певне законодавче підґрунтя можна знайти при класифікації аграрного ринку за територіальною ознакою, проте при висвітленні функцій та структури цього ринку нормативно-правові акти можуть виступати одним з джерел для наукового аналізу. Як і більшість предметів наукових досліджень ці питання по-різному розглядаються дослідниками. При цьому має значення сфера проведення дослідження, зокрема положення щодо функцій та видів аграрного ринку більш розроблені в економічній науці. Водночас, конкретизація цих питань в правовому вимірі дозволить не тільки сформулювати логічну та цілісну наукову теорію щодо

аграрного ринку як об'єкта господарсько-правового регулювання, але й дозволить аналізувати ефективність аграрного ринку, оцінювати систему господарсько-правового забезпечення через призму виконання функцій та особливостей певних видів аграрного ринку.

З аналізу наукової літератури вбачається, що про функції аграрного ринку йде мова переважно у тих випадках, коли сам ринок розглядають як певну систему (сукупність) відносин або певний механізм. Саме в такому розумінні аграрний ринок наділяється певними функціями, які він має виконувати як певне явище економічної сфери, функціонувати.

За лексичним значенням функціонувати означає виконувати свої функції, бути в дії, діяти, працювати [528, с. 653]. Окремі дослідники аграрного ринку представляють функціонування ринку як механізм взаємодії інтересів виробників та споживачів продукції, на якому базується обмін товарів, або як своєрідний інструмент узгодження інтересів сфери виробництва й сфери споживання [188]. Цілком очевидно, що функції аграрного ринку впливають із мети і завдань ринку. У літературі функції ринку визначаються як перелік завдань, які він виконує та цілей, що за його допомогою досягаються [318, с. 6-7].

З проаналізованих у підрозділі 1.1 визначень аграрного ринку можна робити висновок, що загальною метою функціонування цього ринку є зведення разом продавців і покупців сільськогосподарської продукції. Тобто генеральну (базову) функцію аграрного ринку можна представити як забезпечення руху товарів від продавця до покупця або організацію товарообміну. Деякі дослідники вбачають призначення аграрного ринку більш широко, охоплюючи метою його функціонування вплив на сферу виробництва. Наприклад, Є. М. Кирилюк зазначає, що обмін – це лише частина відтворення, проміжна ланка між виробництвом і споживанням [188]. Аграрний ринок, виступаючи індикатором запитів споживачів, дійсно здійснює значний вплив на сферу аграрного виробництва. Можна підтримати думку, що саме аграрний ринок є місцем поєднання виробництва і споживання, здійснює значущий вплив на виробництво, але також може коригувати попит на продукцію [320, с. 8]. Саме на аграрному ринку

сільськогосподарські товаровиробники мають можливість оцінити ефективність своєї діяльності, затребуваність своєї продукції.

Фокусування на цьому аспекті функціонування будь-якого ринку знаходить прояв у тому, що функції ринку можуть бути спрямовані на сферу виробництва: 1) зростання ефективності виробництва за рахунок стимулювання виробництва з найменшими витратами і максимумом прибутку; 2) регулювання пропорційності між регіонами, галузями і сферами економіки у виробництві та обміні товару; 3) визначення корисності конкретних форм господарської діяльності відповідно до дії принципів раціональності й дохідності виробництва; 4) демократизація господарської діяльності через звільнення суспільного виробництва від нежиттєздатних елементів; 5) саморегулювання економічної системи шляхом підтримання балансу попиту та пропозиції товарів за обсягом і ціною; 6) стимулювання науково-технічного прогресу та ін. [590]. Поряд із цим акцентується увага на тому, що ринок створює можливості для вільного вибору контрагентів, підтримання конкуренції між товаровиробниками, споживачами, здійснення обміну інформацією, самовдосконалення [188]. Отже, коло функцій аграрного ринку залежить від того, чи знаходяться у фокусі уваги мета і завдання ринку, пов'язані із товарообміном, чи вони охоплюють також і виробничу сферу.

Аналіз наукової літератури демонструє доволі неоднорідні погляди на функції аграрного ринку, кількість яких істотно різниться. Наприклад, С. М. Кваша та С. О. Григор'єв виділяють 13 функцій, серед яких: регулююча (регулювання суспільного виробництва), адаптивна (адаптація структури виробництва товарів до обсягу та структури суспільного виробництва); інформаційна, посередницька (підтримка прямих та зворотних зв'язків між виробниками і споживачами), сануюча, ціноутворююча (встановлення цінового еквіваленту для обміну товарів), конкурентна (посилення конкуренції між виробниками у межах окремих країн і світового господарства), стабілізуюча (стабілізація грошового обігу), стимулююча (сприяння розвитку ринку), техніко-економічна; алокаційна інтеграційна, розподільна [186, с. 57]. Розлогий перелік функцій називає також А. О. Куценко [233, с. 12-14]. У своєму дослідженні Н. Ф. Павленчик групує функції ринку

сільськогосподарської продукції на базові, допоміжні та супутні, та зазначає, що функції дозволяють обґрунтовано сегментувати цей ринок, запропонувати ефективні механізми його функціонування і схеми управління [320, с. 9].

Погоджуючись у цілому з думкою зазначених авторів, потрібно зауважити, що певні функції виділено шляхом подрібнення інших (регулююча та адаптивна; ціноутворююча та техніко-економічна), деякі мають схожий зміст (посилення конкуренції та сануюча). Цю ситуацію можна розглядати як результат розвитку аграрного ринку та глобалізаційних процесів, які зумовлюють трансформацію функцій цього ринку, появу нових або виділення певних аспектів у межах наявних функцій. Тому такий широкий перелік функцій не є абсолютно інформативним для оцінки ефективності функціонування аграрного ринку та розробки заходів щодо удосконалення його господарсько-правового забезпечення, може призвести до знецінення значення цих функцій.

З наведеного переліку важливе значення має регулююча функція аграрного ринку, виокремлення якої підтверджується всім вищевикладеним, зокрема метою та призначенням аграрного ринку, як і будь-якого іншого товарного ринку. Економічний зміст регулюючої функції ринку знаходить прояв у встановленні постійних зв'язків між різними галузями виробництва, між попитом і пропозицією, забезпеченні безперервності процесу відтворення. Іншими словами, ринок регулює виробництво і споживання тих чи інших товарів, визначає структурні пропорції виробництва і забезпечує розподіл ресурсів у відповідності з попитом. Враховуючи наведене, регулюючу функцію можна розглядати як невід'ємну природню функцію аграрного ринку, що знаходить визнання у законодавстві. Так, з положень ГК України впливає притаманність ринку регулюючої функції та її співвідношення з державним регулюванням (ст. 5). Тому дослідження регулюючої функції у контексті господарсько-правового забезпечення аграрного ринку, заслуговує окремої уваги і буде проаналізовано далі.

Натомість Т. Г. Дудар і В. Т. Дудар називають лише п'ять функцій аграрного ринку, серед яких: соціальна, виявлення ринкових цін, стимулююча, селективна, координаційно-управлінська [140, с. 13-14]. Деякі інші автори підтримують такий

перелік функцій аграрного ринку, надаючи характеристику самим функціям [317, с. 31]. Так, функція виявлення ринкових цін на продукцію означає генерацію і підтримку ринкових цін, які складаються як синергетичний результат попиту і пропозиції. Виконання цієї функції сприяє просуванню продукції від продавця до покупця. Наступною є стимулююча функція, яка на основі виявлення ступеня суспільної необхідності і значимості товару, заохочує виробництво. Селективна функція ринку означає те, що за допомогою конкуренції на ринку залишаються тільки найбільш ефективні його суб'єкти. Координаційно-управлінська функція властива саме сучасному ринку, оскільки наразі поряд із конкуренцією існує співробітництво конкурентів щодо дотримання пропорцій в обсягах виробництва та збуту сільськогосподарської продукції [140, с. 14-15; 26, с. 162; 318, с. 7]. Слід зазначити, що за змістом координаційно-управлінська функція наближена до регулюючої функції аграрного ринку. На сучасному етапі ця функція доповнюється державним регулюванням, оскільки загальноновизнано необхідність та доцільність державного впливу на цей ринок. Одночасно державою задекларовано напрям на розвиток саморегулювання в аграрному секторі [214].

Аналізуючи та зіставляючи вищеназвані функції, видається правильним виділяти основні та додаткові функції аграрного ринку. Наприклад, в рамках функції виявлення ринкових цін виконуються техніко-економічна та функція ціноутворення; у межах селективної реалізується сануюча, тобто припинення неконкурентоспроможних суб'єктів; поряд із стимулюючою здійснюється контролююча функція; додатковими функціями координаційно-управлінської можна назвати розподільну та алокаційну.

Тривалий час існує проблема забезпечення раціонального використання земель сільськогосподарського призначення та зменшення техногенного навантаження аграрного сектору на навколишнє природне середовище та його охорони. Відповідно, можна пропонувати у межах стимулюючої функції зосередитися на екологізації сільського господарства та розвитку органічного сільського господарства. Тенденції екологізації сільського господарства потрібно розцінювати як прояв дотримання загального принципу екологізації господарської

діяльності, які знайдуть позитивне відображення не тільки на стані навколишнього природного середовища, але й на насиченні аграрного ринку безпечною та більш якісною сільськогосподарською продукцією, іншим позитивним змінам [408].

Викликає інтерес думка Т. Г. Дудар і В. Т. Дудар, які вважають найбільш важливою соціальною функцією аграрного ринку, що полягає у забезпеченні населення належною кількістю продуктів харчування та продовольчих товарів сільськогосподарського походження. У такому розумінні соціальна функція робить ринок важливим інструментом забезпечення продовольчої безпеки держави та дозволяє ширше подивитися на мету і призначення аграрного ринку [140, с. 13-14].

Загалом, значна частина дослідників, які торкалися проблематики аграрного ринку, у різних аспектах пов'язують його з продовольчою безпекою держави [513, с. 72-73]. Це дозволяє розглядати однією з функцій аграрного ринку функцію сприяння забезпеченню продовольчої безпеки. Згідно із визначенням, закріпленим у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» продовольча безпека являє собою захищеність життєвих інтересів людини, що виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності (п. 2.13 ст. 2). Продовольча безпека забезпечується, серед іншого, достатністю харчових продуктів на національному продовольчому ринку держави. Втім науковці наголошують на однобічності законодавчого підходу і пропонують власне визначення продовольчої безпеки. Зокрема, Т. В. Курман визначає продовольчу безпеку як складову національної безпеки держави, що передбачає захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою на принципах самозабезпечення безперешкодного фізичного та економічного доступу людини до продуктів харчування у кількості, асортименті, встановленого рівня якості та безпеки, необхідних для підтримання її здоров'я та звичайної життєвої діяльності [232, с. 97]. В. М. Єрмоленко у складі продовольчої безпеки виокремлює такі складники як: продовольчу незалежність держави, якість і безпечність харчової продукції; фізичну та економічну доступність до харчових продуктів [150, с. 114]. Підтримуючи висловлені позиції науковців, у тому числі

досягнення продовольчої безпеки на умовах самозабезпечення, та враховуючи вплив аграрного ринку на сільськогосподарське виробництво, можна обґрунтувати виділення як функції аграрного ринку забезпечення продовольчої безпеки.

При розгляді функцій аграрного ринку потрібно зважати на думку, що цей ринок покликаний створювати належні умови для забезпечення населення сільськогосподарською продукцією та харчовими продуктами. Такий акцент в меті функціонування аграрного ринку зробив С. І. Садовой, який зазначає, що вона полягає у задоволенні біологічних, фізичних, соціальних та економічних потреб населення у результатах сільськогосподарського виробництва та продуктах його переробки, що забезпечило б її виробникам отримання прибутку [504, с. 136].

На задоволення потреб споживачів як кінцеву мету функціонування аграрного ринку також звертають увагу Т. Г. Дудар і В. Т. Дудар, Ю. В. Самойлик [140, с. 12; 513, с. 70]. Свого часу С. М. Кваша та С. О. Григор'єв відмітили значення аграрного ринку для забезпечення продукцією відповідної якості, зростання ефективності сільськогосподарського виробництва, підвищення зайнятості населення у сільському господарстві, розвитку соціальної інфраструктури села [186, с. 57]. Спираючись на історично перевірену характеристику ринку як сфери, де зустрічаються та узгоджуються протилежні інтереси, можна погодитися, що певною мірою функціонування аграрного ринку має бути спрямоване не тільки на задоволення господарських інтересів виробників та продавців сільськогосподарської продукції, але й на задоволення потреб кінцевих споживачів цієї продукції та продуктів харчування.

Зазначений перелік функцій аграрного ринку варто доповнити інформаційною функцією, яка полягає у тому, що суб'єкти ринку можуть отримати об'єктивну інформацію про попит, пропозиції, ціни, умови продажу продукції тощо. Обов'язки щодо збору та надання інформації покладено законодавством на товарні біржі, ОРСП та деяких інших суб'єктів. На державному рівні було визнано проблему непоінформованості значної частини сільськогосподарських товаровиробників про кон'юнктуру ринків [539], що вимагає удосконалення законодавчого забезпечення виконання аграрним ринком цієї функції. Додатковою

для інформаційної функції виступає комунікаційна функція, яка полягає у здійсненні обміну інформацією між суб'єктами ринку.

Оцінці функцій аграрного ринку приділяється увага у нормативно-правових актах. Наприклад, критичну оцінку функціонування аграрного ринку було здійснено у Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період 2020 року та при підготовці Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року. В цих документах вказується що проблемами є недостатній рівень розвитку системи логістики в інфраструктурі аграрного ринку; низький рівень самоорганізації та саморегулювання ринку; відсутність дієвих заходів із залучення господарств населення у ринковий механізм функціонування аграрного сектору та ін. [539; 214]. Одночасно, виконання деяких з функцій забезпечується положеннями законодавства, зокрема, виконання ринком регулюючої функції, функції виявлення ринкових цін ґрунтується на положеннях ГК України, Закону України «Про ціни та ціноутворення».

Вищерозглянуті функції характеризують аграрний ринок як економічну категорію. Авторка раніше також досліджувала питання функцій аграрного ринку, на підставі чого запропонувала поділ функцій цього ринку на основні (соціальна, виявлення ринкових цін, стимулююча, селективна, координаційно-управлінська, інформаційна) та супутні (ціноутворення, техніко-економічна, сануюча, контролююча, розподільна, алокаційна, комунікаційна, екологізації сільського господарства та ін.) [362]. Разом з тим, подальші дослідження функцій аграрного ринку зумовили висновок, що супутні функції більш правильно називати додатковими, у тому розумінні, що вони деталізують основні функції та завдання, на виконання яких вони спрямовані.

Наведені функції аграрного ринку мають важливе значення для оцінки ефективності його функціонування, результати якої в умовах поєднання саморегулювання цього ринку з державним регулюванням можуть виступати підґрунтям для розробки та впровадження відповідних заходів, спрямованих на удосконалення господарсько-правового забезпечення аграрного ринку. Тому можна пропонувати закріпити перелік функцій аграрного ринку на рівні

нормативно-правового акту. Вбачається, що таким актом принаймні може бути концепція або стратегія розвитку аграрного ринку на певний період, для виконання якої потрібно розробляти відповідний план заходів з конкретизацією цих заходів для забезпечення виконання аграрним ринком кожної з функцій.

Поряд із виділенням функцій аграрного ринку як економічної категорії, варто проаналізувати питання функцій цього ринку як юридичного поняття, відштовхуючись від його розуміння як системи правовідносин.

У юридичній науці функції розглядаються сукупно з поняттям права, юридичної відповідальності, деяких інших базових категорій правової науки. Так, Л. І. Заморська зазначає, що у юридичній науці поняття «функція» характеризує соціальну роль права, та виділяє регулятивну й охоронну функції права [162, с. 4,6]. Функції правовідносин виділяють при їх розгляді у механізмі правового регулювання. Можна зустріти думку, що правовідносини у механізмі правового регулювання виконують такі функції, як: 1) визначають конкретне коло осіб, на яких поширюється дія норм права у цей момент; 2) закріплюють конкретну поведінку, якої повинні або можуть дотримуватися особи; 3) виступають умовою для можливого приведення в дію спеціальних юридичних засобів з метою забезпечення суб'єктивних прав, обов'язків, відповідальності. З урахуванням цього робиться висновок, що правовідносини в механізмі правового регулювання є засобом переведення загальних розпоряджень юридичних норм у площину суб'єктивних прав і обов'язків для конкретних суб'єктів [520, с. 502].

Спираючись на визначення правовідносин та на їх зв'язуючу роль між нормами права та конкретними відносинами, можна розмірковувати, що якщо приписи норми права втілюються у суспільних відносинах, то і функції права, закладені у нормі права, також знаходять динамічний прояв у цих правовідносинах. Тому функції правовідносин можна розглядати продовженням функцій права.

У теорії права здійснюється поділ правовідносин на регулятивні та охоронні. На підставі цього деякі автори конкретизують функції цих правовідносин. При цьому основною функцією регуляторних правовідносин називають закріплення правомірних правил поведінки, які можуть виражатися в обов'язку здійснення

активних діях на користь іншого учасника або утримання від певних дій. Натомість охоронні правовідносини спрямовано на захист певних соціальних цінностей від різного роду посягань, вони пов'язані із реалізацією засобів захисту, приведенням в дію механізму юридичної відповідальності [15, с. 140].

У межах регулятивних відносин виділяють регулятивні статичні та динамічні відносини. Аграрний ринок як система правовідносин здебільшого виконує функції, притаманні регулятивним правовідносинам. Виходячи з офіційного визначення аграрного ринку, можна стверджувати, що правовідносини, про які йдеться у визначенні, виступають юридичним виразом економічних відносин, розповсюджують на суб'єктів аграрного ринку норми права та індивідуалізують їхню поведінку. Здебільшого, інструментом такого переведення, підставою виникнення правовідносин, виступає господарський договір. Та частина правовідносин у межах аграрного ринку, яка має господарсько-правову природу, виконує функцію моделювання і планування розвитку аграрного ринку.

Охоронна функція та охоронні правовідносини виникають у зв'язку з порушеннями прав та законних інтересів суб'єктів аграрного ринку та/або порушенням умов реалізації сільськогосподарської продукції, тобто виникнення цих відносин залежить від конкретних юридичних фактів. Можна робити висновок, що регулююча функція є переважаючою. Хоча регулююча функція аграрного ринку в економічному та правовому сенсі має різне забарвлення, саме її потрібно виділити основною функцією аграрного ринку, яка має важливе значення у механізмі господарсько-правового забезпечення. Більш детально регулюючу функцію буде досліджено далі.

Надалі варто перейти до видів аграрного ринку. Досліджуючи наукові та інші джерела можна помітити, що ґрунтовну розробку це питання отримало в економічній літературі, де аграрний ринок класифікують як за загальними підставами, які використовують для поділу ринку на види, так і спеціальними, які відображають специфіку саме цього ринку [513, с. 81, 83; 313, с. 96-97]. Аналізуючи широке коло підстав, варто відмітити, що деякі з них мають значення для юридичної науки та практики, знаходять втілення у законодавчих актах.

Так, першою підставою можна назвати територію. Ймовірно, що це є найбільш поширеною підставою класифікації ринків, яка також має назви географічного положення, просторової ознаки та ін. [391, с. 39; 530; 394, с. 125; 249, с. 76]. За цією підставою виділяють зовнішній та внутрішній аграрний ринок, який в свою чергу складається з національного, регіонального і локального (місцевого) [249, с. 76]. З урахуванням цього національний аграрний ринок – це ринок країни, обмежений її кордонами; регіональний ринок обмежений певною областю або регіоном країни, а локальний або місцевий ринок включає територію одного або декількох населених пунктів. За цією класифікацією також виділяють міжнародний ринок, у межах якого ведуть мову про спільний аграрний ринок Європейського Союзу (далі – ЄС). Під європейським аграрним ринком можна розуміти ринки держав – учасниць ЄС, на яких реалізується сільськогосподарська продукція, перелік якої міститься у Додатку до Угоди про сільське господарство (яка входить до Додатку 1А Угоди про заснування СОТ) [550].

Слід зазначити, що територіальний критерій враховується при здійсненні державного регулювання аграрного ринку. Зокрема, в Указі Президента України «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» від 6 червня 2000 р. № 767/2000 на основі територіального критерію закріплено модель інфраструктури аграрного ринку [426]. Територіальний критерій дає уявлення про будову, рівні аграрного ринку як важливого соціально-економічного явища. Так, фахівці-практики звертають увагу, що на локальному (місцевому) аграрному ринку сільськогосподарська продукція продається як правило самим товаровиробником, проте на регіональному та національному рівнях її продавцем виступає переважно посередник. Від цього у невідгідному становищі знаходяться як виробники, так і споживачі, адже чим більше посередників на шляху продукції від виробника до споживача, тим нижча закупівельна ціна і вища ціна продажу сільськогосподарської продукції [319, с. 97-98]. Ця ситуація склалася через те, що сільськогосподарські виробники не беруть участі у формуванні ринкової інфраструктури та здебільшого не мають стійких каналів збуту на національному, а часто й на регіональному рівні. Такий стан аграрного ринку потребує уваги

держави, його зміна можлива правовими засобами, зокрема шляхом закріплення оновленої моделі інфраструктури внутрішнього аграрного ринку.

Ще однією підставою для класифікації може виступати ступінь державного впливу (втручання держави) на ринок. За цією підставою виділяють регульований та нерегульований ринки [394, с. 127], а також ліберальний, державно регульований або соціально-орієнтований [233, с. 17]. Ця підстава перетинається з такою підставою, як умови, у яких діють суб'єкти господарювання, за якою видами ринків є: вільний, монополізований, монополістичної конкуренції та регульований [259, с. 64]. Вільний ринок має місце тоді, коли держава не має ніякого впливу на співвідношення попиту і пропозиції, існує вільне ціноутворення. Про регульований ринок йдеться, якщо ринок регулюється і контролюється державою в особі уповноважених органів шляхом економічних і адміністративних методів, закріплених у правових нормах, та підтримується державою [311, с. 38; 84, с. 38]. На сьогодні усталеною є думка, що функціонування аграрного ринку неможливе без належного державного регулювання, в основі якої лежать об'єктивно існуючі характеристики сільського господарства й аграрного ринку [329, с. 426].

З урахуванням викладеного аграрний ринок слід віднести до регульованого ринку, відзначивши наявність низки нормативно-правових актів, спрямованих на його регулювання, а також органів державної влади (Міністерства економіки України та Міністерства аграрної політики і продовольства України), до компетенції яких належить регулювання аграрного ринку.

Також залежно від способу організації, характеру (способів) продажу й формування ціни на товар виділяють організований (біржовий ринок; аукціони) та неорганізований, оптовий, роздрібний ринки [233, с. 17]. За цими підставами у межах аграрного ринку можна вказати на функціонування як організованого (наприклад, біржовий аграрний ринок), так і неорганізованого (наприклад, агропродовольчі ринки) ринків, на яких здійснюється оптова та роздрібна торгівля сільськогосподарською продукцією за правилами вільного або регульованого ціноутворення та продажу товару. При цьому функціонування організованого та неорганізованого аграрних ринків регулюється положеннями законодавства.

Організований аграрний ринок або біржовий ринок почав формуватися у середині 90-х років ХХ століття. Його становлення пов'язують з виданням Президентом України Указу «Про заходи щодо реформування аграрних відносин» від 18 січня 1995 р. № 63/95, оскільки ним встановлювалося право виробників сільськогосподарської продукції самостійно розпоряджатися нею та реалізовувати її через біржі, а також підтримувалася ініціатива товаровиробників щодо створення системи спеціалізованих аграрних бірж [428]. На виконання цього наказу та з метою формування біржового аграрного ринку було прийнято відповідну постанову Кабінету Міністрів України [446]. Цими нормативно-правовими актами вводилося поняття біржового аграрного ринку, передбачалося створення української аграрної біржі, районних бірж та районних агроторгових домів. На сьогодні Указ Президента України втратив чинність, а постанова Уряду не реалізована у повній мірі, містить застарілі положення та не відповідає стану аграрного ринку. На офіційному рівні організований аграрний ринок визначено як сукупність правовідносин, пов'язаних з укладенням та виконанням цивільно-правових договорів, предметом яких є сільськогосподарська продукція, за стандартизованими умовами та реквізитами біржових договорів (контрактів) і правилами Аграрної біржі (п. 2.12 ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»).

Важливою підставою для класифікації ринків називають співвідношення попиту і пропозиції на товар [249, с. 76; 530]. За нею аграрний ринок може бути перенасичений, збалансований та дефіцитний. Так, ринок продукції рослинництва протягом року може належати до кожного виду, що обумовлено сезонністю виробництва, короткими термінами зберігання деякої продукції, недостатністю потужностей для її зберігання та іншими чинниками [354, с. 169].

Вагоме значення відіграє класифікація, в основі якої лежить вид сільськогосподарської продукції, що обертається на ринку. Використання цієї підстави для поділу знайшло втілення у різних класифікаціях аграрного ринку. Наприклад, І. О. Клімова пропонує трирівневу класифікацію [191, с. 8]. На першому рівні, спираючись на галузі аграрного виробництва, авторка виділяє

ринок продукції тваринництва та ринок продукції рослинництва. Другий рівень класифікації представляє собою конкретизацію першого. На цьому рівні на ринку продукції тваринництва виділяється ринок м'яса і м'ясної продукції, молока і молочної продукції, ринок риби тощо, а на ринку продукції рослинництва – ринки зерна, плодоовочевої продукції та ін. На третьому рівні відбувається більш детальна конкретизація вищеназваних ринків, зокрема виділення ринків великої рогатої худоби, свинарства, птахівництва, ринку яєць, ринків продовольчого зерна, олійних культур, картоплі та інших коренеплідних овочів, овочів та фруктів, ринку кормових культур та інші види товарних ринків.

Натомість Ю. В. Самойлик за цією ж підставою виділяє ринки рослинницької, тваринницької сільськогосподарської продукції та ринок побічних продуктів сільського господарства [513, с. 77]. Інші дослідники, використовуючи цю підставу, просто перераховують ринки певної сільськогосподарської продукції. При цьому варто визнати, що ринок зерна є таким, що найбільш інтегрований у міжнародний ринок, і його функціонування дає доволі відчутні результати для економіки України. Так, у 2019/2020 маркетинговому році Україна стала другою в світі за фізичними та за фінансовими обсягами експорту зернових (пшениця, ячмінь, жито, овес і кукурудза). Загалом за останнє десятиліття Україна вийшла і закріпилася на лідируючих позиціях в світі з постачання зернових та має потенціал до збільшення експорту зернових [185]. У зв'язку з чим дослідники намагаються моделювати розвиток ринку зерна та механізми його регулювання [128, с. 26].

Ринки певної сільськогосподарської продукції мають свої організаційні та функціональні особливості, які необхідно враховувати у господарсько-правовому забезпеченні їх функціонування. Аналіз нормативно-правової бази свідчить, що суспільне значення, специфіка сільськогосподарської продукції та особливості функціонування певного ринку знайшли своє відображення у законодавчих актах. Так, функціонування ринку зерна регламентується окремим законом. Законодавством також встановлені певні особливості реалізації продукції насінництва та садивного матеріалу. Товарообіг молока, молочної продукції, м'яса, продукції аквакультури, овочів, фруктів здійснюється за загальними правилами,

проте законодавець висуває спеціальні вимоги до безпечності та якості перерахованої сільськогосподарської продукції. Запит покупця на екологічно чисту сільськогосподарську продукцію позитивно відображається на екологізації сільськогосподарського виробництва та формуванні ринку органічної продукції, функціонування якого забезпечується окремим законодавчим регулюванням.

Проведення класифікації аграрного ринку тільки на перший погляд має суто теоретичне значення. В практичній площині проведення класифікації дозволяє різнобічно розкривати особливості аграрного ринку, а тому сприятиме більш повному розумінню цього ринку як об'єкта господарсько-правового регулювання, виділяти ті його характеристики, які мають враховуватися при пошуку оптимального поєднання державного регулювання із саморегулюванням, при вжитті заходів, спрямованих на забезпечення його функціонування, та при удосконаленні господарсько-правової основи.

Отже, функції та види аграрного ринку дозволяють досить повно зобразити зв'язки, які виникають між суб'єктами цього ринку, розкрити його призначення.

1.4 Господарсько-правовий механізм забезпечення аграрного ринку

Аграрний ринок не тільки обов'язковий елемент агропромислового комплексу, який створює підґрунтя для розвитку суміжних із сільським господарством видів економічної діяльності. Аграрний ринок здійснює певний вплив на розвиток інших галузей національної економіки, сприяє важливим соціально-економічним перетворенням в нашій державі. При цьому функціонування самого аграрного ринку забезпечується низкою економічних і правових засобів, сукупність яких можливо розглядати як певний механізм. Разом тим сутність та змістовна наповненість господарсько-правового механізму забезпечення аграрного ринку не є до кінця визначеною та потребує дослідження.

В юридичній науці термін механізм є широковживаним, таким, що створює багато похідних словосполучень, якими активно оперують в різних галузях права (державний механізм, механізм державного управління, механізм адміністративно-

правового регулювання, механізм господарсько-правового регулювання та ін.) [521, с. 87]. В науці господарського права вживаються такі поняття, як господарський механізм, економічний механізм, господарсько-правовий механізм, механізм господарсько-правового регулювання, механізм правового регулювання та ін., щодо яких можна дійти висновку про відсутність усталених поглядів на їхню сутність та співвідношення одне з одним. Тому в цілях дослідження господарсько-правового механізму забезпечення аграрного ринку потрібно послідовно зупинитися на аналізі цих понять. Але розпочати дослідження варто з аналізу родового поняття – поняття механізму.

Самі науковці визнають, що термін «механізм» у більшості сучасних наукових досліджень використовується без достатнього опрацювання понятійного апарату, як зрозуміле, загальноживане поняття. Однак понятійний апарат має принципове значення, тому потребує аналізу [407, с. 27].

Лексичне значення слова «механізм» представлене трьома варіантами: 1) пристрій, що передає або перетворює рух; те саме, що й машина; 2) внутрішня будова, система чого-небудь; 3) сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище [525, с. 695].

В економічній довідковій літературі механізм тлумачать як: «1) пристрій, прилад, що здійснює ряд механічних операцій; 2) сукупність процесів, прийомів, методів, підходів; здійснення певних дій для досягнення мети» [101, с. 185]. В інших джерелах також можна зустріти визначення механізму як системи, устрою, який визначає порядок будь-якого виду діяльності [58, с. 322].

Значення цього поняття як базового для розуміння правового механізму на сучасному етапі досліджували Р. Б. Прилуцький, Т. Г. Альберда [407; 17] та деякі інші дослідники. З проведеного аналізу різних джерел випливає те, що в основу розробки та тлумачення похідних від «механізму» понять закладено розуміння самого механізму як «сукупності процесів...» або як «системи, внутрішньої будови...», або як поєднання їх обох. Наприклад, дається визначення механізму як організованої та організуючої системи подій, явищ, процесів, що підпорядковується законам, має мету і структуру, за допомогою якої ця мета

досягається [309, с. 23]. З позиції системного підходу під механізмом варто розуміти внутрішню будову (устрій) будь-якого явища, а також сукупність станів і процесів, з яких складається будь-яке явище [99, с. 9].

Також у наукових дослідженнях простежуються намагання навести загальні ознаки та риси механізму не як технічного явища, а з точки зору економіки і права. Варто приєднатися до думки, що характеристика явища як механізму (процесу) припускає, по-перше, складність його структурної будови; по-друге, системність, погодженість організації елементів; по-третє, здатність до динаміки, цілеспрямованої діяльності; по-четверте, схильність до самокерування або зовнішнього керування [407, с. 34]. До рис механізму також належать наявність мети та функцій, суб'єкта та об'єкта, структурно-функціональний характер його побудови [478, с. 64]. Тобто характеристикою механізму, яка забезпечує стійкість системи, потрібно назвати наявність структурно-функціональних зв'язків між елементами системи, які можуть бути прямими і зворотними. Відповідно, можна погодитися, що властивостями механізму є те, що це система, яка не може існувати без процесу, що забезпечує розвиток певного об'єкту [521, с. 87].

Всі ці характеристики і властивості механізму виступають основою для досліджень конкретних механізмів і є важливими для дослідження господарсько-правового механізму забезпечення аграрного ринку. При цьому, тісний зв'язок господарського права з господарськими відносинами у різних сферах економіки, які виступають загальним об'єктом господарсько-правового регулювання [572, с. 11], зумовлює звернення до доробку економічної науки, в якій сформовано та активно досліджується поняття господарського механізму.

У тлумачних словниках господарський механізм (хозяйственный механизм) визначено як сукупність господарсько-організаційних структур, об'єднань, правових норм і методів управління суб'єктами господарської діяльності, через які реалізується процес відтворення, створення матеріальних благ у межах регульованих державою економічних процесів [101, с. 102].

У своїй роботі О. М. Головченко та Г. М. Глушко наводять та аналізують різні визначення господарського механізму. Серед них визначення цього поняття як

способу функціонування господарської системи, в основі якої лежить певна сукупність виробничих відносин або як сукупність процесів, організаційних структур, конкретних форм і методів управління та правових норм, за допомогою яких реалізуються економічні закони та процес виробництва, які діють в конкретних умовах [99, с. 9]. У цьому простежується подібність до позиції Л. І. Абалкіна, який визначав господарський механізм як сукупність певних форм, методів і важелів регулювання економічних процесів і дій господарюючих суб'єктів на основі використання економічних законів і правових норм [1, с. 10]. Господарський механізм викликаний до життя потребою втілення вимог економічних законів в практичну площину, тобто у діяльність суб'єктів господарювання. На думку деяких науковців, основними підсистемами господарського механізму є державне регулювання і механізм ринкового саморегулювання економіки [268, с. 20].

Поряд із господарським механізмом використовується та досліджується поняття економічного механізму. Поширеною є думка, що економічний механізм являє собою певну систему, тобто взаємопов'язане та взаємообумовлене поєднання економічних регуляторів [99, с. 10]. Також розповсюдженим є представлення економічного механізму як сукупності економічних стимулів та важелів. Можна зустріти більш конкретне тлумачення економічного механізму, зокрема як механізму формування ринкових цін і розподілу ресурсів, взаємодії суб'єктів господарювання щодо встановлення та застосування цін, обсягу виробництва і продажу. Основними елементами названого механізму є попит, пропозиція, ринкова ціна, грошовий обіг, монополізм та конкуренція [385, с. 128]. В такому розумінні економічний механізм наближений до поняття ринкового механізму.

Звертає на себе увагу, що дослідники не завжди намагаються встановити співвідношення згадуваних понять, використовують їх одночасно для аргументації та підкріплення власних позицій [99, с. 10]. Проте деякі науковці все ж намагаються співвідносити поняття господарського та економічного механізмів. Так, Л. Л. Мельник та Ю. Є. Осадська зазначають, що якщо визначати економіку як сферу функціонування продуктивних сил і економічних відносин, то у цьому

випадку терміни «господарський» і «економічний» механізми є тотожними. Проте самі автори стоять на позиції того, економічний механізм регулює безпосередньо організаційно-економічні відносини, включаючи господарське право. Але виробничо-господарська діяльність охоплює економічні, техніко-організаційні, соціально-правові відносини, сукупність яких регулює господарський механізм. Саме тому, коли йдеться про суспільне відтворення виробництва, національне господарство, більш доречним є термін «господарський механізм» [268, с. 20].

У дослідженнях, присвячених господарському та економічним механізмам часто посилаються на тлумачення економічного механізму, яке запропоноване лауреатами Нобелівської премії з економіки 2007 року Лео Гурвицем (Leo Hurwicz), Роджером Майерсоном (Roger Myerson) та Еріком Маскіним (Eric Maskin). Вони розглядають взаємодію між економічними суб'єктами як стратегічну гру і називають механізмом саму форму гри [99, с. 10]. Більш конкретно механізм розкривається як взаємодія між суб'єктами та центром, яка знаходить прояв у тому, що суб'єкти надсилають центру повідомлення, потім центр обробляє отримані повідомлення та вираховує результат, який оголошує і за необхідності реалізує [102, с. 19]. За такого підходу до розуміння економічного механізму це поняття можна розглядати близьким до поняття господарського механізму.

Отже, якщо порівнювати поняття господарського та економічного механізму, то потрібно погодитися із наведеною вище думкою, що залежно від кута зору, можна розглядати ці поняття якщо не як синоніми, то як доволі близькі, або як поняття, які мають різне змістовне навантаження та відображають різні аспекти впливу на економічні відносини. В контексті аграрного ринку можна пристати на позицію, за якою економічний механізм є сукупністю економічних стимулів та важелів, що спрямована на створення умов економічної зацікавленості суб'єктів цього ринку для забезпечення суспільно необхідної (або корисної) діяльності та/або досягнення приватних економічних інтересів цих осіб.

У сучасних наукових дослідженнях висловлюється думка щодо того, що у країнах з розвинутою економікою господарський механізм включає три основні елементи, а саме: менеджмент підприємств, ринковий механізм і державне

регулювання економіки. При цьому надбанням державного регулювання економіки є створення господарського права («правил економічної гри»), контроль за його дотриманням усіма суб'єктами економіки [268, с. 21].

З огляду на це природньо, що поняття господарського механізму отримало розробку й у науці господарського права. Можна цілковито погодитися із думкою Р. Б. Прилуцького, який вважає інтерес науковців-юристів до категорії господарського механізму, проявом економіко-правового підходу у правових дослідженнях [407, с. 29]. Відомим прихильником економіко-правового підходу до досліджень проблем правового регулювання господарських відносин був видатний науковець В. К. Мамутов, який наполягав та обґрунтовував необхідність і важливість проведення досліджень на стику економіки і права, що забезпечує комплексний і системний підхід таких досліджень [253, с. 16].

Такий підхід можна спостерігати у Н. Ю. Круглової, яка описувала місце господарського права у механізмі управління ринковою економікою. Дослідниця відстоювала позицію наявності комплексного механізму управління, який з'явився на заміну номеханізму і складається з сукупності економічних, мотиваційних, організаційних, правових та іноді політичних способів цілеспрямованої взаємодії суб'єктів господарювання та впливу на їхню діяльність, що забезпечує узгодження інтересів взаємодіючих сторін, об'єктів і суб'єктів управління [224, с. 6].

Серед науковців-юристів щодо господарського механізму висловлювався В. В. Лаптев, який вважав, що господарський механізм являє собою сукупність економічних, правових, соціально-психологічних та організаційних структур, форм і методів, які забезпечують раціональне функціонування економіки [235, с. 11]. На думку В. М. Гайворонського господарський механізм являє собою сукупність форм і методів господарювання, організації та регулювання суспільного виробництва, усвідомленого впливу на виробництво, які використовуються для реалізації економічної політики [86, с. 17, 18]. Заслугує на увагу твердження дослідника, що господарський механізм знаходить вираз в економічній політиці, плануванні, фінансуванні, управлінні економікою та її правовому регулюванні з акцентом на тому, що право не становить окремого елемента цього механізму, а

служить формою, якої набувають всі або майже всі елементи, складові господарського механізму [86, с. 20, 21]. С. Н. Братусь вважав, що господарський механізм представляє систему і структуру компетентних органів, які здійснюють керівництво народним господарством, систему господарюючих ланок, способи і методи такого керівництва та господарювання. Господарський механізм включає у себе вольові відносини, але й одночасно відображає дію економічних законів, наближається до їхнього належного використання [64, с. 30, 31, 35]. Висловлені думки щодо розуміння господарського механізму не втратили своєї актуальності і представляють інтерес в розроблюваному питанні.

Значний внесок у розробку поняття господарського механізму зробив Г. Л. Знаменський, окремі думки якого заслуговують на увагу. Науковець зазначав, що господарський механізм потрібно розглядати в контексті узгодження господарської діяльності, як спосіб координації економічних інтересів, вирішення неузгодженостей в економіці. За його твердженням крізь господарський механізм проходять лінії взаємодії економіки і права, економіки і політики. Науковець трактує господарський механізм як встановлені державою правила, детально сформований та діючий порядок суспільного виробництва. Г. Л. Знаменський зазначив, що господарський механізм є сукупністю конкретних організаційно-економічних форм, способів і методів господарювання [168, с. 31-32].

Основні елементи будь-якого господарського механізму – це суб'єкти господарювання та відносини, в які вони вступають, тобто господарські відносини [86, с. 20-21; 99, с. 12]. Визнаючи вірність цього твердження, потрібно визнати й слушність позиції Г. Л. Знаменського, який зазначав, що господарське право – це форма існування господарського механізму [170, с. 31-32].

Це твердження видається справедливим та знаходить прояв у тому, що у господарському механізмі норма права є першоосновою, базовим елементом. Така думка зустрічається у наукових дослідженнях. Наприклад, спираючись на позицію Г. Л. Знаменського, що правові норми є стрижнем регламентації економічного життя країни, І. В. Стаднік доходить висновку, що господарсько-правова норма як вираз узагальненої оптимальної моделі поведінки, яка з однієї сторони є бажаною

в реальному житті, а з іншої обов'язковою в силу припису законодавця, виконує не тільки регулятивну та охоронну функції, але й специфічні функції, зокрема: перетворюючу, керуючу та пускову. Заслуговує на увагу перетворююча функція, яка полягає у тому, що норми права дозволяють з урахуванням соціального та юридичного інтересу втілювати вимоги економічних законів в оптимальні економічні моделі поведінки суб'єктів господарювання [533, с. 75].

Погоджуючись із викладеним можна констатувати, що в сучасних умовах норма права, яка знаходить закріплення у нормативно-правових актах, виступає першоосновою і в ринковому, і в державному механізмі забезпечення функціонування аграрного ринку. Це впливає з того, що такі елементи ринкового механізму, як попит, пропозиція, ринкова ціна, грошовий обіг, монополізм, конкуренція тощо, охоплюється правовим регулюванням шляхом відповідного закріплення у законодавчих актах. Виділення у межах господарського механізму правової складової, вказівка на зв'язок господарського механізму з господарським правом зумовлює необхідність проаналізувати зв'язок господарського механізму із механізмом правового регулювання.

Варто зазначити, що у юридичній науці формується концепція правового механізму. Так, Р. Б. Прилуцький з посиланням на К. В. Шундікова зазначає, що зміст і обсяг поняття правового механізму не збігаються із відомими праву поняттями механізму правового регулювання, механізму дії права або механізму реалізації права, визначаючи правовий механізм як комплекс юридичних засобів, необхідний і достатній для досягнення конкретної мети (сукупності цілей) [407, с. 34]. До ознак правового механізму автор пропонує відносити об'єктивний та системний характер, стійкий комплекс взаємозалежних правових інструментів, які призначені діяти як єдине ціле. Практичну значущість мають такі ознаки, як завершеність інструментальної структури та формалізація набору юридичних регуляторів, підібраних для досягнення конкретної мети. При цьому до юридичних регуляторів (правових засобів) віднесено: права, обов'язки, заборони, принципи, презумпції, фікції, строки, процедури, заходи заохочення, відповідальності та ін. [407, с. 35]. У результаті дослідження Р. Б. Прилуцький доходить висновку, що

допустимим і обґрунтованим є використання поняття «господарсько-правовий механізм», у формуванні якого ключовим фактором має стати мета [407, с. 36]:

У дослідженнях, присвячених механізму, меті або цілям відводиться важливе місце. Доречно привести думку дослідників, які цілі правових механізмів залежно від орієнтирів поділяють на функціональні та предметні. При цьому функціональна ціль полягає у практичному використанні нормативних інструментів суб'єктами правовідносин, а предметна ціль відображає (фіксує) кінцеві результати, які ставляться і мають бути досягнуті при використанні юридичних засобів на практиці, конкретні наслідки впливу правових норм, яких не існувало до цього [17, с. 66; 596, с. 16]. Викладене потрібно підтримати, оскільки мета визначає набір необхідних правових засобів для її досягнення, а також підкреслює значення правових механізмів у здійсненні цілеспрямованого впливу на сферу господарювання, й зокрема на таке утворення, як ринок.

Розглядаючи поняття механізму правового регулювання, варто зазначити, що у найбільш загальному розумінні він демонструє вплив права на суспільні відносини. Механізм правового регулювання є однією з вихідних категорій теорії права, визначення якої пропонували багато авторів. На думку С. С. Алексєєва, механізм правового регулювання є категорією права, яка має відображати момент руху правової норми, її перехід у площину суспільних відносин. Науковець представляв механізм правового регулювання як узяті у своїй єдності сукупність юридичних засобів, що забезпечують результативний правовий вплив на суспільні відносини [15, с. 30]. В. Н. Хропанюк визначає механізм правового регулювання як систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється упорядкованість суспільних відносин відповідно до цілей і задач правової держави [575, с. 339].

На сучасному етапі можна зустріти тлумачення механізму правового регулювання як сукупності правових засобів, спрямованих на врегулювання суспільних відносин [19, с. 125] або як системи спеціальних правових засобів, за допомогою яких відбувається нормативно-організоване, послідовно здійснюване комплексне та результативне впорядкування суспільних відносин [237, с. 4].

Всі наведені визначення вказують на сприйняття юридичною наукою загальних характеристик механізму (зокрема таких як мета, об'єкт, системність та ін.) та намагання дослідників використати і здійснити їхню інтерпретацію.

Ключовим в механізмі правового регулювання виступає питання елементів, які його складають. Так, С. С. Алексєєв обґрунтовував, що механізм правового регулювання складають три основних елемента: юридичні норми, правовідносини та акти реалізації суб'єктивних юридичних прав та обов'язків. Саме такі елементи виділяються на основі того, що вони (елементи) відповідають трьом стадіям процесу правового регулювання, а саме: регламентації суспільних відносин (перш стадія); дії юридичних норм (друга стадія) та реалізації суб'єктивних юридичних прав й обов'язків (третьа стадія) [15, с. 34].

На сьогодні існують й інші погляди на це питання. Зокрема, О. Ф. Скакун називає чотири елементи механізму: 1) принципи права, норми права, нетипові правові розпорядження (спеціалізовані норми права), об'єктивовані в нормативно-правових актах; 2) правовідносини, суб'єктивні юридичні права і обов'язки в їх індивідуалізації (конкретизації); 3) акти безпосередньої реалізації прав і обов'язків; 4) акти застосування норм права [520, с. 500]. На думку деяких інших дослідників механізм правового регулювання складають норми права; правовідносини; акти застосування та акти тлумачення норм права [157, с. 220], при тому, що останні два елементи є факультативними [221, с. 77].

На основі поняття механізму правового регулювання формуються похідні від нього поняття. Так, у літературі зустрічається поняття механізму правового регулювання господарської діяльності, яке включає норми права (як основу механізму правового регулювання господарської діяльності); правові відносини між суб'єктами господарювання, які мають місце у межах, визначених цими нормами права, та акти реалізації прав і обов'язків (тобто дії суб'єктів господарювання на основі приписів правових норм) [107, с. 18-19].

Також вживаним є поняття механізму господарсько-правового регулювання. Останнім часом це поняття активно досліджувала І. В. Стаднік. Дослідниця звертає увагу на таку якісну властивість механізму господарсько-правового регулювання,

як системність, і доходить висновку, що вона обумовлює такі характеристики механізму як цілісність, наявність системоутворюючих зв'язків, структурованість та організованість, цілеспрямованість та доцільність. Також І. В. Стадник розвиває думку, що зазначений механізм втілюється у системно-структурній та системно-функціональній організації спеціальних господарсько-правових засобів, їх статичній єдності та динамічній взаємодії, завдяки чому вони забезпечують реалізацію мети упорядкування сфери господарювання [533, с. 72-77]. Ефективність механізму правового регулювання господарських відносин являє собою певну міру корисності господарсько-правового регулювання з урахуванням досягнення соціально-корисних цілей і отриманих результатів [532, с. 105]. Потрібно підтримати дослідницю у тому, що зміст ефективності механізму господарсько-правового регулювання розглядається в аспекті трьох складових ефективності: економічної, соціальної та юридичної.

У науці господарського права можна зустріти й визначення механізму господарсько-правового регулювання в конкретній сфері. Так, В. Слатвінська дала визначення механізму господарсько-правового регулювання водного транспорту як системи правових засобів, спрямованих на регулювання економічних відносин на водному транспорті, яка реалізується за допомогою суб'єктів державної влади і господарсько-правового регулювання водного транспорту [522, с. 122].

Поряд із цим поширеним є поняття господарсько-правового механізму. Наприклад, В. І. Полухович визначає господарсько-правовий механізм державного регулювання фондового ринку як впорядковану нормами права систему інструментів регулятивного впливу та відповідних взаємозв'язків між органами державної влади, саморегулювальними організаціями та учасниками фондового ринку, яка функціонує шляхом застосування засобів державного регулювання господарської діяльності у відповідних формах державного регулювання і спрямована на відповідні цілі [390, с. 6]. Дослідник виділяє елементи цього механізму: органи державної влади, господарська діяльність, засоби та форми державного регулювання.

А. Г. Бобкова, досліджуючи господарсько-правовий механізм рекреаційної діяльності, визначає це поняття як сукупність способів і засобів впливу на всіх суб'єктів рекреаційної діяльності і називає його елементами державну підтримку, економічне стимулювання, фінансування, інвестування, кредитування, оподаткування, управління [50, с. 15]. Ймовірно, що запропоноване відомим науковцем визначення побудоване на основі розуміння економіко-правового механізму в екологічному праві, де він займає центральне місце, оскільки має забезпечувати охорону навколишнього середовища. Зокрема, економіко-правовий механізм охорони довкілля спрямовано на узгодження економічних та екологічних інтересів при використанні природних ресурсів [218, с. 18].

За іншим поглядом економіко-правовий механізм природокористування та охорони навколишнього природного середовища визначається як закріплена у законодавстві система економічних заходів та стимулів, спрямованих на забезпечення охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки та організацію раціонального природокористування. При цьому заходи економіко-правового механізму запропоновано поділяти на такі групи: економічні санкції, економічні стимули та економічні гарантії [144, с. 137].

С. М. Романко у дисертаційному дослідженні доходить думки, що економіко-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції складається з чотирьох підсистем (сторін): 1) організаційно-правової, представленої сукупністю нормативно-правових приписів у сфері забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції; 2) інституційної, тобто сукупності правозастосовних функцій органів державної влади та місцевого самоврядування у цій сфері; 3) функціональної, яка вміщує усі передбачені чинним законодавством заходи, які реалізуються органами державної влади та виробниками (продавцями) сільськогосподарської продукції для забезпечення її екологічної безпеки; 4) економічної, зокрема, сукупності економіко-правових регуляторів для стимулювання виробництва екологічно безпечної сільськогосподарської продукції, яка включає інструменти адміністративного, фінансово-кредитного та ринкового регулювання [498, с. 11]. Тобто економіко-

правовий механізм забезпечення розкривається через нормативно-правові приписи, функції, заходи і регулятори стимулювання, які у сукупності мають забезпечити екологічну безпеку сільськогосподарської продукції.

Поряд з економіко-правовим механізмом дослідники аналізують поняття економіко-правового забезпечення. Так, В. О. Костенко досліджував економіко-правове забезпечення використання та охорони земель, на підставі чого запропонував визначати це поняття у широкому та вузькому значенні. У вузькому значенні економіко-правове забезпечення використання та охорони земель – це складна сукупність правових приписів, якими встановлюються способи, засоби, прийоми економічного впливу на власників та землекористувачів з метою забезпечення належного використання та охорони земельних ділянок [217, с. 5]. Очевидно, що у такому розумінні економіко-правовий механізм та економіко-правове забезпечення виступають схожими поняттями.

З вищевикладеного можна висувати припущення, що критичних розбіжностей між поняттями господарсько-правового механізму та економіко-правового механізму не існує. Зокрема, ці поняття розкриваються через систему (сукупність) засобів впливу; об'єктом такого впливу є сфера економіки (суб'єкти, відносини); вплив є цілеспрямованим. Ці чинники дозволяють розглядати поняття господарсько-правового механізму та економіко-правового механізму доволі близькими, якщо не синонімами. У якості додаткового аргументу можна навести те, що у перекладі на англійську мову «господарський» звучить як «есопотіс», а в останніх пропозиціях щодо оновлення господарського законодавства поряд із господарським використовується назва «економічне законодавство» [215].

Слід звернути увагу, що у вищенаведених визначеннях господарсько-правового та економіко-правового механізму ключове місце займають засоби впливу. У науці господарського права використовують та досліджують поняття та види господарсько-правових засобів. В. Г. Олюха у дисертаційному дослідженні, присвяченому господарсько-правовим засобам оптимізації капітального будівництва, доходить висновку, що у вітчизняній школі господарського права дослідники застосовують функціональний підхід і обирають тільки ті засоби, які є

результативними для цілей господарсько-правового впливу на сферу економіки [301, с. 80]. Д. В. Задихайло наводить перелік цих засобів, які належать до засобів державного регулювання господарської діяльності або передбачають участь держави у їх реалізації [159, с. 18-29]. У більш загальному вигляді господарсько-правові засоби включають принципи, методи господарського регулювання, господарські правовідносини, нормативні акти реалізації господарсько-правових норм, господарсько-правову відповідальність [168, с. 14-15]. Наведене бачення щодо господарсько-правових засобів потрібно підтримати.

З викладеного також очевидно, що в основі господарсько-правового механізму забезпечення аграрного ринку лежить поєднання економічних та правових засобів. Це логічно випливає із концепції співвідношення економіки і права як взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів. Наразі поряд з іншими сформованими концепціями (економіка визначає право або є базисом щодо права; право визначає економіку) концепція взаємодії економіки і права є панівною [258].

Отже, господарсько-правовий механізм забезпечення аграрного ринку поєднує елементи господарського (економічного) механізму та механізму правового регулювання (правового механізму), його об'єктом є аграрний ринок (з його внутрішньою будовою та взаємовідносинами між його суб'єктами), а метою забезпечення виступає ефективне функціонування цього ринку.

Термін «забезпечення» походить від слова «забезпечувати», що має декілька визначень, зокрема, створювати надійні умови для здійснення чого-небудь, гарантувати щось [524, с. 18].

Зміст господарсько-правового механізму має відповідати стратегічній меті та завданням розвитку аграрного ринку, які, здебільшого, формулюються під час здійснення державного регулювання і знаходять відбиття у нормативно-правових актах. Разом з тим, аналіз численних нормативно-правових актів, прийнятих за роки незалежності та спрямованих на активізацію українського аграрного ринку, дозволяє зробити такі висновки. По-перше, у переважній більшості Указів Президента України та актів Уряду відсутні чітка мета і принципи державного регулювання аграрного ринку. По-друге, за змістом ці акти вміщують наміри і

напрями розвитку і функціонування аграрного ринку, а не конкретні завдання. Потретьє, у більшості актів не закріплено конкретні заходи, строки, відповідальні особи, не передбачено моніторинг виконання та оцінку ефективності.

В цілому, на підставі проведеного аналізу нормативно-правових актів можна зробити висновок щодо доцільності формулювання мети та напрямів державного регулювання саме аграрного ринку і на цій основі будувати господарсько-правовий механізм аграрного ринку, обирати, розробляти та впроваджувати економічні важелі та стимули, які будуть зовнішнім проявом економічних та адміністративних методів державного регулювання, здійснювати їх юридичне оформлення. При цьому обрані заходи потрібно оцінювати з точки зору їх сприяння виконання аграрним ринком притаманних йому функцій [330, с. 48].

Набір засобів обумовлюється метою господарсько-правового механізму забезпечення аграрного ринку. Покладаючи в основу розуміння цього механізму системний підхід, а також те, що кожна система має структуру, можна стверджувати, що господарсько-правовий механізм забезпечення аграрного ринку включає сукупність передбачених законодавством, договором, локальними актами важелів, стимулів, інших засобів і способів впливу на діяльність суб'єктів господарювання – суб'єктів аграрного ринку.

Логічно стверджувати, що господарсько-правовий механізм забезпечення аграрного ринку відображає і впливає на структуру аграрного ринку, знаходить прояв у правовій формі організації аграрного ринку (ОРСП, агропродовольчі ринки, товарні біржі тощо) та конкретних договірних конструкціях реалізації сільськогосподарської продукції.

Господарсько-правовий механізм має поєднати у найбільш оптимальний спосіб державне регулювання аграрного ринку, яке знаходить прояв у засобах, формах і методах державного регулювання, із саморегулюванням, яке є змістом ринкового механізму і основною функцією ринку. Господарський механізм повинен будуватись на поєднанні принципів і форм державного регулювання і саморегулювання господарюючих суб'єктів, спрямованих на забезпечення безперервних відтворювальних процесів в аграрному виробництві [71, с. 6]. На

основі наведеного, оскільки державне регулювання сільського господарства здійснюється через поєднання економічних й адміністративних методів та аграрний ринок виступає логічним продовженням виробництва сільськогосподарської продукції, то у господарсько-правовому механізмі забезпечення цього ринку знаходять прояв економічні та адміністративні методи державного регулювання.

На сьогодні доведеним є те, що успішне функціонування аграрного ринку залежить від поєднання саморегулювання та державного регулювання, яке дозволяє враховувати державні та приватні інтереси суб'єктів ринку, сприяти сталому розвитку та продовольчій безпеці. Тому ключову роль у формуванні господарсько-правового механізму потрібно відвести саме державі. Щодо співвідношення державного регулювання та економіко-правового механізму висловився В. О. Стойка, запропонувавши включити до останнього державне регулювання агропродовольчої діяльності [538, с. 81].

Засоби та інструменти господарсько-правового механізму обов'язково мають враховувати об'єктивно існуючі характеристики та видові особливості аграрного ринку, зокрема змінну кон'юнктуру та низьку еластичність попиту на сільськогосподарську продукцію.

Суттєвим при розробці господарсько-правового механізму, визначенні його засобів, є розуміння того, що аграрний ринок не виступає ізольованим об'єктом дії цього механізму. Для забезпечення ефективного функціонування аграрного ринку потрібно, щоб зазначений механізм охоплював сільськогосподарських товаровиробників ще на стадії здійснення ними виробничо-господарської діяльності. З урахуванням цього цілком можна погодитись з дослідниками, які під державною підтримкою сільського господарства пропонують розуміти законодавчо закріплені організаційні, економічні та правові механізми, завдяки яким аграрним товаровиробникам надається необхідна задля стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, розвитку аграрного ринку й забезпечення продовольчої безпеки населення [516, с. 4].

Проведений аналіз законодавства дозволяє зробити висновок щодо наявності низки економічних стимулів, які розраховані на товаровиробників і забезпечують їх подальшу участь в аграрному ринку. Ці заходи закріплено у законах України: «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про фермерське господарство» та ін., положення яких регулюють виробництво та реалізацію видів сільськогосподарської продукції (зерна, молока, продукції бджільництва, аквакультури, органічної продукції та ін.). Подібний досвід розповсюджений у зарубіжних країнах. Так, Ю. О. Ульянченко наводить приклади засобів, які використовуються у розвинутих країнах і розраховані на товаровиробників, проте мають вплив на стан і розвиток аграрного ринку, зокрема: пільгове кредитування виробництва окремих видів продукції; різні форми сприяння експорту; надання фінансової допомоги у вигляді інвестиційних надбавок; організація вільних економічних зон для залучення інвестицій та ін. [552].

Підсумовуючи вищевикладене можна зробити висновок, що зміст господарсько-правового механізму забезпечення аграрного ринку має особливості, які знаходять прояв у специфіці: 1) складу господарських правовідносин, які виникають у процесі функціонування цього ринку (об'єкт, суб'єкти, зміст); 2) правових форм організації аграрного ринку; 3) правових форм реалізації сільськогосподарської продукції; 4) господарсько-правових засобах регулювання аграрного ринку, у тому числі засобах підтримки і контролю; 5) формах і способах захисту суб'єктів аграрного ринку.

1.5 Законодавча основа господарсько-правового забезпечення аграрного ринку

На функціонування аграрного ринку впливає багато чинників: політичних, економічних, організаційних, правових та ін. Правовому регулюванню належить чи не найголовніше місце, оскільки від того, наскільки воно здатне відобразити реальні відносини, врахувати потреби учасників відносин, змодельовати бажані

напрями розвитку залежить повнота реалізації прав та інтересів, актуальність правових норм, рівень правопорядку у суспільстві.

Правове регулювання визначається як упорядкування суспільних відносин, здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток [520, с. 225].

У теорії права виділяють сферу правового регулювання як сукупність суспільних відносин, яку можна і необхідно впорядкувати за допомогою права і правових засобів. При цьому відносини виробництва, обміну і розподілу складають економічну основу суспільства, його каркас і потребують такого упорядкування. Отже, сфера економічних відносин є традиційною сферою правового регулювання [520, с. 225]. Доречно привести думку Р. З. Лівшиця, який обґрунтовує, що межі правового регулювання не співпадають з межами відповідних суспільних відносин, на які воно спрямовується [238, с. 91] і певні суспільні відносини залишаються поза правовим регулюванням.

Невід'ємною складовою сфери економічних відносин є аграрний ринок, який у силу свого потенційного позитивного впливу на стабільний розвиток аграрного сектору і забезпечення продовольчої безпеки держави, має виступати пріоритетним напрямом правового регулювання.

Виділяючи у правовому регулюванні законодавче регулювання, можна стверджувати, що фактичний стан аграрного ринку багато у чому залежить і віддзеркалює стан законодавчої основи, яка забезпечує його функціонування. Це твердження логічно випливає з того, що за допомогою закріплення у нормативно-правовому акті норми права (правила поведінки) одночасно відбувається як закріплення існуючої суспільної системи, її стійкого стану у стабільному вигляді [15, с. 34, 115], так і визначаються напрями її розвитку. З огляду на це законодавча основа аграрного ринку не тільки закріплює, не тільки «узаконює» існуючу модель цього ринку, його інфраструктуру, суб'єктів, особливості відносин між ними, але й визначає вектор розвитку на майбутнє.

Оцінка ефективності законодавчої основи аграрного ринку може здійснюватися за критеріями: відповідності закріпленої моделі цього ринку

вимогам сьогодення, забезпечення її стійкості зовнішнім та внутрішнім викликам; сприяння законодавчого регулювання виконанню ринком своїх функцій; відповідності законодавчої основи цілям і задачам соціально-економічного і політичного розвитку.

Важливо зазначити, що аграрний ринок як складне економічне явище розглядають об'єктом правового регулювання різних галузей права, зокрема аграрного, адміністративного, господарського. Наприклад, О. М. Савельєва при визначенні предмета аграрного права, включає до нього суспільні відносини, які виникають, реалізуються і припиняються в межах аграрної сфери на підставі суб'єктивних прав і юридичних обов'язків суб'єктів в процесі організації та функціонування аграрного сектору економіки й аграрного ринку, формування та реалізації державної аграрної політики, а також здійснення аграрного господарювання на засадах сталого розвитку [502, с. 5]. Раніше свої міркування щодо правового регулювання аграрного ринку як інституту аграрного права висловлювала авторка [340]. Водночас, враховуючи приналежність ринку до сфери економіки та спираючись на викладене у попередніх підрозділах, можна наполягати на тому, що у забезпеченні аграрного ринку центральне місце займають норми, які мають господарсько-правову природу і втілюють господарсько-правовий підхід до регулювання економічних відносин в цілому.

Як економіко-правове явище аграрний ринок підтверджує вислів видатного вченого В. К. Мамутова, що основу правового регулювання економіки і в Україні, і за кордоном становить господарське законодавство разом з інститутами конституційного, податкового та інших галузей законодавства, що регулюють окремі економічні відносини. У комплексі з такими інститутами господарське законодавство утворює систему правового забезпечення економіки [255, с. 30].

Тому в контексті обраного предмета дослідження варто зупинитися на аналізі законодавчої основи господарсько-правового забезпечення аграрного ринку. Проведення такого аналізу дозволить оцінити сильні та слабкі сторони існуючої законодавчої основи, виробити напрями її розвитку та подальшого удосконалення.

Господарське законодавство визначають як сукупність нормативно-правових актів, що регулюють господарські відносини, які виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання [49, с. 101].

Серед основних ознак господарського законодавства потрібно назвати те, що воно відображає та конкретизує державні та суспільні інтереси у сфері господарювання, надає їм конкретного правового вираження задля утвердження суспільного господарського порядку в економічній системі держави. Має значення, що значна частина господарського законодавства представлена законами, зокрема тими, що встановлюють порядок легітимації суб'єктів господарювання, визначають правовий статус суб'єктів господарювання, визначають правові засади забезпечення якості продукції [49, с. 101].

Значення господарського законодавства полягає у тому, що саме законодавство виступає найважливішим офіційним способом нормативного оформлення права, є зовнішньою формою правових норм [572, с. 55-56]. З урахуванням того, що нормативно-правові акти є одним з основних джерел права, слушним є твердження, що законодавство включає тільки ті норми права, які містяться у цих актах [572, с. 58]. У межах цього дослідження сприйнята позиція про широке тлумачення терміну «законодавство», яке включає не тільки закони (як акти вищої юридичної сили), але й підзаконні нормативно-правові акти [492].

При аналізі законодавчої основи господарсько-правового забезпечення аграрного ринку потрібно виходити з того, що вона формувалася і продовжує розвиватися під впливом законодавства, яким регулюються відносини в аграрному секторі економіки. У законодавчих актах, які вважаються такими, що належать до аграрного законодавства, мають місце закріплення господарсько-правових засобів забезпечення аграрного ринку. В системі законодавства можна зустріти значне число актів, які містять норми двох або більше галузей законодавства. Такі нормативно-правові акти належать до господарського законодавства в частині, яка стосується господарсько-правового регулювання [572, с. 58].

Розкриття питання розвитку законодавчої основи господарсько-правового забезпечення аграрного ринку зумовлює доцільність коротко зупинитися на аналізі історичного становлення законодавства.

Становленню аграрного ринку передували ринкові реформені перетворення, здійснення яких підкріплювалося прийняттям відповідних нормативно-правових актів. Історію розвитку нормативно-правової запровадження ринкових відносин в аграрній сфері описано в навчальній літературі [7, с. 75-80; 5, с. 13-40], тому немає необхідності на цьому зупинитися детально. Варто лише звернути увагу, що не тільки аграрний сектор, але й уся сфера економіки у перші роки незалежності реформувалася у бік ринкової моделі господарювання. У той час було прийнято низку законів, без яких такі перетворення були б неможливими. Ці законодавчі акти закріплювали нові організаційно-правові форми господарювання, наділяли суб'єктів господарювання правом розпоряджатися виробленою продукцією, чим формували статус цих суб'єктів як суб'єктів ринку. Мова йде, наприклад, про закони України: «Про власність» (1991), «Про господарські товариства» (1991), «Про товарну біржу» (1991), «Про селянське (фермерське) господарство» (1991), «Про колективне сільськогосподарське підприємство» (1992), «Про сільськогосподарську кооперацію» (1997) та ін.

Окремо варто згадати Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу», який є одним із перших законодавчих актів, положення якого можна розглядати підґрунтям для формування аграрного ринку (1990) [447]. Зокрема, у цьому Законі закріплювалося право сільськогосподарських товаровиробників на вільний вибір форм власності, право власності на результати своєї господарської діяльності (ст. 1); право на вибір форми організації виробництва (ст. 3) і декларувалася рівність форм господарювання в агропромисловому комплексі (ст. 4).

Безпосередньо, початком становлення законодавчої основи аграрного ринку можна вважати Указ Президента України «Про заходи щодо реформування аграрних відносин» від 18 січня 1995 р. № 63/95 [428]. Цим Указом сільськогосподарським товаровиробникам було надане право самостійно

розпоряджатися продукцією, у тому числі реалізовувати її за державними контрактами та іншими договорами.

Важливу роль у розвитку аграрного ринку відіграли Укази Президента України, прийняті протягом 1998-2002 років. Так, Указом «Про основні напрями розвитку агропромислового комплексу України» від 28 квітня 1998 р. № 389/98 було затверджено Програму формування інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції на період 1998-2000, передбачався розвиток біржового ринку, прискорення формування оптових продовольчих ринків, мережі фірмової торгівлі, створення основних складових ринку, як-то: ринок зерна, цукру, соняшнику, плодоовочевої, м'ясної та молочної продукції; Указом «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» від 6 червня 2000 р. № 767 закріплено модель інфраструктури аграрного ринку на різних рівнях; Указом «Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку » від 8 серпня 2002 р. № 694/2002 Уряду було доручено розробити комплексну програму розвитку аграрного ринку, яку фактично затвердили навесні 2003 року [441; 426; 427; 211].

Про розвиток інфраструктури аграрного ринку йшлося у Законі України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років», в якому господарсько-правове забезпечення аграрного ринку знаходило прояв у положеннях щодо цінового механізму, сприяння розвитку мережі дорадчих служб і системи моніторингу аграрного ринку.

Майже паралельно відбувалося формування правової основи біржового аграрного ринку. Відправною точкою у становленні такого ринку також можна вважати вищезгаданий Указ Президента України «Про заходи щодо реформування аграрних відносин» від 18 січня 1995 р. № 63/95, оскільки у ньому у якості підтримки ініціативи сільськогосподарських товаровиробників створювати спеціалізовані аграрні біржі, передбачалося затвердження Правил організації та проведення торгів форвардними та ф'ючерсними контрактами. На виконання цього Указу та з метою формування біржового аграрного ринку Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ) було прийнято постанову «Про прискорення організації біржового сільськогосподарського ринку» [446].

З прийняттям Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 р. можна вважати, що законодавче забезпечення функціонування біржового аграрного ринку перейшло на новий рівень. Цим Законом визначено основні поняття та категорії, властиві цьому ринку: аграрна біржа, біржовий рахунок, ризики організованого аграрного ринку, деривативи, торгова (біржова) сесія та багато ін. (ст. 2). Також функціонування біржового аграрного ринку, крім положень Закону, забезпечується відповідними нормами Господарського кодексу України (статті 278-282) та Закону України «Про товарну біржу» (до набуття чинності нової редакції останнього).

Таким чином, у період 1990-2004 років відбулося введення в обіг на рівні закону, практики та юридичної доктрини терміну «аграрний ринок», створено підґрунтя для його становлення і функціонування, що знайшло прояв у закріпленні різних організаційно-правових форм господарювання, визнанні права суб'єктів господарювання вільно розпоряджатися своєю продукцією, визначенні моделі інфраструктури, введенні і закріпленні засобів державного регулювання аграрного ринку тощо. Одночасно, законодавча база того часу стала і причиною появи деяких проблем, зокрема відсутності єдності у визначенні об'єкту впливу норм права (ринок сільськогосподарської продукції, аграрний ринок, ринок агропромислової продукції тощо), невизначеності статусів окремих суб'єктів інфраструктури аграрного ринку (наприклад, агроторгових домів).

На сучасному етапі розвитку законодавчої бази аналіз масиву нормативно-правових актів дозволяє виділити певні напрями законодавчого регулювання аграрного ринку. Перш за все, це здійснення господарської діяльності у сфері реалізації сільськогосподарської продукції, збуту виробленої продукції, здійснення господарсько-торговельної діяльності, законодавче підґрунтя яких складають положення ГК України.

Прийняття 16 січня 2003 р. ГК України, що набрав чинності 1 січня 2004 р., можна вважати поворотним моментом у розвитку господарського законодавства. Регулятивний потенціал ГК України розкривається через закладений у його нормах підхід до поєднання засобів ринкової саморегуляції економічних відносин

суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів та значення його норм для формування правового господарського порядку [561, с. 8].

На сьогодні цей кодифікований акт господарського законодавства відіграє важливу роль у формуванні законодавчої основи господарсько-правового забезпечення аграрного ринку, закріплюючи вихідні положення щодо правового статусу суб'єктів господарювання, принципів господарської діяльності, засобів державного регулювання, договору контрактації, інші положення щодо організації і здійснення господарської діяльності, пов'язаної із реалізацією сільськогосподарської продукції.

Наступним законодавчим актом у забезпеченні аграрного ринку потрібно назвати Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України». Аналізуючи цей Закон можна дійти висновку, що його положення встановлюють низку господарсько-правових засобів забезпечення аграрного ринку. Це можна пояснити тим, що ціллю та сферою застосування Закону виступає, серед іншого, визначення основ державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо розвитку аграрного ринку (ст. 1 Закону). Прикладами положень регуляторної політики, спрямованої на розвиток аграрного ринку, є норми Закону щодо визначень умов поставки (п. 2.19 ст. 2), маркетингового періоду (п. 2.7 ст. 2), моніторингу аграрного ринку (п. 2.9 ст. 2) та зобов'язання КМУ щорічно розробляти програму моніторингу цін аграрного ринку України (п. б ч. 2 ст. 18).

Для здійснення регуляторної політики на аграрному ринку важливе значення мають положення ст. 14 Закону, яка має назву «дерегуляція українського ринку сільськогосподарської продукції та заборона дискримінації прав її власників». Також можна зробити висновок, що положення Закону впливають на товарний асортимент аграрного ринку. Таке твердження базується, зокрема, на положеннях статей 15, 16, 16¹ Закону, якими передбачено бюджетні дотації виробникам визначеної у цих статтях сільськогосподарської продукції.

Отже, Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» посідає важливе місце у законодавчій основі господарсько-правового забезпечення аграрного ринку [332, с. 209-210].

Формування та функціонування інфраструктури аграрного ринку можна вважати самостійним вектором розвитку законодавства. На сьогоднішній день законодавча основа діяльності інфраструктури аграрного ринку представлена, крім ГК України, законами України: «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції», деякими іншими законами і підзаконними актами. Аналіз масиву законодавчих актів дозволяє вказати на певні прогалини законодавчого регулювання. Зокрема, статус агроторгових домів окремо законодавчо не встановлений. Також Положення про організацію та проведення аукціонів живої худоби та птиці [388] потребують істотного оновлення, оскільки його норми здебільшого застарілі і не відповідають законодавству. Регулювання ярмаркової торгівлі сільськогосподарської продукції здійснюється на рівні Концепції розвитку виставково-ярмаркової діяльності [213], яка також потребує оновлення з урахуванням сучасних вимог. Зменшення кількості декларативних норм та внутрішнього узгодження потребує кооперативне законодавство, яке не забезпечує вітчизняним кооперативним організаціям можливості ефективної діяльності та конкурентоспроможність на товарних ринках, що призвело до втрати інтересу до вказаної організаційно-правової форми господарювання [202, с. 49].

На наявність проблем тривалий час наголошують у літературі [29; 579]. Своє міркування раніше висловлювала й авторка [332, 333]. Тому з урахуванням сучасного стану можна ще раз вказати на необхідність удосконалення законодавчої основи господарсько-правового забезпечення аграрного ринку, зокрема уточнення статусу суб'єктів аграрного ринку та створення сучасного правового підґрунтя для їх функціонування на ринку (конкретизація правового статусу агроторгових домів; унормування проведення аукціонів, здійснення виставково-ярмаркової діяльності у сфері оптової реалізації сільськогосподарської продукції) [339].

В інфраструктурі аграрного ринку окремо виділяється аграрна біржа, а біржовому аграрному ринку надається надважливе значення у формуванні

цивілізованих, прозорих і стійких каналів збуту сільськогосподарської продукції. Положення щодо аграрної біржі закріплено у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України». Так, ст. 17 цього Закону має назву «аграрні біржі», проте фактично сфокусована на єдиному суб'єкті господарювання – Аграрній біржі (юридичній особі, створеній згідно з Законом України «Про товарну біржу»). Зміст ст. 17 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» перетерпів багаторазові зміни і на сьогодні з аналізу його положень випливає, що єдиною особливістю статусу Аграрної біржі є те, що її засновником може бути Кабінет Міністрів України, а також те, що Аграрна біржа може надавати кредитні та тваринницькі дотації.

В оцінці законодавчого забезпечення біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією варто привести думку А. В. Духневича, який провівши аналіз, доходить висновку, що в Україні створено нормативно-правову базу функціонування біржового сільськогосподарського ринку, основні елементи якого дають змогу забезпечити реалізацію Угоди про сільське господарство, що є додатком до Угоди СОТ [143, с. 98]. Проте, можна констатувати й нерозвиненість такої торгівлі в Україні. Для розвитку біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією науковці, фахівці висувують багато пропозицій, серед яких налагодження інформаційної підтримки суб'єктів ринку, запровадження фінансових інструментів, форвардних та ф'ючерсних контрактів, аграрних розписок тощо [308, с. 59]. З перерахованого самостійне законодавче регулювання до останнього часу мали тільки аграрні розписки, обіг яких регулюється однойменним законом [409]. В новій редакції Закону України «Про товарну біржу» істотно змінюються підходи до правового статусу товарної біржі, мети її діяльності, біржових договорів, які можуть укладатися на товарній біржі. Окремої уваги заслуговує те, що сільськогосподарська продукція прямо вказана серед можливих видів біржового товару (п. 11 ст. 2 Закону України «Про товарні біржі»).

З набуттям чинності нової редакції Закону України «Про товарну біржу» з ГК України будуть виключені статті 279-282, які присвячені товарній біржі, її правам та обов'язкам, правилам біржової торгівлі та припиненню товарної біржі (п. 3

Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів») [414]. Важко погодитися із такою логікою законодавця, оскільки прийняття ГК України було спрямовано на подолання множинності актів, консолідацію та створення єдиної основи законодавчого регулювання господарських відносин, які забезпечать внутрішню узгодженість законодавчих норм та практичну зручність їх застосування. Проте розпорошення засадничих норм господарського права між різними законодавчими актами знову призведе до проблеми невиправданого нарощування масиву законодавства.

Ще одним напрямом господарсько-правового забезпечення аграрного ринку виступають питання безпечності та якості сільськогосподарської продукції. Законодавче регулювання цих питань базується на положеннях Конституції України (статті 16, 42, 48, 49 та ін.) та у загальному вигляді здійснюється нормами, які містяться у ГК України та ЦК України [576].

Ефективне функціонування аграрного ринку передбачає оборот безпечної та якісної сільськогосподарської продукції. Тому важливу роль у законодавчому забезпеченні складають Закони України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» (далі – Закон № 2042-VIII) [417] та ін., якими регулюються вимоги до безпечності сільськогосподарської продукції певних видів. Особливо це прослідковується у положеннях Закону України «Про молоко та молочні продукти» [434].

Варто зазначити, що законодавство щодо безпечності харчових продуктів має найбільшу відповідність вимогам ЄС у цій сфері [48]. Це пояснюється тим, що після підписання Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про Асоціацію) [549] відбулося форсування виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС [419]. Зокрема, це обумовлено положеннями ст. 405

Угоди про Асоціацію, в якій зазначено, що Сторони підтримують поступове зближення та гармонізацію з відповідним правом та регуляторними стандартами ЄС, зокрема з тими, що визначені у Додатку XXXVIII до цієї Угоди. Також ст. 59 Угоди про Асоціацію передбачено подальше впровадження принципів Угоди про санітарні та фітосанітарні заходи, на виконання положень якої було істотно оновлено Закон України «Про карантин рослин» [432]. Водночас за деякими напрямками законодавство потребує подальшої гармонізації з актами ЄС, наприклад, щодо поводження з ГМО у сфері виробництва й обороту сільськогосподарської продукції [365, с. 42].

Прийняття деяких законодавчих актів сприяло сегментації аграрного ринку та запровадженню господарсько-правових засобів забезпечення ринків певної сільськогосподарської продукції. У якості прикладів можна привести закони України: «Про зерно та ринок зерна в Україні», «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру» (втратив чинність), «Про молоко та молочні продукти», «Про насіння і садивний матеріал», «Про бджільництво», «Про рибу інші водні живі ресурси», «Про аквакультуру» та деякі ін., положення яких, у тому числі, закріплюють особливості відносин щодо реалізації певної сільськогосподарської продукції та встановлюють господарсько-правові засоби регулювання ринку відповідної продукції. Так, Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні» визначає суб'єктів ринку зерна (розділ II), засади державного регулювання ринку зерна (розділ III), положення щодо декларування та зберігання зерна, здійснення експорту та імпорту зерна.

Ринок органічної продукції також має особливості правового регулювання, які до цього часу вже перетерпіли деякі зміни [335; 338]. Водночас положення цих законодавчих актів потребують подальшого аналізу на предмет відповідності актам ЄС, оскільки законодавство ЄС включає акти, положення яких поширюється на окремі ринки сільськогосподарської продукції [57, с. 192]. В. Г. Андрійчук наголошує на тому, що у країнах ЄС створена юридична база дозволяє виокремити до 20-ти продуктових ринків, охоплених її регулюванням [22, с. 117].

У господарсько-правовому забезпеченні аграрного ринку самостійне місце займають нормативно-правові акти, спрямовані на планування та прогнозування розвитку цього ринку. Спроби стратегічного планування розвитку аграрного ринку неодноразово знаходили втілення у нормативно-правових актах. Прикладом виступає Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» [439], аналіз положень якого свідчить, що формування прозорого ринку сільськогосподарської продукції було віднесено до основних пріоритетів державної аграрної політики. Шляхам реалізації цього пріоритету було присвячено ч. 3 ст. 4 та деякі інші положення Закону, серед яких: створення та вдосконалення сучасної інфраструктури аграрного ринку у тому числі реалізація програм розвитку інфраструктури, стимулювання розвитку спотового та форвардного ринків, механізми цінового регулювання та ін.

На підставі цього Закону було розроблено декілька державних цільових програм та Концепцію комплексної програми підтримки розвитку українського села на 2006-2010 роки, в якій передбачалися заходи щодо розвитку аграрного ринку. Такі заходи було спрямовано на розвиток інфраструктури, налагодження системи регулювання ринку, вдосконалення інформаційно-аналітичної системи, ведення статистики та прогнозування, вдосконалення форм реалізації сільськогосподарської продукції. Основна цінність цього Закону в контексті забезпечення аграрного ринку вбачається у визнанні проблеми та окресленні напрямів її вирішення, проте слід констатувати що значного практичного ефекту цей Закон не мав.

Серед нормативно-правових актів, прийнятих на виконання вищезгаданого Закону особливої уваги заслуговує Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року [125], яка також містила шляхи і способи розв'язання проблем розвитку аграрного ринку, зокрема інфраструктури ринку, диверсифікації каналів збуту сільськогосподарської продукції, забезпечення якості і безпеки продовольства, регулювання попиту і пропозиції, захисту ринку від імпортованих товарів низької якості.

Потрібно згадати й Стратегію розвитку аграрного сектора на період до 2020 року [539], яка містить безпосередні та опосередковані заходи щодо розвитку аграрного ринку, зокрема щодо підвищення конкурентоздатності вітчизняної сільськогосподарської продукції, адаптації технічного регулювання безпечності продукції до вимог ЄС та СОТ та ін. У цьому документі серед проблем аграрного ринку знову названо недосконалість його інфраструктури. До пріоритетних напрямів досягнення стратегічних цілей віднесено створення системи логістики, забійних пунктів худоби і птиці, інших складових ринкової інфраструктури для особистих селянських господарств та середніх господарств, проведення моніторингу ринку сільськогосподарської продукції реагування на ринкові ризики. Самостійний розділ Стратегії було присвячено розвитку органічного сільськогосподарського виробництва та ринку, зміст якого було проаналізовано окремо [328, с. 324]. Оцінюючи зміст Стратегії, слід зазначити, що чи не вперше одним із її напрямів було вирішення питання залучення малих і середніх товаровиробників до аграрного ринку.

Наступним документом, який заслуговує на увагу, є Концепція державної цільової програми аграрного сектора до 2022 року [214]. Аналіз цього програмного документа свідчить про те, що проблеми, констатовані у вищеназваних актах, зокрема проблеми розвитку інфраструктури аграрного ринку, залишилися невирішені на час прийняття Концепції.

Загалом, аналіз нормативно-правових актів програмного характеру дозволяє зробити висновок, що більшість з них передбачали вжиття господарсько-правових засобів забезпечення аграрного ринку, але й наштотує на досить критичні висновки щодо їх змісту та стану виконання. Положення цих актів не відповідали критеріям системності, не були послідовними, не виконувалися у повному обсязі, оскільки в основному мали концептуальний або загальний стратегічний характер, тобто були такими, що апріорі не передбачали реальних засобів та кроків щодо їх виконання. Крім того, вказані документи підтверджують відсутність системності та цілісного уявлення про модель та засади функціонування аграрного ринку. Наприклад, про низьку ефективність цих документів свідчить повторюваність

проблем, зокрема щодо інфраструктури аграрного ринку. Повторюваність цієї проблеми може бути обумовлена й відсутністю вихідних критеріїв, яким має відповідати інфраструктура аграрного ринку.

До подібних висновків доходять й інші дослідники, які проводили моніторинг нормативно-правових актів програмного характеру щодо реалізації державної аграрної політики [566]. На думку І. М. Кульчий, наявність такої кількості нормативно-правових вказує на їх декларативний характер і призводить до відсутності реального економічного та соціального ефекту, свідчить про те, що державній аграрній політиці не вистачає системності і стратегічного підходу [228, с. 132]. Відповідно, певна частина проблем розвитку аграрного ринку залишається не вирішеною і потребує уваги законодавців.

У розрізі цього питання варто звернутися й до аналізу перспективного законодавства. Наприклад, проєкт закону України «Про сільське господарство», який розроблявся ще у 2012 році, передбачав окремий розділ, присвячений ринку сільськогосподарської продукції та продовольства. Цей розділ містив положення, які регламентували питання ціноутворення, державного регулювання, інфраструктури, моніторингу та інформаційного забезпечення ринку сільськогосподарської продукції та продовольства. Проте цей законопроект не отримав схвальної оцінки фахівців, зокрема через низку доволі суперечливих положень [296]. Наступним можна назвати проєкт закону України «Про основні засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» від 4 жовтня 2018 р., який було подано на розгляд Верховної Ради України [463]. Доступ суб'єктів усіх форм господарювання до ринків збуту сільськогосподарської продукції винесено у преамбулу проєкту цього закону як мету державної аграрної політики. Серед основних завдань державної підтримки вказано розвиток ринкової інфраструктури проведення моніторингу і прогнозування ринку сільськогосподарської продукції, забезпечення розвитку агропродовольчих ланцюгів створення доданої вартості та деякі ін. Проте після ознайомлення зі змістом проєкту цього закону, стає очевидним, що аграрний ринок знову не виділено в якості самостійного об'єкта законодавчого регулювання.

Отже, можна дійти висновку, що законодавча база господарсько-правового забезпечення аграрного ринку потребує удосконалення, оскільки нормативно-правові акти містять застарілі, неактуальні норми, прогалини, а деякі норми не мають механізму застосування. Авторкою висловлювалася думка щодо прийняття стратегічного (програмного) документу, який би закріплював сучасну модель аграрного ринку [332, с. 211], оскільки законодавче забезпечення аграрного ринку не буде повним без такого акту, який повинен містити цільові орієнтири розвитку вітчизняного аграрного ринку, завдання, засоби забезпечення розвитку аграрного ринку, строки та відповідальних за їх виконання. Можна пропонувати, щоб цей документ отримав вигляд Національної програми розвитку аграрного ринку. В основу розробки такого акту варто покласти невиконані завдання з попередніх стратегічних актів, які є актуальними з огляду на сучасний стан аграрного ринку, положення щодо розвитку біржового аграрного ринку, ОРСП та сільськогосподарських кооперативів, які є важливими елементами ринкової інфраструктури [322, с. 121]. Такий програмний документ слугував би основою для конкретизації напрямів удосконалення законодавчої основи господарсько-правового забезпечення цього ринку. Ймовірно, що цей документ може бути частиною Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на певний період, проте у такому разі він має бути окремою структурною частиною цього документу і присвяченим тільки засобам забезпечення розвитку аграрного ринку.

Висновки до розділу 1

Проведене дослідження загальнотеоретичних засад господарсько-правового забезпечення аграрного ринку дозволило отримати такі результати.

1. Обґрунтовано, що аграрний ринок є багатозначним поняттям, яке постає як: сукупність суспільних відносин, врегульованих нормами права, які виникають щодо реалізації сільськогосподарської продукції; сфера товарообігу сільськогосподарської продукції; механізм регулювання взаємодії між суб'єктами

аграрного ринку, які відображають поліфункціональність аграрного ринку та зумовлюють широкий зміст господарсько-правового забезпечення цього ринку.

Уточнено визначення поняття аграрного ринку як об'єкта господарсько-правового забезпечення як сукупності врегульованих нормами права господарських відносин, які виникають між суб'єктами ринку з реалізації сільськогосподарської продукції та надання пов'язаних з реалізацією допоміжних послуг, і базуються на засадах конкуренції, вільного вибору способів і форм реалізації, а також державного контролю за безпечністю сільськогосподарської продукції.

Проведено розмежування аграрного ринку з іншими суміжними видами ринків за критеріями: 1) об'єкт обігу на ринку, яким визначено сільськогосподарську продукцію, – з агропродовольчим ринком, об'єктом обігу на якому є харчова продукція, та агропромисловим ринком, на якому здійснюється обіг засобів виробництва сільськогосподарської продукції; 2) правова характеристика ринку як суб'єкта господарювання або сукупності правовідносин – з оптовим ринком сільськогосподарської продукції та агропродовольчим ринком, які мають статус суб'єкта господарювання. Зроблено висновок, що терміни «аграрний ринок» та «ринок сільськогосподарської продукції» можна розглядати як синоніми.

2. Визначено, що в межах аграрного ринку внутрішньо узгоджену систему утворюють господарські правовідносини щодо: 1) безпосередньої реалізації сільськогосподарської продукції суб'єктами господарювання; 2) організації реалізації цієї продукції та надання допоміжних послуг; 3) дотримання суб'єктами господарювання умов реалізації сільськогосподарської продукції; 4) захисту порушених прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку.

3. Конкретизовано функції аграрного ринку та здійснено їх поділ на: основні (соціальна, виявлення ринкових цін, стимулююча, селективна, координаційно-управлінська, інформаційна) та додаткові (ціноутворення, техніко-економічна, сануюча, контролююча, розподільна, алокаційна, комунікаційна, екологізація)

сільського господарства та розвитку органічного сільського господарства, сприяння забезпеченню продовольчої безпеки.

Конкретизовано види аграрного ринку як об'єкта господарсько-правового регулювання за такими підставами, як: територія (внутрішній і зовнішній); характер функціонування (вільний, монополізований та регульований); спосіб ціноутворення (організований та неорганізований); співвідношення попиту і пропозиції (перенасичений, збалансований та дефіцитний); вид сільськогосподарської продукції (зерна, плодоовочевий, м'ясної та молочної продукції та ін.).

4. Запропоновано визначення господарсько-правового механізму забезпечення аграрного ринку як сукупності засобів і способів упорядкування діяльності суб'єктів аграрного ринку, що є необхідними і достатніми для досягнення мети і завдань державного регулювання аграрного ринку та виконання аграрним ринком притаманних йому функцій. Обґрунтовано, що особливості змісту господарсько-правового механізму забезпечення аграрного ринку знаходять прояв у специфіці: 1) складу господарських правовідносин, які виникають у процесі функціонування цього ринку (об'єкт, суб'єкти, зміст); 2) правових форм організації аграрного ринку; 3) правових форм реалізації сільськогосподарської продукції; 4) господарсько-правових засобів регулювання аграрного ринку, у тому числі засобів підтримки і контролю; 5) форм і способів захисту прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку.

5. Аргументовано, що законодавча основа господарсько-правового забезпечення аграрного ринку представлена системою закріплених у ГК України та інших нормативно-правових актах загальних та спеціальних норм, які формують комплексне правове утворення, що включає правові норми, котрі належать до різних інститутів господарського права (правового статусу суб'єктів господарювання, договірної права, технічного регулювання, захисту прав суб'єктів господарювання, господарсько-правової відповідальності тощо).

Конкретизовано та узагальнено напрями удосконалення законодавчої основи господарсько-правового забезпечення аграрного ринку: а) уніфікація підходу до

використання терміну «аграрний ринок» у нормативно-правових актах; б) запровадження механізму реалізації державної підтримки у вигляді державних форвардних закупівель зерна; в) уточнення статусу суб'єктів аграрного ринку та створення сучасного правового підґрунтя для їх функціонування на ринку (конкретизація правового статусу агроторгових домів; унормування проведення аукціонів, здійснення виставково-ярмаркової діяльності; включення сільськогосподарських товаровиробників до засновків суб'єктів інфраструктури аграрного ринку); г) забезпечення проведення моніторингу та інформаційного забезпечення суб'єктів аграрного ринку, закріплення моделі інфраструктури аграрного ринку та ключових показників її ефективності тощо); д) удосконалення регулювання договірних відносин контрактації сільськогосподарської продукції; е) удосконалення положень щодо захисту прав на аграрному ринку та господарсько-правової відповідальності за порушення на ньому.

Обґрунтовано пропозицію прийняття акту стратегічного характеру (Національної програми розвитку аграрного ринку), в якому аграрний ринок буде представлено як органічну частину комплексного розвитку аграрного сектора економіки, в якому варто закріпити модель інфраструктури аграрного ринку та ключові показники її ефективності; заходи з інтенсифікації розвитку біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією та сільськогосподарської кооперації щодо надання послуг з закупівлі, збуту, продажу сільськогосподарської продукції; напрями удосконалення відповідного законодавства тощо.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРА І ПРАВОВІ ФОРМИ АГРАРНОГО РИНКУ

2.1 Структура аграрного ринку

Системний підхід до дослідження аграрного ринку зумовлює питання про його структуру як певного економіко-правового явища, зокрема здійснення загального аналізу структури аграрного ринку та характеристики інфраструктури аграрного ринку, виходячи з її розуміння як невід'ємної складової будь-якого ринку і визначальної складової належного функціонування аграрного ринку.

2.1.1 Загальна характеристика структури аграрного ринку

Сучасний ринок відрізняється розгалуженою та багаторівневою структурою, охоплює елементи, які безпосередньо пов'язані з забезпеченням безперервного процесу відтворення, цілісності та економічної ефективності цього процесу [372, с. 29]. У літературі використовуються різні підходи до тлумачення структури ринку. Наприклад, на основі розуміння структури як внутрішньої будови (внутрішньої форми системи), яка являє собою спосіб взаємозв'язку, взаємодії утворюючих її компонентів [139, с. 115; 36, с. 131] структуру ринку визначають як закономірний стійкий зв'язок і взаємодію частин та елементів цілого або як внутрішню будову окремих його елементів та їх частку у загальному обсязі ринку [59, с. 133]. За таким підходом простежується зв'язок структури аграрного ринку з його змістом, адже зміст являє собою сукупність елементів, сторін, властивостей, зв'язків і тенденцій, що складають даний предмет, процес, явище [119, с. 189].

Питання структури ринку не є однозначними в економічній і юридичній науці, погляди на вирішення якого можна згрупувати залежно від вихідного критерію структурування. На думку одних, структуру ринку потрібно розглядати як сукупність окремих видів ринку у межах національної економіки або світового господарства і взаємодії між ними, на підставі чого виділяють багато видів ринків (ринок праці, природних ресурсів, предметів праці, ринок інтелектуальної

власності, нерухомості, послуг тощо, більшість з яких може бути поділена на локальні ринки) [312, с. 150; 146]. Керуючись таким підходом аграрний ринок можна представити як сукупність великої кількості спеціалізованих ринків (зерна, цукру, молока та ін.) [257]. Цей критерій застосовано А. О. Куценко, на підставі чого запропоновано структуру ринку м'ясо-молочної продукції: сировинний ринок, ринок первинного споживання та ринок готової продукції [233, с. 5]. У розрізі аграрного ринку в цілому можна виділяти ринок сировини, ринок харчових продуктів рослинного і тваринного походження, ринок відходів, отриманих при виробництві сільськогосподарської продукції.

Інша група дослідників, розглядаючи аграрний ринок як багаторівневу систему, пропонує його структурувати за організаційно-функціональним критерієм і виділити низку підсистем, кожна з яких має своє призначення. Називаються такі підсистеми: 1) галузева, у межах якої за виробничим принципом виділяють рослинництво та тваринництво; 2) продуктова, у межах якої групують суб'єктів залежно від певного товару; 3) розподільча, яка характеризує способи реалізації, зокрема, оптова, роздрібна, біржова, аукціонна торгівля тощо; 4) регіональна, яка за територіальним принципом відображає взаємодію суб'єктів господарювання й органів управління; 5) підсистема державних інтересів, яка відображає еталон взаємодії учасників ринку за для забезпечення продовольчої безпеки держави [188]. Певною мірою такий підхід до структури аграрного ринку відповідає його розумінню як сфери товарного обміну і дає уявлення про цей ринок як про реальне економічне явище.

Ще одна група дослідників розкриває структуру ринку через сукупність суб'єктів, об'єктів, зв'язків. Зазначається, що якщо ринок тлумачити як систему відносин товарно-грошового обміну, то структурно його можна представити як наявність суб'єктів, між якими виникають такі відносини, об'єктів, щодо яких виникають відносини, а також самі відносини [583, с. 10]. За подібною логікою Р. О. Ворон виокремлює наступні елементи фармацевтичного ринку: суб'єкти, фармацевтична продукція, правовідносини, спеціальні організаційно-господарські повноваження та засоби державного регулювання ринку, обґрунтовуючи це

специфікою реалізації публічних та приватних інтересів у системі відносин функціонування цього ринку [83, с. 8].

Наведений погляд на структуру ринку близький до викладу структури правовідносин з можливістю робити акценти на певних елементах залежно від специфіки ринку. З урахуванням такого підходу, структуру аграрного ринку можна представити продавцями, покупцями сільськогосподарської продукції, суб'єктами інфраструктури аграрного ринку, які пов'язані між собою певними відносинами, переважно договірними, щодо сільськогосподарської продукції. Подібне коло суб'єктів з конкретизацією їх ролі та функцій розглядалося при дослідженні учасників відносин у сфері екологічного підприємництва [54]. Такий підхід відповідає запропонованому в цій роботі визначенню аграрного ринку як сукупності господарських відносин, врегульованих нормами права, які виникають щодо реалізації сільськогосподарської продукції; сфери товарообігу сільськогосподарської продукції; механізму регулювання взаємодії між потенційними продавцями і покупцями. Кожне з вказаних значень поняття аграрного ринку включає такі обов'язкові складові, як суб'єкти аграрного ринку, його об'єкт, зміст (взаємні права та обов'язки суб'єктів ринку).

Виділення у структурі суб'єктів та об'єктів використовується для класифікації ринку. Так, досліджуючи внутрішню будову ринку, В. Г. Андрійчук виділяє кількісний і якісний критерій. За кількісним критерієм, який демонструє співвідношення продавців і покупців, дослідник відносить аграрний ринок до ринків з чистою (досконалою) конкуренцією, оскільки на ньому представлена велика кількість незалежних один від одного виробників однакової або подібної продукції, і незначна кількість її покупців. Тому аграрний ринок за внутрішньою будовою є олігопсонічним та монопсонічним. За якісним критерієм, тобто наявністю проміжних ланок між товаровиробником і покупцем, аграрний ринок належить до поліцентричного, з надмірною кількістю посередників [22, с. 111-114].

Своє бачення структури аграрного ринку представила Л. О. Панькова, яка зазначає, що цей ринок включає біржовий ринок сільськогосподарської продукції, оптові ринки, оптово-роздрібні ринки, аукціони, фірмові магазини

сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарські виставки та ярмарки, а також допоміжні елементи інфраструктури аграрного ринку (транспорт, складське господарство, зв'язок, системи цінового моніторингу, стандартизації, сертифікації, страхування тощо) [5, с. 396-397]. Проте в інших джерелах такий перелік подається як складова інфраструктури аграрного ринку, а саме інституції, які забезпечують реалізацію сільськогосподарської продукції [8, с. 125-126].

М. Ю. Покальчук, розглядаючи питання структури аграрного ринку, фактично зводить його до розуміння інфраструктури [383]. Разом з тим такий підхід видається звуженим, оскільки залишає поза увагою інші важливі складові аграрного ринку, зв'язки та відносини, які мають місце щодо реалізації сільськогосподарської продукції.

Викладені вище погляди науковців можуть бути доречними при конкретизації суб'єктів аграрного ринку, проте не відображають у повній мірі складність його структури. Наведена дискусійність тлумачення структури ринку вказує на багатогранність самого поняття ринку, а також можливість висвітлення питання його структури (внутрішньої будови) залежно від мети дослідження.

У межах цього дослідження визначити структуру аграрного ринку буде означати виявити елементи, які його складають і на які справляють вплив засоби господарсько-правового забезпечення зазначених відносин. Розглядаючи аграрний ринок як певну систему економічних відносин, врегульованих правом, про його структуру варто вести мову через призму структури правовідносин. Для юриспруденції такий підхід має науковий і практичний інтерес, оскільки дозволяє більш повно розкрити змістовне наповнення поняття ринку, конкретизувати його суб'єктів, розкрити їх правовий статус. Враховуючи місце правовідносин у механізмі правового регулювання, цей методологічний підхід дозволить розробити пропозиції з удосконалення господарсько-правового забезпечення відносин, які складаються щодо реалізації сільськогосподарської продукції.

Починаючи аналіз з характеристики суб'єктів та спираючись на законодавче визначення аграрного ринку, його суб'єктами потрібно назвати продавців і покупців сільськогосподарської продукції. Проте аналіз наукових джерел вказує на

формування ширшого погляду на суб'єктів ринку взагалі. Так, заслуговує на увагу проведена В. І. Полюховичем класифікація учасників фондового ринку залежно від: змісту діяльності та ролі на фондовому ринку; виконуваних функцій; характеру діяльності (безпосередні учасники, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, саморегульовані організації) [391, с. 235-236]. Питання суб'єктів (учасників) ринку знайшло розробку у роботах таких авторів, як: О. В. Кологойда, Р. О. Ворон, А. О. Куценко, які в основу класифікації поклали функціональний підхід та/або місце суб'єкта на певному ринку [210, с. 14; 83, с. 9; 233, с. 6].

Класифікація суб'єктів фармацевтичного, фондового ринків, ринку м'ясомолочної продукції демонструє підхід, за яким дослідники не фокусуються лише на продавцях і покупцях, а охоплюють широке коло суб'єктів, що мають відношення до певного ринку. Такий дослідницький підхід в цілому відповідає доктринальним поглядам на правовідносини і поділу їх учасників на види залежно від виконуваних функцій, галузей права, характеру виконуваних обов'язків, взаємного положення сторін тощо [520, с. 366-367; 472, с. 500].

Для окремих видів аграрного ринку їх суб'єкти прямо визначені на законодавчому рівні. Наприклад, згідно із ст. 5 Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» суб'єктами ринку зерна є: суб'єкти виробництва зерна; суб'єкти зберігання зерна; акредитовані біржі; Аграрний страховий пул; Гарантійний фонд; інші суб'єкти господарювання, які діють на ринку зерна.

Таким чином, беручи до уваги наукові погляди та законодавчі положення серед суб'єктів аграрного ринку можна виділити такі їх функціональні групи: основні суб'єкти; суб'єкти із допоміжними функціями та суб'єкти із спеціальними функціями. До основних суб'єктів потрібно віднести сільськогосподарських товаровиробників (первісні продавці), торговців сільськогосподарською продукцією (оптові продавці) й покупців (які придбають продукцію для потреб виробничої діяльності або інших господарських потреб).

Оскільки аграрний ринок є похідним і безпосередньо залежним від сільського господарства, тому першими заслуговують на увагу сільськогосподарські товаровиробники. Це поняття є одним з неоднозначних у

законодавстві України. Визначення сільськогосподарського товаровиробника як юридичної особи незалежно від організаційно-правової форми, яка займається виробництвом сільськогосподарської продукції та/або розведенням, вирощуванням та виловом водних біоресурсів у внутрішніх водоймах та її переробкою на власних чи орендованих потужностях, у тому числі з власновиробленої сировини на давальницьких умовах, та здійснює операції з її постачання, закріплено у Законі України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» (ч. 1 ст. 1) [445]. Натомість у визначенні цього поняття, яке закріплено у ПК України, крім юридичних осіб, вказані фізичні особи-підприємці (пп. 14.1.235 п. 14.1 ст. 14).

Визначення сільськогосподарського товаровиробника наводиться й у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України». Зокрема, це юридична особа незалежно від організаційно-правової форми або фізична особа-підприємець, основною діяльністю якої є виробництво сільськогосподарської продукції та/або розведення, вирощування, вилов риби у внутрішніх водоймах та її переробка на власних чи орендованих потужностях, у тому числі власновиробленої сировини на давальницьких умовах, а також здійснення операцій з її постачання, причому в такій діяльності питома вага вартості сільськогосподарських товарів/послуг становить не менше 75 відсотків вартості всіх товарів/послуг, поставлених протягом попередніх 12 послідовних звітних податкових періодів сукупно. Цим поняттям також охоплюються сімейні фермерські господарства, зареєстровані платниками єдиного податку четвертої групи згідно із главою 1 розділу XIV ПК України (п. 2.15¹ ст. 2 цього Закону).

Наведені визначення підкреслюють статус товаровиробника як суб'єкта аграрного ринку, оскільки побудовані на поєднанні виробництва та постачання сільськогосподарської продукції. Також наведені визначення слугують основою для визначення ознак названих суб'єктів. Такими ознаками, крім загальних ознак суб'єкта господарювання, виступає зміст діяльності – виробництво та/або переробка чи реалізація сільськогосподарської продукції, відповідність показників діяльності законодавчо встановленим. Слід звернути увагу на різний підхід

законодавця до встановлення цих показників. Наприклад, згідно з визначенням за Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» встановлено такий показник: «питома вага вартості сільськогосподарських товарів/послуг становить не менше 75 відсотків вартості всіх товарів/послуг, поставлених протягом попередніх 12 послідовних звітних податкових періодів сукупно». Проте у ПК України інший показник – «частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 відсотків», що поширюється лише на юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми (пп. 4 п. 291.4 ст. 291).

Такі розбіжності для сфери правозастосування можна подолати, апелюючи до різних цілей і сфер регулювання вищезгаданих законів (обрання спрощеної системи оподаткування або отримання бюджетної дотації). Проте варто визнати, що наявність розбіжностей загалом негативно впливає на практичну сферу, може заплутувати суб'єктів господарювання, приводити до порушення законодавчих приписів. Тому можна пропонувати ввести більш уніфіковане визначення сільськогосподарського товаровиробника, включивши до цього поняття всіх суб'єктів господарювання та закріпивши єдине правило для розрахунку результативного показника.

Аналіз законодавства та наукової літератури дозволяє віднести до виробників товарної сільськогосподарської продукції суб'єктів господарювання різних форм власності та організаційно-правових форм. Зокрема, господарські товариства (здебільшого, товариства з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ), акціонерні товариства та ін.), фермерські господарства, сільськогосподарські кооперативи, підприємства (державні, комунальні, приватні).

Статистичні дані свідчать, що ТОВ (за всіма сферами економіки – 716332) та фермерські господарства (усього – 48047) займають лідируючі позиції, сільськогосподарські кооперативи й товаровиробники інших організаційно-правових форм кількісно представлені значно менше [189]. При цьому становище сільськогосподарських товаровиробників на аграрному ринку визначається, здебільшого, не їх організаційно-правовою формою або формою власності, а

закріпленими законом правами та обов'язками щодо реалізації продукції, входженням на певний ринок (біржовий, оптовий, ринок зерна, м'яса та ін.) та/або укладанням певних договорів.

В аграрному секторі ТОВ та деякі інші сільськогосподарські товаровиробники корпоративного типу створюють підґрунтя для діяльності агрохолдингів. У контексті суб'єктів аграрного ринку ці фактичні об'єднання заслуговують на увагу, оскільки виступають чи не найбільшими гравцями на ринках певних видів сільськогосподарської продукції. Так, наводиться інформація, що експорт України на 40 % формує продукція, в якій лівова частка виробляється агрохолдингами [11]. За 2020 рік п'ятірку найпотужніших агрохолдингів із земельним банком не менше 240 тис. га склали «Кернел» (найбільший виробник та експортер соняшникової олії), «Нібулон» (виробництво, переробка, реалізація зерна, зокрема, пшениці, м'ясної продукції), «Миронівський хлібопродукт» (виробництво, переробка, реалізація рослинницької та тваринницької продукції, зокрема, птахівництва), «Астрата» (виробництво і реалізація цукру, молока, переробка сої, виробництво біогазу), «UkrlandFarming» (виробництво і реалізація зернових, яєць, яєчної продукції) [4].

Агрохолдинги та інші подібні агропромислові об'єднання характерні для країн із значними площами земель сільськогосподарського призначення, лідерами серед яких є Австралія, Аргентина, Казахстан, Китай, Росія, Україна [176, с. 20]. Висловлюється думка, що в Україні поява агрохолдингів стала своєрідною реакцією аграрного сектора України на вимоги ринку, що пов'язано з відновленням порушених міжгалузевих зв'язків сільськогосподарських і переробних підприємств, встановленням паритету цін між реалізованою сільськогосподарською продукцією та засобами для її виробництва, опануванням нових секторів ринку і зниження виробничих витрат [10]. Я. О. Самсонова зазначає, що переваги агрохолдингів у тому, що вони можуть забезпечити виробництво сільськогосподарської продукції у великих обсягах, технологічний зв'язок виробництва, переробки і торгівлі, розвиток власної торговельної мережі, високий рівень диверсифікації виробництва, залучення інвестицій, централізацію

управління, високий рівень кваліфікації працівників тощо [514]. До цього можна додати, що агрохолдинги істотно впливають на формування асортименту ринку, обираючи під впливом кон'юнктури для виробництва і реалізації найбільш затребувану продукцію, що останнім часом знаходить прояв, здебільшого, у вирощуванні технічних культур.

В юридичній науці питання правового статусу і діяльності холдингів й агрохолдингів досліджували В. В. Дударенко, Д. В. Задихайло [158], І. В. Лукач, Я. О. Самсонова, В. Ю. Уркевич та ін. Агрохолдинги, переважно, являють собою вертикально інтегровані системи, які свого часу досліджувала Г. В. Пронська [472, с. 133-256], що на сучасному етапі є фактичними об'єднаннями холдингової (головної, материнської) компанії та залежних підприємств, які займаються виробництвом і реалізацію сільськогосподарської продукції. До агрохолдингу обов'язково входять сільськогосподарські товаровиробники і можуть входити переробні, постачальницькі, сервісні підприємства, банк, страхові компанії тощо. Підприємства агрохолдингу можуть створювати внутрішній корпоративний ринок [187, с. 243]. У літературі висловлюється слушна думка, що фермерські господарства та сільськогосподарські кооперативи не можуть потрапити в залежність від холдингової компанії [7, с. 205]. Перші в силу законодавчих особливостей складу учасників, а другі – особливостей прийняття рішень вищим органом управління. На практиці взаємодія між цими суб'єктами та агрохолдингами базується на договорах оренди землі та/або договорах на виробництво і реалізацію сільськогосподарської продукції (договорах контрактації).

І. В. Лукач вважає головною перевагою холдингової групи те, що вона дозволяє діяти у правовому полі двом або більше формально незалежним юридичним особам, проте які можуть контролюватися головною компанією як економічно, так і юридично [247, с. 84]. Також дослідниця наводить перелік ознак холдингової компанії [247, с. 208], серед яких варто навести такі, як: холдингова компанія здатна впливати на рішення залежних підприємств; між холдинговою компанією та залежними підприємствами встановлюються відносини

вирішального контролю. З урахуванням положень законодавства, вбачається, що ці ознаки більше характеризують холдингове об'єднання.

Отже, зв'язок між материнською компанією та залежними підприємствами дозволяє їй здійснювати контроль виробничо-господарської діяльності останніх. У контексті аграрного ринку це знаходить прояв у тому, що сільськогосподарські товаровиробники (як залежні підприємства), хоча і вступають у відносини щодо реалізації сільськогосподарської продукції від власного імені, проте можуть бути не вільними приймати рішення стосовно обсягів і умов продажу, цін, а подекуди й вибору контрагентів.

Доволі поширеною є думка, що агрохолдинги, виступаючи основними вітчизняними експортерами на міжнародні ринки сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, завдають відчутної шкоди землеробству, імпортуючи генетично модифіковані рослини та здійснюючи монокультурне виробництво, що призводить до деградації сільськогосподарських угідь [121, с. 56], підтримують сировинний характер українського сільського господарства, не враховують у своїй діяльності суспільний інтерес. Можна цілком погодитися із недостатністю законодавчого регулювання організації та діяльності агрохолдингів і підтримати напрями удосконалення законодавства, зокрема прийняття окремого закону [603, с. 98] й введення певних обмежень щодо їх діяльності. Зокрема, В. В. Дударенко пропонує у Законі України «Про сільське господарство» врегулювати особливості створення та діяльності аграрних холдингів, аграрних холдингових (материнських) компаній, корпоративних (дочірніх) підприємств, законодавчо обмежити їх діяльність з метою забезпечення сталого розвитку сільських територій та гарантування продовольчої безпеки держави [141, с. 6], проте в Україні до сьогодні відсутній єдиний проект вказаного закону. Також дослідник висловлює пропозицію законодавчо передбачити дозвільний порядок придбання корпоративними (дочірніми) підприємствами агрохолдингів земельних ділянок площею більше ніж 300 га на території одного району, який може бути виданий після проведення перевірки уповноваженими державними органами дотримання цими суб'єктами вимог земельного та екологічного законодавства, що цілком узгоджується із

міжнародно-правовою практикою [141, с. 6]. В. Ю. Уркевич висловлює пропозиції щодо обмеження площ земельних ділянок, які можуть використовуватися агрохолдингами; встановлення зобов'язання агрохолдингів сплачувати частину податкових платежів до місцевого бюджету за місцезнаходженням використовуваних ними земельних площ та зобов'язання надавати робочі місця для певної кількості мешканців сільських населених пунктів тощо [559, с. 121–122]. Однак всі подібні пропозиції можуть бути реалізовані, якщо агрохолдинг, як фактично існуюче об'єднання, отримає юридичну формалізацію його правової форми і правового статусу, оскільки на сьогодні такого об'єднання відповідно до чинного законодавства не існує.

Серед первісних продавців сільськогосподарської продукції самостійне місце займають фізичні особи, зокрема ті, які здійснюють діяльність, пов'язану з веденням особистого селянського господарства (далі – ОСГ), і які згідно з Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» віднесено до виробників сільськогосподарської продукції (п. 2.26 ст. 2). Законодавчими передумовами участі фізичних осіб, які ведуть ОСГ, в аграрному ринку виступають такі положення Закону України «Про особисте селянське господарство»: земельні ділянки ОСГ можуть використовуватися для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства (ст. 5) та право членів ОСГ реалізовувати надлишки виробленої продукції на ринках, а також заготівельним, переробним підприємствам та організаціям, іншим юридичним і фізичним особам (ст. 7) [444; 360, с. 106].

Станом на 1 січня 2021 року в Україні обліковується 3 954,8 тис. ОСГ [314]. За показниками діяльності домогосподарств населення, до яких Державна служба статистики України відносить і ведення ОСГ, вони все ще відіграють значну роль у насиченні ринку продукцією рослинництва і тваринництва [175]. Одночасно панує думка, що ОСГ виступають інструментом боротьби із безробіттям, збільшення доходів селян, збереження сільських населених пунктів тощо [179, с. 138]. Вказується і на потенціал цих господарств диверсифікувати та усталити внутрішній, принаймні регіональний ринок, який не може бути реалізований через

невирішену проблему їхнього входу на ринок [140, с. 63]. Для подолання цієї проблеми пропонується вжиття низки заходів економічного характеру (налагодження каналів збуту, розвиток заготівельно-збутової мережі, фінансова підтримка та ін.) [132, с. 72; 260, с. 44; 214]. Водночас потрібно звернути увагу й на певні правові неузгодженості законодавства щодо таких господарств. Зокрема, В. Ю. Уркевич піддає критиці саме визначення ОСГ як «господарської діяльності, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають...», яке закріплене у ст. 1 Закону України «Про особисте селянське господарство». Оскільки ОСГ ведеться без створення юридичної особи і відповідно до Закону не належить до підприємницької діяльності, особи, які ведуть ОСГ, не належать до жодного з суб'єктів господарювання, тому неправильно вести мову про їх господарську діяльність [556, с. 217].

Погоджуючись із думкою науковця, потрібно звернути увагу й на інший аспект. На основі аналізу названого Закону можна робити висновок, що у ньому містяться положення, які дозволяють розглядати ОСГ не як господарську діяльність, а як суб'єкта правовідносин, хоча і без статусу юридичної особи. Зокрема, це положення щодо членства в ОСГ, земельних і майнових ресурсів для ведення ОСГ, обліку цих господарств, підстав і наслідків припинення ОСГ та деякі інші. На практиці й у теорії сформувалося уявлення про ОСГ як про певного суб'єкта аграрного права, про певну форму аграрного виробництва сільськогосподарської продукції [6, с. 156; 8, с. 126].

Законодавчий підхід до визначення ОСГ може створювати проблемні ситуації при реалізації прав та виконанні обов'язків членів ОСГ, закріплених у ст. 7 Закону, зі змісту якої випливає, що відповідними правами та обов'язками наділений кожен член ОСГ. Реалізація більшості з прав, закріплених у згаданій статті Закону, пов'язана із вступом у правовідносини. Хоча у Законі і зазначено, що член ОСГ має право укладати угоди особисто або через уповноважену особу, якою може бути дієздатний член ОСГ, що досяг 18 років, проте позиціонування ОСГ як суб'єкта права, а не господарської діяльності, більш однозначно вирішувало б

питання на користь уповноваженого члена ОСГ, який вступаючи у правовідносини, виражав би волю всіх членів ОСГ [346, с. 325]. Ця пропозиція могла б спростити участь у відносинах щодо реалізації надлишків продукції, (зокрема у відносинах з суб'єктами господарювання), так і здійснення інших прав й обов'язків, передбачених Законом України «Про особисте селянське господарство», позитивно відобразилося б на результативності ведення ОСГ і наповненні регіонального аграрного ринку.

Аналіз практики ведення ОСГ продемонстрував товарний характер багатьох з них, при тому, що фізичних осіб, які ведуть ОСГ, юридично не можна відносити до сільськогосподарських товаровиробників. Це спричинило дискусію щодо необхідності розповсюдження на таку діяльність умов здійснення підприємництва і, зокрема, оподаткування доходів. Допоки однозначної крапки не поставлено, але однією з останніх новел законодавства стало закріплення можливості створення сімейного фермерського господарства. Таке господарство може створюватися зі статусом юридичної особи або як фізична особа-підприємець за умови, що його членами є виключно члени однієї сім'ї відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України. Законодавчу можливість створювати сімейні фермерські господарства вважають втіленням наукових пропозицій щодо інтеграції господарств населення (зокрема ОСГ) в аграрний ринок [20, с. 22], що досягається за рахунок простого способу набуття цими господарствами статусу суб'єкта господарювання.

Ще однією групою продавців сільськогосподарської продукції виступають суб'єкти, які здійснюють оптову торгівлю цієї продукції. На практиці їх називають торговцями, зернотрейдерами, посередниками тощо, що здебільшого відображає економічне розуміння посередництва, тобто діяльність суб'єктів підприємництва, які виступають в господарському обороті від свого імені, за свій рахунок, та, відповідно, набувають право власності на товар, який потім перепродають із власним інтересом [485, с. 233].

В. В. Резнікова констатує, що посередники є невід'ємною складовою розвинутого ринку, необхідною умовою поступального розвитку суспільства, що обумовлено низкою обставин економічного та юридичного характеру [487, с. 74],

називає торгове посередництво обов'язковим елементом ринку, ознакою якого є економічні гарантії, тобто розділення між виробниками і посередниками ризиків неможливості продажу товару або продажу за цінами, що не забезпечують необхідний рівень прибутку [488, с. 97], підкреслює, що посередницькі послуги надаються суб'єктам господарювання в їхніх інтересах [491, с. 4]. Разом з тим, визнаючи, що внутрішній ринок здебільшого контролюється посередницькими структурами [316, с. 119], фахівці досить негативно висловлюються з приводу діяльності цих суб'єктів. Здебільшого це викликано метою їх діяльності: якомога дешевше купити продукцію у сільськогосподарського товаровиробника і якомога дорожче продати споживачеві [171, с. 50]. Найбільш критичні зауваження пов'язані із тим, що діяльність посередників призводить до зuboжіння виробників, зниження купівельної спроможності та ефективності державного регулювання, невиконання саморегулювальної функції ринком [140, с. 50].

В юридичному сенсі цих суб'єктів можна вважати посередниками за наявності посередницького договору, тобто господарсько-правового договору, який укладається між суб'єктами підприємництва з господарською (комерційною) метою, задля досягнення якої одна сторона (послугонадавач) зобов'язується за винагороду, за рахунок та в інтересах іншої сторони (послугоотримувача) виконати сукупність юридичних та/або фактичних дій, а послугоотримувач зобов'язується своєчасно та належним чином винагородити послугонадавача [490, с. 668]. За відсутності такого договору згідно з ГК України і сільськогосподарських товаровиробників, і названих суб'єктів господарювання варто розглядати суб'єктами господарсько-торговельної діяльності, які здійснюють її у формі матеріально-технічного постачання і збуту, оптової торгівлі (ст. 263).

Спираючись на наукові результати та положення законодавства можна дійти висновку, що збут сільськогосподарської продукції може бути завершальною складовою виробничо-господарської діяльності її виробників та одночасно матеріальним постачанням (початком) виробничої діяльності інших суб'єктів. Подібну думку висловлював О. П. Віхров, зазначаючи що матеріально-технічне постачання і збут є взаємопов'язаними і взаємообумовленими [81, с. 119]. У свою

чергу оптова торгівля визначається як перепродаж (продаж без перероблення) нових або уживаних товарів роздрібним торговцям, підприємствам й організаціям або іншим оптовикам, діяльність агентів чи посередників з купівлі товарів від імені подібних осіб або продажу товарів подібним особам і компаніям [130]. Фактично на аграрному ринку можна виділяти дві групи суб'єктів господарювання оптової торгівлі, а саме: суб'єкти господарювання, які набувають право власності на таку продукцію і здійснюють подальший перепродаж, та торгові посередники, які надають послуги у пошуку покупців (продавців) продукції. Особливістю діяльності оптових торговців є те, що вони, як правило, за власний рахунок виконують допоміжні операції (сортування великих партій товарів, поділ і перефасування товарів меншими партіями, зберігання, охолодження, доставку тощо).

Одночасно оптових продавців потрібно розглядати і як покупців на аграрному ринку. Крім них, серед покупців варто виділяти й суб'єктів господарювання, які придбають сільськогосподарську продукцію як товар виробничо-технічного призначення, сировину (переробні підприємства та ін.), та кінцевих споживачів (покупців сільськогосподарської продукції як товарів народного споживання). Проте їх положення на аграрному ринку не вирізняється суттєвими особливостями, якщо інше прямо не закріплено законом.

Наступну групу суб'єктів аграрного ринку складають суб'єкти господарювання та інші юридичні особи, які здійснюють допоміжну діяльність, спрямовану на забезпечення та сприяння реалізації сільськогосподарської продукції. Суб'єкти інфраструктури займають особливе місце серед суб'єктів будь-якого ринку. Наприклад, суб'єктами інфраструктури екологічного підприємництва можна визнати суб'єктів господарювання, установи, організації, які забезпечують взаємодію між учасниками відносин у сфері екологічного підприємництва, надають фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні та інші послуги з метою забезпечення організації і здійснення екологічного підприємництва [54, с. 59]. Подібне коло суб'єктів інфраструктури представлено й на аграрному ринку. Враховуючи, що суб'єкти інфраструктури

названого ринку є окремою численною групою, питання їх правового статусу потребують самостійного дослідження.

Ще одну групу суб'єктів аграрного ринку складають суб'єкти, які виконують спеціальні функції (пов'язані із реалізацією господарсько-правових засобів державного регулювання аграрного ринку). До них належать органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Можна взяти за основу позицію І. М. Кравець, яка відносить названі органи (при відповідності певним умовам) до суб'єктів організаційно-господарських повноважень, обґрунтовуючи, що вони належать до суб'єктів, які здійснюють регулювання господарської діяльності, діють лише на підставі, в межах повноважень і у спосіб, що передбачені Конституцією України та законами України, здійснюють свої повноваження щодо суб'єктів у межах території всієї України або певної адміністративно-територіальної одиниці [220, с. 68]. Такий погляд є поширеним у теорії господарського права, у межах якого названі органи умовно поділять на органи загальної та спеціальної компетенції [108, с. 29-30]. До органів загальної компетенції відносяться КМУ, місцеві ради та їх виконавчі органи. Повноваження органів місцевого самоврядування закріплені у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» (зокрема, у ст. 30) [433], та інших законах.

До органів спеціальної, зокрема галузевої, компетенції належить Міністерство аграрної політики та продовольства України (далі – Мінагрополітики), яке після нетривалої перерви відновило свою діяльність. До його повноважень належить: 1) розробка і здійснення заходів з розвитку інфраструктури аграрного ринку, зокрема біржового, оптових ринків сільськогосподарської продукції, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, кредитних спілок, страхових компаній, виставок, ярмарків тощо; 2) проведення виставкової та ярмаркової діяльності у сферах агропромислового виробництва; 3) забезпечення у межах законних повноважень, проведення моніторингу аграрного ринку [387].

Певні повноваження має Міністерство економіки України, зокрема у сфері органічного виробництва, у тому числі й сприяння розвитку ринку органічної продукції, дотримання ветеринарного законодавства тощо [373].

Загалом, аграрний ринок не є об'єктом впливу лише одного органу державної влади. Крім названих Міністерств, інші органи державної влади мають повноваження з регулювання аграрного ринку. Конкретне коло органів та їх повноважень можна встановити на підставі аналізу законодавчих актів, які регулюють певні відносини на аграрному ринку, зокрема, законів України: «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції», «Про зерно та ринок зерна в Україні», «Про насіння та садивний матеріал», «Про аквакультуру» та інших [351]. У визначених законом випадках діяльність вищезгаданих органів пов'язана із наданням адміністративних послуг [352], зокрема Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів (далі – Держпродспоживслужба) уповноважена видавати експлуатаційні дозволи операторам ринку [148].

Будь-який ринок характеризується товаром, який на ньому обертається. Поняття товару має значну кількість нормативно-правових визначень, у тому числі як будь-яка продукція, призначена для продажу (ст. 1 Закону України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту») [425], або як продукції, робіт, послуг, матеріально-технічних ресурсів, майнових та немайнових прав, що підлягають продажу (реалізації) (ст. 1 Закону України «Про ціни і ціноутворення») [458]. У ГК України товар визначається як складова майна суб'єктів господарювання, до якої віднесено вироблену продукцію (товарні запаси), виконані роботи та послуги (ч. 6 ст. 139).

Вище обґрунтовувалося, що товаром на аграрному ринку виступає сільськогосподарська продукція. Легальна дефініція цього поняття закріплена у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України», в якому нею визнаються товари, зазначені у групах 1-24 УКТ ЗЕД згідно із Законом України «Про Митний тариф України», якщо при цьому такі товари (продукція) вирощуються, відгодовуються, виловлюються, збираються, виготовляються,

виробляються, переробляються безпосередньо виробником цих товарів, а також продукти обробки та переробки цих товарів, якщо вони були вироблені на власних або орендованих потужностях (площах) (п. 2.15 ст. 2 Закону).

За названим Законом поняттям сільськогосподарської продукції також охоплюються відходи, отримані при виробництві цієї продукції (товарів), а саме: органічні добрива (гній, перегній, полова, бадилля тощо), суміші органічних та мінеральних добрив, у яких частка органічних добрив становить більше 50 відсотків від загальної ваги таких сумішей, усе біологічне паливо та енергія, отримані при переробці та утилізації сільськогосподарської продукції (товарів) та їх відходів (біогаз, біодизель, етанол, тверде біопаливо у визначених законом випадках, електрична енергія, пар, гаряча вода тощо).

Майже аналогічне визначення сільськогосподарської продукції закріплене у ст. 1 Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції». Звужене за переліком груп УКТ ЗЕД визначення цієї продукції міститься у Законі України «Про аграрні розписки», відповідно до ст. 1 якого до неї відноситься продукція, перелік якої визначений у групах 01-14 розділів I та II УКТ ЗЕД згідно з Законом України «Про митний тариф України».

У науці поняття сільськогосподарської продукції виступало предметом дослідження, проте єдиного погляду на цю категорію не сформовано. Наприклад, на думку М. М. Чабаненка сільськогосподарська продукція – це нормативно визначений перелік продукції сільського, рибного та лісового господарства, а також первинної переробки [581, с. 63]. Натомість В. М. Єрмоленко та В. Ю. Уркевич включають у це поняття продукцію культурного рослинництва, тваринництва і рибництва [152, с. 62; 555, с. 16].

Ґрунтовний аналіз дефініцій сільськогосподарської продукції та її ознак зробила Л. І. Полюхович, на підставі чого запропонувала визначати таку продукцію як продукцію культурного рослинництва та тваринництва, одержану від сільськогосподарської діяльності, що виробляється (вирощується) внаслідок дії біологічних процесів її вирощування, має природне походження від землі й (або) живих біологічних організмів, а також продукти її переробки, здійснювані

безпосереднім виробником [393, с. 15-20]. Визнаючи слушним такий підхід дослідниці, потрібно зазначити, що на сучасному етапі визначення цього поняття має враховувати законодавче визначення сільськогосподарської продукції та визначення сільськогосподарської діяльності, наведене у п. 2.28 ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» [412].

Викликає інтерес дослідження О. М. Батигіної, яке присвячене класифікації сільськогосподарської продукції як об'єкта аграрного ринку [31]. Поклавши в основу підстави поділу речей на види, дослідниця класифікує таку продукцію: 1) за економічними ознаками (засіб виробництва і предмет споживання); 2) за критерієм наявності матеріальної субстанції (річ і спосіб забезпечення немайнового блага, а саме право на безпечне харчування); 3) за правовим режимом (рухомі та нерухомі речі); 4) за ступенем свободи обігу (перебувають у вільному обігу; мають обмежений обіг або вилучені з обігу); 5) за фізичними властивостями (подільність або неподільність); 6) за кількістю матеріальних субстанцій (складна або проста річ); 7) за властивими якісними ознаками (індивідуально визначена та родова); 8) за функціональними ознаками (сільськогосподарська продукція; сировина; продовольство) [31, с. 38-41]. Попри те, що не можна однозначно погодитися із результатами проведеної класифікації, все ж деякі підстави та виділені на їх основі види сільськогосподарської продукції заслуговують на увагу, оскільки дають уявлення про неї як про товар аграрного ринку. Так, слушним є поділ такої продукції на сировину та готову продукцію (частина сільськогосподарської продукції, яка придатна до споживання у неперобленому вигляді і підпадає під визначення продукту харчування).

Сільськогосподарська продукція як товар характеризується високим рівнем необхідності в ній і відносно стабільним попитом. З правової точки зору рисами товару виступають вартісний характер, цінова визначеність, можливість вільного відчуження (оборотоздатність). Більш повне розуміння цієї продукції як товару може надати класифікація за такими підставами, як: призначення (сировина, продукти харчування); волатильність цін (висока або низька змінність цін); походження (продукція рослинництва, тваринництва); способи виробництва та

наявність екологічних ознак (традиційна, з вмістом ГМО, органічна) [166, с. 10]. До цього варто додати таку характеристику, як спосіб встановлення ціни (вільні ціни, державні регульовані ціни, визначені у певному порядку).

Також можна виділяти ознаки цієї продукції, які мають враховуватись при правовому регулюванні відносин, пов'язаних з її оборотом на ринку, зокрема: висока затратність виробництва при обмеженій купівельній спроможності, залежність від природно-кліматичних умов, циклічність або сезонність виробництва, швидкопсувність деякої продукції, потреба у спеціальних умовах зберігання та/або транспортування.

Певні види сільськогосподарської продукції отримали законодавчі дефініції. Наприклад, згідно з ст. 1 Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» зерно визначено як плоди зернових, зернобобових та олійних культур, які використовуються для харчових, насінневих, кормових та технічних цілей.

Законодавство містить певні вимоги, дотримання яких є обов'язковим для входження такої продукції на аграрний ринок. Зокрема, вимоги встановлено для молока, продукції насінництва, бджільництва, аквакультури та ін.

Отже, сільськогосподарську продукцію як об'єкт аграрного ринку можна визначити як результат сільськогосподарської діяльності, вироблений для реалізації, який має вартісний характер та цінову визначеність, сутність якої можна розкрити через такі її характеристики, які знаходять прояв в особливостях правового регулювання її обігу на ринку: а) призначення (сировина, продукти харчування); б) походження (продукція рослинництва, тваринництва); в) способи виробництва та наявність екологічних ознак (традиційна, з вмістом ГМО, органічна), г) спосіб ціноутворення (вільні ціни, державні регульовані ціни, визначені у певному порядку); г) власні характеристики (циклічність або сезонність виробництва, швидкопсувність, спеціальні вимоги до зберігання та/або транспортування тощо).

Поряд з суб'єктами і об'єктом елементом правовідносин є їх зміст. У науці господарського права змістом господарських правовідносин вважають сукупність суб'єктивних юридичних прав та обов'язків їх учасників щодо організації та

здійснення господарської діяльності, які за характером є економічними (організаційно-економічними) [78, с. 121]. Можливість вступати у правовідносини, як і самі категорії прав та обов'язків, тісно пов'язані із такими поняттями, як господарська компетенція та господарська правосуб'єктність. Серед вчених-господарників щодо сутності та співвідношення цих понять відсутня однастайність поглядів. Достатньо обґрунтованою та такою, що базується на нормах чинного законодавства, можна вважати позицію О. В. Гарагонича, який пропонує визначати господарську компетенцію як елемент господарської правосуб'єктності, що складається з господарських прав та обов'язків, встановлених законодавством та установчими документами для суб'єктів господарського права певного виду [88, с. 180]. З урахуванням цього можна стверджувати, що сільськогосподарські товаровиробники та інші суб'єкти виступають суб'єктами аграрного ринку, здійснюючи та набуваючи прав й обов'язків, ядро яких формує господарську компетенцію, зокрема права та обов'язки, передбачені безпосередньо законом.

Одним з вагомих результатів ринкових перетворень стало визнання за сільськогосподарськими товаровиробниками права власності на вироблену продукцію та наділення їх правом вільного розпорядження нею, що прямо закріплено у ст. 67 ГК України. Відповідні права можна проілюструвати на прикладі фермерських господарств, які самостійно організують виробництво сільськогосподарської продукції, її переробку та реалізацію, мають право вступати в договірні відносини з будь-якими юридичними або фізичними особами, органами державної влади та органами місцевого самоврядування (ч. 2, 3 ст. 24 Закону України «Про фермерське господарство») [457]. Товаровиробники інших організаційно-правових форм мають аналогічні права на розпорядження власною продукцією. Здійсненням цього права можна пояснити віднесення сільськогосподарських товаровиробників до первісних продавців на аграрному ринку. Реалізація цього права забезпечена нормами Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» щодо дерегуляції ринку. Зокрема, вважаються недійсними і не підлягають виконанню акти КМУ, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, закріплених пп.

14.1.1 ст. 14 цього Закону, якщо обмежують права власників сільськогосподарської продукції на вільне володіння, користування або розпорядження нею.

У складі господарської компетенції обов'язки виробників та інших продавців сільськогосподарської продукції переважно пов'язані із виконанням вимог з входження продукції на аграрний ринок, зокрема із забезпеченням безпечності та якості цієї продукції та ін. Коло прав та обов'язків суб'єктів аграрного ринку може бути закріплено у конкретному законі, зокрема прикладами можуть бути права та обов'язки суб'єктів ринку зерна, насіння, молока, м'яса, ринку органічної сільськогосподарської продукції. Зокрема, сільськогосподарські товаровиробники для того, щоб стати суб'єктами ринку органічної продукції повинні виконати низку вимог закону і бути включеними до відповідного Державного реєстру [55, с. 79-80].

2.1.2 Інфраструктура аграрного ринку

Аграрний ринок являє собою «місце зустрічі» продавців і покупців, які наділені широким колом прав як учасники відносин з реалізації сільськогосподарської продукції. Водночас ринкові перетворення призвели до руйнування усталених економічних зв'язків і каналів збуту, а також поставили перед товаровиробниками потребу вирішувати питання, супутні реалізації виробленої продукції. На сучасному етапі забезпечення взаємодії продавців і покупців з урахуванням їхніх інтересів, доведення товару до покупця, надання допоміжних послуг покладено на інфраструктуру ринку.

Інфраструктура виступає невід'ємною складовою будь-якого ринку, і аграрний ринок не є виключенням. При цьому аналіз практики вказує на те, що інфраструктура аграрного ринку все ще не сформована та недосконала, а її діяльність не спрямована на задоволення інтересів сільськогосподарських товаровиробників та кінцевих споживачів.

Проблема формування та дієвості інфраструктури аграрного ринку від самого початку гостро стояла перед державою Україна, спроби її вирішити приймалися неодноразово. Про це свідчать положення законів, Указів Президента

України, актів Уряду, з аналізу яких можна простежити очікувані державою ланцюги збуту сільськогосподарської продукції, що мали б утворитися завдяки суб'єктам інфраструктури аграрного ринку. Водночас наявний стан можна вважати й свідченням відсутності системності нормативно-правового регулювання інфраструктури аграрного ринку, декларативного характеру норм та здебільшого відсутності механізму їх реалізації.

У науковій літературі питання ринкової інфраструктури досліджували О. С. Головачова, А. В. Духневич, О. В. Кологойда, О. А. Поліводський, П. Т. Саблук та ін. Серед науковців усталеним є погляд, що ринок може ефективно функціонувати лише за умови досконалої інфраструктури, проте відсутня єдність щодо визначення цього поняття, складу, завдань та функцій інфраструктури аграрного ринку. Так, узагальнення різних варіантів тлумачення інфраструктури ринку представила Н. А. Грецька [109, с. 219-225], після ознайомлення з якими стає очевидно, що інфраструктуру представляють як сукупність видів діяльності або певних суб'єктів, або матеріальних активів тощо. Таке уявлення є цілком закономірним за відсутності єдиної нормативної основи в цих питаннях.

Для початку варто коротко зупинитися на аналізі самого терміну «інфраструктура». У дослідженнях, присвячених інфраструктурі ринку, зазначається, що термін «інфраструктура» запозичено із військової сфери, і первісно військове трактування поширилося на сферу народного господарства [300, с. 144]. У загальному розумінні інфраструктура являє собою комплекс галузей господарства, які обслуговують виробництво, охоплюють будівництво доріг, каналів, водосховищ, портів, мостів, складів, енергетичне господарство, транспорт, зв'язок, водозабезпечення, каналізацію, освіту, науку та ін. [265; 300, с. 144]. Поступово термін «інфраструктура» почав вживатися щодо конкретних сфер і зокрема щодо ринку, де набув більш конкретного значення і характеристик.

Вищенаведений підхід став основою для формування широкого значення цього поняття. Так, у широкому значенні розглядає інфраструктуру ринку О. О. Гуменюк, визначаючи її як сукупність систем, галузей, видів діяльності, організаційно-правових та економічних відносин, яка забезпечує функціонування,

взаємодію та регулювання елементів економіки через інформаційні, фінансові та товарні потоки [117, с. 202]. Також дослідницею висловлюється думка, що визначення інфраструктури аграрного ринку близьке до загального визначення інфраструктури, проте має особливості, які обумовлені специфікою розвитку аграрної галузі економіки та продукції, яка в ній виробляється [117, с. 204].

На законодавчому рівні закріплено визначення інфраструктури ринку зерна як комплексу виробничих і невиробничих формувань, які забезпечують умови виробництва зерна, його заготівлі, зберігання, переробки, реалізації, страхування, кредитно-фінансові та інші послуги (ст. 1 Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні»). Це визначення втілює широкий підхід до розуміння інфраструктури ринку, проте не можна визнати вдалим використання словосполучення «комплекс виробничих і невиробничих формувань», оскільки це породжує необхідність визначення юридичної природи цих формувань.

Законодавче визначення має також інфраструктура ОРСП як система обслуговуючих структур, споруд, будівель, систем, мереж, ліній, служб, складських приміщень, сховищ, залів, площадок, павільйонів, обладнання, транспорту, під'їзних та внутрішніх шляхів, засобів зв'язку, що включені до проекту (бізнес-плану) організації діяльності юридичної особи у статусі оптового ринку сільськогосподарської продукції (ст. 1 Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції»). Наведене визначення має конкретний характер і чітке інструментальне значення, тому може братися до уваги, проте воно не надає загального уявлення щодо поняття інфраструктури ринку.

Аналізуючи різні джерела з проблематики інфраструктури, можна простежити закономірність між широким трактуванням цього поняття та поглядами на саме поняття ринку. Якщо ринок розглядається як такий, що охоплює сферу виробництва, то й інфраструктура ринку визначається як сукупність елементів, які загалом забезпечують господарські взаємозв'язки, взаємодію суб'єктів ринкової економіки і регулюють рух товарно-грошових потоків. Натомість, якщо розуміння ринку обмежується товарообігом, то інфраструктуру

ринку тлумачать як сукупність (систему) організацій (суб'єктів), які забезпечують рух товарів і послуг на ринку.

Такого висновку можна дійти, на підставі аналізу зібраних П. Оліщук тлумачень поняття інфраструктури товарного ринку [300, с. 145]. А. В. Духневич поділяє думку Л.О. Бондар і під інфраструктурою ринку розуміє інституції і засоби, які забезпечують виробництво та реалізацію сільськогосподарської продукції [143, с. 95]. При цьому інфраструктура аграрного ринку передбачає наявність інституцій, що забезпечують постачання сільськогосподарським товаровиробникам необхідних для виробництва ресурсів (техніки, пально-мастильних матеріалів, засобів захисту рослин і тварин тощо), здійснюють меліоративні роботи, надають маркетингові, консультаційні, страхові, транспортні, охоронні, технічні послуги, послуги з юридичного обслуговування, бухгалтерського обліку, аудиту, зберігання, інші послуги, необхідні для ведення сільського господарства, здійснюють кредитування виробників, проводять експертизи та сертифікацію, переробку сільськогосподарської продукції. Також інфраструктура включає інституції, які забезпечують реалізацію виробленої продукції, маркетинг та рекламу [61, с. 125]. За такого розуміння інфраструктури, до її суб'єктів можна відносити й суб'єктів, які беруть участь, зокрема, у відносинах щодо реєстрації сільськогосподарськими товаровиробниками торговельних марок для індивідуалізації та вирізнення сільськогосподарської продукції, яка обертається на аграрному ринку [326, с. 125].

Водночас таке розуміння інфраструктури аграрного ринку подібне до тлумачення інфраструктури взагалі та більш прийнятне для характеристики інфраструктури аграрного сектору економіки або агропромислового комплексу, визначення якої наводить О. О. Гуменюк [117, с. 204]. У зв'язку із цим не можна погодитися із О. С. Головачовою, яка називає проблемою вітчизняної науки і практики звужене трактування інфраструктури аграрного ринку [98, с. 179], оскільки саме таке трактування привносить необхідну конкретику у склад, мету і функції інфраструктури, а отже й можливість розроблення дієвих правових засобів для покращення діяльності відповідних суб'єктів.

У вузькому значенні інфраструктура товарного ринку забезпечує рух товарів на ринку. Прихильниками вузького тлумачення інфраструктури ринку виступили О. О. Гуменюк, Ю. С. Коваленко, О. В. Кологойда, П. Т. Саблук, С. М. Садовой, О. В. Цюра, О. О. Шмига та ін. У межах вузького підходу інфраструктуру відносять до підсистеми ринку, яка безпосередньо пов'язана із попитом і пропозицією, створює можливості доведення товару від продавця до покупця, створює та пропонує різні канали розподілу продукції. Ідеальна діяльність інфраструктури ринку забезпечує задоволення інтересів і продавців, і покупців, взаємозв'язок між виробництвом і споживанням, підвищення ефективності виробничої сфери, перерозподіл ресурсів між різними галузями та всередині них, регулювання грошового обігу [66, с. 131]. При цьому серед прихильників вузького підходу є ті, які розуміють інфраструктуру як сукупність посередницьких, торговельних посередників та торговельних підприємств, за участі яких безпосередньо здійснюються операції купівлі-продажу сільськогосподарської продукції, генеруються ринкові ціни [195, с. 89], тобто фактично мова йде про посередництво між виробниками і споживачами сільськогосподарської продукції. Проте інші дослідники вважають, що інфраструктура аграрного ринку охоплює всіх суб'єктів, які забезпечують рух сільськогосподарської продукції від виробника до покупця [504, с. 133], включаючи надання сервісних, інформаційних та інших послуг.

Той чи інших підхід до тлумачення інфраструктури впливає на розуміння її будови та суб'єктного складу. Серед суб'єктів інфраструктури аграрного ринку дослідники називають підприємства та організації оптової торгівлі, транспорту, зберігання, комунікаційного зв'язку, стандартизації, сертифікації, цінового моніторингу, інформаційні служби [589, с. 8; 504, с. 66-67]. Більш конкретний склад інфраструктури аграрного ринку називає В. Г. Андрійчук, включаючи до нього операторів ринку, які обслуговують обмінні операції, а саме: товарні біржі, торгові дома, оптові ринки, ярмарки, аукціони, а також суб'єктів, які здійснюють логістичний супровід, зокрема надання транспортних послуг, послуг зі зберігання, ціновий моніторинг, сертифікацію продукції тощо [22, с. 115-118].

У навчальній літературі питання інфраструктури аграрного ринку розкривається по-різному: через основні (біржовий ринок, оптово-роздрібні ринки, виставки, ярмарки, фірмові магазини) та допоміжні елементи (транспорт, складське господарство, зв'язок, система цінового моніторингу, стандартизації, сертифікації) [5, с. 396-397]; як сукупність ринкових інституцій на селі, включаючи сільськогосподарських товаровиробників приватної форми власності, інституції з реалізації сільськогосподарської продукції, фінансові інституції та інституції фондового ринку, розрахунково-клірингові системи, страхові компанії, сільськогосподарські дорадчі служби тощо [8, с. 125]; через перерахування таких елементів, як: аграрні біржі, ОРСП, агроторгові доми, ярмарки, аукціони, сільськогосподарські кооперативи [7, с. 70].

Певною мірою викладені уявлення про інфраструктуру аграрного ринку сформовані під впливом положень нормативно-правових актів, зокрема постанови КМУ «Про прискорення організації біржового сільськогосподарського ринку» від 7 листопада 1995 р. № 916, в якій викладено структуру біржового сільськогосподарського ринку; Указів Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 3 грудня 1999 р. № 1529/99, в якому перераховано суб'єктів інфраструктури аграрного ринку: товарні біржі, оптові ринки, агроторгові доми, аукціони, ярмарки, заготівельні кооперативи, підприємства фірмової торгівлі тощо [436], та «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» від 6 червня 2000 р. №767/2000, яким передбачено створення відповідних суб'єктів інфраструктури на рівні сільського населеного пункту, району, міста залежно від кількості населення, області [426]. На підставі аналізу положень цих актів інфраструктуру аграрного ринку можна представити декількома рівнями: місцевим, регіональним та національним.

Суб'єктів інфраструктури аграрного ринку намагаються згрупувати, переважно за функціональним призначенням. Наприклад, П. Оліщук складовими інфраструктури аграрного ринку називає виробничу, логістичну, торговельну, фінансову, інформаційну, державну, соціальну [300, с. 145]. Проте О. О. Гуменюк

виділяє блок організаційно-технічної інфраструктури, який охоплює товарні біржі й аукціони, торгові дома і торгові палати, холдингові та брокерські компанії, інформаційні центри і ярмарки, пункти прокату й лізингу, державні інспекції, різного роду асоціації підприємців і споживачів, транспортні комунікації й засоби оперативного зв'язку, і блок фінансово-кредитної інфраструктури, який включаючи банки, страхові та інвестиційні компанії тощо. Також окремо виділені маркетингові посередники, до яких віднесено торговельні, страхові, транспортні, кредитно-фінансові, рекламні та консалтингові фірми [117, с. 205].

У науці господарського права О. В. Кологойда, досліджуючи інфраструктуру фондового ринку, виділила два рівні: внутрішній, який охоплює інститути, що забезпечують процес укладання та виконання угод з цінними паперами (об'єднує облікову, торгову, розрахунково-клірингову діяльність) та зовнішній, в межах якого професійним учасникам надаються різні послуги, які не стосуються руху цінних паперів, але створюють умови для цього (об'єднує регулюючу, інформаційну, страхову, інноваційну та технічну складові) [209, с. 14].

Отже, беручи за основу вузьке розуміння інфраструктури ринку, пропонується інфраструктуру аграрного ринку розуміти як діяльність суб'єктів господарювання, які здійснюють роботи і послуги посередницького та/або допоміжного характеру, що спрямовані на забезпечення та сприяння реалізації сільськогосподарської продукції.

В інфраструктурі аграрного ринку можна виділяти суб'єктів, які ведуть діяльність на більшості ринків, зокрема, фінансові установи, суб'єкти, які здійснюють сертифікацію продукції, надають логістичні та інші послуги з урахуванням особливостей, обумовлених специфікою самого ринку (наприклад, законом встановлено особливості зберігання, транспортування та реалізації органічної продукції [341, с. 172-173]) та суб'єктів, створення яких законодавчо передбачено у межах певного аграрного ринку (наприклад, зерновий склад).

Щодо таких інституцій з реалізації сільськогосподарської продукції, як товарні (аграрні) біржі, ОРСП, аукціони, ярмарки, які традиційно відносять до інфраструктури аграрного ринку, то не заперечуючи проти цього, одночасно можна

пропонувати розглядати їх як правову форму організації аграрного ринку. Аргументами на користь цього слугує можливість розглядати їх як певну стійку, створену й упорядковану відповідно до законодавства сферу (середовище), зовнішню форму, в яку може втілюватися аграрний ринок і у межах якої здійснюється товарообіг продукції за локально встановленими правилами.

Надалі варто зупинитися на аналізі окремих суб'єктів інфраструктури аграрного ринку, почавши з сільськогосподарських кооперативів.

Держава покладала великі сподівання на кооперативні форми господарювання в аграрному секторі економіки. Підтвердженням цьому виступають положення численних нормативно-правових актів, у тому числі вищезгадані, а також Програма розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 2003-2004 роки, Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки, Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року та ін. [471; 216; 214]. Узагальнено, у цих нормативно-правових актах констатується недостатній рівень розвитку кооперативних об'єднань сільськогосподарських товаровиробників та визнається необхідність сприяння формуванню на кооперативних засадах інфраструктури аграрного ринку (агроторгових домів, заготівельних пунктів, оптових продовольчих та плодоовочевих ринків), стимулювання створення фермерськими господарствами, малими і середніми виробниками сільськогосподарської продукції сільськогосподарських кооперативів, підтримка таких кооперативів тощо.

Здійснюючи правову класифікацію кооперативних організацій В. О. Коверзнев за ознакою належності до галузі сільського господарства виділяє сільськогосподарські кооперативи у відокремлену групу кооперативів [203, с. 130]. Серед науковців усталеною є думка щодо належності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів до інфраструктури аграрного ринку та їх потенціалу у сфері реалізації сільськогосподарської продукції [153; 537]. Обстоюється думка, що створення міжгосподарських об'єднань кооперативного типу з метою забезпечення збуту продукції, може стати запорукою ефективного функціонування

ОСГ [260, с. 44] та взагалі дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва. На думку В. Г. Андрійчука кооперативи можуть займатися формуванням партій сільськогосподарської продукції для подальшого продажу торговим домам або через них, що дозволить у ланцюгу «виробник – кінцевий споживач» оминати незацікавленого посередника [22, с. 116].

Колишній міністр аграрної політики та продовольства М. В. Присяжнюк у розвитку кооперації вбачає можливість входження в організований аграрний ринок малих та середніх товаровиробників і зазначає, що кооперація дозволяє включити вироблену такими господарствами продукцію до маркетингового ланцюга, підвищити додану вартість шляхом вирішення питань первинної обробки і зберігання, підвищити безпеку та якість виробленої продукції. Інші фахівці також висловлюють думку, що кооперація дозволяє підвищити ефективність та економічну успішність малого і середнього агробізнесу не тільки за рахунок спільного вирішення низки виробничих проблем, але й через можливість формування власних каналів збуту на аграрному ринку [288, с. 5-7].

На користь розвитку кооперації в сільському господарстві висловлювалися ще у дорадянський період. Так, О. В. Чайнов був прихильником ідеї інтегральної сільськогосподарської кооперації, яка полягала у тому, що все, чим не захоче займатися окремий селянин, має стати прерогативою інтегрованих кооперативних організацій, до складу яких входять селяни [607].

Тривалий час законодавство щодо сільськогосподарської кооперації передбачало існування виробничих та обслуговуючих кооперативів. Серед останніх, здебільшого, заготівельно-збутові кооперативи можна було розглядати як суб'єктів інфраструктури аграрного ринку [344, с. 236-237]. Таке твердження ґрунтувалося на нормах Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», відповідно до якого видом діяльності таких обслуговуючих кооперативів виступала заготівля, зберігання, передпродажна обробка та продаж продукції, виробленої членами таких кооперативів, надання їм маркетингових послуг (ст. 5) [449]. Проте цей Закон втратив чинність на підставі прийняття 21 липня 2020 року нового Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» [450].

Правовий статус сільськогосподарських кооперативів за старим законодавством досліджувався багатьма вченими, зокрема О. В. Гафуровою, В. І. Семчиком, Н. І. Титовою, В. І. Федоровичем, на дисертаційному рівні – В. Ю. Уркевичем, Т. М. Чуриловою [558; 585], частково В. О. Коверзневим [200] та ін. Певний внесок зробила й авторка [345; 349]. Проте правовий статус названих суб'єктів за новим законодавством науковці тільки починають аналізувати. Так, Х. А. Григор'єва зауважує на введенні у законодавство механізмів і вимог корпоративного характеру та називає групи кооперативних відносин, які зазнали найбільшого впливу «корпоративної ін'єкції» [111, с. 74]. Ключовою новелою Закону стало скасування поділу сільськогосподарських кооперативів на виробничі та обслуговуючі з одночасним закріпленням видів діяльності кооперативу. Так, сільськогосподарські кооперативи можуть, серед іншого, здійснювати заготівлю, закупівлю, зберігання, збут, продаж сільськогосподарської продукції (ст. 5), що дає підстави розглядати їх як суб'єктів інфраструктури аграрного ринку.

За класифікацією, запропованою науковцями, за напрямом основної діяльності такі кооперативи можна віднести до торгово-закупівельних [203, с. 129]. Такі кооперативи можуть виступати як у статусі оптових продавців сільськогосподарської продукції, так і у статусі торговельних посередників, про які у КВЕД – 2010 зазначено як про заготівельників та кооперативні організації, які здійснюють збут сільськогосподарської продукції. Проте відповідних змін до Класифікації організаційно-правових форм господарювання ще не внесено і в розділі «Кооперативи» наведено визначення сільськогосподарського виробничого й обслуговуючого кооперативів (пункти 3.3.5.1 та 3.3.5.2) [131].

Цінність сільськогосподарських кооперативів як суб'єктів інфраструктури аграрного ринку полягала у здатності представляти і відстоювати інтереси сільськогосподарських виробників у відносинах з реалізації продукції, яка була обумовлена особливостями складу членів кооперативу та управління ним. У новому Законі відповідні положення збережено. Так, засновниками і членами сільськогосподарського кооперативу можуть бути виробники сільськогосподарської продукції – юридичні або фізичні особи, які досягли 16-

річного віку (ст.ст. 6, 10 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»). Одним із значущих прав члена такого кооперативу відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» є право ухвального голосу на загальних зборах (ст. 12), що є проявом принципу демократичності (ст. 4) і реалізується завдяки тому, що на загальних зборах кожний член кооперативу має один голос (ч. 13 ст. 16). Не менш важливим є те, що при дотриманні законодавчих вимог сільськогосподарський кооператив може набувати статусу неприбуткової організації (ч. 4 ст. 5 названого Закону).

З аналізу положень Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» (ст. 7) та доповнень до ГК України (ст. 114-1) випливає, що сільськогосподарський кооператив виступає організаційно-правовою формою господарської організації і належить не до підприємств колективної власності, а до інших видів підприємств.

Якщо проаналізувати статистику створення сільськогосподарських кооперативів, то можна констатувати незначну, але все ж таки динаміку. Так, станом на 1 січня 2020 року існувало 1270, а станом на 1 січня 2021 – 1279 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [189]. Проте, очевидно, що прориву з прийняттям нового Закону допоки не відбулося.

Наступним суб'єктом, який на нормативному рівні прямо передбачений у складі інфраструктури аграрного ринку, виступає агроторговий (торговий) дім. Цього суб'єкта господарювання варто розглядати елементом біржового аграрного ринку, який займає місце між виробником і промисловим покупцем (переробне підприємство, комерційна структура) сільськогосподарської продукції, що прямо слідує з постанови КМУ «Про прискорення організації біржового сільськогосподарського ринку». На підставі аналізу положень Постанови можна дійти висновків, що: по-перше, сферою діяльності агроторгових домів були районний та міжрайонний рівні; по-друге, до завдань включено організацію районного аграрного ринку, формування районних лотів сільськогосподарської продукції, яка виставляється на торги, та ін.; по-третє, потенційною організаційно-правовою формою був кооператив, на що опосередковано вказує обов'язок забезпечити розрахунки з пайовиками агроторгового дому.

Згідно із Типовим положенням про міжрегіональний та районний агроторговий дім основною функцією агроторгових домів виступала торгово-посередницька діяльність шляхом укладання та виконання агентських угод. Агентом міг бути як агроторговий дім в цілому, так і окрема фізична особа, яка перебувала у складі найманого персоналу агроторгового дому і реалізовувала або закуповувала продукцію відповідно до замовлень підприємства і за його рахунок [543]. Проте це Типове положення у 2008 році втратило чинність.

Отже, слід погодитися із А. В. Духневичем щодо мети створення агроторгових домів – здійснення посередництва між сільськогосподарським товаровиробником і біржою для забезпечення стабільного каналу збуту його продукції [143, с. 101], а також із І. О. Проглядою у тому, що агроторгові доми можуть виступати акредитованими брокерськими конторами на біржі [469, с. 39].

Включення у структуру біржового аграрного ринку на початку ринкових перетворень агроторгових домів є історично зумовленим, у літературі є згадки про суб'єктів, які здійснювати подібну діяльність. Так, у 1892 році у Львові було засноване перше акціонерне галицьке торговельне підприємство, яке торгувало збіжжям та іншою сільськогосподарською продукцією. У перше десятиліття ХХ століття виникали торговельні компанії з торгівлі овочами та фруктами, переважно на ринках [178, с. 384-385].

Про велике число посередників, досліджуючи хлібну торгівлю Правобережної України, згадує Д. В. Решетченко. Так, селянин збував зерно на ярмарку чи торгу дрібним скупникам, які зібравши значну партію, продавали її дрібному оптовику, який потім збував збіжжя купцям і торговцям, що організовували його доставку в місця оптового продажу [483, с. 8]. Історично склалося, що торгові доми організовували і утримували купці [178, с. 124-125]. Дослідники зазначають, що і на сучасному етапі агроторгові доми займають важливе місце в інфраструктурі аграрного ринку іноземних країн [381, с. 146-148].

За відсутності норм, які б чітко встановлювали правовий статус агроторгового дому, науковці активно досліджували це питання та висловлювали свої пропозиції. Л. О. Панькова обстоює думку, що ці суб'єкти господарювання

виступають спрощеними порівняно із аграрними біржами формами надання послуг сільськогосподарським товаровиробникам, провадять діяльність на тих же засадах, що й аграрна біржа, не займаються комерційним посередництвом і не мають на меті одержання прибутку, тому належать до непідприємницьких організацій [366, с. 5]. У свою чергу О. М. Батигіна пропонує визначати агроторговий дім як суб'єкта господарювання, створеного не менше п'ятьма аграрними товаровиробниками у формі сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, діяльність якого спрямована на виконання низки завдань [27, с. 5]. Дійсно, серед дослідників переважаючою є думка, що агроторговий дім має створюватися як сільськогосподарський обслуговуючий кооператив. Частково таку позицію можна пояснити тим, що у 2003 році було затверджено Примірний статут сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу – агроторгового дому [423], який втратив чинність у 2013 році. Пропозиції цієї організаційно-правової форми можна визнати слушним, враховуючи те, що саме виробники сільськогосподарської продукції найбільше зацікавлені у постійних, стабільних каналах збуту, продажу виробленої продукції на вигідних умовах. Агроторговий дім, створений у формі сільськогосподарського кооперативу, може активізувати оптову торгівлю на рівні сільського населеного пункту, надаючи послуги зберігання, фасування, комплектації оптових партій та продажу продукції. Проте, такі послуги може надавати будь-який сільськогосподарський кооператив, видом діяльності якого є заготівля і збут. До того ж первісно організаційно-правову форму агроторгового дому було визначено як господарське товариство (розділ 3 Типового положення про міжрегіональний та районний агроторговий дім).

Аналізуючи доступні відомості про агроторгові доми стає очевидним, що вони створювалися у різних організаційно-правових формах, а також як дочірні підприємства, багато з яких на сьогодні припинили свою діяльність [149]. У різних джерелах наводяться різні відомості щодо кількості агроторгових домів: від 385 до 247 [284, с. 158; 381, с. 147]. На сьогодні з урахуванням аналізу законодавства та практики можна дійти висновку, що агроторговий дім – це господарська організація, яка створюється у будь-якій організаційно-правовій формі (переважно

як ТОВ), а використання у назві слів «агроторговий дім» вказує на певний вид діяльності у сфері оптової торгівлі, проте не обумовлює особливостей правового статусу, спеціальних завдань, функцій, прав чи переваг. Також можна стверджувати, що здебільшого агроторгові дома є пасивними посередниками у торгових операціях і не скеровані на відстоювання інтересів сільськогосподарських товаровиробників при реалізації продукції. Подолання цієї ситуації Є. М. Кирилюк вбачає у закріпленні вимоги, щоб частка виробників сільськогосподарської продукції у статутному капіталі такого суб'єкта складала не менше 51%. За таких умов агроторговий дім може стати активним гравцем не тільки біржового, але й аграрного ринку в цілому, який буде ефективно виконувати доручення своїх засновників і керуватися їх інтересами [188]. З метою забезпечення інтересів сільськогосподарських товаровиробників цю пропозицію можна підтримати. При цьому її реалізація потребує окремого законодавчого встановлення правового статусу агроторгового дому [357].

В інфраструктурі аграрного ринку можуть діяти й інші посередники. З урахуванням викладеного щодо посередників у попередньому підрозділі потрібно зазначити, що у межах господарсько-торговельної діяльності може мати місце комерційне посередництво у здійсненні торговельної діяльності (ч. 3 ст. 263 ГК України). При цьому у ГК України формою комерційного посередництва закріплено агентську діяльність, тобто підприємницьку діяльність, яка полягає в наданні комерційним агентом послуг суб'єктам господарювання при здійсненні ними господарської діяльності шляхом посередництва від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок суб'єкта, якого він представляє (ст. 295 ГК України). Разом з тим форм посередництва на аграрному ринку може бути значно більше.

Згідно КВЕД-2010 в оптовій торгівлі до підприємств, які не набувають права власності на товари, що продають, відносять торгових посередників і товарних брокерів, комісіонерів, заготівельників і кооперативні організації, які здійснюють збут сільськогосподарської продукції. У Національному стандарті ДСТУ 4303:2004 «Торгівля роздрібна та оптова» (далі – ДСТУ 4303:2004) посередництво визначається як діяльність юридичних і фізичних осіб в роздрібній та оптовій

торгівлі від свого імені або від імені і за рахунок третьої особи, або за дорученням довірителя, по сприянню продавцям і покупцям у налагодженні між ними господарських зв'язків та укладанні угод. Посередником у торгівлі визначено юридичну або фізичну особу, яка діє на основі договорів доручення, поставки, розпорядження тощо в інтересах іншої особи і сприяє обороту товарів. Серед посередників названі комісіонери, консигнатори, торгові агенти, торгові представники, дилери [138, розділ 5]. Правовий статус більшості з них, як і зміст здійснюваної ними діяльності, окремо не визначений [488, с. 100], що на практиці створює широке поле для інтерпретації і трактування чинного законодавства. Як приклад торгового посередника можна навести ДАК «Хліб України», яку створено ще у 1996 році, у статуті якої одним з видів діяльності закріплена діяльність посередників у торгівлі сільськогосподарською сировиною, живими тваринами, текстильною сировиною та напівфабрикатами. Однак діяльність компанії виявилася не вдалою і у 2019 році було порушено справу про банкрутство [118].

Заслуговує на увагу запропонований О. В. Цюрою поділ посередників на групи: 1) торгові посередники, 2) агентські посередники (брокери, комісіонери), 3) біржові посередники, переробні підприємства, допоміжні організації, що сприяють посередникам у виконанні їх завдань [579, с. 184]. Разом з тим, на аграрному ринку юридично оформлена посередницька діяльність не є надто популярною, на відміну від іноземних країн. Наприклад, у США посередництво у «продовольчому» комплексі побудовано на діяльності великих корпорацій харчової промисловості і торговельних фірм, які займаються оптовою і роздрібною торгівлею продовольством, й зокрема, сільськогосподарськими продуктами. Переробні і торговельні фірми, корпорації і компанії через мережу своїх підприємств здійснюють, переважно, безпосередні закупівлі продукції у фермерських господарств на дилерських умовах [117, с. 205].

На українському аграрному ринку здебільшого має місце фактичне посередництво, тобто діяльність торговельних підприємств з купівлі сільськогосподарської продукції у її виробників з подальшим продажем іншим суб'єктам господарювання. Такі торговельні підприємства можна віднести,

зокрема, до дилерів, яких у ДСТУ 4303:2004 визначено як юридичних або фізичних осіб, які діють на товарному ринку від власного імені і за свій рахунок і які закупають товари у виробників оптом та продають їх у роздріб або малими партіями (п. 5.13). Позитивним аспектом ролі посередників можна вважати створення каналів збуту, сприяння просуванню продукції, взяття на себе частини ризиків при виконанні договорів; негативними – переслідування власної вигоди і неврахування інтересів товаровиробників.

В інфраструктурі аграрного ринку потрібно виокремити суб'єктів, які здійснюють різноманітні сервісні та інші допоміжні роботи/послуги. У межах господарсько-торговельної діяльності здійснення таких робіт/послуг отримало назву допоміжної діяльності по забезпеченню реалізації товарів (послуг) у сфері обігу (ч. 3 ст. 263 ГК України). Зміст цієї діяльності може полягати у сортуванні, охолодженні, пакуванні, фасуванні, формуванні партій, зберіганні, доставці тощо. Як правило, оптові торговці за власний рахунок здійснюють такі допоміжні роботи/послуги з включенням витрат до ціни товару, проте відповідні роботи/послуги можуть виступати й змістом діяльності інших суб'єктів господарювання. Законодавством може бути передбачено створення спеціальних суб'єктів для надання відповідних послуг. Зокрема, на ринку зерна послуги зі зберігання зерна надає зерновий склад. Згідно з Законом України «Про зерно та ринок зерна в Україні» ним є суб'єкт підприємництва, що є власником зерносховища і надає послуги із зберігання зерна з видачею складських документів на зерно та у передбаченому законом порядку отримав право на здійснення такої діяльності шляхом участі в Гарантійному фонді виконання зобов'язань за складськими документами на зерно (п. 15 ст. 1 названого Закону).

Прикладом суб'єкта, що надає допоміжні функції, є АТ «Державна продовольчо-зернова корпорація», яка позиціонується як національний оператор зернового ринку України, найпотужніша державна вертикально інтегрована компанія в аграрному секторі економіки країни, що надає послуги у сфері зберігання, переробки, перевалки та експорту зернових. Водночас на практиці її

діяльність є збитковою [156], переважно через низьку конкурентоспроможність послуг порівняно із суб'єктами господарювання приватного сектору економіки.

До суб'єктів інфраструктури аграрного ринку, крім суб'єктів господарювання, науковці також пропонують відносини установи, організації, органи державної влади, які наділені певними функціями у сфері торгівлі. Наприклад, С. М. Садовой в інфраструктуру аграрного ринку включає органи Антимонопольного комітету, органи по контролю за цінами тощо [504, с. 133]. Визнаючи можливість включення в інфраструктуру не тільки суб'єктів господарювання, все ж не можна погодитися із таким широким колом суб'єктів. Спираючись на запропоноване вище розуміння інфраструктури та з урахуванням допоміжної для товарообігу ролі, до інфраструктури пропонується відносити тих суб'єктів (установи та організації), що безпосередньо виконують функції та повноваження, що є необхідними для реалізації сільськогосподарської продукції.

А. В. Духневич висловив думку про належність до інфраструктури ринку Аграрного фонду, роль і значення якого на аграрному ринку розкриваються через його функції [143, с. 96]. Дійсно, законодавством було передбачено, що Аграрний фонд створюється як державна спеціалізована установа, уповноважена КМУ провадити цінову політику в агропромисловій галузі економіки України. До його функцій було віднесено здійснення товарних або фінансових інтервенції на організованому аграрному ринку України, купівля-продаж на Аграрній біржі об'єктів державного цінового регулювання та інші функції (ст. 9 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»). З урахуванням цього можна було б підтримати висловлену дослідником думку, однак наприкінці 2020 року положення щодо Аграрного фонду було виключено з зазначеного Закону. До того ж визнано, що діяльність Аграрного фонду виявилася неефективною [389].

Слід зазначити, що тривалий час в Україні одночасно діяли Аграрний фонд як бюджетна установа та ПАТ «Аграрний фонд», яке було створене за рішенням КМУ [456]. Така ситуація неоднозначно і переважно негативно сприймалася фахівцями, висловлювалися різні бачення подальшої долі цього підприємства, серед можливих називали приватизацію, концесію або ліквідацію [368]. Разом з

тим, у червні 2020 року було змінено тип ПАТ «Аграрний фонд» на приватне акціонерне товариство і назву на АТ «Аграрний фонд». На сьогодні метою діяльності цього підприємства є створення сприятливих умов для розвитку сільського господарства, функціонування ринку сільськогосподарської продукції, підтримки вітчизняного товаровиробника, а також одержання прибутку від провадження господарської діяльності відповідно до законодавства. До предмету діяльності АТ «Аграрний фонд» входить діяльність посередників у торгівлі сільськогосподарською сировиною, живими тваринами, оптова і роздрібна торгівля та інші види діяльності. При цьому підприємство активно займається закупівлями зерна [509]. Все це дає підстави відносити це підприємство як до оптових продавців сільськогосподарської продукції, так і до посередників на аграрному ринку.

Прикладом суб'єкта інфраструктури аграрного ринку із спеціальними функціями можна назвати Гарантійний фонд виконання зобов'язань за складськими документами на зерно, який віднесено до суб'єктів ринку зерна і на якого покладено функцію координації діяльності зернових складів. Гарантійний фонд являє собою державну спеціалізовану непідприємницьку установу, що створена з метою забезпечення та захисту прав і законних інтересів володільців складських документів на зерно у разі неспроможності зернового складу, та виконує функції державного управління у сфері гарантування виконання зобов'язань за складськими документами на зерно (п. 19 ст. 1 Закону України «Про зерно та тинок зерна в Україні»). Аналізуючи статус Гарантійного фонду, В. Ю. Уркевич доходить висновку, що цей Фонд на ринку зерна є певним аналогом Фонду гарантування вкладів фізичних осіб [557, с. 345].

Також вищезгаданим Законом передбачено функціонування Державного агента із забезпечення експорту та імпорту зерна і продуктів його переробки, яким є державне підприємство або господарське товариство, частка держави в статутному фонді якого становить не менше 75 відсотків, яке визначене на конкурсних засадах КМУ на реалізацію міжнародних договорів із забезпечення експорту та імпорту зерна і продуктів його переробки (п. 5 ст. 1 Закону).

До суб'єктів із спеціальними функціями належать суб'єкти, які здійснюють сертифікацію сільськогосподарської діяльності та/або продукції, видають документи та/або виконують дії, що є необхідними для реалізації цієї продукції. Зокрема, це органи сертифікації органічного виробництва, тобто акредитовані підприємства, установи, організації (ст. 28 Закону України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» (далі – № Закон № 2496-VIII), акредитовані лабораторії на агропродовольчому ринку (ст. 36 Закону № 771/97-ВР), державні органи ветеринарної медицини (ст.ст. 32, 34 та ін. Закону України «Про ветеринарну медицину») та деякі ін.

Потрібно зазначити, що коло суб'єктів інфраструктури може різнитися залежно від конкретного виду аграрного ринку або визначатися на рівні закону, як це видно на прикладі ринку зерна.

У розрізі цього питання заслуговує на увагу позиція О. С. Головачової, яка пропонує до інфраструктури аграрного ринку включити інформаційні та освітні установи, пояснюючи це важливістю інформування сільськогосподарських товаровиробників про появу посередницьких структур і нехваткою кваліфікованих кадрів для сільського господарства [98, с. 179]. Погоджуючись, потрібно додати, що інформування сільськогосподарських товаровиробників про кон'юнктуру ринку є важливим й для прийняття рішень щодо найбільш вигідної реалізації продукції, а підсилення кадрами у сфері маркетингу та продажів дозволить покращити збутову діяльність товаровиробників.

Цікавими також є пропозиції щодо створення Агентства з просування вітчизняної сільськогосподарської продукції на зовнішні ринки з метою вирішення проблем маркетингу такої продукції [292, с. 40-43] та щодо набуття нових форм суб'єктами інфраструктури. Зокрема, мова йде про електронний сільськогосподарський кооператив, ідея якого полягає в об'єднанні фермерів щодо створення інтернет-магазину, де буде представлена їхня продукція. Ця ідея може бути вдалою для розвитку роздрібного та дрібнооптового ринків. На практиці є вдалі приклади інтернет-фудмаркетів, розрахованих на кінцевих споживачів,

діяльність яких підпадає під дію законодавства про електронну комерцію. Також висловлюються та реалізуються слушні ідеї створення онлайн-ринків [183].

Насамкінець варто приділити увагу питанням місця і ролі суб'єктів інфраструктури аграрного ринку, оскільки ознаками інфраструктури цього ринку прийнято виділяти не тільки галузеву належність, але й цінність та функціональне призначення [300, с. 146]. Здебільшого спільною для науковців і практиків виступає думка, що інфраструктура аграрного ринку має діяти в інтересах сільськогосподарських товаровиробників, адже злагоджена робота суб'єктів інфраструктури та їх взаємний вплив у кінцевому рахунку забезпечать задоволення інтересів і виробника, і споживача [300, с. 149]. Вагомого значення інфраструктурі аграрного ринку надає Ю. Б. Шпильова, яка вказує, що її розбудова є необхідною для сталого розвитку сільських територій [591, с. 343]. Водночас, фахівці майже одноголосні в негативній оцінці функціонування сучасної інфраструктури аграрного ринку. Одним з перших на проблеми звернув увагу О. А. Поліводський, який ще у 1999 році вказував на роздрібненості комерційної мережі, відсутності тривалих збутових зв'язків, відсутності системи цінового моніторингу, домінуванні неорганізованих форм аграрного ринку, низькій ефективності біржового ринку та багатьох інших [384, с. 23].

На сучасному етапі, оцінюючи інфраструктуру аграрного ринку, фахівці також вказують на її дисфункціональність, відсутність гармонійних відносин між основними суб'єктами аграрного ринку, тобто виробниками, посередниками, споживачами, державою, неможливість дрібних сільськогосподарських товаровиробників користуватися широким вибором каналів збуту, що негативно позначається на загальному стані розвитку сільського господарства та аграрного сектору у цілому, перешкоджає сталому розвитку [66; 98, с. 180].

Особливо гостро проблема формування оптимальної торговельно-посередницької мережі, яка б дозволила ефективно здійснювати оптову і роздрібну торгівлю сільськогосподарською продукцією, стоїть на місцевому рівні і знаходить прояв у тому, що продаж виробленої сільськогосподарської продукції малими

організаційними формами аграрного виробництва, здійснюється хаотично, не задовольняє інтереси виробників продукції [347, с. 303].

Можна припускати, що певною мірою означені проблеми пов'язані із суб'єктивним складом інфраструктури аграрного ринку та тими інтересами, досягнення яких переслідують ці суб'єкти. Наприклад, В. Г. Андрійчук у великій кількості посередників вбачає перепону для сільськогосподарських товаровиробників отримувати більший дохід від продажу продукції, оскільки доведено, що чим більша кількість посередників, тим менше частка виробника у кінцевій ціні товару [22, с. 115-116]. З урахуванням цього слушними є пропозиції стосовно обов'язкової участі сільськогосподарських товаровиробників серед засновників суб'єктів інфраструктури, стимулювання розвитку сільськогосподарської кооперації тощо. Проте першочерговою є потреба закріплення на рівні нормативно-правового акту сучасної моделі інфраструктури аграрного ринку та ключових показників її ефективності.

Розробка такої моделі повинна включати місцевий, регіональний та національний рівні, а також місце і роль кожного з видів суб'єктів інфраструктури, можливі взаємовідносини між ними та з основними суб'єктами аграрного ринку. Закріплення такої моделі інфраструктури дозволить переглянути напрями і засоби державної підтримки розвитку інфраструктури, визначити прогалини правового регулювання, забезпечити їх реальне виконання, чим забезпечить ефективний розвиток цієї складової аграрного ринку.

Отже, з викладеного можна пропонувати під інфраструктурою аграрного ринку розуміти діяльність суб'єктів господарювання, які надають посередницькі послуги з реалізації цієї продукції, допоміжні послуги (зберігання, пакування, передпродажну підготовку тощо), та суб'єктів, які виконують функції та повноваження, необхідні для реалізації сільськогосподарської продукції (Гарантійний фонд виконання зобов'язань за складськими документами на зерно, Державний агент із забезпечення експорту та імпорту зерна і продуктів його переробки, органи сертифікації органічного виробництва, акредитовані лабораторії на агропродовольчому ринку, державні органи ветеринарної медицини та ін.).

2.2 Правова форма організації аграрного ринку

Аграрний ринок виконує свої функції як економіко-правове явище будучи організованим у передбачену законом форму, яка встановлює юридичні вимоги до його організації і функціонування.

Термін «правова форма» застосовується для юридичного опосередкування широкого кола явищ (правова форма держави, правові форми праці, правові форми публічного адміністрування тощо), утворення інших правових конструкцій (організаційно-правова форма господарювання та ін.). Проте віднайти визначення цього терміну складно, що відбивається у багатоваріантності його тлумачення.

Поняття форми відносять до філософської категорії, яка позначає спосіб зовнішнього прояву змісту, а також спосіб зв'язку елементів змісту [377, с. 538]. Синонімами слова «правовий» є «законний», «юридичний», тобто такий, що заснований на праві та (або) втілює норми права [545]. Поєднання всіх трьох категорій: змісту, форми і права привернули увагу науковців і знайшли відображення у практичній площині. В основу їх співвідношення покладено філософський погляд, що зміст визначає форму, вимагає для свого розвитку конкретної форми, але одночасно відчуває й активний вплив форми.

У радянський період питань правової форми торкалася, зокрема, Р. О. Халфіна, яка зазначала, що правовідносини як форма відповідних суспільних відносин утворюються нормою права. Важливо взяти до уваги й твердження дослідниці, що при встановленні форми відносин у процесі правового регулювання можливий усвідомлений вибір варіантів форми, що найбільш повно відповідають змісту і цілям, що поставлені державою і суспільством [567, с. 37-38]. Це твердження є справедливим не тільки для суспільних відносин, які набувають форми правовідносин, але й для інших суспільних явищ, для яких бажаним або необхідним є втілення у правову форму.

Дослідники також зосереджуються на тлумаченні або визначенні поняття правової форми, окресленні її цінності. Заслужують уваги погляди на правову

форму Ю. Б. Батуриної, яка виділяє два аспекти значення цього поняття. Як зазначає дослідниця, по-перше правова форма дозволяє встановити зв'язок права і неправових явищ, які потребують правової регламентації, по-друге, правова форма може бути використана як зовнішня форма таких правових явищ, як норма права, правовідносини, правова процедура, юридичний факт тощо [32, с. 3]. Схожої думки щодо правової форми дотримується О. А. Ломакіна, яка зазначила, що це поняття є комплексною правовою категорією, що опосередковує суспільні явища, які потребують правової регламентації [246, с. 167].

Подібну думку розвиває В. Біла, яка, аналізуючи правову форму як категорію науки адміністративного права, досліджує тлумачення Ю. Б. Батуриної, що у правовій формі здійснюється опосередкування різних неправових суспільних відносин, що потребують юридичної регламентації [43, с. 99; 32, с. 20]. Також дослідниця згадала Ю. Ю. Ветютнева, який вважав, що правова форма являє собою певне відношення права до явищ зовнішньої реальності та одночасно критерій відмежування права від неправа [73, с. 116]. Сама В. Біла вважає, що правова форма є комплексною категорією юридичної науки, а її значення полягає у здатності систематизувати та узагальнювати, утворювати зв'язки між елементами правової матерії і між правовими та неправовими явищами, надаючи останнім юридичного значення та правового захисту [43, с. 102].

Отже, можна стверджувати, що правова форма являє собою певний спосіб зовнішнього вираження суспільних явищ (дій, відносин тощо), який передбачений або не заборонений законодавством, що дозволяє набувати їм юридичного значення та отримувати правовий захист [344, с. 236].

Дослідники намагаються встановити співвідношення між поняттями правової форми і форми права. Усталене, традиційне визначення останньої розкриває форму права як спосіб внутрішньої організації, а також спосіб зовнішнього вияву правових (юридичних) норм, який засвідчує їхню державну загальнообов'язковість [606, с. 674]. З урахуванням цього варто підтримати тих, хто розмежовує поняття форми права і правової форми як таких, що позначають

різні правові явища, зазначаючи, що правова форма є способом вираження та легітимації певної діяльності, має зв'язок із правовідносинами [43, с. 100].

Заслужують на увагу погляди на правову форму як інтегральну категорію, що означає, що у галузях права поняття правової форми має тлумачитися сукупно та співвідносно з іншими поняттями. Так, у юридичній науці та практиці розглядаються правові форми державного регулювання у сфері підприємницької діяльності; правові форми здійснення спільної господарської діяльності; організаційно-правові форми господарювання, організаційно-правові форми соціального забезпечення та ін. Наприклад, правова форма інвестиційної діяльності розуміється як зовнішній прояв сукупності фактичних та юридичних дій, здійснюваних для досягнення певної мети, спільно поставленої суб'єктами інвестиційних правовідносин. Видами форм, на думку В. В. Резнікової, можуть розглядатися договори спільного фінансування, інститути спільного інвестування, часткова (пайова) участь у фінансуванні та ін. [489, с. 171].

Іншим прикладом виступає поняття організаційно-правової форми, яке здебільшого використовується для позначення можливих форм господарювання та/або суб'єктів господарювання. Дослідники пропонують визначати організаційно-правову форму господарювання як правову модель здійснення господарської діяльності, зміст якої складають взаємопов'язані організаційні та майнові елементи [3, с. 4]. Через призму питання, що розглядається, слід звернути увагу на те, що вживаним є термін «організаційні форми» або «організаційно-правові форми збуту сільськогосподарської продукції», якими називають аграрні біржі, агроторгові доми, оптові ярмарки, виставки-продажі, аукціони худоби і птиці, оптові продовольчі ринки [172, с. 93; 81, с. 337-341].

Водночас потрібно навести і підтримати підхід О. М. Батигіної, яка, розглядаючи поняття оптового ринку сільськогосподарської продукції, запропонувала його широке та вузьке значення. У широкому значенні цим поняттям охоплюється система договірних відносин між суб'єктами оптового ринку, сукупність організаційних структур, які забезпечують функціонування ринку, та методів регулювання відносин щодо купівлі і продажу партій продукції.

У вузькому розумінні поняття оптового ринку уособлює суб'єкта господарювання [28, с. 55]. Цей підхід можна розповсюдити і на поняття аграрної біржі (яку у практичній площині поєднують з біржовим ринком), аукціону, ярмарку, розуміючи їх як певну організаційну форму, якої набуває аграрний ринок, у межах якої діють сільськогосподарські товаровиробники, сільськогосподарські кооперативи, агроторгові доми та інші суб'єкти оптової торгівлі сільськогосподарською продукцією. Водночас, деякі з них (аграрні біржі, ОРСП) відповідно до законодавства визнаються суб'єктами господарювання зі статусом юридичної особи. В цьому аспекті слушним є бачення О. А. Абросимової, яка зазначила, що оптові ринки, ярмарки, виставки виступають спеціальними суб'єктами торгового обороту і належать до організаторів торгового обороту, але й одночасно являють собою особливі форми торгівлі [2, с. 8-9].

Спираючись на викладене можна запропонувати визначати правову форму організації аграрного ринку як певну визначену нормами права модель організації і здійснення діяльності щодо реалізації сільськогосподарської продукції, якій властиві упорядкованість внутрішніх господарських зв'язків, спеціальні умови і правила обігу сільськогосподарської продукції.

До правової форми організації аграрного ринку пропонується відносити аграрні біржі, діяльність яких є визначальною для формування біржового ринку, ОРСП, аукціони (зокрема живої худоби), ярмарки та додати до цього переліку агропродовольчі ринки.

З урахуванням цього можливо провести класифікацію правових форм організації аграрного ринку на види: 1) інституційні, які передбачають створення визначеного законом суб'єкта господарювання зі статусом юридичної особи з метою організації і здійснення управління певним аграрним ринком (аграрна біржа, ОРСП, агропродовольчий ринок); 2) неінституційні, які передбачають організацію реалізації сільськогосподарської продукції конкурентним способом за певними правилами та умовами, і можуть мати постійний або тимчасовий характер (ярмарки, аукціони живої худоби). Перераховані форми організації аграрного ринку пропонується відносити до організованого ринку.

Поняття організованого аграрного ринку отримало нормативне визначення у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» як сукупність правовідносин, пов'язаних з укладенням та виконанням цивільно-правових договорів, предметом яких є сільськогосподарська продукція, за стандартизованими умовами та реквізитами біржових договорів (контрактів) і правилами Аграрної біржі (п.2.12 ст. 2).

Попри те, що з наведеного визначення організований аграрний ринок можна розглядати як синонім біржового ринку, аналіз різних джерел дозволяє віднести до організованого аграрного ринку також інші форми упорядкованого товарообігу сільськогосподарської продукції з огляду на наступне.

Загалом, за ступенем організованості, упорядкованості і керованості торгівлі ринок поділяється на організований та неорганізований (стихійний). На відміну від неорганізованого на організованому ринку у визначений час та у певному місці відбувається зіставлення організованої пропозиції із заздалегідь визначеним та охарактеризованим попитом [105, с. 287]. Інакше, організований ринок функціонує за певними правилами, які закріплені у нормативно-правових актах.

На підставі аналізу спеціальної літератури [41] та законодавства щодо організованого аграрного ринку можна виокремити наступні його економіко-правові ознаки:

- 1) спеціальне нормативно-правове закріплення та регулювання певних правових форм організованого аграрного ринку;
- 2) наявність визначених умов і правил обігу сільськогосподарської продукції, здійснення торгових операцій у визначених місці та часі;
- 3) наявність спеціального суб'єкта, який здійснює організацію та управління певною формою ринку;
- 4) застосування державного регулювання у поєднанні з саморегулюванням, державним і громадським контролем.

Наведені ознаки властиві не тільки біржовому ринку, але й іншим вищевказаним правовим формам організації аграрного ринку, на аналізі яких варто зупинитися окремо.

Формою організованого аграрного ринку можна назвати агропродовольчий ринок. На законодавчому рівні цей ринок визначається як суб'єкт господарювання, що створює належні умови для реалізації (оптової реалізації) сільськогосподарської продукції, у тому числі харчових продуктів, на спеціально оснащених та відведених місцях (ст. 1 Закону № 771/97-ВР). Агропродовольчий ринок належить до операторів ринку харчових продуктів, а тому для початку діяльності повинен отримати експлуатаційний дозвіл. Підставою для відмови у видачі такого дозволу є заява агропродовольчого ринку у разі незабезпечення ним належних умов для роботи лабораторії, зокрема, ненадання у користування службових приміщень, облаштованих опаленням, електрикою, вентиляцією, водопроводом з гарячою і холодною водою, каналізацією (ч. 7 ст. 23 названого Закону). Законом встановлено загальні вимоги і правила обігу харчових продуктів на такому ринку, які поширюються на сільськогосподарську продукцію (ст. 36).

На практиці агропродовольчі ринки здебільшого асоціюються з ринками, на яких переважає роздрібна торгівля сільськогосподарською продукцією, що знайшло відображення у законопроектній роботі. Так, було розроблено проект закону України «Про локальні агропродовольчі ринки», в якому локальний агропродовольчий ринок пропонувалося визначати як систему прямого продажу сільськогосподарської продукції місцевого (локального) виробництва її виробником або його довіреною особою кінцевому споживачу у межах визначеної адміністративно – територіальної одиниці за спрощеною дозвільною процедурою [460]. Очевидно, що наведене визначення розроблене з урахуванням визначення аграрного ринку, проте не відповідає легальному визначенню агропродовольчого ринку. До того ж, у проекті не врегульовано, на кого покладаються обов'язки з організації й управління діяльністю названого локального ринку. Проте подальшого руху законопроект не отримав, і функціонування локальних агропродовольчих ринків наразі окремо не регламентоване.

Водночас, агропродовольчий ринок, як правова форма аграрного ринку, відповідає всім ознакам організованого аграрного ринку; за способом утворення належить до самоорганізованого товарного ринку, об'єктом обігу на якому

виступає сільськогосподарська продукція та харчові продукти; процес роздрібної та оптової торгівлі на якому регулюють встановлені правила торгівлі [361, с. 125].

Більш високим ступенем організації вирізняється оптовий ринок сільськогосподарської продукції. Ці ринки створюють умови для залучення до товарообігу продукції суб'єктів малого підприємництва та осіб, які ведуть ОСГ, встановлення прямих зв'язків між товаровиробником і споживачем, усуваючи посередників. За допомогою оптових ринків діє механізм ціноутворення, оскільки ціни, які встановлюються на них, виступають орієнтиром встановлення подальших цін на сільськогосподарську продукцію [66, с. 133].

У науці прийнято виділяти види оптових ринків за спеціалізацією: ринки виробничого, споживчого або змішаного типу; за видом продукції плодовоовочевого асортименту або живої худоби; радіусом впливу (територією, яка охоплюється дією ринку) ринки місцевого, регіонального або національного значення [28, с. 100-101; 267, с. 38-41; 593, с. 78]. Розкриваючи сутність виробничих оптових ринків, Л. В. Назарова зазначає, що вони створюються у місцях формування великих товарних пропозицій і дозволяють придбавати потрібні партії товару здебільшого у виробника цієї продукції. Тому такі ринки є привабливими для комерційних підприємств, які займаються продажем продукції в інших регіонах. Також вона вказує, що такі ринки називають фермерськими ринками [284, с. 160].

Викладені вище уявлення про роль і місце, а також види ОРСП, сформовано під впливом дослідження зарубіжного досвіду та змісту нормативно-правового регулювання. Ґрунтовний аналіз зарубіжного досвіду правового регулювання та практики функціонування ОРСП проводився багатьма вітчизняними дослідниками [14; 28, с. 80-84; 109, с. 138, 140-151]. О. О. Брух зазначає, що практично кожне велике місто Європи, а також міста Австралії, Східної Азії, Америки та Африки мають оптові ринки, та наводить інформацію про систему підприємств «Меркаса» (Mercasevilla S. A), яка об'єднує 22 ринки в Іспанії, ринок «Ронжі» (Rungis) у Франції, Гросмаркет (Grossmarkt) в Німеччині [66, с. 133]. Звертає увагу те, що у більшості країн в організації діяльності ОРСП беруть участь держава в особі уповноважених органів та/або органи місцевого самоврядування (наприклад, як

суб'єкти організаційно-господарських повноважень або як суб'єкти відносин подібних до державно-приватного партнерства), сільськогосподарські товаровиробники; для самих ринків висуваються умови або обмеження, передбачено отримання дозволів; встановлюється так званий «захисний периметр» (зокрема для ринків загальнонаціонального значення у Франції [212], центральних та регіональних ринків у Японії [181, с. 216]).

Відправною нормативно-правовою точкою становлення ОРСП можна вважати постанову КМУ «Про оптові продовольчі ринки» [437], якою визначалися основні напрями створення і функціонування оптових продовольчих ринків, спрямовані на формування системи цих ринків та їх інфраструктури, активізацію взаємозв'язків між виробниками і покупцями сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки. Згідно з цим актом мала бути створена мережа місцевих, регіональних і міжрегіональних оптових продовольчих ринків, які здійснювали б постачання сільськогосподарської продукції та продовольства між регіонами, сприяли ефективному її просуванню до кінцевого споживача.

Ключовим у цьому нормативно-правовому акті можна виділити: 1) визначення поняття оптового продовольчого ринку як суб'єкта підприємницької діяльності, який створено згідно із законодавством; 2) визначення інтересів споживачів, товаровиробників, оптових торговців, інвесторів, регіонів та держави, на задоволення яких спрямовано створення таких ринків; 3) закріплення мети, завдань і принципів їх діяльності. Також названою Постановою було врегульовано питання організаційно-правових форм оптових продовольчих ринків та етапи їх створення; види цих ринків (за критеріями території, функціональної спрямованості і спеціалізації діяльності); фінансового забезпечення та підтримки органами виконавчої влади.

Згодом положення цієї постанови КМУ знайшли відображення у Законі України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції». У ньому вперше на рівні закону закріплене визначення оптового ринку сільськогосподарської продукції як юридичної особи, предметом діяльності якої є надання послуг, що забезпечують здійснення оптової торгівлі сільськогосподарською продукцією, і

якій в установленому Законом порядку надано статус оптового ринку сільськогосподарської продукції (ст. 1).

Аналіз положень Закону свідчить, що на ОРСП покладалися великі сподівання, які знайшли відображення в основних напрямках і переліку послуг цих ринків (ст.ст. 6, 7 Закону). ОРСП мав би стати ланкою у ланцюгу руху сільськогосподарської продукції від виробника до кінцевого споживача, яка на основі положень законів, актів Президента, Уряду, мала б виглядати так: виробник сільськогосподарської продукції – заготівельно-збутовий кооператив (інше заготівельне підприємство) – ОРСП – аграрна біржа або роздрібна торговельна мережа. Проте можна констатувати нереалізованість потенціалу ОРСП як правової форми аграрного ринку, у тому числі через низку проблемних питань законодавчого регулювання його статусу.

Одним з найбільш дискусійних питань досі залишається організаційно-правова форма ОРСП, причиною чого є невирішеність цього питання на рівні закону. Науковці висловлюють пропозиції на користь акціонерного товариства, кооперативу, підприємства (зокрема, державної форми власності), апелюючи до зарубіжного досвіду, положень законодавства, інтересів сільськогосподарських виробників, громади, суспільства. Так, наголошується, що у більшості країн світу переважає державна форма власності ОРСП, у тому числі найбільш відомі нам ОРСП Франції та Іспанії [109, с. 140], що безумовно позначалося на обранні організаційно-правової форми господарювання. Відповідно до постанови КМУ «Про оптові продовольчі ринки» доцільною організаційно-правовою формою визнавалося (відкрите) акціонерне товариство. Однак з позиції представлення інтересів сільськогосподарських виробників більш оптимальним виглядає сільськогосподарський (обслуговуючий) кооператив [28, с. 92; 593, с. 85]. Українські реалії такі, що ОРСП створені у формі ТОВ. Протягом 2009-2012 років Мінагрополітики видало дванадцять наказів про надання юридичній особі статусу оптового ринку сільськогосподарської продукції (відповідно у Львівській, Київській, Запорізькій, Донецькій, Херсонській, Одеській, Харківській, Рівненській, Луганській, Миколаївській областях та м. Маріуполь) [435]. У 2014

році Мінагрополітики відзвітувало, що ОРСП діють у десяти регіонах (по два у Херсонській та Донецькій областях) [548], проте на сьогодні тих, що реально функціонують, з різних причин дещо менше.

Такий стан практики свідчить про декларативний характер норми ст. 10 Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» щодо сприяння кооперації виробників сільськогосподарської продукції для продажу продукції на ринку та створенню кооперативних оптових ринків. До того ж існує думка, що ОРСП у формі ТОВ являє собою закриту для громадськості комерційну структуру, що не відповідає міжнародним базисним принципам функціонування ОРСП [109, с. 135].

Слушність наведеного твердження можна визнати з огляду на положення Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції», в яких закріплено норми щодо державної підтримки ОРСП, надання земельних ділянок для розміщення інфраструктури ОРСП, надання державної фінансової допомоги (статті 10, 12, 13) та які свідчать про значну різноманітну участь держави та громади у становленні та діяльності ОРСП. Разом з тим, оскільки ані держава, ані органи місцевого самоврядування не є учасниками відповідних ТОВ, вони не отримують прямих вигод від діяльності ОРСП. Відсутність серед засновників ОРСП сільськогосподарських товаровиробників знижує вірогідність спрямування діяльності ринку на досягнення завдань, які покладаються на нього, зокрема, сприяння вітчизняним виробникам сільськогосподарської продукції в одержанні прибутку від її реалізації тощо. Тому поряд з визначенням виду організаційно-правової форми постає питання кількісного та якісного складу засновників ОРСП.

Дослідники майже одностайні у тому, що до складу засновників ОРСП мають входити виробники сільськогосподарської продукції [109, с. 143], оскільки, як вказувала О. М. Батигіна, за чинного законодавства відсутні реальні правові засоби захисту прав виробників сільськогосподарської продукції при створенні оптового ринку [28, с. 102]. Також Н. А. Грецькою та іншими економістами висловлюються думки, ґрунтовані на зарубіжному досвіді, щодо доцільності участі у засновництві ОРСП держави у розмірі не менше 51% у статутному капіталі та громад в особі

уповноважених органів, що дозволить отримати адекватний еквівалент обміну їх участі у створенні ОРСП [109, с. 144; 267, с. 40]. Можна підтримати чисельні пропозиції, висловлені до цього часу науковцями, щодо обов'язковості представлення у колі засновників ОРСП держави та/або громади, а також сільськогосподарських товаровиробників. При цьому така пропозиція має враховувати вид ОРСП залежно від радіусу впливу (території охоплення): у створенні регіонального ринку (ОРСП у певній області) відповідно до Закону бере участь держава, проте створення локального ОРСП може здійснюватися й за підтримки органів місцевого самоврядування. Втілення цієї пропозиції потребує внесення відповідних змін до Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції».

Щодо питання організаційно-правової форми для ОРСП, то її обрання має здійснюватися з урахуванням потенційного складу засновників та розуміння мети господарської діяльності, досягненню якої сприяє та чи інша організаційно-правова форма господарювання. Так, у законодавстві прямо встановлено, що господарські товариства діють з метою отримання прибутку, а сільськогосподарські кооперативи – задоволення потреб його членів. Погоджуючись з тим, що діяльність кооперативів спрямована на вирішення соціально-економічних завдань [201, с. 95], оптимальною організаційно-правовою формою ОРСП локального рівня може бути сільськогосподарський кооператив з видом діяльності – заготівля і збут сільськогосподарської продукції, засновниками якого стануть виробники продукції та у діяльності якого будуть брати участь органи місцевого самоврядування (як асоційовані члени). У такий спосіб може бути досягнуто надання дрібним товаровиробникам доступу до регіонального рівня аграрного ринку, на важливості чого наполягають і науковці [98, с. 180], і держава [214]. Для ОРСП регіонального (національного) значення прийнятною формою може стати акціонерне товариство, яке дозволить об'єднати серед засновників державу (в особі уповноважених органів), товаровиробників, інших суб'єктів, та створить можливості для залучення інвестицій й отримання прибутку від діяльності цього ринку.

Закон України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» прямо передбачає, що юридична особа, яка не набула статусу ОРСП, не має права використовувати у своєму найменуванні термін «оптовий ринок сільськогосподарської продукції» та інші похідні терміни (ч. 7 ст. 4). Разом з тим, буквальне тлумачення цієї норми у системному зв'язку з положеннями законодавства, яким регулюються питання створення суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм та їх найменувань, дозволяє робити висновок, що на момент державної реєстрації юридичної особи має бути вказане її найменування, в якому, виходячи з вищенаведених приписів, ще не можна використовувати вищезгаданий термін. З аналізу практики вбачається, що суб'єкти господарювання, яким надано відповідний статус, не використовують у назвах юридичних осіб зазначений термін. Проте він використовується у назві самого ринку у розумінні місця, на якому розташовується інфраструктура ОРСП. До прикладу, ОРСП «Шувар» (ТзОВ «РСП «Шувар»), ОРСП «Столичний» (ТОВ «РСП «Столичний»), ОРСП «Азовський» (ТОВ «Гранд Терра Інвест») ОРСП «Шелен» (ТОВ «Рівненський регіональний ринок сільськогосподарської продукції «Шелен») та інші. Разом з тим, можна навести приклади використання вищезгаданого терміну у назвах суб'єктів господарювання: ТОВ «Західноукраїнський оптовий ринок сільськогосподарської продукції» (м. Дніпро, основний вид діяльності – післяурожайна діяльність); ТОВ «Харківський обласний оптовий ринок сільськогосподарської продукції» (м. Харків, основний вид діяльності – надання в оренду й експлуатацію власного чи орендованого нерухомого майна); ТОВ «Оптовий ринок сільськогосподарської продукції «Північний» (м. Суми, основний вид діяльності – оптова торгівля фруктами й овочами) [519]. Види діяльності цих суб'єктів не передбачають надання послуг ОРСП. Також інформація про надання їм статусу ОРСП відсутня. Це є порушенням припису ч. 7 ст. 4 Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції», дотримання яких з урахуванням того, що статус ОРСП передбачає як певні обов'язки (упорядкувати свою діяльність відповідно до закону, дотримувати напрямів діяльності та надавати передбачені законом послуги), так і певні права (зокрема й на державну підтримку

у вигляді фінансової допомоги), має контролюватися більш суворо. Відповідно, доцільно уточнити у Законі України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції», що юридична особа, яка не набула статусу ОРСП, не має права використовувати у своєму найменуванні та інших назвах і позначеннях, які використовуються у процесі господарської діяльності, термін «оптовий ринок сільськогосподарської продукції» та інші похідні терміни, відповідно доповнивши ч. 7 ст. 4 Закону. Також можна пропонувати передбачити правові наслідки порушення цього припису, наприклад, примусове припинення використання таких позначень, оскільки має місце введення в оману учасників ринку.

Позитивно оцінюючи роль ОРСП для організації аграрного ринку, можна виділити вади їх діяльності. Так, продавцями на таких ринках, здебільшого, виступають не самі виробники, а професійні торговці; у товарообороті значний обсяг займають операції роздрібною торгівлі, що не відповідає закріпленям у законодавстві вихідним засадам діяльності ОРСП. Дослідники висловлюють категоричні пропозиції щодо законодавчого закріплення заборони роздрібною торгівлі на торговельних площах ОРСП [109, с. 219-225]. Визнаючи необхідність стимулювання оптових операцій на цих ринках, все ж на першому етапі можна пропонувати закріпити максимально допустимий відсоток обсягу роздрібною торгівлі у загальному товарообігу ОРСП.

Таким чином, ОРСП як правова форма аграрного ринку являє собою товарний ринок, на якому у конкретному місці, часі та за встановленими правилами здійснюється оптова торгівля сільськогосподарською продукцією, який за способом утворення потрібно віднести до змішаних, оскільки ініціатива щодо його створення відповідно до законодавства має виходити від самих учасників торгівлі сільськогосподарською продукцією, а держава в особі уповноважених органів сприяє створенню, організації діяльності ОРСП, їх ефективному функціонуванню, та надає статус такого ринку юридичній особі (статті 10, 4 вищезгаданого Закону).

Ще однією правовою формою функціонування аграрного ринку можна розглядати ярмарки та аукціони. Аналіз фахових джерел дозволяє скласти уявлення про ярмарки як про одну з найбільш ранніх форм організації торгівлі

сільськогосподарською продукцією, які в Україні стали основною формою торгівлі з XIV ст. Проведення ярмарків дозволялося великокнязівськими чи королівськими грамотами. На ярмарках процвітала як роздрібна, так й оптова торгівля, зокрема укладалися контракти на поставку сільськогосподарської продукції у великих обсягах. Ярмаркова торгівля досягла найбільших обсягів у 1880 році, після чого почався її спад [178, с. 143, 293].

Узагальнюючи історичний розвиток ярмарків та їх значення для розвитку торгівлі сільськогосподарською продукцією, потрібно зазначити, що ярмарки: 1) поділялися на великі, середні та малі, їх проведення сприяло злиттю місцевих товарних ринків (на базарах купували товар для продажу на ярмарку); 2) належали до форм періодичної торгівлі, яка згодом набула характеру рухомого ринку (їх проведення переходило з одного населеного пункту до іншого); 3) сприяли появі нових платіжних засобів (наприклад, перевідного векселю) та розвитку біржової торгівлі в Україні (відомий в історії контрактний ярмарок поступово перетворився на біржу, де продавали товари за зразками на основі готових контрактів, які регламентували номенклатуру, обсяги, ціни та строки поставок [178, с. 143, 156, 268, 293; 62]).

В Україні згадки про ярмарки та аукціони сільськогосподарської продукції зустрічаються в актах Президента України. Так, відповідно до Указу Президента України «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» в АРК, областях, містах з кількістю населення понад 100 тисяч чоловік передбачалося створення мережі підприємств, що здійснюватимуть оптову торгівлю сільськогосподарською продукцією, серед яких постійно діючі ярмарки-виставки, аукціони живої худоби з використанням існуючої виробничої бази племінних, відгодівельних та м'ясопереробних підприємств тощо.

Ярмарок відповідно до ДСТУ 4303:2004 визначено як ринкові заходи, які організують у встановленому місці на визначений строк для реклами зразків товарів, які призначені для оптового продажу, а також проведення ділових перемовин, ефективного обміну інформацією, формування господарських зв'язків

та укладання між суб'єктами підприємницької діяльності договорів поставки товарів (контрактації тощо) (п. 4.23).

Основним нормативно-правовим актом у цій сфері є Концепція розвитку виставково-ярмаркової діяльності, в якій ярмарок визначено як захід, безпосередньо пов'язаний з роздрібною або оптовою торгівлею, що проводиться регулярно у певному місці та у визначений строк [213]. Одночасно, з назви нормативно-правового акту вбачається зближення виставкової і ярмаркової діяльності, встановлення єдиних завдань та положень щодо їх організації й проведення. У названій Концепції під виставкою розуміють захід, пов'язаний з демонстрацією продукції, товарів та послуг, який сприяє просуванню їх на внутрішній та зовнішній ринок з урахуванням його кон'юнктури, створенню умов для проведення ділових переговорів з метою укладення договорів про постачання або протоколів про наміри, утворення спільних підприємств, отримання інвестицій. Наведене визначення виставки загалом подібне до визначення ярмарку за ДСТУ 4303:2004 лише з тією відмінністю, що на ярмарку можуть укладатися договори, а для виставки це є метою її проведення.

Не дивлячись на те, що у вищеназваній Концепції визначення понять ярмарку та виставки різняться, тенденція до спільного регулювання виставково-ярмаркової діяльності має логічне пояснення. Так, дослідники вказують, що становлення індустріального суспільства та набуття економікою інноваційного характеру стало підставою відродження ярмарків в новій якості – у формі виставок [374, с. 43].

У Концепції розвитку виставково-ярмаркової діяльності закріплено поділ виставок і ярмарків. За статусом вони поділяються на всесвітні, міжнародні, національні та галузеві. При цьому галузевими є виставка і ярмарок, на яких представлено продукцію підприємств і організацій, що характеризуються спільністю ознак виробничо-господарської діяльності. Отже, виставки та ярмарки сільськогосподарської продукції належать до галузевих. За місцем проведення ці заходи поділяються на міжрегіональні та регіональні (місцеві).

Організаторами виставок і ярмарків можуть бути центральні та місцеві органи виконавчої влади, які забезпечують підготовку та проведення виставок і

ярмарків на підставі відповідного рішення з частковим фінансуванням витрат за рахунок коштів державного або місцевого бюджету. Наприклад, проведення виставкової та ярмаркової діяльності у сферах агропромислового виробництва входить до компетенції Мінагрополітики [387, пп. 33 п. 4]. Організація місцевих ринків, ярмарків, сприяння розвитку всіх форм торгівлі належить до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад (ст. 30 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»). Також виставки і ярмарки можуть організовувати суб'єкти господарювання всіх форм власності, для яких така діяльність є основною. Серед інших суб'єктів виставково-ярмаркової діяльності в Концепції названі розпорядники, упорядники виставок і ярмарків, агенти та учасники виставок і ярмарків, якими є суб'єкти господарювання, що уклали з організатором або розпорядником договір про участь в них.

Аналіз практики свідчить про проведення регіональних та місцевих ярмарків сільськогосподарської продукції, організаторами яких виступають органи місцевого самоврядування і суб'єкти господарювання [506-508; 510]. Такі ярмарки розраховані, здебільшого, на кінцевих споживачів сільськогосподарської продукції, на них переважає роздрібна торгівля. На місцевому (регіональному) рівні провадять виставки-ярмарки, а прикладом міжнародної виставки є щорічна виставка «AGRO», на якій експонують племінних тварин і птицю [506].

З викладеного очевидно, що нормативно-правове регулювання організації ярмарків багато у чому успадкувало давній підхід до їх організації і проведення. На сьогодні ярмарок можна охарактеризувати як самостійно урегульовану правову форму організації аграрного ринку тимчасового характеру, проведенню якого передують рішення уповноваженого суб'єкта щодо місця, строків та інших умов його проведення. На сучасному етапі можуть проводитися ярмарки, виставки, проте стійкою є тенденція проведення виставок-ярмарків, які об'єднують мету демонстрації зразків з пошуком контрагентів і торгівлею (оптовою/роздрібною).

Переходячи до розгляду аукціонів як правової форми аграрного ринку варто вказати, що у відповідному Указі Президента України йдеться про аукціони живої худоби з використанням існуючої виробничої бази племінних, відгодівельних та

м'ясопереробних підприємств [426]. На виконання цього Указу у 2002 році затверджено Положення про організацію та проведення аукціонів живої худоби та птиці, яке регламентує порядок організації та проведення аукціонів живої худоби (племінної, неплемінної продуктивної) і птиці, визначає повноваження аукціонного комітету, порядок оформлення угод купівлі-продажу [388]. За визначенням, наведеним у цьому Положенні, аукціон худоби та птиці – це організаційна форма публічного продажу худоби та птиці в зазначений час і в установленому місці з попереднім оглядом худоби та птиці (п. 1.6). О. М. Батигіна відзначає важливе значення проведення таких аукціонів як способу визначення об'єктивних ринкових цін, а також проводить ґрунтовний аналіз нормативно-правової бази проведення аукціонів живої худоби та птиці, розглядаючи аукціон одним з напрямів оптової торгівлі сільськогосподарськими тваринами [28, с. 128-132].

У вищезгаданому Положенні перераховані можливі організатори таких аукціонів: Мінагрополітики України, Міністерство агропромислового комплексу АРК, головні управління сільського господарства і продовольства обласних, управління сільського господарства і продовольства Севастопольської міської та управління (відділи) сільського господарства і продовольства районних державних адміністрацій, біржі, торгові дома, сільськогосподарські та інші підприємства всіх форм власності, власники худоби (п. 1.2). Очевидно, що наразі цей перелік потребує актуалізації.

До сьогодні за ініціативою і наказами Мінагрополітики проведено кілька аукціонів (племінних овець, великої рогатої худоби м'ясних порід тощо) та виставок, проте активність таких заходів могла б бути вищою [14].

У теорії зобов'язального права ustalеним є погляд на аукціони як на конкурентний спосіб продажу майна, покупцем якого стає особа, що запропонувала найвищу ціну [136, с. 196]. Подібне по суті визначення товарного аукціону закріплено у ДСТУ 4303:2004, а саме – це ринковий захід, який організують в установленому місці та на певний строк для здійснення публічного торгу для продажу товарів, попередньо оглянутих покупцем, що переходять у власність покупця, який запропонував найвищу ціну (п. 4.25). Тому передумовою

активізації проведення аукціонів є переважання попиту над пропозицією, що може бути досягнуто у місцях великої концентрації покупців. Цілком логічним виглядає положення Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції», що ОРСП можуть виступати організаторами торгів та аукціонів (ст. 7). При цьому лотами на таких аукціонах може бути будь-яка сільськогосподарська продукція. Зокрема О. О. Брух наводить приклад, що у Нідерландах є особлива система плодоовочевих аукціонів, що працюють на кооперативних засадах [66, с. 134]. Тому слід визнати за потрібне стимулювання аукціонної торгівлі як послуги ОРСП.

Отже, аукціони живої худоби та птиці як правова форма організації аграрного ринку є схожою до виставково-ярмаркової діяльності з тією відмінністю, що під час ярмарків (виставок) сільськогосподарську продукцію може придбати будь-який покупець, проте в аукціоні покупець визначається під час проведення торгу за встановленими правилами.

Найвищий рівень організованості має така форма організованого аграрного ринку як біржовий ринок. Водночас О. С. Головачова відмічає нерозвиненість біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією, яка у країнах Європи виступає основною ланкою оптової торгівлі названою продукцією [98, с. 179]. Слід зазначити, що й в Україні у дореволюційний період розвиток біржової торгівлі був на більш високому рівні. У 19 ст. біржі було відкрито в Одесі, Києві, Харкові, Миколаєві, а станом на 1913 р. в українських губерніях Російської імперії функціонували 12 товарних бірж, на яких велась торгівля сільськогосподарською продукцією (переважно зерном і цукром) [178, с. 384]. Однак з приходом радянської влади та особливо із згортанням НЕПу, біржова торгівля перестала існувати і почала повільно відроджуватися після набуття Україною незалежності. Тимчасове збільшення статистичних показників біржової торгівлі на початку 2000-их років дослідники вважають штучним, оскільки приріст досягнуто за рахунок реєстрації на біржах позабіржових угод без фактичного проведення біржових торгів. Деякі фахівці роблять категоричний висновок про відсутність біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією в Україні, небажання зернотрейдерів

показувати свої прибутки, а тому переважання купівлі зерна «з поля» з готівковим розрахунком, уникаючи відкритої конкуренції [609, с. 245].

Організатором біржової торгівлі є товарна біржа. У законодавстві введено поняття аграрної біржі. За визначенням Л. О. Панькової аграрна біржа – це непідприємницьке товариство, що об'єднує юридичних та фізичних осіб, які здійснюють виробничу і посередницьку діяльність, і створює для укладання біржових договорів щодо сільськогосподарської продукції, продуктів її переробки і товарів, які забезпечують аграрне виробництво, товарних деривативів, базовими активами яких є сільськогосподарська продукція [366, с. 4]. Деякі інші науковці також давали визначення аграрної біржі [534, с. 71], яке схоже з легальним визначенням або конкретизує його.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» аграрна біржа – це юридична особа, створена згідно із Законом України «Про товарну біржу», яка підпадає під регулювання норм цього закону і ст.ст. 279-282 ГК України (з урахуванням особливостей, визначених цим Законом) і надає послуги суб'єктам господарювання з укладення біржових договорів (контрактів) щодо сільськогосподарської продукції, товарних деривативів, базовим активом яких є сільськогосподарська продукція, іпотечних сертифікатів та іпотечних закладних, а також з проведення розрахунково-клірингової діяльності за ними.

Статус аграрної біржі визначається названим Законом, Законом України «Про товарну біржу» та положеннями ГК України. Ці законодавчі акти чекають на істотні зміни у зв'язку з прийнятим у червні 2020 року Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів».

Істотними нововведеннями є чітке закріплення організаційно-правової форми та, відповідно, зміна мети діяльності товарної біржі. За чинної редакції Закону України «Про товарну біржу» вона є організацією, що об'єднує юридичних і фізичних осіб, які здійснюють виробничу і комерційну діяльність, і має за мету надання послуг в укладенні біржових угод, виявлення товарних цін, попиту і

пропозицій на товари, вивчення, упорядкування і полегшення товарообігу і пов'язаних з ним торговельних операцій, та яка не займається комерційним посередництвом і не має на меті одержання прибутку (ст. 1 Закону України «Про товарну біржу»). Проте за редакцією Закону від 1 липня 2021 р. товарна біржа буде визначатися як юридична особа, що функціонує у формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або з додатковою відповідальністю та провадить діяльність з організації торгівлі продукцією на товарних біржах, а також інші види діяльності, передбачені цим Законом (ст. 3). Таке визначення дозволяє розглядати товарну біржу подібно агропродовольчому ринку, ОРСП, не тільки як певну юридичну особу, але й як певну сферу, де відбувається товарообіг сільськогосподарської продукції, певну систему відносин між суб'єктами ринку.

Організація торгівлі продукцією на товарних біржах (організація біржової торгівлі) також отримала законодавче визначення як діяльність товарної біржі із створення та функціонування електронної торгової системи, яка у встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР) порядку забезпечує централізоване вчинення та виконання правочинів (біржових угод, біржових договорів) щодо біржових товарів згідно з недискреційними правилами, встановленими товарною біржою та зареєстрованими у встановленому Законом порядку (п. 9 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про товарну біржу»).

Ще одна зміна пов'язана із встановленням умов здійснення діяльності з організації біржової торгівлі. Зокрема, юридична особа буде набувати статусу товарної біржі з дня отримання ліцензії на провадження діяльності з організації торгівлі продукцією на товарних біржах, що видається НКЦПФР і починає функціонувати після реєстрації правил товарної біржі НКЦПФР (ч. 2 ст. 3 Закону України «Про товарну біржу»). До того ж для здійснення певних визначених законом видів діяльності (наприклад, клірингової діяльності з визначення зобов'язань тощо) товарна біржа буде зобов'язана отримати окрему ліцензію.

З урахуванням нової редакції Закону України «Про товарну біржу» викладено ст. 17 Закону України «Про державну підтримку сільського

господарства України», а саме: «Аграрна біржа функціонує у формі акціонерного товариства. Засновником Аграрної біржі може бути Кабінет Міністрів України».

Тривалий час ст. 17 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» було викладено так, що справедливим виглядало твердження, що термін «аграрна біржа» позначає біржу, засновником якої виступає Уряд в особі Аграрного фонду [366, с. 5]. Небезпідставно А. В. Духневич називав Аграрну біржу специфічним суб'єктом аграрних правовідносин, яка функціонує на організованому аграрному ринку [143, с. 100].

Ретроспективний аналіз Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» дозволяє дійти висновку, що протягом певного часу термін «аграрна біржа» використовувався для відокремлення аграрних бірж від інших товарних бірж за предметом торгівлі. З положень ст. 17 цього Закону виходило, що біржова торгівля сільськогосподарською продукцією велася на Аграрній біржі України, засновником якої виступає КМУ в особі Аграрного фонду, та інших товарних біржах, яким право на участь у біржовій торгівлі надала Аграрна біржа за умови попередньої їх сертифікації щодо стандартів продажу або поставки біржового товару відповідно до порядку, визначеного КМУ, а сама стаття була присвячена Аграрній біржі. З аналізу законодавства можна зробити висновок про відсутність норм, які б встановлювали особливості правового статусу товарних бірж, які організують торгівлю сільськогосподарською продукцією (аграрних бірж). Додатковим підтвердженням цьому виступають зміни до Закону України «Про товарну біржу», якими до поняття продукції (щодо якої товарна біржа здійснює організацію біржової торгівлі) включено сільськогосподарську продукцію (п. 11 ст. 2). Як згадувалося вище, наразі єдиною особливістю, яка визначена Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України», залишилася можливість виступати КМУ засновником Аграрної біржі.

Аналіз сайту Аграрної біржі вказує, що на сучасному етапі вона організовує торги необробленою деревиною, борошном, біопаливом, земельні торги та продаж електроенергії за двосторонніми договорами, а також здійснює моніторинг ринкових цін на зернові культури та на борошно [505].

Науковці висловлювали думки, що розбудова біржового ринку реального товару буде більш ефективною за умови напрацювання необхідного законодавчого поля з поетапним впровадженням електронної платформи торгівлі сільськогосподарською продукцією. Електронна біржова торгівля розглядається досить перспективною, оскільки дає можливість одночасної участі великої кількості покупців з усього світу, що усуває зайвих посередників, скорочує витрати часу і коштів, гарантує розрахунки за угодами [284]. Новий Закон про товарну біржу створює умови для розвитку електронної біржової торгівлі.

Отже, законодавством створено передумови для високої організованості біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією, на що вказує аналіз положень Закону України «Про товарну біржу», за способом утворення ця форма організованого аграрного ринку може бути як самоорганізована (товарні біржі), так і централізована (Аграрна біржа).

Таким чином, організований аграрний ринок не може бути зведений тільки до біржового ринку, а визначення організованого аграрного ринку, закріплене у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства», може бути використане тільки для цілей згаданого Закону. Проте наукове поняття організованого аграрного ринку можна визначити як сукупність правовідносин, пов'язаних з укладенням та виконанням господарських договорів, предметом яких є сільськогосподарська продукція, у визначений час і місці, за встановленими правилами та/або стандартизованими умовами та у передбаченій правовій формі. Таке визначення при розробленні нормативно-правових актів, концепцій і програм розвитку аграрного ринку дозволить враховувати й інші форми організованого товарообігу сільськогосподарської продукції, створювати правові передумови для їх спільного і взаємопов'язаного функціонування, запровадження заходів для стимулювання діяльності окремих правових форм організації аграрного ринку.

Вищевикладене свідчить, що кожен вид правової форми організації аграрного ринку потребує удосконалення законодавчого регулювання і системних засад стимулювання його розвитку. Першим етапом на шляху досягнення цих завдань є окреслення кола конкретних проблем і вироблення шляхів їх подолання,

які потрібно закріпити у пропонованому раніше документі стратегічного характеру (Національній програмі розвитку аграрного ринку).

2.3 Правова форма реалізації сільськогосподарської продукції

Ефективність сільськогосподарського виробництва в умовах функціонування ринкових відносин залежить від можливості вибору каналів збуту виробленої продукції та належного договірної оформлення відповідних угод. На практиці реалізація сільськогосподарської продукції опосередковується переважно договорами купівлі-продажу або поставки, менш розвинутим є договір контрактації сільськогосподарської продукції. Проте все ще мають місце спори щодо доречності використання договірної конструкції купівлі-продажу або поставки для опосередкування відносин оптової реалізації сільськогосподарської продукції. У силу нерозвиненості біржової торгівлі, основними біржовими договорами є спотові та форвадні контракти, які опосередковують реалізацію наявної сільськогосподарської продукції. Проте популяризація ф'ючерсів могла б посилити планування господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників, сприяти встановленню довготривалих зв'язків «виробник – покупець», які є бажаними саме для аграрного ринку.

Господарські відносини з реалізація сільськогосподарської продукції регулюються положеннями ГК України, ЦК України, законів України, якими встановлено особливості реалізації певних видів такої продукції. На значення договорів вказує й те, що у законодавчому визначенні аграрного ринку основний акцент зроблено на договорах щодо сільськогосподарської продукції, що правда, цивільно-правових (п. 2.2 ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»). Звичайно, таке положення не відображає у повній мірі галузевої природи договорів з реалізації сільськогосподарської продукції, які мають місце на аграрному ринку, і потребує уточнення.

Серед науковців проблематику щодо договорів з реалізації сільськогосподарської продукції досліджували переважно у сфері аграрного права,

зокрема, О. М. Батигіна, О. А. Поліводський, А. М. Статівка, В. З. Янчук та ін. Проте, у розрізі правового забезпечення аграрного ринку питання господарсько-правової характеристики правової форми реалізації сільськогосподарської продукції фактично не досліджені на науковому рівні. Оновлення законодавчих положень щодо біржових контрактів також вказує на необхідність наукового осмислення цих положень. Тому питання правової форми реалізації сільськогосподарської продукції залишається актуальним.

Науковці-економісти під реалізацією сільськогосподарської продукції розуміють обсяги продукції, яка передається суб'єктами господарювання за всіма каналами: переробним підприємствам, організаціям споживчої кооперації, у роздрібній мережі, населенню в рахунок оплати праці, пайовикам в рахунок орендної плати за землю та майнових паїв (часток), на товарних біржах, аукціонах та у інші способи [140, с. 86]. Економічні відносини, які складаються під час руху сільськогосподарської продукції за названими каналами, набувають юридичного значення шляхом втілення у правову форму – відповідний договір, частина з яких має господарсько-правовий характер.

Договірна форма опосередкування товарообігу сприймається логічною та природньою. Універсальність та доцільність використання договору як правової форми економічних зв'язків неодноразово підкреслена науковцями. Так, на думку А. М. Статівки за умов ринкової економіки іншої правової форми економічних зв'язків крім договору не існує [535, с. 10]. А. Г. Бобкова звертає увагу, що договір має необхідну гнучкість для регулювання відносин суб'єктів господарювання [51, с. 200]. В. С. Мілаш вказує на те, що завдяки господарському договору реалізується мінова вартість товару [273, с. 104].

Значення інституту господарського договору розкривається у тому, що такий договір опосередковує господарські (економічні) зв'язки між учасниками господарських відносин, у першу чергу між суб'єктами господарювання, обслуговує сферу господарювання, зокрема, в частині руху матеріальних благ, а також у тому, що він (договір) надає правової форми таким зв'язкам. Така думка неодноразово висловлювалася юристами-господарниками [37, с. 144]. Аналізуючи

положення чинного законодавства можна зробити висновок, що особливість законодавчого регулювання господарських договорів дозволяє економічно нерівним сторонам все ж бути юридично рівними у своїх можливостях та отримувати однаковий захист своїх прав і законних інтересів.

У науці визначення господарського договору як заснованого на згоді сторін і зафіксованого у встановленій законом формі зобов'язального правовідношення між суб'єктами господарювання, змістом якого є взаємні права і обов'язки сторін у галузі господарської діяльності, запропоноване О. А. Беляневич [37, с. 11]. Пізніше науковець доповнила власне визначення ширшим колом сторін господарського договору відповідно до положень ГК України [38, с. 69].

Загальновідомо, що у теорії договірної права відсутня єдина думка щодо сутності договору, й господарського договору, у тому числі. Проте сформовано декілька усталених концепції, за допомогою яких намагаються вирішити це питання. Так, договір прийнято тлумачити як правовідношення, юридичний факт або документ, який засвідчує виникнення зобов'язання. В. С. Мілаш вказує, що у науці чітко сформовано чотири теорії договору, а саме: 1) угодицька; 2) зобов'язальницька; 3) теорія обіцянки та 4) актова теорія [272, с. 41]. Не вдаючись до наукової дискусії з цього питання, можна стверджувати, що договори з реалізації сільськогосподарської продукції є відображенням кожної з названих теорій, проте найбільш вдало їх сутність розкривається у межах зобов'язальницької теорії, за якої договір ототожнюється з договірними зобов'язаннями.

Поряд із цим договір і господарський договір, зокрема, розглядають як правову форму суспільних відносин (О. А. Беляневич) [38, с. 31], правову форму «спілкування» учасників господарських відносин (В. С. Мілаш) [271, с. 112]. Слушною є думка О. В. Шаповалової, яка зазначає, що у сфері господарювання найчастіше у якості правової форми розглядають саме договір, який у широкому розумінні називають правовою формою реалізації прав або навіть правосуб'єктності юридичних осіб, а у вузькому – правовою формою господарських зв'язків [586, с. 19].

Підсумовуючи викладене, потрібно відмітити, що як правова форма господарський договір має внутрішню будову, обов'язкові елементи (істотні умови та інші положення), які забезпечують стійкість цієї форми та знаходять зовнішній вираз шляхом оформлення відповідно до вимог законодавства.

Господарський договір має особливі ознаки, які наводяться у юридичній літературі і узагальнено, являють собою: особливий суб'єктний склад; визначені економічна та правова мета; обмеження договірної свободи; спеціальні вимоги щодо змісту та способів укладання та ін. [597, с. 299-300; 76, с. 227].

У літературі також широко представлена класифікація господарських договорів за різними підставами [572, с. 569], з яких у межах теми дослідження найбільший інтерес становить поділ договорів за предметною ознакою на договори: про передачу майна у власність; про передачу майна у строкове платне користування; про виконання робіт; про надання послуг. За цією класифікацією договори з реалізації сільськогосподарської продукції належать до договорів про передачу майна у власність.

Заслуговує на увагу позиція В. С. Мілаш, яка досліджувала поняття комерційного договору, визначаючи його як досягнутий між суб'єктами господарювання акт згоди щодо здійснення ними товарного обміну об'єкта господарських прав з метою отримання прибутку та досягнення інших соціально-економічних ефектів. Дослідниця наголошує на тому, що назва «комерційний договір» виступає більш вдалою, ніж «підприємницький договір», оскільки дозволяє охопити і виокремити саме ті господарські операції, які провадяться у сфері товарного обороту [273, с. 62]. Також В. С. Мілаш у системі договорів виділяє збутові договори, тобто ті, які опосередковують збут результатів (оплатне відчуження) господарської діяльності, які набули майново-товарної форми. За цими договорами відбувається перехід права власності на товар від одних суб'єктів економічної діяльності до інших [273, с. 78]. Дослідниця не конкретизує коло сторін збутових договорів, а з наведеного випливає, що такі договори представлені широким суб'єктним складом – суб'єктами економічної діяльності.

Водночас, деякі інші дослідники відповідні договори називають договорами про реалізацію продукції. Наприклад, О. О. Герасименко дає визначення цим договорам як договорам, які опосередковують професійну посередницьку діяльність, а також виробничо-збутову діяльність, спрямовану на просування товарів та послуг від виробників до споживачів [91, с. 4]. У такому підході простежується відокремлення товаровиробників від професійних торговців.

Отже, значення господарського договору для аграрного ринку полягає не тільки у тому, що він опосередковує економічний рух сільськогосподарської продукції від виробника до споживача. У більшій мірі господарський договір як правова форма, яка характеризується єдністю внутрішнього змісту і зовнішнього виразу, має важливі для сфери господарювання ознаки, надає домовленості між його сторонами юридичної визначеності та значущості, забезпечує дійсність взятого господарського зобов'язання, створює сільськогосподарським товаровиробникам підґрунтя для планування їхньої діяльності.

У продовження розгляду цього питання не можна оминати увагою галузь аграрного права. Науковці відводять договору центральне місце в опосередкуванні відносин з реалізації сільськогосподарської продукції її виробниками. В аграрному праві сформовано концепцію аграрного договору, ознаками якого є специфічний об'єкт, тобто сільськогосподарська продукція та/або сільськогосподарська діяльність, і специфічний суб'єкт, тобто сільськогосподарський виробник, який обов'язково виступає стороною аграрного договору [9, с. 169]. При цьому зазначається, що такі договори підпадають під законодавче регулювання нормами ГК України та ЦК України.

Проаналізувавши положення законодавства, можна дійти висновку, що поняття аграрного договору не отримало самостійного закріплення у національному законодавстві. Ці договори за певним набором ознак будуть мати цивільно-правову або господарсько-правову природу. У практичній площині такий висновок має значення, оскільки обумовлює вибір норм права, які розповсюджують свою дію на відповідні договірні відносини, у тому числі на вибір форм і способів захисту прав і законних інтересів сторін цих договорів.

В аграрному праві також здійснюється поділ договорів на види, зокрема за критерієм цілі договору. Під ціллю в договорах А. М. Статівка розумів свідомо передбачуваний і бажаний результат, на досягнення якого спрямована діяльність договірних суб'єктів для реалізації ними своїх інтересів. Об'єктивною передумовою цілей і дій договірних суб'єктів виступають їхні інтереси [535, с. 13]. З урахуванням цього критерію виділяють три великі групи договорів: 1) договори, які спрямовано на виробництво сільськогосподарської продукції (як приклад, договір контрактації); 2) договори на реалізацію сільськогосподарської продукції; 3) договори, пов'язані із наданням послуг.

Науковці висловлюються й щодо переліку договорів на реалізацію сільськогосподарської продукції. Зокрема, О. А. Поліводський пропонував таку систему названих договорів: 1) договір контрактації сільськогосподарської продукції; 2) договір купівлі-продажу сільськогосподарської продукції; 3) договір міни; 4) договір комісії. Науковець конкретизував, що договір купівлі-продажу включає в себе договір купівлі-продажу сільськогосподарської продукції у роздріб; договір поставки сільськогосподарської продукції; купівлю-продаж на біржовому ринку (форвардні, ф'ючерсні, спотові угоди) [384, с. 5].

Власне бачення висловила О. М. Батигіна, яка включила у цей перелік договори: поставки, оптової купівлі-продажу, контрактації, комісії, біржові договори, агентські, дистриб'юторські та інші [28, с. 153]. У навчальній літературі до договорів, які опосередковують рух сільськогосподарської продукції, найчастіше включають договори контрактації сільськогосподарської продукції, купівлі-продажу, поставки, комісії та міни [5, с. 425-426].

Оцінюючи перелік договорів, який пропонується як договори на реалізацію сільськогосподарської продукції, не можна однозначно погодитися із віднесенням так званих посередницьких договорів до цієї категорії, аргументувавши власну позицію положеннями законодавства. Так, за ст. 297 ГК України за агентським договором одна сторона (комерційний агент) зобов'язується надати послуги другій стороні (суб'єкту, якого представляє агент) в укладенні угод чи сприяти їх укладенню (надання фактичних послуг) від імені цього суб'єкта і за його рахунок.

Згадка про агентські договори містилася ще у Типовому положенні про міжрегіональний та районний агроторговий дім, за яким агроторговий дім виступав у якості агента. Агентською угодою розумілася угода між принципалом та агентом, яка визначала характер та обсяг доручення, розмір агентської винагороди, терміни дії та умови припинення угоди. Також у ній могли вказуватись територія, кількість товару, ціни, момент виникнення права агента на винагороду та терміни її виплати, обов'язки і права сторін [543, пп. 4.1.1 п. 4].

В якості аргументу висловленої вище позиції можуть виступати й положення ст. 1011 ЦК України, згідно з якою за договором комісії одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням другої сторони (комітента) за плату вчинити один або кілька правочинів від свого імені, але за рахунок комітента. Зобов'язання комісіонера може полягати у продажі або купівлі майна (ч. 3 ст. 1012 ЦК України). З наведеного випливає, що посередник (агент, комісіонер тощо) на підставі укладеного договору фактично надає послуги в укладанні угод з реалізації сільськогосподарської продукції.

У ДСТУ 4303:2004 надане загальне визначення поняття договору про надання послуг у торгівлі, як добровільної письмової або усної угоди, за якою одна сторона торгових відносин зобов'язується за завданням другої сторони здійснити платно або безкоштовно діяльність, щоб забезпечити сприятливі умови купівлі-продажу товару для активізації цього процесу [138, п. 8.26].

О. М. Батигіна пропонує окремо розглядати договори, які укладаються на оптовому ринку за допомоги посередників на стороні сільськогосподарського товаровиробника, називаючи такі види посередницьких договорів, як: доручення, комісії, агентський договір, консигнації, за цими договорами товаровиробник не передає право власності на товар посереднику, а дає йому певне доручення. Дослідниця зазначає, що у країнах з розвиненою ринковою економікою посередницькі договори досить широко використовуються на оптовому ринку сільськогосподарської продукції, зокрема модель агентського договору застосовна у біржовій торгівлі [28, с. 170].

З викладеного можна зробити висновок про доцільність виокремлення договорів, за якими здійснюється перехід права власності на сільськогосподарську продукцію, та договорів, які передбачають реалізацію названої продукції за дорученням (зокрема договори комісії та агентські договори). До речі, звужений перелік договорів, які опосередковують обмін товару на гроші або на інший товар і до яких належать договір купівлі-продажу, договір поставки, контрактації, міни (бартеру) підтримують деякі науковці [223, с. 79; 248, с. 62]. Саме цим договорам Б. І. Пугінський відводив центральне місце серед договорів, які опосередковують торговий оборот [475]. Надалі варто приділити увагу окремим з цих договорів.

В Україні найбільш простим та поширеним способом збуту сільськогосподарської продукції виступає її продаж суб'єкту господарювання, (наприклад, оптовому продавцю, дилеру, переробному підприємству тощо). На практиці такий спосіб також отримав назву «продаж з поля». Звичайно він має достатньо переваг, зокрема, звільнення від необхідності пошуку покупців, зберігання, транспортування товару до місця продажу тощо. Цей спосіб збуту сільськогосподарської продукції втілюється, переважно у договір купівлі-продажу або поставки. О. М. Батигіна наголошує, що оптовий товарообіг сільськогосподарської продукції може опосередковувати договір оптової купівлі-продажу, називаючи його ознаки та пропонуючи визначення [28, с. 137-158]. Так, за договором оптової купівлі-продажу сільськогосподарської продукції продавець, який здійснює виробничу або торговельну діяльність, зобов'язується передати в обумовлені терміни оптову партію сільськогосподарської продукції, яка у нього є в наявності на момент укладання договору, у власність покупця для використання її з метою подальшого перепродажу або виробничого споживання, а покупець зобов'язується прийняти та оплатити її за встановленою сторонами ціною [28, с. 178]. Такий підхід не узгоджується із положенням ст. 264 ГК України, в якій встановлено загальне правило, за яким збут продукції виробничо-технічного призначення як власного виробництва, так і придбаних у інших суб'єктів господарювання, здійснюються суб'єктами господарювання шляхом поставки, а у випадках, передбачених ГК України, на основі договорів купівлі-продажу.

Загалом, дискусія щодо співвідношення договору купівлі-продажу та договору поставки має тривалий характер. Положення чинного законодавства не вирішують, а навпаки створюють додаткове підґрунтя для неї. Слушним є те, що норми ЦК України дозволяють відносити договір поставки до різновиду договору купівлі-продажу [594, с. 44]. Водночас, для сфери господарювання основним є договір поставки, хоча й у ГК України не зроблено остаточного його відмежування від договору купівлі-продажу. На це вказують положення ч. 6 ст. 265 ГК України, в якій закріплено, що до відносин поставки, не врегульованих цим Кодексом, застосовуються відповідні положення ЦК України про договір купівлі-продажу.

Особливості договору поставки знайшли висвітлення в юридичній літературі [515, с. 380]. Аналізуючи джерела, потрібно зазначити, що до особливих характеристик договору поставки належить спеціальний суб'єктний склад, спрямованість на опосередкування руху результатів господарської діяльності (товар, який поставляється використовується у господарській діяльності або з іншими, відмінними від особистого використання, цілями), комплексний і довготривалий характер договірних відносин, неспівпадіння моменту укладання та виконання договору. Частково ці ознаки втілені й у цивільному законодавстві, а саме у положеннях ст. 712 ЦК України, в якій закріплено підприємницький статус продавця (постачальника) та сферу використання придбаної продукції – підприємницька діяльність покупця або інші цілі, не пов'язані з особистим, сімейним, домашнім або іншим подібним використанням.

Водночас можна припускати, що популярність договору оптової купівлі-продажу є віддзеркаленням стану економічних зв'язків у межах аграрного ринку. Мається на увазі, що у сфері рослинництва сільськогосподарські товаровиробники, здебільшого не встановлюють довготривалі зв'язки з покупцями власної продукції, а воліють укладати договори купівлі-продажу, які опосередковують одиничні домовленості щодо реалізації продукції. Також потрібно звернути увагу, що договори, які укладаються на аграрній біржі, ОРСП, аукціонах, змістовно можна віднести саме до договорів купівлі-продажу. До прикладу, на товарній біржі можуть укладатися виключно біржові договори на умовах спот, тобто договори,

умови яких передбачають, що фактичне постачання біржового товару заплановано здійснюється в межах найбільшого з таких проміжків часу: 1) двох робочих днів або 2) проміжку часу, визначеного звичаєм ділового обороту, зафіксованим правилами товарної біржі (ст. 3 Закону України «Про товарні біржі»).

Натомість такі характеристики договору поставки як довготривалість і можливість передбачити постачання продукції партіями може мати користь у відносинах між сільськогосподарським товаровиробником продукції тваринництва і переробним підприємством, між продавцем сільськогосподарської продукції і суб'єктом роздрібною торгівлі, що дозволяє забезпечити безперебійне функціонування покупців продукції.

Окремої уваги заслуговує договір контрактації сільськогосподарської продукції, появу якого пов'язують із поставками бавовни, яка контракувалася із Середньої Азії і Закавказзя [46, с. 98]. У дорадянський період сформувався поняття законтракованих товарів, що означало товари або припаси, яких ще не було в наявності у продавця, але вони мали бути вироблені або закуплені в майбутньому та щодо яких вже був укладений договір купівлі-продажу. При цьому сам договір розглядали як запродаж, купівлю-продаж або поставку [42; 604, с. 49].

Наявні на сьогодні особливості договору контрактації сформувалися, переважно, у радянський період, за якого контрактація була чи не єдиним способом оформлення державних закупівель сільськогосподарської продукції. Дослідники висловлюють протилежні думки щодо розвитку договору контрактації у зазначений період. Так, деякі наголошують на тому, що на початку 20-х років минулого століття договір контрактації обумовив підйом і розвиток сільського господарства, сприяв зростанню продуктивності сільськогосподарського виробництва [97], проте інші акцентують увагу на істотному обмеженні волі виробників, оскільки система договорів контрактації була такою, що держава зобов'язувала виробників вирощувати і здавати у потрібній кількості продукцію без урахування інтересів селян [604, с. 51].

Положення щодо договору контрактації знайшли закріплення в Основах цивільного законодавства СРСР і союзних республік від 8 грудня 1961 р.

Передбачалося, цей договір використовувався для оформлення державної закупівлі у колгоспів, радгоспів й інших господарств. При укладанні договору контрактації потрібно було визначити найменування, кількість і якість продукції; строки, порядок постачання і місце її здавання; суми авансових платежів виробникам і порядок сплати; взаємну відповідальність сторін. Основами було передбачено затвердження типового договору контрактації [310, ст.ст. 51, 52].

На сучасному етапі договором контрактації також опосередковується державна закупівля сільськогосподарської продукції. Згідно із ст. 272 ГК України за цим договором виробник продукції зобов'язується передати заготівельному (закупівельному) або переробному підприємству чи організації вироблену ним продукцію у строки, кількості, асортименті, що передбачені договором, а контрактант зобов'язується сприяти виробникові у виробництві зазначеної продукції, прийняти і оплатити її. Аналізуючи положення ст. 272 ГК України можна вказати, що вони у значній мірі успадкували радянській підхід до врегулювання договору контрактації.

Поряд із ГК України, норми щодо цього договору також закріплені у ЦК України, в яких використання вказаної договірної конструкції не обмежується лише державними закупівлями (ст. 713 ЦК України).

До ознак договору контрактації належать сторони, предмет договору, обмежена сфера застосування, права й обов'язки сторін, а також особливості виконання договору [154, с. 53-57]. Так, сторонами зазначеного договору названі виробник сільськогосподарської продукції і заготівельне або переробне підприємство; предметом – виробництво (можливо з первинною переробкою) і передача сільськогосподарської рослинницької або тваринницької продукції [290]. Особливості виконання договору контрактації прямо впливають з положень ст. 273 ГК України і, зокрема, полягають в обов'язку контрактанта надавати допомогу в організації виробництва. Перераховані ознаки слугують обґрунтуванням відмежування договору контрактації від договорів купівлі-продажу і поставки.

Аналіз норм ГК і ЦК України може наштовхувати на думку, що договір контрактації, як форма опосередкування реалізації сільськогосподарської

продукції, більше відображає інтереси виробника цієї продукції, зокрема у частині виконання цього договору. Це знаходить прояв в: 1) умовах щодо погодження кількості продукції, яку контрактант приймає безпосередньо у виробника; 2) обов'язках контрактанта з надання допомоги в організації виробництва продукції та її транспортування на приймальні пункти і підприємства; 3) порядку приймання понад обсяги, передбачені договором, нестандартної продукції, яка швидко псується, придатної для використання у свіжому або переробленому вигляді, та стандартної продукції, яка швидко псується тощо.

Подібного висновку доходять деякі науковці. Зокрема, зазначається, що правове регулювання відносин контрактації має на меті підвищення рівня правового захисту виробника – продавця, оскільки специфіка сільськогосподарського виробництва робить цього суб'єкта економічно слабшою стороною договору порівняно з продавцем і тому положення договору мають бути спрямовані на зрівняння його економічних можливостей з можливостями покупця [577, с. 233]. Дійсно, можна зазначити, що вигоди виробника від укладання договору контрактації полягають у можливості заздалегідь (до початку виробничого процесу) знайти покупця на власну продукцію, раціонально організувати власне виробництво, здійснювати поточне планування діяльності, отримати допомогу у виробництві (наприклад, у вигляді авансових платежів та інших, передбачених договором, формах).

Підтримуючи викладене щодо переваг виробника за названим договором потрібно підкреслити, що певні переваги від обрання саме конструкції договору контрактації може отримати і контрактант. Вбачається, що такі переваги полягають у можливості замовлення продукції необхідної контрактанту якості, зазначивши у договорі номер національного стандарту або технічних умов, або встановивши гранично допустимі показники вмісту у продукції шкідливих речовин. Також контрактант може впливати на показники безпеки та якості, надаючи певну допомогу під час виробництва, зокрема, шляхом придбання певного насінневого матеріалу, засобів обробки ґрунту або рослин, ветеринарних препаратів тощо. Відповідно, доцільність такої договірної моделі можлива для отримання продукції

органічного сільського господарства, продукції з заздалегідь встановленими параметрами безпеки, якості тощо.

Як і договір поставки, договір контрактації може бути доцільним для переробних підприємств, оскільки в ньому сторони можуть погодити прийнятні порядок і умови доставки, строки здавання – приймання продукції тощо.

З урахуванням викладеного можна цілковито погодитися із А. О. Аксьоною, яка аналізуючи використання договору контрактації при реалізації молочної сировини, зробила висновок, що для переробних і заготівельних підприємств укладання названого договору дозволяє вирішити питання надійного забезпечення сировиною, впливати на її якість, планувати витрати, розширювати виробництво [13, с. 167]. Також дослідниця наголошує на тому, що реалізація сільськогосподарської продукції за договором контрактації, приводить до виникнення фактичних об'єднань виробничих і переробних підприємств і сприяє формуванню стійких економічних зв'язків між цими підприємствами і появі інтеграційних об'єднань [13, с. 168]. До цього варто додати, що реалізація сільськогосподарської продукції за договором контрактації спрощує її просування від виробника до споживача, здебільшого дозволяє уникати участі посередників і підстав для подорожчання продукції.

Якщо сконцентруватися на договорі контрактації, який укладається на підставі державного замовлення (як зазначено у ст. 272 ГК України), то можна підкреслити його значення для стимулювання сільськогосподарської діяльності певного напрямку, фінансової підтримки виробників цієї продукції, ціноутворення на певну продукцію. Оскільки держава зацікавлена в стабільності функціонування сільського господарства і з урахуванням вищевикладених міркувань щодо переваг цієї договірної форми можна пропонувати її більш активне використання у сфері публічних закупівель. Однак, потрібно визнати, що законодавча регламентація, власне, як і сама конструкція договору контрактації, не у повній мірі відповідає ринковим умовам господарювання. Зокрема, розірваність у часі (іноді значна) між укладанням і виконанням договору; цінові коливання у зазначений період; істотна залежність виробництва певних видів продукції від природно-кліматичних умов;

інші об'єктивні чинники зумовлюють високі економічні ризики контрактанта. Все це знижує привабливість договору контракції для суб'єктів аграрного ринку. Переробні, торговельні та інші підприємства, які придбають сільськогосподарську продукцію, воліють укласти договори поставки або купівлі-продажу вже виробленої продукції, виходячи з економічних умов і кон'юнктури ринку, які складаються в конкретний момент [348, с. 79].

Адаптація договору контракції до ринкових умов можлива шляхом удосконалення правового регулювання відносин з його укладання та виконання. Так, недостатність спеціального законодавчого регулювання відносин, що виникають з договору контракції, не пов'язаного з державним замовленням, можна компенсувати за рахунок зняття обмеження на застосування положень ст.ст. 272-274 ГК України тільки до відносин державних закупівель. Наразі обмежена дія згаданих статей підтверджена судовою практикою [397] і може бути подолана шляхом домовленості між сторонами щодо застосування відповідних положень ГК України до регулювання їх відносин за договором контракції. Положення цих статей ГК України щодо особливостей виконання договорів контракції і встановлення взаємної відповідальності сторін відображають специфіку саме цього договору і можуть бути застосованими до всіх договорів контракції.

Також за відсутності чіткості у визначенні закупівельного, заготівельного переробного підприємств відповідна конкретизація сторони договору – контрактанта у ГК і ЦК України може стояти на заваді використання цієї договірної форми іншими учасниками аграрного ринку. Тому можна запропонувати, щоб на стороні контрактанта виступав будь-який суб'єкт господарювання, який придбає продукцію для переробки, подальшого перепродажу або іншого використання. Втілення висловлених пропозицій потребує внесення відповідних змін до ст. 272 ГК України і ст. 713 ЦК України.

Популяризації договору контракції сільськогосподарської продукції сприятиме також затвердження Типового договору, який у першу чергу потрібний і корисний виробнику продукції як менш обізнаній у правових питаннях реалізації сільськогосподарської продукції стороні. Укладання договору контракції на

основі типового дозволить забезпечити відповідність умов договорів вимогам законодавства, прискорити погодження істотних умов і, відповідно, полегшити договірну роботу сільськогосподарських підприємств, а також сприятиме захисту прав й інтересів сторін договору. В перспективі Типові договори контрактації можуть бути затверджені за видами продукції, специфіка виробництва і реалізації яких вимагає відповідного правового закріплення [348, с. 80].

Наступним об'єктивно існуючим ризиком для сторін договору контрактації виступає коливання цін у період між укладанням і виконанням договору контрактації. Для зменшення можливих негативних наслідків доцільно передбачити право сторін за взаємною згодою переглядати ціну за одиницю продукції та загальну суму договору. Підставою для перегляду слід закріпити погоджений сторонами відсоток відхилення від ринкової ціни, що склалася на момент виконання договору. Зазначену пропозицію логічно внести до ч. 3 ст. 272 ГК України та до умов Типового договору.

Отже, можна зробити висновок, що реалізація сільськогосподарської продукції за договором контрактації має певні переваги, як-то: дозволяє з урахуванням специфіки сільськогосподарського виробництва узгодити інтереси сторін щодо предмету договору, строків і порядку виконання, фінансує сільськогосподарського товаровиробника і забезпечує контрактанта необхідною продукцією сільського господарства.

Для договорів на реалізацію сільськогосподарської продукції важливими є умови щодо порядку розрахунку за реалізовану продукцію та строків доставки продукції, здійснення приймання-передавання, інших умов поставки, оформлення порушень договірних зобов'язань такої продукції як предмета договору. На сьогодні при укладанні договорів на реалізацію сільськогосподарської продукції сторони повинні брати до уваги законодавче визначення умов поставки, як умов, визначених у договорах (контрактах), згідно з якими сторони мають право використовувати відомі міжнародні звичаї, рекомендації, правила міжнародних органів та організацій, якщо це не заборонено прямо або у виключній формі цим та іншими законами України. При цьому імперативно встановлено, що якщо товар

продається або придбається на Аграрній біржі, то базисом поставки такого товару для цілей визначення його ціни вважається франко-склад (п. 2.19 ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»). Загалом, важливо, щоб зміст договору на реалізацію сільськогосподарської продукції містив чіткі і однаково зрозумілі обома сторонами положення щодо цих питань.

Аграрний ринок являє собою широке поле для укладання договорів з реалізації сільськогосподарської продукції конкурентним способом, зокрема на біржах, ярмарках та аукціонах, про які йдеться мова у ст. 185 ГК України.

Аукціони організують та проводять за правилами визначеними законом та/або встановленими замовником аукціону. Такими правилами, зокрема, встановлюються строки укладання договору із переможцем аукціону, умови сплати продажної ціни, передання придбаного майна тощо. Важлива роль в організації та проведенні аукціону відводиться його організатору [324, с. 46].

Щодо біржових договорів, то за проведеною оцінкою біржового аграрного ринку дослідники роблять висновок про переважання на ньому спотових і форвардних угод, проте біржова торгівля товарними деривативами (ф'ючерсними та опціонними угодами) все ще залишається бажаною перспективою розвитку організованого аграрного ринку [531]. З аналізу Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року стимулювання розвитку аграрного біржового ринку вбачається у запровадженні фінансових та інших інструментів на ринку сільськогосподарської продукції (аграрні розписки, ф'ючерсні і форвардні контракти тощо). Варто зазначити, що наразі законодавство містить визначення деривативних контрактів, базовим активом яких може виступати сільськогосподарська продукція. Зокрема, ст. 33 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» закріплено:

форвард – це деривативний контракт, що укладається на організованому ринку або поза ним, за яким одна сторона зобов'язується у визначений момент у майбутньому передати базовий актив іншій стороні, яка зобов'язується купити цей актив за ціною та на умовах, визначених сторонами під час укладення договору;

ф'ючерс – це деривативний контракт, що укладається на організованому ринку, за яким одна сторона зобов'язується у визначений момент у майбутньому передати базовий актив іншій стороні, яка зобов'язується прийняти та оплатити цей актив за ціною та на умовах, визначених сторонами під час укладення контракту, відповідно до специфікації ф'ючерсу. Специфікація ф'ючерсу повинна містити, зокрема, інформацію про мінімальну кількість базового активу, який передається за контрактом, його якісні показники, мінімальний крок ціни у ході торгів, умови поставки, дату настання терміну виконання зобов'язання;

опціон – це деривативний контракт, що укладається на організованому ринку або поза ним, за яким одна сторона зобов'язується у разі пред'явлення вимоги іншою стороною у майбутньому продати базовий актив іншій стороні (опціон «кол») або купити базовий актив у іншої сторони (опціон «пут») за ціною та на інших умовах, визначених сторонами під час вчинення правочину, відповідно до специфікації такого опціону (для опціонів, укладених на організованому ринку). Опціон також може передбачати обов'язок однієї сторони сплатити іншій стороні певну суму коштів за набуто право вимоги за таким опціоном (премію опціону).

Фахівці-практики, коментуючи вищенаведені положення, ключовою відмінністю деривативу від спот-контракту називають те, що у першому випадку сторони домовляються про майбутню поставку, а за спот-контрактом передбачено негайну поставку. Між форвардом і ф'ючерсом різниця полягає у тому, що останній укладається тільки на організованому ринку, а тому є стандартизованим і має специфікацію (перелік основних положень, розроблених оператором організованого ринку та зареєстрованих регулятором – НКЦПФР) [503].

Наведені визначення корелюються з положеннями ч. 17².2 ст. 17² Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», якою передбачено такий вид державної підтримки як застосування державних форвардних закупівель зерна на організованому аграрному ринку України. З урахуванням сучасного стану законодавчого регулювання форвардні договори будуть доступні до укладання як на організованому ринку, так і за поза ним.

Аналіз положень законів України: «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про товарну біржу», Положення про організацію та проведення аукціонів живої худоби та птиці, іншого законодавства, яким регулюється продаж майна з аукціонів (прилюдних торгів), літератури [37; 402; 544], дозволяє конкретизувати особливості укладання договорів конкурентним способом: 1) наявність стандартизованих умов договорів, у тому числі щодо його істотних умов; 2) участь третьої сторони у відносинах щодо укладання договору (товарної біржі, організатора аукціону); 3) наявність встановлених правил укладання договорів (наприклад, порядок проведення аукціону, порядок проведення голосових/електронних торгів на Аграрній біржі тощо).

На підставі викладеного можна запропонувати класифікацію договорів, які опосередковують реалізацію сільськогосподарської продукції: 1) за визначенням істотних умов – на договори, які укладаються на основі вільного волевиявлення або за стандартизованими умовами; 2) за способом укладання – на договори, які укладаються на основі прямих взаємовідносин між продавцем та покупцем або за участі третьої сторони, або за участі третьої сторони та за встановленими правилами укладання (договори, які укладаються на біржі, ОРСП, аукціоні).

Висновки до розділу 2

Проведене дослідження структури аграрного ринку та правових форм аграрного ринку дозволило отримати такі основні результати.

1. Обґрунтовано, що структура аграрного ринку може розкриватися на основі розуміння цього ринку як правовідносин і, відповідно, представляти такий склад: а) суб'єкти аграрного ринку (суб'єкти господарювання, суб'єкти організаційно-господарських повноважень); б) об'єкт аграрного ринку, яким є сільськогосподарська продукція; в) зміст, який складають права та обов'язки щодо організації та здійснення реалізації сільськогосподарської продукції.

Здійснено поділ суб'єктів аграрного ринку залежно від функціонального призначення їх діяльності на групи: 1) основні суб'єкти – сільськогосподарські

товаровиробники (як первісні продавці), професійні торговці сільськогосподарською продукцією, покупці (суб'єкти господарювання, які придбають продукцію для потреб виробничої діяльності або інших господарських потреб); 2) суб'єкти із допоміжними функціями щодо забезпечення та сприяння реалізації сільськогосподарської продукції; 3) суб'єкти із спеціальними функціями, що пов'язані з державним регулюванням аграрного ринку – суб'єкти організаційно-господарських повноважень.

Обґрунтовано, що сільськогосподарська продукція як об'єкт аграрного ринку є результатом сільськогосподарської діяльності, виробленим для реалізації, що має вартісний характер та цінову визначеність, та що на правове регулювання її обігу впливають такі характеристики цієї продукції, як: призначення, походження, способи виробництва та наявність ознак екологічності, спосіб ціноутворення, власні характеристики певної продукції.

2. Аргументовано, що інфраструктура аграрного ринку забезпечує рух сільськогосподарської продукції від виробника до споживача і включає діяльність суб'єктів господарювання, які надають посередницькі послуги з реалізації цієї продукції, допоміжні послуги, та суб'єктів, які виконують функції та повноваження, необхідні для реалізації сільськогосподарської продукції. Додатково обґрунтовано пропозицію стосовно обов'язкової участі сільськогосподарських товаровиробників серед засновників суб'єктів інфраструктури та стимулювання розвитку сільськогосподарської кооперації.

Зроблено висновок, що правовий статус сільськогосподарського кооперативу за новим Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» дозволяє відносити цього суб'єкта до перспективних суб'єктів інфраструктури аграрного ринку. Констатовано, що агроторговий дім – це господарська організація, яка створюється у будь-якій організаційно-правовій формі (переважно як ТОВ), а використання у назві слів «агроторговий дім» вказує на певний вид діяльності у сфері оптової торгівлі, проте не передбачає особливостей правового статусу, спеціальних завдань, функцій, прав чи переваг цього суб'єкта.

3. Запропоновано визначати правову форму організації аграрного ринку як певну визначену нормами права модель організації і здійснення діяльності щодо реалізації сільськогосподарської продукції, якій властиві упорядкованість внутрішніх господарських зв'язків, спеціальні умови і правила обігу сільськогосподарської продукції.

Обґрунтовано, що правова форма організації аграрного ринку набуває втілення в аграрну біржу, оптовий ринок сільськогосподарської продукції, агропродовольчий ринок, аукціон (зокрема живої худоби), ярмарок сільськогосподарської продукції. Уточнено, що аграрні біржі, ОРСП, агропродовольчі ринки одночасно можуть розглядатися і як правова форма організації аграрного ринку, і як суб'єкт господарювання, який забезпечує функціонування аграрного ринку у відповідній правовій формі.

Проведено класифікацію правових форм організації аграрного ринку на види: 1) інституційні, які передбачають створення визначеного законом суб'єкта господарювання зі статусом юридичної особи з метою організації і здійснення управління певним аграрним ринком (аграрна біржа, оптовий ринок сільськогосподарської продукції, агропродовольчий ринок); 2) неінституційні, які передбачають організацію реалізації сільськогосподарської продукції конкурентним способом за певними правилами та умовами, і можуть мати постійний або тимчасовий характер (ярмарки, аукціони).

Доводиться, що кожен вид правової форми організації аграрного ринку потребує удосконалення законодавчого регулювання і системних засад стимулювання його розвитку, першим етапом на шляху до чого має стати закріплення відповідних положень у документі стратегічного характеру (Національній програмі розвитку аграрного ринку).

Конкретизовано ознаки організованого аграрного ринку: 1) спеціальне нормативно-правове закріплення та регулювання певних правових форм організованого аграрного ринку; 2) наявність визначених умов і правил обігу сільськогосподарської продукції, здійснення торгових операцій у визначених місці та часі; 3) наявність спеціального суб'єкта, який здійснює організацію та

управління певною формою ринку; 4) застосування державного регулювання у поєднанні з саморегулюванням, державним і громадським контролем. Уточнено визначення поняття організованого аграрного ринку як сукупності правовідносин пов'язаних із укладанням господарсько-правових договорів щодо реалізації сільськогосподарської продукції у визначених місці і часі, за встановленими умовами і правилами, у передбаченій правовій формі.

Запропоновано напрями удосконалення організації ОРСП, зокрема обов'язкову участь серед засновників держави та/або громади, а також сільськогосподарських товаровиробників; обрання організаційно-правової форми з урахуванням потенційного складу засновників та розуміння мети господарської діяльності конкретного ОРСП.

4. Доопрацьовано характеристику договорів, які опосередковують реалізацію сільськогосподарської продукції, а саме: це договори оплатної передачі майна у власність (договір оптової купівлі-продажу; поставки, контрактації) і класифікації їх на види: за визначенням істотних умов (договори, які укладаються на основі вільного волевиявлення або за стандартизованими умовами); за способом укладання (договори, які укладаються на основі прямих взаємовідносин між продавцем та покупцем або за участі третьої сторони, або за участі третьої сторони та за встановленими правилами укладання (договори, які укладаються на біржі, ОРСП, аукціоні). Додатково обґрунтовано, що договори, стороною яких виступає сільськогосподарський товаровиробник і які опосередковують реалізацію сільськогосподарської продукції, що відсутня в наявності на момент укладання договору і має бути вироблена у майбутньому, виконують функцію планування господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників.

Обґрунтовано переваги договору контрактації як правової форми реалізації сільськогосподарської продукції, а саме: надання можливості з урахуванням специфіки сільськогосподарського виробництва узгодити інтереси сторін щодо предмету договору, строків і порядку виконання, фінансування сільськогосподарського товаровиробника; забезпечення контрактанта сільськогосподарською продукцією з заздалегідь визначеними характеристиками.

Аргументовано, що адаптувати договір контрактації до ринкових умов можливо шляхом удосконалення правового регулювання відносин з його укладання та виконання: 1) скасування обмежень на застосування положень ст.ст. 272-274 ГК України тільки до відносин державних закупівель і обмежень щодо сторони – контрактанта; 2) затвердження Типового договору контрактації; 3) надання сторонам права змінювати ціну за одиницю продукції і загальну вартість договору контрактації.

РОЗДІЛ 3

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО РИНКУ

3.1 Модель господарсько-правового регулювання аграрного ринку

На сучасному етапі аграрний ринок, як і будь-який інший товарний ринок, виконує низку функцій щодо впорядкування товарообороту та встановлення зв'язків між сферами виробництва і споживання. На цьому ринку відбувається формування попиту на сільськогосподарську продукцію, дається оцінка ефективності господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників та визначаються орієнтири майбутнього розвитку сільського господарства країни. Водночас ринок відчуває втручання держави у його функціонування. В контексті ринкової економіки важливим є досягнення оптимального поєднання між дією ринкового механізму та державного регулювання відносин товарообміну, що втілюється у певній моделі господарсько-правового регулювання аграрного ринку.

Притаманність ринку саморегулюючої функції та її співвідношення з державним регулюванням визнано на законодавчому рівні, зокрема, у ст. 5 ГК України. Положення Кодексу свідчать, що за для формування правового господарського порядку держава бере на себе обов'язок забезпечити функціонування ринку, а також про те, що основну роль у виконанні цього обов'язку відіграють засоби господарсько-правового характеру.

У літературі ринок розглядається як одне з досягнень цивілізації, характерне для будь-якого товарного господарства, і вважається найбільш досконалим інструментом саморегуляції суспільного виробництва [542, с. 58-59]. Водночас багато вчених визнають доцільність державного втручання у функціонування аграрного ринку, проте не мають єдиної думки щодо обсягів, форм і способів такого втручання. При цьому економічний характер відносин, які мають місце у межах аграрного ринку, тісний зв'язок з іншими сферами аграрного сектора економіки, актуалізують питання про значення господарсько-правового

регулювання аграрного ринку та про розроблення теоретичних засад моделі такого регулювання. У зазначеній моделі мають знайти відображення господарсько-правові засоби регулювання аграрного ринку, які залежать від мети, завдань, принципів, напрямів регулювання цього ринку, та створюють належне підґрунтя для виконання аграрним ринком саморегулюючої функції.

Саморегулююча функція ринку зумовлена тим, що відносини виникають між суб'єктами з протилежними інтересами – продавцями і покупцями, і що перетворення таких відносин у правовідносини свідчить про погодження інтересів названих суб'єктів. На основі аналізу наукової літератури зміст саморегулюючої функції аграрного ринку можна представити у широкому та вузькому значеннях [190, с. 32; 279; 480]. У широкому значенні ця функція проявляється у координації та управлінні обсягами виробництва і збуту сільськогосподарської продукції, попитом і пропозицією, у гармонізації виробничо-господарських відносин сільськогосподарських товаровиробників і суб'єктів господарювання інших галузей економіки, у підтриманні постійних зв'язків між різними галузями виробництва, забезпеченні пропорційності в економіці, безперервності процесу відтворення і розподілу благ. Саморегулююча функція аграрного ринку здійснюється за допомогою конкуренції [147, с. 149; 553, с. 296], яка дозволяє встановити рівноважну ціну на товар, задовольнити інтереси і продавця, і покупця.

Виділення саморегулюючої функції ринку вплинуло на формування такого поняття, як ринковий механізм, тобто механізм взаємозв'язку та взаємодії основних інструментів ринку: попиту, пропозиції, конкуренції, які є визначальними у формуванні ціни на товар. Водночас, у літературі зазначається, що істотною особливістю ринкового механізму виступає те, що кожний його елемент тісно пов'язаний із ціною, яка діє на попит, пропозицію і конкуренцію [44, с. 86]. Як зазначає О. О. Мороз, взаємодія факторів попиту і пропозиції сприяє дії ринкового механізму в більшості галузей народного господарства [277, с. 20] і аграрний ринок не є виключенням. Дія ринкового механізму забезпечує оцінку користі товару, що впливає на отримання прибутку суб'єктами господарювання. У той же час названі інструменти ринкового механізму виступають найбільш

важливими показниками ринку, на основі яких суб'єкти ринку приймають поточні та/або стратегічні рішення щодо господарської діяльності.

На сьогодні є доведеним, що для реалізації ринкового механізму потрібна лише свобода виробників і споживачів. Чим повніша свобода, тим ефективніше функціонує механізм саморегулювання ринкової економіки [44, с. 86]. Ринкове саморегулювання знаходить прояв у впливі ринкового механізму, взаємодії попиту і пропозиції, цінової конкуренції на обсяги виробництва і продажу продукції [140, с. 127]. При цьому саморегулююча функція аграрного ринку діє як у межах прямих (виробництво – реалізація – споживання), так і зворотних господарських зв'язків. Також абсолютно справедливим є твердження, що ринковий механізм, дозволяючи суб'єктам ринку діяти вільно, проявляє примусовий характер, оскільки все ж змушує суб'єктів ринку діяти на користь іншої сторони відносин, узгоджувати власні інтереси з інтересами контрагента [155].

У вузькому значенні саморегулююча функція спрямована на упорядкування відносин між суб'єктами ринку. Суб'єкти господарювання та інші учасники відносин очікують від ринку певної координації, упорядкування їх діяльності, встановлення правил взаємодії щодо реалізації сільськогосподарської продукції, зокрема у межах організованого аграрного ринку.

На сучасному етапі саморегулююча функція аграрного ринку знаходиться у полі правового регулювання і забезпечується на законодавчому рівні. Загалом, у досягнутих до цього часу рівнях соціально-економічного розвитку та розвитку права широке коло суспільних відносин об'єктивно має бути піддано правовому врегулюванню. Тут варто погодитися із Д. В. Задихайлом, що право володіє надзвичайно потужним інструментальним потенціалом у регулюванні всього кола суспільних відносин, що є проявом правової політики. Науковець наполягає на невинуватості однопорядкового використання категорій «правова політика», «економічна політика», «соціальна політика» тощо та зазначає, що в інструментальному плані правова політика опосередковує значну частину всіх видів політики держави, що реалізуються у форматі правовідносин і правовідносини виступають їх об'єктом [160]. Слушність викладеної позиції

Д. В. Задихайла підтверджується положеннями ч. 4 ст. 9 ГК України, де встановлено, що правове закріплення економічної політики здійснюється, серед іншого, шляхом визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики у відповідних законодавчих актах. Також безсумнівним є те, що створення умов для реалізації саморегулюючої функції ринку охоплюється економічною політикою держави, зокрема такими її напрямками, як структурно-галузева, цінова, антимонопольно-конкурентна політика тощо.

Законодавчим підґрунтям саморегулюючої функції аграрного ринку є, зокрема, задекларовані у ГК України положення щодо конкуренції у сфері господарювання (ст. 25), свободи підприємницької діяльності (ст. 43), принципів здійснення такої діяльності (ст. 44); положення «статусних» та інших законів (наприклад, Закону України «Про фермерське господарство»), якими конкретизується й забезпечується свобода підприємницької діяльності та інші принципи; положення антимонопольного та конкурентного законодавства; положення Закону України «Про ціни та ціноутворення» щодо встановлення вільних цін; положення інших нормативно-правових актів щодо забезпечення дії ринкового механізму.

З урахуванням викладеного можна стверджувати, що саморегулююча функція аграрного ринку знаходить прояв у діяльності основних суб'єктів аграрного ринку, тобто продавців (сільськогосподарські товаровиробники, професійні продавці) та покупців, зокрема, щодо вільного встановлення цін на вироблену продукцію, вибору контрагентів, обрання способів реалізації та договірних форм опосередкування реалізації продукції, інших проявів свободи підприємницької діяльності.

На здійснення саморегулюючої функції аграрного ринку спрямована діяльність відповідних суб'єктів господарювання, до компетенції яких віднесено організацію правових форм аграрного ринку. До таких суб'єктів господарювання належать ОРСП, аграрні біржі, агропродовольчі ринки, інші суб'єкти ринкової інфраструктури, діяльність яких має важливе значення для створення умов щодо конкуренції, стимулювання попиту і пропозиції, встановлення вільних цін.

Зокрема, на досягнення цих завдань спрямовані норми оновленого Закону України «Про товарні біржі» щодо вимог до електронної торгової системи товарної біржі (ст. 8), Правил товарної біржі (ст. 9), зобов'язань товарної біржі (ст. 10), розкриття інформації товарної біржі (ст. 13) та інші. Положення Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» щодо напрямів діяльності та послуг ОРСП (ст.ст. 6, 7) також мають на меті виконання вищезазначених завдань. Підвищення ефективності та конкурентоспроможності виробників сільськогосподарської продукції прямо визначено однією з цілей сільськогосподарської кооперації (ст. 3 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»). Ці та інші положення законодавства щодо створення вищеперерахованими суб'єктами господарювання умов для конкуренції, стимулювання попиту і пропозиції, встановлення вільних цін частково розглядалися у попередньому розділі.

Саморегулююча функція аграрного ринку знаходить прояв й у тому, що перераховані суб'єкти шляхом прийняття передбачених законом локальних актів встановлюють правила реалізації сільськогосподарської продукції для конкретного ринку та/або правила взаємодії з сільськогосподарськими виробниками (наприклад, Правила роботи оптових ринків сільськогосподарської продукції; Правила внутрішньогосподарської діяльності сільськогосподарського кооперативу). Роль локальних актів у саморегулюванні господарської діяльності розкрито у роботах В. Г. Олюхи та інших авторів [302, с. 641-643; 500, с. 6, 13].

Наразі законодавчі тенденції змінюються в бік посилення саморегулюючої функції ринку. Наприклад, про необхідність посилення цієї функції аграрного ринку йшлося у Стратегії розвитку аграрного сектору на період до 2020 року [539]. У названому документі вказувалося на недостатню ефективність самоорганізації та саморегулювання ринку сільськогосподарської продукції, складність у виробленні сільськогосподарськими товаровиробниками консолідованої позиції щодо захисту своїх інтересів. З аналізу змісту Стратегії можна виокремити низку положень, які було спрямовано на подолання цієї проблеми. Так, делегування державою галузевим, фаховим та територіальним об'єднанням частини повноважень щодо регулювання аграрного ринку, в тому числі у частині здійснення контролю за

якістю та безпечністю вітчизняної сільськогосподарської продукції, було визнано одним з принципів розвитку аграрного сектору, яким потрібно було керуватися при формуванні і реалізації державної аграрної політики. Серед цільових орієнтирів реалізації Стратегії передбачалося створення та функціонування саморегульованих організацій у всіх галузях сільського господарства. Напрямами досягнення стратегічних цілей було визначено делегування частини повноважень з регулювання аграрного ринку саморегульованим об'єднанням сільськогосподарських товаровиробників та розширення їх участі у формуванні і реалізації державної аграрної політики; залучення цих об'єднань до регулювання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

Натомість у Концепції державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року питання посилення саморегулювання представлено у значно вужчому обсязі. Зокрема, в Концепції є положення загального характеру про стимулювання створення та функціонування об'єднань виробників сільськогосподарської продукції і делегування повноважень саморегульованим організаціям в агропромисловому комплексі [214].

З викладеного очевидно, що держава готова передати частину регулюючих повноважень об'єднанням суб'єктів аграрного ринку з метою посилення саморегулюючої функції ринку. Саме під таким кутом О. В. Кологойда подає дефініцію поняття «саморегулювання», тобто як вид діяльності об'єднань профільних учасників та/або саморегулюючих організацій, змістом якої є локальне нормативне регулювання відносин зі здійснення професійної діяльності на фондовому ринку [209, с. 8].

Підтримуючи тезу, що саморегульовані організації можуть ефективно здійснювати локальне регулювання певних відносин у межах аграрного ринку, слід визнати, що на сьогодні законодавче підґрунтя їх діяльності фрагментарне. Так, станом на 2017 рік в аграрному секторі функціонувало більше 90 різних господарських та громадських об'єднань [45, с. 8], які у своїй діяльності керуються положеннями ГК України щодо об'єднань підприємств, положеннями Закону України «Про громадські об'єднання» та деякими іншими. Так, положення про

об'єднання також закріплено у розділі VI Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» щодо сільськогосподарських кооперативних об'єднань, у Законі України «Про фермерські господарства» щодо права фермерських господарств на об'єднання (ст. 26) та щодо представницького органу фермерських господарств (ст. 33). Проте ці положення носять загальний характер і не вказують на ці об'єднання як на саморегулівні організації. Конкретні норми містяться у Законі України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції», у ст. 17 якого передбачена можливість створення асоціацій оптових ринків сільськогосподарської продукції, умови набуття асоціацією статусу саморегулівної організації та напрями її діяльності.

Такий стан законодавства отримав досить негативну оцінку серед наукової спільноти. Л. В. Молдован, результатом відсутності законодавчої бази для розвитку саморегулівних організацій, які впливали б на організацію національного аграрного ринку, називає монополізацію великими комерційними компаніями каналів просування продукції в агропродовольчих ланцюжках і нав'язування ними власних умов реалізації, які не враховують інтереси ані виробників сільськогосподарської продукції, ані її споживачів [276].

В Україні робилися кроки щодо удосконалення правового статусу саморегулівних організацій, наприклад, розроблено проєкт закону «Про основи саморегулювання в аграрному секторі економіки України», в якому пропонувалося закріпити поняття саморегулювання, саморегулівної організації (СРО), суб'єктів саморегулювання; визначити предмет, мету та способи саморегулювання, види саморегулівних організацій, критерії набуття цього статусу, функції, правосуб'єктність саморегулівних організацій, деякі інші питання їх функціонування [461]. Проте цей законопроект не отримав подальшого розвитку. Натомість восени 2020 року до Верховної Ради України було подано законопроект «Про саморегулювання господарської та професійної діяльності» [464]. За цим законопроектом саморегулювання господарської або професійної діяльності пропонується визначати як самостійне регулювання господарської або професійної

діяльності, що здійснюється суб'єктами такої діяльності через саморегулівні організації відповідно до вимог цього та інших законів.

Деякі фахівці-практики доволі позитивно ставляться до такої законодавчої ініціативи, наголошуючи на тому, що необхідність прийняття відповідного закону сформувався давно, оскільки саморегулювання є найбільш прогресивною моделлю регулювання більшості ринків, окрім стратегічно важливих [565]. Можна припускати, що прийняття подібного закону позитивно відобразиться й на розвитку саморегулюючої функції аграрного ринку. При цьому слід звернути увагу на те, що строк, до якого розроблялася Стратегія розвитку аграрного сектору, сплинув, проте більша частина положень щодо посилення саморегулювання в аграрному секторі не втратили своєї актуальності. Оскільки в Концепції державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки ці питання висвітлені поверхнево, доцільно завершити реалізацію положень Стратегії у частині розвитку саморегулювання аграрного ринку, зокрема шляхом включення нереалізованих й актуальних положень до стратегічного документа на наступний період. Одночасно потрібно конкретизувати статус саморегулівних організацій в аграрному секторі та на аграрному ринку в окремому законі щодо їх створення та діяльності.

Отже, те, що ринок здійснює функцію саморегулювання, є загальноприйнятим, проте ця функція вже не абсолютизується, оскільки її можливості не безмежні. У ході спостереження та аналізу стану різних ринків стало зрозуміло, що для подолання так званих «провалів» ринку потрібне втручання держави, а також, що деякі ринки потребують державного регулювання самі по собі, оскільки сам ринок не може забезпечити врахування інтересів суспільства.

На доцільності втручання держави у ринкові відносини неодноразово наголошував В. К. Мамутов та обґрунтовував це необхідністю виправляти проблемні ситуації за допомогою спеціальних інструментів правового регулювання [254, с. 9]. Питання втручання держави у роботу ринку досліджував й О. Х. Юлдашев, який серед випадків доцільності державного втручання називає: 1) неспроможності ринку; 2) сприяння ефективній роботі ринку; 3) задоволення суспільних інтересів [605, с. 54]. Прикладами втручання держави дослідник

називає адміністрування податків, захист чинних правових норм, попередження розповсюдження товарів подвійного призначення (товари, на які є попит, але користування ними не є бажаним) тощо [605, с. 70]. Також поширеною є думка, що державне регулювання зумовлене необхідністю забезпечення балансу між ефективною економікою і соціальною справедливістю [116, с. 10; 303, с. 112].

Поряд із викладеним втручання держави у функціонування аграрного ринку обумовлюється й об'єктивно існуючою специфікою самого аграрного ринку. Так, дотримання суто ринковими важелями бажаних пропорцій в обсягах виробництва та продажу сільськогосподарської продукції неможливо, оскільки на аграрному ринку конкуренція між продавцями відбувається в умовах нееластичності попиту на більшість видів сільськогосподарської продукції та диспаритету цін. Така ситуація негативно позначається на прибутках сільськогосподарських товаровиробників. Усвідомлюючи економічне і соціальне значення сільськогосподарського товаровиробника держава не може дозволити тільки ринку визначати прибутковість цих суб'єктів, а має збалансовувати інтереси виробників і споживачів як в умовах недовиробництва, так і в умовах перевиробництва сільськогосподарської продукції.

Крім того, пропорції асортименту сільськогосподарської продукції, що виробляється у нашій державі, можуть не відповідати завданню забезпечення продовольчої безпеки. Прикладом впливу аграрного ринку на сільське господарство виступає зміна співвідношення частки рослинництва і тваринництва у загальному обсязі виробництва (у 1990 році рослинництво і тваринництво співвідносилися приблизно 40% до 60%, у 2020 - 80% до 20%), а також розподіл посівних площ у рослинництві, де спостерігається стійка тенденція до збільшення вирощування високо маржинальних, зокрема технічних культур [261].

Ґрунтовну розробку та обґрунтування державного втручання у функціонування ринку зроблено у працях багатьох науковців. Серед них, зокрема, А. Д. Діброва, С. М. Кваша та С. О. Григор'єв, О. О. Мороз, Ю. О. Ульянченко та ін. [128; 186; 277; 552]. Так, О. О. Мороз доходить висновку, що ефективність дії ринкового механізму на аграрному ринку значно обмежена і є недостатньою для

забезпечення стабільного й поступального розвитку галузі. Визнаючи це у багатьох країнах, навіть з незначною часткою сільського господарства в економіці, здійснюють державне регулювання аграрного ринку, що слід розглядати як закономірне і необхідне явище [277, с. 22].

Узагальнюючи основні напрацювання науковців, потрібно зазначити, що економічні особливості аграрного ринку, зумовлені специфікою господарської діяльності з виробництва сільськогосподарської продукції, нерозвиненістю ринкової інфраструктури, низькою підприємницькою активністю самих товаровиробників при великій ролі аграрного ринку у забезпеченні продовольчої безпеки, сталого розвитку, збереженні навколишнього природного середовища, створенні соціальних благ тощо зумовлюють втручання держави у функціонування цього ринку. У деяких випадках таке втручання доповнює дію ринкового механізму, підсилює саморегулюючу функцію ринку, проте в інших може обмежувати її [129; 184], що авторка обґрунтовувала раніше [359, с. 134-137].

У науці висловлюються за те, що державний вплив на економічні відносини більш адекватно називати регулюванням, а не управлінням. Подібну точку зору поділяє І. М. Кравець, аргументуючи тим, що управління передбачає безпосередній управлінський вплив з прямим встановленням об'єктів і суб'єктів управління, що суперечить принципам ринкової економіки [220; с. 39]. Саме це поняття дослідниця визначає як встановлення уповноваженими законом суб'єктами умов здійснення господарської діяльності господарськими організаціями всіх форм власності та фізичними особами-підприємцями з метою гарантування свободи підприємництва, обмеження монополізму і захисту економічної конкуренції з одночасним здійсненням контролю за дотриманням встановлених правил, норм і застосування відповідальності за їх порушення [220, с. 40].

Поширеною є теза, що втручання держави у ринкові механізми властиве змішаній та соціально орієнтованій економіці. При цьому співвідношення саморегулюючої функції та державного втручання у ринок стало основою для виділення трьох основних моделей державного регулювання. Так, першою моделлю називають американську, для якої характерне мінімальне втручання

держави у ринкові механізми; другою є японська модель, що характеризується, навпаки, активним втручанням і посиленою роллю держави у регулюванні ринку; третьою виділяють так звану європейську модель, особливістю якої є органічне поєднання елементів американської та японської моделей [123, с. 67-68; 184]. О. О. Мороз вважає класичним прикладом успішного державного регулювання у сфері ринків сільськогосподарської продукції Спільну аграрну політику ЄС, зазначаючи, що успішний досвід САП ЄС покладено в основу регулювання аграрного ринку багатьох країнах світу, а тому він може бути корисним і для України [277, с. 22]. Погоджуючись із наведеним твердженням, зокрема й з огляду на євроінтеграційні прагнення нашої держави, в основу розроблення теоретичної моделі господарсько-правового регулювання аграрного ринку можуть бути взяті адаптовані до наших реалій підходи до мети, напрямів, форм і засобів державного регулювання аграрного ринку ЄС.

Отже, модель господарсько-правового регулювання аграрного ринку має бути заснована на оптимальному поєднанні саморегулювання та державного регулювання цього ринку. Аграрний ринок, здійснюючи функцію саморегулювання, тяжіє до встановлення ідеального, заснованого на конкуренції, балансу між попитом і пропозицією, то державне регулювання є цілеспрямованим, має мету, завдання, напрями регулювання, форми, методи, засоби, здійснюється на основі прогнозів та на виконання планів економічного і соціального розвитку, з урахуванням нерозривного взаємозв'язку аграрного ринку із сільським господарством і, відповідно, із розвитком соціальної сфери села [347, с. 297].

Ключову роль у побудові теоретичної моделі господарсько-правового регулювання аграрного ринку відіграє мета такого регулювання, тобто визначений кінцевий результат синергії саморегулювання і державного регулювання цього ринку. При формулюванні мети потрібно враховувати суб'єктний склад аграрного ринку, його значення для розвитку економіки України, а також економічну і правову складові відносин щодо реалізації сільськогосподарської продукції. Відповідно, мета господарсько-правового регулювання аграрного ринку повинна враховувати приватні та публічні інтереси, які мають досягатися у сфері реалізації

сільськогосподарської продукції. Спрямованість на задоволення приватних та публічних інтересів, зокрема при здійсненні державного регулювання, можна визнати безспірною позицією науковців [209, с. 15; 250, с. 10].

Приватні інтереси пов'язані з отриманням очікуваних економічних результатів від діяльності на аграрному ринку, тобто, здебільшого, з отриманням прибутку від здійснення господарської діяльності. Водночас, публічні інтереси представлені інтересами споживачів, суспільства, держави і пов'язані із забезпеченням продовольчої безпеки, підвищенням стандартів життя, сталого розвитку аграрного сектору економіки тощо.

Задоволення приватних та публічних інтересів можливе в умовах встановлення правового господарського порядку у сфері реалізації сільськогосподарської продукції. У свою чергу, правовий господарський порядок – це невід'ємний атрибут забезпечення сталого розвитку економіки України [563, с. 46-48]. Тому необхідним є створення належних економічних, організаційних, правових умов діяльності суб'єктів аграрного ринку, що сприятиме багатоманітності організаційно-правових форм сільськогосподарських товаровиробників та забезпеченню стійкої ефективності їх діяльності.

Отже, мета господарсько-правового регулювання аграрного ринку не є однорідною, охоплює дві складові: створення належних правових, організаційних, економічних, інформаційних умов для діяльності суб'єктів аграрного ринку та забезпечення взаємозв'язку приватних і публічних інтересів у сфері реалізації сільськогосподарської продукції.

Для побудови теоретичної моделі господарсько-правового регулювання аграрного ринку важливо з'ясувати напрями такого регулювання, які обумовлені його метою і переважно пов'язані із державним регулюванням аграрного ринку. Їхня конкретизація може бути здійснена з усвідомленням того, що аграрний ринок є об'єктом багатьох закріплених ст. 9 ГК України напрямів державної економічної політики, за якими приймалися численні закони та підзаконні нормативно-правові акти. Варто звернути увагу, що в цих актах аграрний ринок, як правило, не виокремлюється як самостійний об'єкт державного впливу. Зокрема, розвиток

аграрного ринку не виокремлено у стратегічних цілях державної аграрної політики, які розроблюються в Україні. На це вказує аналіз Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», в якому було закріплено відповідні цілі.

Заслуговує на увагу позиція С. В. Майстро, який зазначає, що державне регулювання аграрного ринку за кордоном представляє собою складний механізм, що включає інструменти впливу на прибуток фермерів, структуру сільськогосподарського виробництва, аграрний і продовольчий ринок, соціальну структуру села, міжгалузеві й міжгосподарські відносини з метою створення стабільних економічних, правових, соціальних і екологічних умов для розвитку аграрного сектора, задоволення потреб населення в продуктах харчування за соціально доступними цінами, розвиток сільських територій [251]. Визнаючи, що проблеми аграрного ринку потребують комплексного вирішення і що досягнення ефективності сільського господарства та покращення соціальної сфери села буде мати позитивний ефект й для розвитку цього ринку, можна наполягати на тому, що на сучасному етапі аграрний ринок повинен виступати самостійною частиною державного регулювання аграрного сектора економіки.

На основі аналізу нормативно-правових актів, у тому числі згадуваних у роботі актів стратегічного і програмного характеру, наукової літератури та беручи до уваги інформацію про стан аграрного ринку можна пропонувати виділити такі напрями господарсько-правового регулювання аграрного ринку, як: створення умов для більш активного залучення до участі в аграрному ринку суб'єктів середнього та малого (у тому числі мікро) підприємництва; стимулювання попиту на вітчизняну сільськогосподарську продукцію; подальший розвиток інфраструктури аграрного ринку, діяльність суб'єктів якої враховує інтереси сільськогосподарських товаровиробників; дотримання вимог безпечності сільськогосподарської продукції, еквівалентних відповідним вимогам ЄС.

У межах виділених напрямів та через призму мети господарсько-правового регулювання аграрного ринку можуть бути сформульовані поточні завдання такого регулювання. Зокрема, за такими напрямами, як створення умов для більш

активного залучення до аграрного ринку суб'єктів малого і середнього підприємництва та розвитку ринкової інфраструктури можна виділити наступні завдання: подальший розвиток інфраструктури локального рівня аграрного ринку та завершення створення на локальному рівні правових форм організації аграрного ринку, стимулювання кооперації та інших форм об'єднань сільськогосподарських товаровиробників; запровадження інформаційно-консультаційного супроводу виробників сільськогосподарської продукції тощо [331, с. 81].

Завданням можна назвати формування агропродовольчих ланцюгів створення доданої вартості. Їх визначення міститься у проєкті закону «Про основні засади державної аграрної політики та політики сільського розвитку» як система взаємозв'язків між сільськогосподарськими виробниками, переробниками, продавцями, перевізниками та іншими суб'єктами, залученими у процес сільськогосподарського виробництва, які співпрацюють між собою для створення доданої вартості сільськогосподарської та харчової продукції [463]. Можливо варто підтримати Х. А. Григор'єву, що визначення цього поняття не потребує закріплення у законі [115, с. 67], проте формування зазначених ланцюгів має бути завданням у моделі господарсько-правового регулювання аграрного ринку.

У межах напряму дотримання вимог безпечності сільськогосподарської продукції на сучасному етапі основним завданням стоїть завершення адаптації українського законодавства до законодавства ЄС з питань санітарних та фітосанітарних заходів, використання кормів, ветеринарних препаратів, зберігання, переробки, маркування продукції, виробництва і реалізації продукції певних видів тощо.

Теоретична модель господарсько-правового регулювання аграрного ринку має базуватися на певних принципах, основним з яких потрібно визначити принцип аграрного протекціонізму. Аргументом цьому слугує глобалізація аграрних ринків, вступ України до СОТ, підписання Угоди про асоціацію з ЄС, наслідками чого стало відкриття внутрішнього ринку України, посилення конкуренції на внутрішньому і зовнішніх ринках.

У найбільш широкому розумінні принцип аграрного протекціонізму означає відстоювання інтересів національних товаровиробників на внутрішньому та зовнішньому ринках задля забезпечення продовольчої безпеки, збереження та розвитку вітчизняного сільського господарства. Реалізація цього принципу на зовнішніх ринках знаходить прояв, наприклад, у захисті економічних інтересів України як учасника європейського аграрного ринку [337]. На деякі прорахунки протекціоністської політики нашої держави слушно вказав В. А. Устименко [562, с. 17-18]. Проте, у межах цього дослідження варто зупинитися на реалізації цього принципу на внутрішньому аграрному ринку.

Деякі дослідники, автори підручників з аграрного права відносять цей принцип до принципів аграрного права і розкривають так, що основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах державного регулювання аграрного сектора мають спрямовуватися на стимулювання (підтримку) виробництва сільськогосподарської продукції, розвиток аграрного ринку, забезпечення продовольчої безпеки населення [7, с. 47].

Науковці, зокрема, М. М. Чабаненко принцип аграрного протекціонізму називає елементом принципу пріоритетності розвитку сільського господарства і як такий, що являє собою певну систему пільг та привілеїв, що надаються вітчизняним сільськогосподарським товаровиробникам з боку держави [582, с. 106]. В. Ю. Уркевич під аграрним протекціонізмом розуміє захист національних аграрних товаровиробників від імпортих, змістом якого є встановлення преференцій для виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції на вітчизняному ринку [560, с. 123]. Х. А. Григор'єва цей принцип пропонує визначати як рису державної аграрної політики, відповідно до якої забезпечується стан реальної захищеності інтересів суб'єктів аграрного господарювання, населення, майбутніх поколінь, що досягається за допомоги системи державної підтримки сільського господарства, яка щодо реалізації сільськогосподарської продукції охоплює цінове регулювання, компенсаційні заходи, стимулювання попиту і налагодження збутової інфраструктури [112, с. 8, 19].

Оцінюючи наведене, аграрний протекціонізм варто розглядати саме як принцип державного регулювання аграрного сектору економіки, що має найбільше значення для регулювання аграрного ринку як здійснення державою заходів нетарифного регулювання з метою захисту інтересів національного товаровиробника.

Цей принцип знайшов закріплення у законодавстві, зокрема у законах України: «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві», «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період до 2001-2004 рр.», «Про ціни і ціноутворення», «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції», «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» та ін.

Після вступу України до СОТ та пізніше після підписання Угоди про Асоціацію з ЄС зміст принципу аграрного протекціонізму, засоби підтримуючого та стимулюючого характеру піддалися перегляду та істотному скороченню, проте це не означає, що цей принцип втратив своє значення. У цьому аспекті слушною є думка С. В. Майстро, який зазначив, що успіхи аграрних підприємств розвинених країн досягаються за рахунок обмеження дії ринкових механізмів саморегулювання та завдяки використанню зовнішніх важелів впливу на внутрішній та глобальний аграрний ринок. Науковець переконливо обґрунтував, що механізм державного регулювання аграрного ринку в розвинених країнах спрямований на посилення регуляторної ролі держави та протекціонізму [250, с. 19].

Реалізація принципу аграрного протекціонізму полягає у задіянні засобів державного регулювання та державної підтримки, передбачених у господарському, аграрному та іншому законодавстві, у кінцевому рахунку фокусується на розвитку аграрного ринку і найбільше позначається на положенні сільськогосподарських виробників на цьому ринку. Можна стверджувати, що стан внутрішнього аграрного ринку, положення і захищеність вітчизняного аграрного товаровиробника на внутрішньому й зовнішньому аграрному ринках є віддзеркаленням та мірилом ефективності реалізації принципу аграрного протекціонізму [358, с. 275].

Наступним аспектом теоретичної моделі господарсько-правового регулювання аграрного ринку є форми, методи і засоби такого регулювання. Якщо саморегулююча функція аграрного ринку здійснюється через такі засоби, як попит, пропозиція, ціна, конкуренція, то державне регулювання має власні, передбачені законом форми, методи та засоби впливу на суб'єктів аграрного ринку.

Як зазначає О. О. Мороз, на різних етапах розвитку країн з ринковою економікою, залежно від стану їх економіки застосовувались різні теорії та методологічні підходи до вирішення питань регулювання ринку. Обрання форм, методів і засобів державного регулювання залежить від стану економічного розвитку країни, визнаних форм власності, ідеології та побудованих на її основі взаємовідносин між суб'єктами різних сфер діяльності. Якщо розвиток ринку не набуває критичних форм, державне регулювання, переважно, ґрунтується на застосуванні економічних методів, проте в критичні моменти регулююча роль держави посилюється через адміністративні методи, підкріплені законодавчими актами [277, с. 19].

Щодо методів державного регулювання, наприклад, Г. І. Гайдуцький за формами впливу виділяє прямі і непрямі методи, за засобами впливу – правові, адміністративні, економічні та пропагандистські методи [87, с. 67]. Поділ методів державного регулювання на економічні та адміністративні став традиційним. При цьому всі методи можна визнати правовими, оскільки методи державного регулювання, підстави та порядок їх застосування закріплюються у законодавчих актах. В цьому аспекті методи державного регулювання тісно пов'язані із формами такого регулювання.

Для юридичної науки питання форм державного регулювання господарської діяльності є дискусійним, за ним не сформовано єдиної точки зору. В аграрному праві формами державного регулювання сільського господарства називають нормотворчу, правозастосовну, організаційну та правоохоронну [7, с. 10-11].

Науковці-господарники дещо по-іншому ставляться до цього питання. Так, В. С. Щербина звертає увагу, в окремих законах спостерігається невиправдане застосування терміну «форми» замість терміну «засоби», внаслідок чого

відбувається неузгодженість положень низки поточних законів з положеннями ст. 12 ГК України. Науковець зазначає, що подібне ототожнення цих термінів має місце й у деяких наукових працях [600, с. 12]. І. М. Кравець формами здійснення організації господарської діяльності називає управління господарською діяльністю суб'єктів господарювання державного сектору економіки та регулювання господарської діяльності суб'єктів господарювання всіх форм власності [220, с. 75]. В. В. Поєдинок критикує законодавчо встановлені форми державного регулювання інвестиційної діяльності і пропонує до таких форм відносити встановлення умов здійснення інвестиційної діяльності; нагляд/контроль у цій сфері; гарантування прав та законних інтересів суб'єктів цієї діяльності [380, с. 141]. Контроль як форму державного регулювання господарських відносин розглядає О. В. Кологойда [208]. З такою позицією варто погодитися.

Питання форм державного регулювання господарської діяльності має вирішуватися з урахуванням розуміння самого поняття форми, як зовнішнього виразу певного явища. Саме в такому аспекті В. І. Полюхович запропонував авторське визначення господарсько-правових форм державного регулювання як зумовлені здійсненням державними органами організаційно-господарських повноважень безпосередні зовнішні прояви регулятивного впливу держави у вигляді конкретних дій, рішень, актів, заходів тощо, кожен з яких містить владне розпорядження організаційно-господарського характеру, що врегульовує господарські відносини у відповідній галузі та є виразом реалізації певного засобу державного регулювання виду господарської діяльності [392, с. 139]. Наведе визначення можна визнати таким, що найбільш повно відображає сутність форми державного регулювання, дозволяє відмежувати це поняття від методів і засобів державного регулювання та одночасно демонструє органічний зв'язок між ними.

Засоби державного регулювання аграрного ринку, так само як методи і форми, визначаються метою, напрямками і завданнями такого регулювання. Такі засоби мають саме господарсько-правовий характер, що обумовлено низкою чинників. Зокрема, їх застосуванням на аграрному ринку, спрямованістю на підтримання правового господарського порядку у сфері реалізації

сільськогосподарської продукції та на забезпечення і взаємозв'язок приватних інтересів суб'єктів цього ринку та публічних інтересів, які опосередковують інтереси держави, суспільства, споживачів і пов'язані із забезпеченням продовольчої безпеки, підвищенням стандартів життя, сталого розвитку агропромислового комплексу і сільських територій. Конкретний перелік таких засобів спрямовано на виконання державної економічної політики. Ці засоби реалізуються уповноваженими державними органами при здійсненні ними організаційно-господарських повноважень.

Засоби державного регулювання аграрного ринку базуються на засобах державного регулювання господарської діяльності, які закріплено у ст. 12 ГК України. Відповідно до поточних соціально-економічних потреб держава в особі своїх органів використовує низку організаційно-правових засобів, які спрямовані на оптимізацію господарської діяльності, встановлення нових або зміну існуючих правил ведення господарювання, які є обов'язковими для виконання учасниками господарських відносин. Перелік засобів державного регулювання, закріплений у ст. 12 Кодексу, запропоновано класифікувати на економічні та адміністративні засоби, а також на засоби тарифного і нетарифного регулювання [570, с. 48].

Аналізуючи положення ст. 12 ГК України, В. С. Щербина дійшов логічного висновку, що в ній названі основні засоби державного регулювання господарської діяльності, що означає, що законодавець передбачає можливість використання інших, «неосновних», «другорядних» засобів регулюючого впливу [600, с. 13]. Справедливість такого висновку підтверджується й положеннями ч. 3 ст. 12 ГК України, згідно з якою умови, обсяги, сфери та порядок застосування окремих видів засобів державного регулювання господарської діяльності визначаються цим Кодексом, іншими законодавчими актами, а також програмами економічного і соціального розвитку. На сьогоднішній день у законодавстві вже закріплено низку засобів державного регулювання аграрного ринку. Вони можуть залежати від конкретного ринку, бути пов'язаними із видачою й анулюванням (зупиненням дії) певних дозвільних документів (експлуатаційних дозволів, карантинних сертифікатів тощо). Окремі дослідники такі дії уповноважених органів тлумачать

як індивідуальний правовий засіб – діяння/ технологію, що виконує функцію засобу (прямого методу) державного регулювання господарської діяльності [23, с. 4], що варто підтримати.

Як зазначає В. С. Щербина, вирішення проблеми вибору засобів державного регулювання господарської діяльності, встановлення оптимального співвідношення між ними при здійсненні державного регулювання у різних сферах сприятиме побудові оптимальної моделі ринкової економіки в Україні, як соціальній державі, відмові від «ручного управління», забезпеченню балансу приватних і публічних інтересів у цій сфері суспільного життя [600, с. 11]. Поділяючи наведену думку, можна припускати, що набір конкретних засобів державного регулювання аграрного ринку може змінюватися. Засоби державного регулювання аграрного ринку обов'язково мають враховувати специфіку цього ринку, зокрема його суб'єктний склад, низьку еластичність попиту, бути здатними реагувати на зміну кон'юнктури ринку, а також визначатися з урахуванням прийняттого зарубіжного досвіду і міжнародних зобов'язань України.

Господарсько-правові засоби регулювання аграрного ринку будуть розглянуті далі.

3.2 Технічне регулювання у сфері реалізації сільськогосподарської продукції

Виконання державою обов'язку, передбаченого ст. 42 Конституції України щодо контролю за якістю і безпечністю продукції, потребує встановлення вимог до безпечності сільськогосподарської продукції при її виробництві, пакуванні, транспортуванні, зберіганні, реалізації. Відповідно, вихід виробленої сільськогосподарської продукції на аграрний ринок безпосередньо залежить від її відповідності таким вимогам.

Згідно з положеннями ГК України встановлення вимог до безпечності й запровадження способів забезпечення їх виконання потрібно відносити до технічного регулювання. Проте сільськогосподарська продукція не підпадає під

дію законів України «Про стандартизацію» та «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» [199, с. 6; 451; 454]. Безпосереднє законодавство щодо безпеки сільськогосподарської продукції та підтвердження її відповідності є доволі розгалуженим, проходить процес адаптації його положень до права ЄС у цій сфері, що зумовлює трансформацію технічного регулювання і, відповідно, потребує конкретизації його змісту на сучасному етапі.

У науці можна відмітити праці багатьох дослідників, зокрема таких як: С. І. Бугера, Т. В. Курман, І. М. Куліш, А. О. Мартинюк, Т. К. Оверковська та ін. Проте їх наукові розробки фокусуються на проблематиці безпеки та якості сільськогосподарської продукції, аналізі європейської моделі забезпечення безпеки харчових продуктів, конкретизації зобов'язань України щодо гармонізації законодавства у цій сфері тощо. Відповідно, у межах цього дослідження варто приділити увагу розкриттю сутності технічного регулювання саме як господарсько-правового засобу регулювання аграрного ринку.

Технічне регулювання згідно з ч. 2 ст. 12 ГК України належить до основних засобів регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання. За запропонованою у науці класифікацією технічне регулювання може бути віднесене до засобів нетарифного регулювання [570, с. 13]. Головними завданнями технічного регулювання визначають: допуск на ринок продукції, яка є безпечною для споживачів і навколишнього середовища; запровадження економічної політики, що стимулює інновації, підвищує конкуренцію, скорочує виробничі витрати; усунення технічних бар'єрів для розвитку міжнародної торгівлі [406, с. 8].

Система технічного регулювання охоплює стандартизацію, метрологію, оцінювання відповідності, акредитацію та ринковий нагляд [406, с. 8].

Технічне регулювання має офіційне визначення. Згідно із ст. 1 ст. 1 Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» технічне регулювання – це правове регулювання відносин у сфері визначення та виконання обов'язкових вимог до характеристик продукції або пов'язаних з ними процесів та методів виробництва, а також перевірки їх додержання шляхом оцінки відповідності та/або державного ринкового нагляду і контролю нехарчової продукції чи інших видів

державного нагляду (контролю). Проте положення цього Закону не поширюються на санітарні та фітосанітарні заходи, сертифікацію насіння і садивного матеріалу, органічного виробництва та обігу органічної продукції (ч. 3, 4 ст. 2 цього Закону).

Беручи до уваги вищенаведене визначення та спираючись на те, що основною характеристикою сільськогосподарської продукції, яка є передумовою її входження на ринок, є безпечність такої продукції, правове регулювання відносин у сфері реалізації сільськогосподарської продукції із встановлення вимог до безпечності сільськогосподарської продукції та перевірки їх дотримання можна розглядати технічним регулюванням у названій сфері. Таке регулювання у сфері реалізації сільськогосподарської продукції є однією з передумов підвищення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на внутрішньому та зовнішніх ринках, а також передумовою виготовлення безпечних та якісних товарів, для яких сільськогосподарська продукція виступає сировиною.

Оскільки технічне регулювання належить до правового регулювання, то у сфері реалізації сільськогосподарської продукції воно базується на законодавстві про харчові продукти. Згідно з Законом № 2042-VIII законодавство про харчові продукти – це закони та інші нормативно-правові акти, якими встановлюються вимоги до харчових продуктів на будь-яких стадіях їх виробництва та обігу (п. 17 ст. 1 Закону). Наведене визначення відповідає визначенню поняття «харчове право», закріпленому у актах ЄС. Згідно ст. 3 Регламенту Європейського парламенту і Ради (ЄС) «Про встановлення загальних принципів і вимог харчового права, створення Європейського органу з безпечності харчових продуктів та встановлення процедур у питаннях, пов'язаних із безпечністю харчових продуктів» від 28 січня 2002 р. № 178/2002 (далі – Регламент № 178/2002) «харчове право» означає закони, підзаконні нормативно-правові акти та адміністративні положення, що регулюють харчові продукти загалом і безпечність харчових продуктів зокрема, як на рівні Співтовариства, так і на національному рівні; воно охоплює будь-які етапи виробництва, переробки і розповсюдження харчових продуктів, а також кормів, що виготовлені для продуктивних тварин або згодовані цим тваринам [415].

Прийняття вищезазначеного Регламенту можна розглядати кроком на подолання перепон у міжнародній торгівлі, які виникали у зв'язку із тим, що країни подекуди мали абсолютно різні підходи до забезпечення безпечності продуктів харчування, шляхом розробки на рівні ЄС більш уніфікованих правил до забезпечення безпечності сільськогосподарської продукції. На Глобальному форумі ФАО/ВООЗ з питань регулювання безпечності харчових продуктів (Марракеш, Марокко, 28-30 січня 2002 р.), де було презентовано цей Регламент, зазначалося, що ним встановлюються принципи, визначення та вимоги, на яких буде засноване все майбутнє законодавство Європи щодо харчових продуктів, та закріплюється визначення поняття харчових продуктів, чим зменшуються розбіжності, які існують між деякими державами ЄС [375].

Підписання Україною Угоди про Асоціацію з ЄС вимагає від нашої держави ретельного аналізу положень цього Регламенту, іншого «харчового права» з метою адаптації в цій сфері законодавства України до права ЄС відповідно до Загальнодержавної програми адаптації та подальших взятих зобов'язань.

Повертаючись до офіційного визначення технічного регулювання можна стверджувати, що першим етапом здійснення цього засобу державного регулювання є встановлення вимог до безпечності сільськогосподарської продукції. Проте успішність цього етапу залежить від визначеності термінології, зокрема термінів «безпечність» та «якість» сільськогосподарської продукції.

Наразі слід констатувати відсутність у законодавстві визначення поняття безпечності сільськогосподарської продукції. Його можна формулювати на основі поняття безпечного харчового продукту як харчового продукту, який не справляє шкідливого впливу на здоров'я людини та є придатним для споживання (п. 7 ст. 1 Закону № 771/97-ВР). Таке твердження ґрунтується на тому, що у чинній редакції Закону № 771/97-В закріплено визначення продуктів рослинного походження та харчового продукту тваринного походження (пункти 73, 95 ст. 1 цього Закону), в яких втілено європейський підхід до визначення харчового продукту. Цим визначенням охоплюється сільськогосподарська продукція, за виключенням

кормів, рослин до збору врожаю та тварин, які не призначені для споживання людиною живими.

Безпечний продукт у найбільш загальному розумінні – це продукт, який за нормальних або обґрунтовано очікуваних умов використання з урахуванням терміну придатності не має створювати хоча б найменшого ризику для життя і здоров'я споживача [405, с. 41]. У науковій літературі робляться спроби визначати правові ознаки безпечності харчових продуктів [299, с. 113]. Протилежним за значенням є небезпечний харчовий продукт, визначення якого є ідентичними у Регламенті № 178/2002 та Законі № 771/97-ВР.

Поняття якості сільськогосподарської продукції, як і поняття якості харчового продукту, відсутні у чинному законодавстві, закріплено лише поняття окремих показників якості харчового продукту, яке визначається як показники та/або властивості харчового продукту, що застосовуються для виконання одного або кількох завдань, зокрема для інформування споживачів про властивості харчового продукту, в тому числі шляхом його маркування тощо (п. 54 ст. 1 Закону № 771/97-ВР). Проте це поняття ретельно розроблене у науці права. Наприклад, М. С. Кожух аналізував поняття якості харчових продуктів у законодавстві деяких країн СНД [206]. В. М. Єрмоленко, досліджуючи правові аспекти якості та безпечності сільськогосподарської продукції, вивів загальні риси співвідношення між цими поняттями [151, с. 336]. Цитованим є визначення цього поняття, запропоноване С. І. Бугерою: «якість сільськогосподарської продукції – це врегульована нормами аграрного права та інших галузей права сукупність корисних властивостей і характеристик цієї продукції, які здатні задовольняти потреби споживача» [67, с. 6].

Тривалий час поняття якості було більш ємним і включало у себе поняття безпечності, проте з розвитком суспільних відносин, зокрема й після прийняття Регламенту № 178/2002, поняття безпечності вийшло на перший план. Можна дійти висновку, що на сучасному етапі параметри безпечності мають переважне значення перед показниками якості харчових продуктів, тому що дозволяють мінімізувати або усувати негативний вплив на здоров'я людини, в той час, як показники якості

орієнтовані, здебільшого, на задоволення смакових та інших потреб споживача. Еволюція розуміння понять безпеки та якості відобразилася на законодавстві. Зокрема, у першій редакції (1997 р.) Закон № 771/97-ВР мав назву «Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини», але у 2014 році його назву змінено на Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпеки та якості харчових продуктів».

Безпечність харчового продукту визначається за відповідними параметрами, тобто науково обґрунтованими та затвердженими центральним органом виконавчої влади, що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я, параметрами, включаючи максимальні межі залишків, максимальні рівні, допустимі добові дози, рівні включень, недотримання яких у харчових продуктах може призвести до шкідливого впливу на здоров'я людини (п. 58 ст. 1 Закону № 771/97-ВР). На сучасному етапі при розробці та закріпленні параметрів безпеки сільськогосподарської продукції мають враховуватися умови її виробництва (як-то: використання хімікатів, ветеринарних препаратів, антибіотиків, генетично модифікованих організмів), набутий досвід і науково обґрунтовані рекомендації щодо впливу цих речовин на здоров'я людини.

Введення технічних стандартів безпеки продукції стало основою законодавства ЄС щодо внутрішнього ринку від моменту формування законодавства ЄС щодо безпеки продукції [476]. На основі аналізу практики ЄС було узагальнено, що встановлення параметрів і правил безпеки охоплюють такі ризиковані зони: 1) правила гігієни харчових продуктів; гігієнічні вимоги до харчових продуктів тваринного походження; 2) показники присутності залишкових речовин, пестицидів, ветеринарних препаратів у виробленій сільськогосподарській продукції; 3) вимоги і правила використання генетично модифікованих організмів при виробництві сільськогосподарської продукції, продуктів харчування і кормів; 4) вимоги до маркування харчових продуктів; 5) спеціальні контрольні механізми для забезпечення виконання встановлених вимог [18, с. 17].

Ці параметри і правила містяться у відповідних Регламентах ЄС. Зі звітів про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за 2015-2019 роки випливає,

що на початок 2020 року у сфері санітарних та фітосанітарних заходів наближено 51 % актів ЄС, зокрема Регламент № 852/2004 від 29 квітня 2004 р. щодо гігієни харчових продуктів; Регламент № 853/2004 від 29 квітня 2004 р., яким встановлюються спеціальні гігієнічні правила для харчових продуктів тваринного походження та деякі ін. [165]. Виконання вимог щодо санітарних та фітосанітарних заходів є важливим для України як для члена СОТ. Зокрема, Україна підписала Угоду про застосування санітарних та фітосанітарних заходів 15 квітня 1994 року. Наразі перед Україною стоїть важливе завдання, оскільки до кінця 2021 р. необхідно адаптувати в національне законодавство понад 250 актів ЄС за напрямками державного контролю у сфері санітарних та фітосанітарних заходів, безпеки харчових продуктів, кормів, здоров'я та благополуччя тварин, здоров'я рослин тощо. Для виконання цього зобов'язання Урядом було прийнято відповідне розпорядження, яким визначено перелік актів ЄС та строки їх адаптації [453]. Вчасне завершення цієї роботи стане черговим кроком у зближенні українського та європейського аграрного ринку.

В Україні у здійсненні технічного регулювання у сфері реалізації сільськогосподарської продукції ключову роль відіграють технічні регламенти. Ними визнаються нормативно-правові акти, затверджені рішенням Верховної Ради України, КМУ, спільними або окремими рішеннями європейських законодавчих органів – Європейської Комісії, Європейської Ради, Європейського Парламенту, у яких визначено характеристики продукції або пов'язані з нею процеси чи способи виробництва, а також вимоги до послуг, включаючи відповідні положення, дотримання яких є обов'язковим. При цьому, якщо відсутній технічний регламент щодо певного об'єкта регулювання, затверджений рішенням Верховної Ради України або КМУ, то застосовується, за наявності, технічний регламент ЄС (п. 84 ст. 1 Закону № 771/97-ВР).

На практиці у сфері реалізації сільськогосподарської продукції поширеними є стандарти (ДСТУ; ГОСТ) та технічні умови (ТУ), проте підхід до їх застосування істотно змінився. Так, у ст. 15 ГК України зазначено, що у сфері господарювання застосовуються технічні регламенти, стандарти, кодекси усталеної практики та

технічні умови. При цьому у суб'єктів господарювання виникає обов'язок застосовувати стандарти, кодекси ustalеної практики або їх частини у таких випадках: 1) обов'язковість застосування стандартів чи кодексів ustalеної практики встановлено нормативно-правовими актами; 2) в угоді (контракті) щодо розроблення, виготовлення чи постачання продукції є посилення на певні стандарти чи кодекси ustalеної практики; 3) виробник чи постачальник продукції склав декларацію про відповідність продукції певним стандартам чи застосував позначення цих стандартів у її маркуванні (ч. 2 ст. 15 ГК України). Принагідно потрібно звернути увагу на те, що чинна редакція Закону № 771/97-ВР оперує лише поняттям міжнародних стандартів та не містить положень щодо технічних умов. Визначення понять «стандарт» та «технічні умови» закріплені у Законі України «Про стандартизацію», проте сфера дії цього Закону не поширюється на санітарні заходи безпечності харчових продуктів, ветеринарно-санітарні та фітосанітарні заходи (ст. 2). Зазначені зміни в частині добровільності застосування стандартів є результатом виконання вимог СОТ, зокрема після вступу до цієї Організації Україна має надавати переваги використанню технічних регламентів, міжнародних стандартів та прийнятим міжнародним підходам до процедур оцінки відповідності [7, с. 369]. Як приклад можна навести стандарти Міжнародної організації стандартизації ISO, які стосуються системи організації, управління, управління якістю на підприємстві, збереження довкілля та здоров'я людини, пакування і доставки готової продукції, окремо аграрного виробництва та харчової промисловості. Також у сфері реалізації сільськогосподарської продукції мають значення стандарти зібрані в «Кодекс Аліментаріус», який є зводом представлених в єдиному форматі міжнародних прийнятих стандартів і споріднених текстів щодо харчових продуктів. Кодекс включає стандарти на всі основні харчові продукти незалежно від того, чи є вони переробленими, напівфабрикатами або надходять споживачеві в сирому вигляді. «Кодекс Аліментаріус» містить положення про гігієну харчових продуктів, харчові добавки, залишки пестицидів і ветеринарних лікарських препаратів, домішки, маркування та пакування, методи аналізу і відбору проб, контролю та сертифікації імпорту та експорту харчових продуктів [204].

Разом з тим, фахівці критично оцінюють законодавство щодо регулювання встановлення показників і вимог до безпечності сільськогосподарської продукції. Наголошується на тому, що на сучасному етапі національним законодавством не встановлено чітких меж між галузевими законами та технічними регламентами, виконання яких є обов'язковим, і стандартами, застосування яких є добровільним. Також зазначається, що станом на середину 2019 року питання розмежування обов'язкових та добровільних вимог до безпечності і якості харчової продукції, шляхи і методи перевірки дотримання вимог технічних регламентів та стандартів в національному законодавстві виявилися остаточно заплутаними [199, с. 6,8], що потребує як роз'яснювальної діяльності Мінагрополітики, так і більшої конкретизації законодавчих положень у цій сфері.

Наступним необхідним елементом технічного регулювання є встановлення вимог до діяльності суб'єктів, які беруть участь у виробництві та реалізації продукції на аграрному ринку. Відповідно до Закону № 771/97-ВР таких суб'єктів названо операторами ринку харчових продуктів. Ними є суб'єкти господарювання, що провадять діяльність з метою або без мети отримання прибутку та в управлінні яких перебувають потужності, на яких здійснюється первинне виробництво, виробництво, реалізація та/або обіг харчових продуктів та/або інших об'єктів санітарних заходів (крім матеріалів, що контактують з харчовими продуктами), і які відповідають за виконання вимог законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів. До операторів ринку також належать фізичні особи, якщо вони провадять діяльність з метою або без мети отримання прибутку та займаються виробництвом та/або обігом харчових продуктів або інших об'єктів санітарних заходів (п. 55 ст. 1 Закону № 771/97-ВР). Оператори ринку повинні отримати експлуатаційний дозвіл або пройти державну реєстрацію потужностей з виробництва та/або обігу харчових продуктів, на які не вимагається отримання експлуатаційного дозволу (ст.ст. 23, 25 Закону № 771/97-ВР). Також до вимог належить виконання операторами ринку обов'язків, закріплених ст. 20 Закону № 771/97-ВР, щодо дотримання вимог при виробництві та обігу сільськогосподарської продукції, встановлених цим та іншими законами.

Вимоги до безпечності та якості сільськогосподарської продукції встановлено низкою спеціальних законів. Наприклад, відповідно до ст. 21 Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» якість зерна та продуктів його переробки, що виробляються в Україні або ввозяться на митну територію України, має відповідати державним стандартам та іншим нормативним документам. Згідно із ст. 4 Закону України «Про молоко та молочні продукти» молоко, молочна сировина і молочні продукти, що виробляються в Україні та ввозяться на митну територію України, повинні відповідати показникам безпечності та якості для харчових продуктів, які встановлені нормативно-правовими актами України. Закон України «Про бджільництво» передбачає проведення ветеринарно-санітарної експертизи вироблених або заготовлених продуктів бджільництва з метою їх реалізації (ст. 19). Мінагрополітики наказом від 19 червня 2019 р. № 330 затвердило вимоги до меду, яким гармонізовано правила торгівлі медом та захист прав споживачів до законодавства ЄС [422]. Обіг продукції рослинництва у визначених законом випадках здійснюється після отримання фітосанітарного або карантинного сертифікату, продукції тваринництва – ветеринарних документів (міжнародний ветеринарний сертифікат, ветеринарне свідоцтво, ветеринарна довідка).

Вимоги до безпечності та якості сільськогосподарської продукції містяться й в інших законах, зокрема Законі України «Про пестициди і агрохімікати». На підставі ст. 18 цього Закону сільськогосподарська сировина повинна відповідати санітарним вимогам щодо максимальних меж залишків (максимально допустимий рівень залишків) пестицидів і агрохімікатів. Залишки токсичних речовин не повинні перевищувати встановлені Державними санітарними правилами та нормами «Допустимі дози, концентрації, кількості та рівні вмісту пестицидів у сільськогосподарській сировині, харчових продуктах, повітрі робочої зони, атмосферному повітрі, воді водоймищ, ґрунті» [137]. Сільськогосподарська сировина, яка не може бути використана, підлягає вилученню, утилізації і знищенню у порядку, встановленому КМУ. Потрібно звернути увагу на обмежувальний характер положень цієї статті, оскільки в ній мова йде тільки про сировину, в той час як певна сільськогосподарська продукція може набути

товарного вигляду харчового продукту (овочі, фрукти та ін.), що потребує уточнення на рівні закону. Питання вилучення і знищення сільськогосподарської продукції, яка не відповідає санітарним вимогам, здійснюється відповідно до Закону України «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції».

Окремі вимоги технічного регулювання встановлено до діяльності суб'єктів, які беруть участь у виробництві та реалізації органічної продукції. Тривалий час у сфері виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції поширеним було використання «органічних» стандартів ЄС, підтвердження відповідності вітчизняної продукції яким здійснювалося органами сертифікації, перелік яких було затверджено Комісією ЄС у Постанові (ЄС) № 508/2012 від 20 червня 2012 р. [353]. На сучасному етапі, відповідно до Закону № 2496-VIII органічне виробництво та/або обіг органічної продукції в Україні підлягає сертифікації, яку здійснюють визначені цим Законом органи сертифікації. До того ж у ст. 35 цього Закону прямо встановлено, що реалізація органічної продукції дозволяється будь-якими суб'єктами господарювання лише за наявності відповідного сертифіката (копії), виданого оператору, що виробив відповідну продукцію, та відповідного маркування згідно з вимогами, встановленими законодавством у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції [341, с. 172].

Аналіз законодавства свідчить, що спеціальні вимоги встановлено й щодо використання генетично модифікованих організмів при виробництві та обігу сільськогосподарської продукції, зокрема у частині маркування продукції із ГМО [365, с. 39].

Встановлення показників безпеки сільськогосподарської продукції, правил використання ГМО, висунення вимог до виробництва та обігу органічної продукції можна розглядати правовими засобами забезпечення позитивного впливу впровадження інновацій у сферу виробництва та обігу сільськогосподарської продукції [343, с. 211].

Сільськогосподарська продукція залежно від способу представлення та продажу на аграрному ринку може потребувати маркування. Оператори ринку

також повинні дотримуватися вимог щодо маркування та етикування продукції, якщо це застосовано в їх діяльності з реалізації сільськогосподарської продукції. Як зазначається, одним із технічних бар'єрів, зокрема при експорті, є невідповідність національних правил маркування та етикування продукції правилам, прийнятим в ЄС [92]. На подолання цієї проблеми прийнято Закон України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів», який встановлює принципи надання та вимоги до інформації про харчові продукти, яка надається споживачам, зокрема щодо маркування харчових продуктів, а також обов'язки операторів ринку харчових продуктів з доведення цієї інформації до інших операторів ринку харчових продуктів та до споживачів [431].

У законодавстві закладено підґрунтя для соціальної відповідальності операторів ринку шляхом встановлення обов'язку оператора ринку негайно розпочати процедуру вилучення харчових продуктів з обігу та у строк не більше двох робочих днів письмово проінформувати про виявлену невідповідність компетентний орган, якщо оператор ринку вважає або має підстави вважати, що харчові продукти, які він ввіз на митну територію України, виробив, переробив або обіг яких здійснює, не відповідають вимогам безпеки (ч. 3 ст. 20 Закону № 771/97-ВР).

Отже, можна зробити висновок, що в Україні впроваджено європейську базову модель регулювання питань безпеки та якості, згідно з якою дотримання параметрів безпеки сільськогосподарської продукції на всіх стадіях її виробництва та реалізації на аграрному ринку є першочерговим обов'язком оператора ринку, проте вплив на якість продукції здійснюють покупці шляхом надання переваг тому чи іншому продукту [48].

Дотримання параметрів безпеки сільськогосподарської продукції на всіх стадіях її виробництва та реалізації на аграрному ринку забезпечується шляхом здійснення суб'єктами господарювання аналізу ризиків, порядок якого встановлено Законом № 771/97-ВР. Цей порядок запозичено з Регламенту № 178/2002. Функціонування ринку харчових продуктів та кормів довело, що дотримання параметрів безпеки потребує впровадження процесу аналізу

ризиків за трьома взаємопов'язаними елементами: оцінка ризиків, управління ризиками та обмін інформацією про ризики (п. 10 Регламенту № 178/2002).

Відповідно, оператори ринку зобов'язані розробляти, вводити в дію та застосовувати постійно діючі процедури, які засновані на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках (НАССР), тобто системи, яка ідентифікує, оцінює і контролює небезпечні фактори, що є визначальними для безпечності харчових продуктів (ст. 20 Закону № 771/97-ВР). Виконання цього обов'язку українськими виробниками харчових продуктів здійснювалося у декілька етапів і завершилося у вересні 2019 року впровадженням системи НАССР малими підприємствами [546]. Фахівці зазначають, що вигодами для вітчизняних підприємств аграрного сектору від запровадження систем управління безпечністю харчових продуктів, заснованих на НАССР, будуть: зростання доходів (доступ до нових ринків, розширення мережі збуту, розвиток експортного потенціалу); скорочення загальних витрат (ефективніше управління персоналом, висока відповідальність працівників, раціональна організація процесу виробництва); підвищення стабільності показників безпечності продукції, поліпшення її якісних характеристик тощо [72, с. 27].

Також частиною національного законодавства став принцип простежуваності. Всесвітня організація охорони здоров'я ще у 2002 році, представляючи Глобальну Стратегію у сфері безпечності харчових продуктів, досить переконливо розкрила проблеми, які пов'язані з глобальною безпечністю харчових продуктів, та задекларувала готовність сприяти реалізації концепції, яка має назву «Від лану до столу» (from farm to fork), що базується на необхідності розгляду кожної ланки харчового ланцюга: від сировини до кінцевого споживача, оскільки фактори ризику можуть з'явитися та посилюватися у кожній ланці цього ланцюга [95]. Зазначена концепція реалізується відповідно до статей 20 та 22 Закону № 771/97-ВР, згідно з нормами яких оператори ринку повинні бути здатні встановити інших операторів ринку, які постачають їм харчові продукти та інші об'єкти санітарних заходів, за принципом «крок назад» та операторів ринку, яким

вони постачають харчові продукти та інші об'єкти санітарних заходів, за принципом «крок вперед».

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що в українському законодавстві створено всі передумови для впровадження процесу аналізу ризиків та принципу простежуваності, які дозволяють застосовувати дієві заходи з недопущення небезпечної сільськогосподарської продукції на аграрний ринок, її вилучення з ринку та/або анулювання інформації, наданої споживачам чи компетентним органам, з метою запобігання більш широкому розповсюдженню небезпечної сільськогосподарської продукції [48]. При належному впровадженні у практичну площину процесу аналізу ризиків та принципу простежуваності вони можуть стати адекватною заміною обов'язковій сертифікації сільськогосподарської продукції.

Технічне регулювання у сфері реалізації сільськогосподарської продукції не може бути ефективним без законодавчого закріплення уповноважених органів та засобів державного регулювання безпечності сільськогосподарської продукції, а також системи державного контролю за обігом цієї продукції. Система органів виконавчої влади у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів включає КМУ; центральний орган виконавчої влади, що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я; центральний орган виконавчої влади, що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів (компетентний орган) (ст. 5 Закону № 771/97-ВР). Також у ст. 4 Закону № 771/97-ВР закріплено засоби державного регулювання безпечності сільськогосподарської продукції, до яких належать: встановлення санітарних заходів; встановлення вимог до окремих показників якості харчових продуктів; державна реєстрація визначених цим Законом об'єктів санітарних заходів; видача, припинення, анулювання та поновлення експлуатаційного дозволу; інформування та підвищення обізнаності операторів ринку і споживачів щодо безпечності та окремих показників якості харчових продуктів; встановлення вимог щодо стану здоров'я персоналу потужностей;

участь у роботі відповідних міжнародних організацій; здійснення державного контролю і притягнення операторів ринку до відповідальності у разі порушення законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів. Потрібно відмітити, що державний контроль у сфері безпечності сільськогосподарської продукції та відповідальність операторів ринку за порушення законодавства виступають предметом окремого законодавчого регулювання, що також здійснено в рамках адаптації законодавства до вимог ЄС. Питання державного контролю при здійсненні реалізації сільськогосподарської продукції буде розглянуто окремо.

Підводячи проміжні підсумки, на основі положень Регламенту № 178/2002, норм українського законодавства та практики його застосування, наукових джерел можна стверджувати, що забезпечення безпечності сільськогосподарської продукції, що пропонується для обігу на аграрному ринку, відповідає вимогам ЄС і здійснюється за допомогою певної сукупності необхідних елементів, які не є однорідними по суті. До них слід віднести законодавче закріплення поняття безпечного харчового продукту та встановлення параметрів безпечності сільськогосподарської продукції, закріплення обов'язків суб'єктів, що беруть участь у виробництві та реалізації продукції, впровадження процесу аналізу ризиків та принципу простежуваності, визначення органів державної влади та засобів державного регулювання безпечності сільськогосподарської продукції, запровадження дієвої системи державного контролю.

Викладене вище підводить до висновку, що для того, щоб сільськогосподарська продукція могла бути представлена на аграрному ринку, а її виробник мав змогу стати суб'єктом цього ринку, така продукція повинна відповідати показникам безпечності та задовольняти потреби покупця за якістю. Перш за все, це досягається за рахунок того, що сільськогосподарські виробники виконують встановлені вимоги при виробництві сільськогосподарської продукції. Якщо проаналізувати об'єкт впливу та кінцеву мету технічного регулювання господарської діяльності у сільському господарстві, можна зробити висновок, що воно охоплює ту продукцію, яка виробляється не для власного споживання, а для

використання іншими суб'єктами як продукція виробничо-технічного призначення або виробни народного споживання. Цей засіб державного регулювання спрямовано на встановлення вимог до виробництва безпечної сільськогосподарської продукції саме за для її подальшого продажу на аграрному ринку.

Наведене свідчить про те, що технічне регулювання у сфері реалізації сільськогосподарської продукції є продовженням технічного регулювання у сфері виробництва цієї продукції, але одночасно охоплює й інші етапи обігу зазначеної продукції. Так, дотримання вимог безпечності та якості сільськогосподарської продукції має забезпечуватися й на етапі зберігання, перевезення і безумовно реалізації сільськогосподарської продукції. Отже, технічне регулювання у сфері реалізації сільськогосподарської продукції спрямоване на забезпечення безпечності такої продукції і виступає передумовою набуття товарності такою продукцією.

3.3 Цінове регулювання на аграрному ринку

На аграрному, як і на будь-якому іншому ринку, дія ринкового механізму знаходить найбільший прояв у ціноутворенні. Ціна виступає ключовим елементом ринкового механізму, оскільки виступає одним з основних питань переговорів між продавцями і покупцями та істотною умовою господарських договорів; інформація про ціну є підґрунтям для прийняття оперативних та довгострокових рішень у виробничо-господарській діяльності суб'єктів аграрного ринку. В решті решт ціну називають індикатором ринку, який сигналізує про ефективність і стійкість всієї ринкової економіки [257]. У той же час питання формування ціни виступає й однією з основних причин втручання держави у функціонування певного ринку. Кон'юнктура ринку, діяльність суб'єктів господарювання – посередників на аграрному ринку, які встановлюють низькі закупівельні ціни, інші чинники можуть призводити до того, що для сільськогосподарських товаровиробників та/або кінцевих споживачів складаються не вигідні або загрозливі для їхніх економічних інтересів умови ціноутворення на аграрному ринку. Це зумовлює потребу у

виробленні злагодженого механізму ринкового і державного цінового регулювання на аграрному ринку.

Законодавче підґрунтя цінового регулювання у сфері господарювання складають норми ГК України, Закону України «Про ціни і ціноутворення». Для організованого аграрного ринку тривалий час діяли спеціальні умови цінового регулювання, передбачені Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України», проте наприкінці 2020 року їх виключили з цього закону.

У науковій літературі питань цінового регулювання як засобу державного регулювання сфери господарювання торкалися Н. В. Барахтян, О. Ю. Гембара, Г. Д. Джумагельдієва, Л. О. Святченко та ін. Ціноутворення та цінове регулювання щодо сільськогосподарської продукції, у тому числі зарубіжний досвід, виступали предметом аналізу переважно в економічній науці, зокрема таких авторів як: П. М. Макаренко, А. П. Макаренко, О. О. Мороз, П. Т. Саблук, Ю. О. Ульянченко та ін. Проте варто приділити увагу аналізу цінового регулюванню на аграрному ринку як господарсько-правовому засобу регулювання цього ринку в сучасних умовах і з урахуванням змін, що відбулися у законодавчому регулюванні у цій сфері.

Ціну визнають однією з найбільш складних економічних категорій та визначають як грошовий вираз вартості, тобто вираження за допомогою грошей субстанції ціни, яка є загальним регулятором процесів суспільного виробництва і вплив якого на діяльність суб'єктів господарювання доповнюється іншими регуляторами, що використовуються державою [572, с. 197].

Ціноутворення є процесом визначення ціни на вироблену (реалізовану) продукцію (роботи, послуги), який здійснюється сторонами відповідних правовідносин в установленому законом порядку або у передбачених законом випадках – органами державної влади, органами місцевого саморегулювання. Цей процес є послідовним і складається з етапів формування та встановлення ціни.

Г. Д. Джумагельдієва доводить, що в ціну включено три складові: собівартість, яка розраховується відповідно встановлених законодавством правил; рентабельність; податки і збори, які на підставі норм закону підлягають прямому

віднесенню до ціни. З названих складових фактично тільки рентабельність є «вільною», невизначеною заздалегідь. На розмір рентабельності впливає стан ринку або держава, здійснюючи цінове регулювання [127, с. 758].

Отже, якщо взяти до уваги, що термін «регулювання» означає цілеспрямований вплив на певний об'єкт, то цінове регулювання можна розглядати як цілеспрямований вплив на процес ціноутворення. Також можна стверджувати, що на сьогоднішній день цінове регулювання має виступати одним з основних господарсько-правових засобів регулювання аграрного ринку і прикладом обмеження регулюючої функції ринку.

Пояснення цьому надає О. О. Мороз, яка з посиланням на інших авторів зазначає, що аграрному ринку властива нееластичність попиту на сільськогосподарську продукцію, що знаходить прояв у тому, що навіть невеликі зміни в обсягах представлення продукції на ринку, зумовлені, наприклад, погодними умовами, можуть викликати значні зміни цін на таку продукцію і будуть відображатися на фермерських доходах [277 с. 21; 592, с. 5]. Таку думку поділяє Ю. О. Ульянченко та інші науковці. Дослідник наголошує на тому, що з цієї причини і вчені, і державні діячі свідомі того, що ринковий ціновий механізм не в змозі цілком виконати свою головну функцію – бути регулятором попиту та пропозиції, внаслідок чого продовольчий ринок не є саморегулюючим, особливо при сучасному масовому виробництві і збуті продуктів харчування [552]. Наведене твердження справедливе і переважно підтримується науковою спільнотою [501; 554]. Зокрема, у якості прикладу наводиться негативний результат діяльності посередників, яка, здебільшого, призводить до значного підвищення ринкової вартості сільськогосподарської продукції при одночасному зменшенні частки виробника у цій вартості продукції. Так, при формуванні ринкової ціни (ціни попиту) по деяким видам продукції, зокрема молока, частка товаровиробника в її структурі сягає лише 15-20%, що не забезпечує відшкодування затрат на його виробництво, тобто собівартості [257].

У якості додаткових аргументів доцільності державного цінового регулювання можна зазначити не тільки потенційно несприятливу для

товаровиробників кон'юнктуру аграрного ринку, але й, наприклад, грошові та інші зобов'язання цих суб'єктів господарювання (наявна заборгованість, кредити на поточні витрати тощо), які мають короткі терміни погашення і що можна зробити за рахунок швидкої реалізації виробленої продукції.

Ще однією проблемою ціноутворення на аграрному ринку слід визнати таке явище, як диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію та товари (роботи/послуги) суміжних галузей агропромислового комплексу, необхідних для виробництва, переробки та реалізації цієї продукції. Фахівцями переконливо доводиться, що в силу особливостей сільськогосподарського виробництва та аграрного ринку між сільським господарством не може бути встановлено рівноправних відносин з суб'єктами господарювання інших сфер агропромислового комплексу. Тому воно «приречене» на допомогу держави. І основне завдання аграрної політики держави – забезпечити еквівалентний обмін шляхом не адміністративного втручання в аграрний ринок і ціноутворення, а виправлення негативних наслідків дії ринкового механізму [252, с. 86]. Одним із шляхів вирішення проблеми диспаритету цін називають дієве державне втручання, зокрема шляхом державного регулювання цін, а також дотацій, пільгової кредитної і податкової політики, інших способів підтримки доходів сільськогосподарського товаровиробника [269, с. 37]. Підтримуючи викладене варто зазначити, що після вступу України до СОТ всі заходи підтримки було переглянуто відповідно до положень «зеленої скриньки» і «жовтої скриньки» [477], але на практиці цінове регулювання залишається одним з найбільш важливих засобів державного регулювання аграрного ринку.

На правильність таких висновків вказує й аналіз зарубіжного досвіду, який до цього часу здійснено у багатьох наукових роботах. У США ціни на сільськогосподарську продукцію являють собою особливу сферу державного регулювання. Вплив на ціноутворення здійснюється через позики на фінансування виробництва тим фермерам, які здійснюють вирощування зернових у межах федеральних сільськогосподарських програм, що передбачають встановлення контрольних цін на зернові. Повернення позики здійснюється коштами,

отриманими від реалізації зернових, або за рахунок здавання державі врожаю зернових за контрольними цінами. При цьому контрольна ціна – це ціна, яка дозволяє виробнику покрити витрати на виробництво і отримати прибуток щонайменше за середньою нормою. У США на державному рівні визначаються контрольні ціни на молочну продукцію і, якщо ринкові ціни стають нижче цього рівня, то держава скуповує молочну продукцію за контрольною ціною. До слова, потім така молочна продукція використовується для безкоштовних сніданків у школах, допомоги малозабезпеченим верствам населення, допомогу іншим країнам та за сприятливих умов – для реалізації на міжнародному ринку [481, с. 187].

Встановлення контрольних цін характерне для Греції і означає, що якщо на ринку на зернові встановилися ціни, нижче за контрольовані, то фермери мають право здати державі зерно за контрольованою ціною [226, с. 33]. Мінімальні гарантовані ціни як інструмент державного цінового регулювання використовується у Бразилії, він охоплює близько 30 сільськогосподарських культур (бавовна, кукурудза, рис, соя та ін.) та деякі види продукції тваринництва і реалізується через державні закупівлі (інтервенції) та деякі інші механізми. У Китаї передбачено встановлення фіксованих цін (зерно, яйця та ін.), які розраховуються, виходячи з нормативів рентабельності виробництва; мінімальних гарантованих цін, які використовуються при здійсненні інтервенцій. У цій країні зерно виступає окремим об'єктом цінового регулювання Уряду, на яке встановлюються закупівельні та оптові ціни при здійсненні обов'язкових поставок між провінціями [479, с. 67-70].

Ще одним прикладом виступає Швеція, в якій діє жорстке державне регулювання цін на найбільш важливі види сільськогосподарської продукції: зерно, молоко, м'ясо, яйця, що знаходить прояв у встановленні гарантованих цін на продовольчу сировину. Рівень гарантованих цін встановлюється у процесі щорічних переговорів між урядом Швеції, об'єднанням сільськогосподарських товаровиробників та союзом споживачів [481, с. 189].

Окремо варто приділити увагу ціновому регулюванню щодо сільськогосподарської продукції на рівні ЄС. М. М. Чабаненко з посиланням на

інші джерела вказує, що в ЄС під впливом державного контролю за цінами перебуває від 88% до 97% виробленої продукції, і доходить висновку, що такий стан вказує на значну обмеженість вільного ринкового механізму як головного виміру цін на сільськогосподарську продукцію в країнах – членах ЄС [580, с. 183]. У якості прикладів цінового регулювання можна назвати встановлення Радою міністрів ЄС рівнів мінімальних і максимальних цін, цін підтримки, яке має диференційований характер і спрямовано на регулювання рівня доходів сільськогосподарських товаровиробників. Видами ціни підтримки виступають інтервенційні ціни (встановлюються тільки на певні види сільськогосподарської продукції і харчових продуктів і є мінімальними гарантованими цінами, за якими ЄС зобов'язується купувати фермерську продукцію); цільові ціни (встановлюються як бажана оптова ринкова ціна для дефіцитних районів ЄС), порогова ціна (встановлюється на основі цільової ціни шляхом додавання транспортних витрат і є верхньою межею ціни на певну продукцію) [481, с. 190-191].

Аналізуючи механізми цінового регулювання у країнах ЄС дослідники серед різних механізмів регулювання цін на аграрну продукцію виділяють створення буферних запасів; закупівлю з метою підтримки цін; субсидування експорту; обмеження імпорту продовольства; компенсаційні платежі та ін. [308, с. 58; 552].

Аналіз цінового регулювання аграрного ринку країн Євразійського економічного союзу, проведений деякими дослідниками, також вказує на застосування у цих країнах фіксованих цін, закупівельних цін на зерно та деякі інші види сільськогосподарської для державних закупівель, проведення інтервенційних заходів [479, с. 60-64].

Отже, можна дійти висновку, що у багатьох зарубіжних країнах та на рівні ЄС сільськогосподарська продукція виступає об'єктом державного цінового регулювання у сфері оптової торгівлі, яке знаходить прояв, здебільшого у встановленні мінімальних (та максимальних) рівнів цін на визначені види сільськогосподарської продукції і здійсненні заходів на їх підтримання (інтервенції, державні закупівлі тощо). Також можна дійти висновку, що цінове

регулювання спрямоване на підтримання доходності сільськогосподарського виробництва та забезпечення купівельної спроможності населення.

Викладене дозволяє наполягати на господарсько-правовому характері цінового регулювання, який обумовлений сферою, метою, колом суб'єктів і об'єктів, на яких спрямоване таке регулювання, зокрема воно встановлюється для суб'єктів аграрному ринку (переважно, для сільськогосподарських товаровиробників) і визначає ціну придбання оптових партій сільськогосподарської продукції.

Переходячи до розгляду цінового регулювання аграрного ринку в Україні, потрібно почати з аналізу законодавства. Положення щодо цінового регулювання містяться у ГК України. Так, цінова політика, яка спрямована на регулювання державою відносин обміну між суб'єктами ринку з метою забезпечення еквівалентності в процесі реалізації національного продукту, дотримання необхідної паритетності цін між галузями та видами господарської діяльності, забезпечення стабільності оптових та роздрібних цін, віднесено до основних напрямів державної економічної політики (ст. 10 ГК України). Згідно із ст. 12 Кодексу регулювання цін і тарифів належить до основних засобів регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання. Проте на відміну від деяких інших засобів державного регулювання, ціновому регулюванню не присвячено окремої статті ГК України. Основні положення цінового регулювання зосереджено у Законі України «Про ціни і ціноутворення». Згідно з закріпленими у ст. 1 цього Закону визначеннями: ціна – це виражений у грошовій формі еквівалент одиниці товару.

У законодавстві закріплені види цін, наприклад: ціна пропозиції, тобто ціна, яка офіційно заявлена продавцем (товаровиробником), що зумовлює безвідкличну пропозицію продажу заявленого товару; ціна попиту, якою є ціна, офіційно заявлена покупцем, яка зумовлює безвідкличну пропозицію придбати заявлений товар на умовах споту, форварду або ф'ючерсу; ціна рівноваги (фіксінг) – це ціна, яка встановлюється внаслідок досягнення рівноваги між ціною пропозиції та ціною попиту і зазначається у зареєстрованому біржовому договорі (контракті) (пункти

2.22 – 2.24 ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»). З цих визначень вбачається, що ці види цін властиві організованому (біржовому) аграрному ринку.

За загальним правилом, встановленим законодавчо, суб'єкти господарювання під час здійснення господарської діяльності використовують вільні ціни і державні регульовані ціни. Здійснення державного цінового регулювання чітко регламентовано законодавством. Зокрема, ст. 12 Закону України «Про ціни і ціноутворення» встановлено, що державні регульовані ціни запроваджуються на товари, які справляють визначальний вплив на загальний рівень і динаміку цін, мають істотну соціальну значущість, а також на товари, що виробляються суб'єктами, які займають монопольне (домінуюче) становище на ринку. Також у ч. 3 цієї статті Закону закріплено правило, що встановлені державні регульовані ціни повинні бути економічно обґрунтованими, тобто такими, що забезпечують відповідність ціни на товар витратам на його виробництво, продаж (реалізацію) та прибуток від його продажу (реалізації).

До останнього часу в Україні існував законодавчо визначений перелік сільськогосподарської продукції – об'єктів державного цінового регулювання. Дотримання встановлених цін на ці об'єкти мало забезпечуватися шляхом здійснення державних аграрних інтервенцій, які могли набувати товарного або фінансового вигляду, тимчасового адміністративного регулювання цін та тимчасової бюджетної дотації.

Державні аграрні інтервенції було запроваджено у 2004 році з прийняттям Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» як засіб регулювання цін на певну сільськогосподарську продукцію. Для практичного здійснення інтервенцій цим Законом було введено відповідний понятійно-категоріальний апарат (закріплено визначення організованого аграрного ринку, мінімальних та максимальних інтервенційних цін, торгової (біржової) сесії та ін.); передбачено створення спеціальної установи – Аграрного фонду, який був уповноважений здійснювати інтервенції; визначено підстави, умови і порядок здійснення державних аграрних інтервенцій.

Зазначеним Законом було запроваджено два види державних аграрних інтервенцій: товарні та фінансові, основним призначенням яких визначалося встановлення ціни рівноваги на сільськогосподарську продукцію [289, с. 35]. Передбачалося, що товарні інтервенції мали здійснюватися шляхом продажу (поставки) сільськогосподарської продукції, а фінансові – шляхом придбання окремих об'єктів державного цінового регулювання на умовах споту або форварду. Підставою їх застосування було встановлено відхилення (перевищення або зниження) від встановленого рівня максимальної або мінімальної інтервенційної ціни від 5 до 20 відсотків її значення [356, с. 259]. На практиці цей засіб цінового регулювання майже не застосовувався, що підтверджено результатами проведеної у 2015 році Державною фінансовою інспекцією перевірки, якою було встановлено, що з початку свого існування (з 2004 року) Аграрний фонд не провів жодної товарної чи фінансової інтервенції [389, с. 4].

На думку одного з керівників Аграрного фонду О. Липового, тривалий час здійсненню фінансових інтервенцій перешкоджала проблема, пов'язана з необхідністю подолання колізії між законами України «Про державну підтримку сільського господарства України» та «Про здійснення державних закупівель» [239], яка мала місце і після прийняття Закону України «Про публічні закупівлі».

Потрібно відмітити, що згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування Державного аграрного реєстру та удосконалення державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції» положення про державні аграрні інтервенції було виключено з Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України».

Ще одним прикладом цінового регулювання, який запроваджувався в Україні, можна назвати встановлення КМУ мінімальних закупівельних цін на молоко і молочну сировину, рівень якої повинен був відшкодовувати середньогалузеві нормативні витрати та забезпечувати мінімальний прибуток товаровиробнику, що було передбачено Законом України «Про молоко та молочні продукти» у першій редакції. Проте від цього механізму відмовилися у листопаді 2006 року. Наразі особливості цінового регулювання для ринку молока полягають

у вигляді доплат у відсотках до закупівельної ціни молока, які передбачено Законом України «Про молоко та молочні продукти». Так, на підставі ст. 16 цього Закону з метою стимулювання підвищення якості молока з державного бюджету України фінансуються доплати до закупівельної ціни у розмірі 25% за молоко гатунку екстра та 20% за молоко вищого гатунку.

Тривалий час державою встановлювалися закупівельні ціни на зерно, які використовувалися при здійсненні державних заставних закупівель зерна. Проте на сьогодні здійснення таких закупівель законодавством не передбачено.

Оцінюючи практику цінового регулювання за весь період фахівці-економісти констатують, що індексація закупівельних цін здійснювалася обмежений період часу, оскільки вважалося, що вона посилює інфляцію; визначені мінімально можливі закупівельні ціни на молоко на практиці не застосовувалися, оскільки це призводило до збиткового функціонування молокопереробних підприємств; через незначні обсяги товарні та фінансові інтервенції майже не здійснювали помітного впливу на аграрний ринок [511, с. 47]. Щодо останніх слід зазначити, що введення державних аграрних інтервенцій та створення Аграрного фонду, який мав їх здійснювати, було запозиченням досвіду США, але ефективність його впровадження виявилася дуже сумнівною в умовах, по-перше, експортної орієнтації сільського господарства країни і, по-друге, низького розвитку внутрішнього споживання і переробки, обмежених можливостей бюджету для фінансування цих заходів. Отже, у процесі державного регулювання цін для України неприпустиме копіювання іноземного досвіду без врахування реальної поточної ситуації та стану речей на аграрному ринку [499].

Попри вилучення з законодавства положень щодо цінового регулювання, воно залишається важливим для задоволення інтересів суб'єктів аграрного ринку та публічних інтересів, тому передчасно відмовлятися від застосування цього засобу державного регулювання. Аналіз перспективного законодавства, зокрема проекту закону України «Про основні засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку», в якому цінове регулювання на окремі види сільськогосподарської продукції вказано як один з заходів забезпечення

продовольчої безпеки (ч. 3 ст. 9) [463], свідчить про фокусування у меті цінового регулювання на забезпеченні фізичного та економічного доступу населення до продуктів харчування. Проте досягнення цієї мети унеможлиблюється без ефективного національного сільського господарства, існування якого залежить від підтримки прибутковості виробників сільськогосподарської продукції, що досягається, зокрема, й за рахунок цінового регулювання на аграрному ринку.

З урахуванням сучасного стану чинного законодавства можна стверджувати, що засоби державного цінового регулювання потребують відповідної розробки і законодавчого закріплення. При розробці відповідних засобів доцільно врахувати систему цін на сільськогосподарську продукцію, яку було представлено у Концепції ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, розробленій науковцями Інституту аграрної економіки. Науковці до згаданої системи цін включили інтервенційні, заставні, еквівалентні в якості базових, цільові та порогові ціни, обґрунтовуючи, що така система цін, має на меті захист сільськогосподарського товаровиробника від падіння цін, гарантування необхідного прибутку та забезпечення інтересу до господарської діяльності [103]. Більшість цін запропонованої системи використовуються зарубіжними країнами, а також певний час використовувалися в Україні (інтервенційні, заставні ціни тощо).

Для підтримки прибутковості сільськогосподарських товаровиробників можна пропонувати визначити певні види сільськогосподарської продукції, виробництво яких має пріоритетне значення для продовольчої безпеки, сталого розвитку, національних інтересів, і закріпити граничні мінімальні ціни на ці види продукції. Якщо на аграрному ринку буде досягнуто межі мінімальної ціни або ціна на сільськогосподарську продукцію буде нижча за мінімальну, то держава має застосувати визначені законом засоби державного цінового регулювання (наприклад, викуп надлишків сільськогосподарської продукції) та/або державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників (надання субсидій для оплати частини страхового платежу, процентів за кредитами, прямі компенсаційні виплати тощо), які також потребують законодавчого закріплення. При цьому слід зазначити, що така пропозиція може бути практично дієвою у разі завершення

формування інфраструктури аграрного ринку, зокрема збільшення системи ОРСП і формування біржового аграрного ринку.

Для втілення цієї пропозиції потрібно ретельно підійти до встановлення переліку сільськогосподарської продукції, щодо якої буде встановлено граничні мінімальні ціни, а також визначити підстави та порядок для їх розрахунку (перегляду), уповноважених осіб тощо. Восени 2020 року до Верховної Ради України було подано законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» щодо цінового регулювання зернових ресурсів України», яким пропонується доповнення названого Закону статтею 10¹ [459]. Цією статтею передбачається: 1) встановлення КМУ щорічних мінімальних цін на окремі види зернових та олійних культур на рівні, що забезпечує прибутковість виробництва відповідних видів продукції з метою створення рівних умов конкуренції на ринку зернових; 2) закріплюється право Уряду вносити зміни щодо рівня мінімальних цін; 3) запроваджується державне спостереження у сфері ціноутворення на ринках кукурудзи, насіння соняшнику та сої на постійній основі, за результатами якого визначаються методи впливу на економічні процеси та цінову ситуацію на відповідних товарних ринках.

Однак проти прийняття цього законопроекту висловилася Європейська бізнес-асоціація, аргументуючи це тим, що, по-перше, механізм встановлення мінімальних цін не є зрозумілим, а, по-друге, зернова галузь в Україні переважно орієнтована на експорт, тому вітчизняні ціни базуються на світових, а їхнє регулювання може потенційно спричинити загальний негативний економічний ефект [122]. Варто погодитися із тим, що механізм визначення рівня мінімальних цін не є конкретним і не передбачено, ким він має бути розроблений. Надаючи власну оцінку законопроекту, потрібно звернути увагу на такі аспекти. Зі змісту законопроекту не вбачається, що означають «окремі види зернових та олійних культур» та не визначено суб'єкта, уповноваженого встановити їх перелік, суб'єкта, сферу спостереження (джерела інформації) та порядок здійснення такого спостереження; відсутні засоби забезпечення дотримання встановлених

мінімальних цін суб'єктами аграрного ринку при укладанні відповідних угод із зерном. Тому законопроект потребує доопрацювання в цій частині.

На завершення дослідження цінового регулювання на аграрному ринку, слід зазначити, що аналіз чинного законодавства свідчить про наявність у законодавчих актах окремих положень, спрямованих на подолання диспаритету цін між сільським господарством та іншими галузями агропромислового комплексу. Перш за все, держава ще у 1990 році, прийнявши Закон «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві», взяла на себе обов'язок забезпечити еквівалентний товарообмін між промисловістю та сільським господарством на основі паритетного ціноутворення на їх продукцію (ст. 1) [447]. Певні положення, спрямовані на виконання цього обов'язку, містяться у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України», зокрема у ч. 2 ст. 14, в якій йдеться про заборону дискримінації прав власників сільськогосподарської продукції. У цій статті передбачено встановлення:

по-перше, вартості енергетичних ресурсів, тарифів на транспортування сільськогосподарської продукції залізничним, авіаційним, водним (річковим чи морським) та автомобільним видами транспорту, а також на послуги з її зберігання, навантаження, перевантаження, перевалки, інших послуг транспортних організацій (включаючи оренду або іншу плату за використання рухомого складу) на рівні, що не перевищує відповідний рівень вартості таких товарів при їх поставці (продажу) іншим особам або рівень вартості таких послуг (тарифів) для продукції, іншої, ніж сільськогосподарська (п. 14.2.1);

по-друге, тарифів (плати) за транспортування сільськогосподарської продукції на експорт різними видами транспорту, а також за їх зберігання, навантаження, перевантаження, перевалку та інші послуги транспортних (включаючи оренду або іншу плату за використання рухомого складу), припортових, портових чи складських організацій (включаючи елеватори, зернові склади та зерносховища) на рівні тарифів, що застосовуються при наданні таких послуг щодо продукції українського виробництва, яка споживається на території України або переміщується транзитом (виходячи з їх найменшої величини), а також

неприпустимості встановлення будь-яких надбавок, націнок або інших видів платежів, додаткових до такого найменшого тарифу (плати) (п. 14.2.2);

по-третє, режиму цінового регулювання вартості послуг: а) ветеринарної медицини (проведення лабораторних досліджень, оформлення ветеринарного сертифіката або свідоцтва); б) хлібної інспекції (огляд та оформлення сертифікатів); в) карантинної інспекції (огляд та оформлення сертифікатів, проведення фумігації); г) ідентифікації та реєстрації сільськогосподарських тварин, та обмеження вартості таких послуг ціною, розрахованою за 20-відсотковою нормою рентабельності до витрат, здійснених на їх надання (п. 14.2.5).

Також у цій статті названого Закону закріплено, що недотримання встановлених вимог тягне за собою відповідальність, встановлену законом.

Вищенаведені норми ст. 14 Закону потребують перегляду та оновлення, зокрема з огляду на те, що Хлібну інспекцію було ліквідовано, а розмір оплати послуг, що надаються державною службою ветеринарної медицини встановлено ст. 99 Закону України «Про ветеринарну медицину».

Отже, викладене зумовлює висновок про нагальну потребу здійснення державою цінового регулювання щодо сільськогосподарської продукції, передумовою якого виступає удосконалення законодавства у цій сфері.

3.4 Державна підтримка суб'єктів аграрного ринку

В аграрному секторі економіки традиційною і навіть природньою є державна підтримка сільськогосподарського виробництва, тобто суб'єктів, які безпосередньо займаються вирощуванням сільськогосподарської продукції. Водночас і сфера реалізації сільськогосподарської продукції потребує державної підтримки. Аналіз вітчизняної практики розвитку аграрного ринку свідчить про здійснення прямих та опосередкованих заходів державної підтримки розвитку аграрного ринку.

У законодавчих актах закріплено положення, спрямовані на підтримку розвитку аграрного ринку. Відповідні положення містяться не тільки у ГК України, а також у законах України: «Про державну підтримку сільського господарства

України», «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» та ін. Проте положення цих законів потребують ґрунтовної оцінки на предмет доцільності, дієвості та можливості бути реалізованими на практиці.

У доктрині господарського права питання державної підтримки досліджували А. Г. Бобкова, Д. В. Задихайло, Г. Л. Знаменський, Д. В. Лічак, В. К. Мамутов, Я. В. Петруненко, О. П. Подцерковний та ін. У науці аграрного права найбільшу увагу приділено саме державній підтримці сільського господарства, зокрема це питання досліджували такі науковці, як: О. В. Гафурова, В. М. Єрмоленко, С. І. Марченко, В. І. Семчик, А. М. Статівка та ін. Окремо потрібно згадати дисертаційну роботу Х. А. Григор'євої, що безпосередньо присвячена концептуальним засадам правового регулювання державної підтримки сільського господарства, в якій дослідниця торкається і питань державної підтримки у сфері реалізації сільськогосподарської продукції [113].

Підтримка є похідним словом від «підтримувати», одне із значень якого наводять як подавати матеріальну, моральну, іншу допомогу, сприяти в чому-небудь [526, с. 516]. Деякі науковці, конкретизуючи поняття підтримки у контексті сільського господарства, висловлювали думки, що підтримка або допомога полягає у забезпеченні достойних рівнів дохідності та прибутковості виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств усіх форм власності і господарювання, поліпшення еквівалентності обміну з промисловими галузями, покращання фінансової стійкості та фінансового стану сільськогосподарських товаровиробників [231, с. 45].

На основі положень статей 12, 16 ГК України державну підтримку можна розглядати через призму державного регулювання господарської діяльності. Зокрема, згідно із ст. 12 Кодексу державна підтримка може знаходити прояв у наданні дотацій, компенсацій, цільових інновацій, та субсидій. У ст. 16 ГК України закріплено, що держава може здійснювати компенсації або доплати сільськогосподарським товаровиробникам за сільськогосподарську продукцію, що реалізується ними державі. Також буквальний аналіз положень ст. 16 ГК України вказує на те, що державна підтримка суб'єктів аграрного ринку безпосередньо не

зазначена серед підстав надання дотацій суб'єктам господарювання, і може бути «прихована» за «іншими випадками, передбаченими законодавством». Крім того, можна відмітити дещо звужений зміст ст. 16 порівняно зі змістом ст. 12 Кодексу, оскільки фактично ст. 16 присвячено дотаціям, у той час, як у ст. 12 мова йде про більшу кількість видів державної підтримки.

У науці господарського права наводяться ознаки державної підтримки суб'єктів господарювання: 1) сукупність економічних, організаційних, правових засобів підтримки; 2) наявність певної інфраструктури, через яку здійснюється підтримка; 3) надається на різних етапах діяльності суб'єктів господарювання; 4) має універсальний характер, оскільки надається суб'єктам різних сфер економіки [243, с. 410], надаються визначення цього поняття. У наведеному певне заперечення викликає виділення правових засобів підтримки, адже всі засоби державної підтримки мають нормативно-правове підґрунтя. Погоджуючись, що вплив права можна розглядати таким, що має підтримувальний ефект у тому розумінні, що створює для суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин чіткі «правила гри», забезпечує правову визначеність участі в різних господарських відносинах, що значно полегшує здійснення господарської діяльності, можна пропонувати вести мову про такий вид державної підтримки як регуляторна підтримка. Вбачається, що в контексті підтримки суб'єктів аграрного ринку вона знаходить прояв у встановленні вимог і правил щодо організації та здійснення реалізації продукції, моніторингу стану ринку та надання інформації зацікавленим суб'єктам.

Заслуговує на увагу думка В. Г. Олюхи, який розвиваючи погляди Д. В. Лічак, що державна підтримка крім економічного змісту, може знаходити прояв у створенні сприятливих законодавчих умов для здійснення господарської діяльності, стверджує, що організаційно-правова підтримка держави щодо капітального будівництва може полягати у гармонізації господарського законодавства з міжнародно-правовими актами та між внутрішніми законами та підзаконними актами [242, с. 9; 304, с. 44]. Підтримуючи наведені погляди на види державної підтримки, потрібно зазначити, що організаційно-правова (регуляторна)

підтримка у досліджуваній сфері є вкрай важливою. Аргументом цьому є результати проведеного колективом авторів аналізу нормативно-правової регламентації процесу формування ринкових механізмів в аграрній економіці. Дослідники стверджують, що аграрний ринок у незалежній Україні формувався протягом 25 років на основі близько 42 нормативно-правових актів, з яких лише 18 визначають особливості цього ринку. У підсумку, визнаючи детермінантну роль правового забезпечення у функціонуванні ринкових механізмів, вони доходять висновку про суперечливість і непослідовність нормативно-правових актів, які лише загострили проблему результативності ринкових реформ [278, с. 31, 36].

При розгляді питання державної підтримки не можна оминати увагою наукові напрацювання науки аграрного права. Перш за все, варто привести визначення державної підтримки сільського господарства, запропоноване Х. А. Григор'євою. На думку дослідниці державна підтримка сільського господарства як правова категорія – це закріплена у законодавстві система заходів організаційного, фінансового та інформаційно-консультативного характеру, що спрямовані на суб'єктів аграрного господарювання, здійснюються державними органами та іншими уповноваженими особами для виконання завдань державної аграрної політики з метою гарантування продовольчої безпеки, утворення стабільного середовища існування сільськогосподарських товаровиробників, соціального розвитку села та охорони навколишнього природного середовища під час здійснення сільськогосподарської діяльності [113, с. 36]. Визначення державної підтримки сільського господарства надавали й інші дослідники [69, с. 96; 229, с. 129]. Потрібно відмітити, що цими визначеннями державної підтримки сільського господарства не охоплюється аграрний ринок або відносини щодо реалізації сільськогосподарської продукції як об'єкт підтримки.

Ще одним питанням, яке піднімається у науці, є питання мети державної підтримки. Висловлюється думка, що метою державної підтримки сільського господарства є посилення зацікавленості сільськогосподарських товаровиробників в ефективній діяльності у пріоритетних для розвитку держави напрямках, а саме забезпечення продовольчої безпеки, розв'язання соціально-економічних проблем,

сприяння соціальному розвитку сільської місцевості, відновлення та підтримання екологічної рівноваги сільських територій [206, с. 156].

Беручи до уваги органічний зв'язок аграрного ринку із сільськогосподарським виробництвом, можна стверджувати, що державна підтримка суб'єктів аграрного ринку має враховувати вищезазначену мету і одночасно здійснення підтримки буде сприяти досягненню такої мети. Водночас, суб'єктно-об'єктні особливості аграрного ринку, його функції зумовлюють потребу формулювання власної мети державної підтримки суб'єктів цього ринку. Тому метою державної підтримки суб'єктів аграрного ринку пропонується визначити створення сприятливих умов для збалансування інтересів суб'єктів аграрного ринку, вирівнювання диспропорцій між попитом і пропозицією, подолання інших ризиків у сфері реалізації сільськогосподарської продукції суб'єктами господарювання – сільськогосподарськими товаровиробниками.

У питаннях державної підтримки науковці досліджують співвідношення між такими категоріями, як державна аграрна політика, державне регулювання та державна підтримка.

Державна аграрна політика займає важливе місце серед складових національної політики України. У багатьох стратегічних та планових нормативних документах підкреслено, що аграрний сектор економіки, базовою складовою якого є сільське господарство, формує продовольчу та у визначених межах економічну, екологічну та енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки та створення соціально-економічних умов сільського розвитку [7, с. 5]. У навчальній літературі існує визначення державної аграрної політики як комплексу правових, організаційно-управлінських, наукових, соціально-економічних, кадрових та інших заходів, спрямованих на забезпечення розвитку аграрної сфери економіки та гарантування продовольчої безпеки держави. При цьому зазначається, що основні засади державної аграрної політики поширюються на сільське, рибне господарство, харчову промисловість і переробку сільськогосподарської продукції, аграрну науку і освіту, соціальну сферу села, його матеріально-технічне та фінансове забезпечення [7, с. 6]. Погоджуючись із

викладеним, варто додати, що державна аграрна політика реалізується шляхом здійснення державного регулювання відповідної сфери відносин.

На основі аналізу положень ГК України, іншого законодавства, наукових публікацій та власних попередніх розробок [329] державну підтримку правомірно відносити до засобів державного регулювання агропромислового комплексу, у межах якого здійснюється державна підтримка аграрного ринку.

Науковці пропонують різні підстави для класифікації державної підтримки. Загальноприйнятим є виділення прямої і непрямой форм державної підтримки. Крім цього, наприклад, Я. В. Петруненко за критерієм цільової підстави надання здійснює поділ державної підтримки на ту, метою якої виступає відновлення або забезпечення рентабельності та конкурентоздатності вітчизняних суб'єктів господарювання, які опинилися в силу різних причин у скрутному становищі, та ту, яку спрямовано на забезпечення розвитку пріоритетних галузей господарства; за критерієм форми надання – кредитування, субсидії, гарантії тощо [369, с. 137].

Також викликає інтерес проведена Х. А. Григор'євою класифікація державної підтримки сільського господарства за: 1) напрямками (податкова, кредитна та інші); 2) способами (регуляційна, дерегуляційна; договірна, недоговірна); 3) засобами (фінансова та нефінансова). Також дослідниця приділила окрему увагу різновидам державної підтримки у сфері реалізації сільськогосподарської продукції, виділяючи: а) цінове регулювання, б) компенсаційні заходи; в) формування або стимулювання попиту на сільськогосподарську продукцію; г) налагодження збутової інфраструктури [113, с. 12]. Щодо наведеної класифікації, то варто уточнити, що цінове регулювання виступає самостійним засобом державного регулювання господарської діяльності, реалізація якого, у тому числі, може мати для суб'єкта господарювання ефект підтримки, що і дозволяє виділяти цінову підтримку. Х. А. Григор'єва у межах цінового регулювання називає встановлення регульованих цін, здійснення інтервенцій, проте наразі застосування цих заходів вже не передбачено законом.

Узагальнюючи наукові напрацювання, присвячені аналізу досвіду ЄС щодо цінової підтримки у сфері реалізації сільськогосподарської продукції, загальною

тезою є те, що фермерам та іншим сільськогосподарським товаровиробникам важко підтримувати рентабельність виробничої діяльності без участі держави. При цьому у різні роки рівень державних субсидій у кінцевій регіональній ціні сільськогосподарської продукції у глобальному вимірі міг становити: у Швейцарії – близько 73 %, Норвегії – 70 %, Японії – 63 %, країнах ЄС – 45 % [120, с. 9]. Державна підтримка в ЄС базується на низці принципів, серед яких допомога розвитку, а не збиткам, який полягає у тому, що зазвичай не підлягають компенсації поточні витрати суб'єктів господарювання, особливо тих, які працюють збитково, перебувають у стадії банкрутства [584, с. 26].

Певною мірою до цінової підтримки можна було відносити встановлення цін на зерно у межах здійснення державних заставних закупівель зерна.

В Україні тривалий час було передбачено здійснення державних заставних закупівель зерна. Відповідно до ст. 12 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» механізм заставних закупівель зерна запроваджувався за рішенням Уряду і полягав у тому, що Аграрний фонд надавав бюджетну позику виробнику зерна, яке належало до об'єктів державного цінового регулювання з урахуванням того, що розмір суми бюджетної позики не міг перевищувати 80 % розміру мінімальної інтервенційної ціни. Сам механізм заставних закупівель полягав у тому, що у разі, коли бюджетна позика та/або плата за її використання не були погашені у строк, передбачений договором, до державного інтервенційного фонду здійснювалося зарахування об'єкта державного цінового регулювання – предмета застави.

Державні заставні закупівлі зерна розглядалися науковцями як спосіб кредитування сільськогосподарських товаровиробників під заставу певного об'єкта державного цінового регулювання шляхом надання бюджетної позики і як засіб підтримки товаровиробників [608, с. 350]. Як слушно вказує І. І. Якубович, заставна закупівля зерна застосовувалась протягом 2000–2014 рр., проте після 2014 року коштів на проведення державних заставних закупівель зерна в Державному бюджеті передбачено не було, і відповідні угоди на аграрному ринку не укладалися. До цього варто додати, що чинна редакція Закону України «Про державну

підтримку сільського господарства України» вже не містить положень щодо заставних закупівель зерна. Разом з тим, такі закупівлі зерна в контексті державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників виступають прикладом встановлення закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію. На сучасному етапі встановлення закупівельних цін могло б бути доречним при здійсненні закупівель сільськогосподарської продукції для державних потреб.

Прикладом цінової підтримки потрібно розглядати встановлення розмірів доплат сільськогосподарським товаровиробникам. Наразі такі доплати передбачено для виробників молока залежно від його якості.

Отже, можна пропонувати під ціновою державною підтримкою розуміти встановлення закупівельних цін та розмірів доплат виробникам визначених видів сільськогосподарської продукції, які по суті відповідають вищевказаному принципу державної підтримки в ЄС.

Враховуючи наукові підходи до поняття і класифікації державної підтримки (у тому числі за суб'єктами отримання підтримки) можна пропонувати класифікувати державну підтримку суб'єктів аграрного ринку. Зокрема, за суб'єктами слід виділити державну підтримку, яка надається сільськогосподарським товаровиробникам або іншим суб'єктам аграрного ринку. Залежно від видів, засобів та об'єктів пропонується виділяти фінансову (бюджетні дотації та субсидії, кредитна субсидія, бюджетне відшкодування тощо), регуляторну (встановлення вимог і правил щодо організації та здійснення реалізації продукції, моніторингу стану ринку та надання інформації), цінову (встановлення закупівельних цін та розмірів доплат). За напрямками державної підтримки аграрного ринку можна виділити підтримку, яка спрямована: на розбудову інфраструктури ринку; розширення асортименту та насичення ринку сільськогосподарською продукцією вітчизняного виробництва; збільшення прибутковості діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Аргументи на користь такої класифікації та приклади будуть викладені далі.

Приєднуючись до тих дослідників, які серед видів державної підтримки виділяють не тільки фінансову, а також організаційну, інформаційну, цінову тощо,

все ж очевидним є той факт, що на практиці найбільш дієвими є саме ті види державної підтримки, які прямо або опосередковано пов'язані із фінансуванням суб'єктів господарювання.

Серед видів державної підтримки значний інтерес науковців викликає саме фінансова підтримка. Так, зазначається, що функціонування аграрного ринку неможливе без фінансового забезпечення, тобто розвитку таких інструментів, як кредитування, інвестування, страхування, фінансова підтримка сільськогосподарських виробників, які на думку міжнародних експертів, на 80% формують ринкове середовище [308, с. 57]. Науковцями досліджується поняття державної фінансової підтримки суб'єктів аграрної сфери, розроблено визначення цього поняття як законодавчо закріпленого правового механізму державного фінансування організаційних, виробничих, економічних, екологічних, природоресурсних заходів, здійснюваних сільськогосподарськими товаровиробниками в процесі вирощування та виробництва рослинницької і тваринницької продукції, забезпечення її первинної переробки, виконання інших сільськогосподарських робіт та надання послуг, яким пропонується доповнити ст. 13 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» [282, с. 34]. Щодо запропонованого визначення потрібно вказати на певну невідповідність між самим поняттям, яке через вказівку на «суб'єктів аграрної сфери» виявляється ширше, ніж його визначення, подане через діяльність сільськогосподарських товаровиробників. Також більш логічним видається розміщувати визначення всіх понять в одній статті, присвяченій термінам, які використовуються у законі.

На основі аналізу законодавства можна виділити державну фінансову підтримку, яка надається сільськогосподарським товаровиробникам, має за мету підтримку їх виробничо-господарської діяльності та, в кінцевому рахунку, справляє позитивний вплив на розвиток аграрного ринку (насичення ринку певною продукцією, вихід на ринок нових сільськогосподарських товаровиробників тощо). Думку, що розвиток аграрного ринку є одним з позитивних наслідків державної

фінансової підтримки суб'єктів аграрного виробництва, висловлюють й деякі дослідники [282, с. 34].

Положення щодо такої державної підтримки передбачено у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України».

Розвиток аграрного ринку включено до цілей та сфери застосування цього Закону (ст. 1). Охоплення положеннями вищеназваного Закону розвитку аграрного ринку простежується у наступному. Згідно із ч. 2¹.5 ст. 2¹ Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» ефективність державної підтримки сільського господарства України забезпечується шляхом створення сприятливих умов для здійснення сільськогосподарської діяльності, підвищення якості та конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції з метою мінімізації природно-кліматичних та економічних ризиків сільськогосподарського виробництва та гарантування продовольчої безпеки держави. Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» встановлено низку видів державної підтримки сільського господарства, деякі з них наведено нижче.

Видом державної підтримки є бюджетна тваринницька дотація, яка надається з метою підтримки рівня платоспроможного попиту українських споживачів та запобігання виникненню збитковості українських виробників продукції тваринництва (ст. 15 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»). Фактично бюджетна тваринницька дотація включає два види дотацій: бюджетну дотацію та спеціальну бюджетну дотацію, які різняться за об'єктами, порядком встановлення розміру і умовами надання.

Наступним видом державної підтримки виступає бюджетна дотація для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції (ст. 16¹ Закону). Право на отримання бюджетної дотації мають сільськогосподарські товаровиробники, які є платниками податку на додану вартість, здійснюють види діяльності у рослинництві та/або тваринництві, визначені п. 16¹.3 ст. 16¹, та виконали умови, встановлені цим Законом.

Державна підтримка надається виробникам, які закладають плодово-ягідні насадження, виноградники та хмільники, вирощують овочі, для часткової

компенсації витрат, перерахованих у ст. 16² Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України».

Низку інших видів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників закріплено ст. 17² Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України». На цілі, відповідно до умов та встановлених розмірів, закріплених цією статтею Закону, сільськогосподарські товаровиробники можуть отримати бюджетні субсидії, часткові бюджетні відшкодування вартості здійснених витрат тощо. В цій статті Закону окремо виділено державну підтримку виробників органічної сільськогосподарської продукції (п. 17^{2.9} ст. 17¹ Закону).

Вищенаведені положення дозволяють дійти висновку, що ефект державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, яка полягає у наданні бюджетних дотацій, субсидій, компенсацій та відшкодування витрат, відобразиться на товарному асортименті продукції аграрного ринку, яка буде вироблена вітчизняними сільськогосподарськими товаровиробниками, та прибутковості діяльності останніх. При цьому серед об'єктів державної підтримки не закріплено високомаржинальних сільськогосподарських культур.

Викладені положення Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» вказують на те, що українська держава відмовилася від суцільної підтримки сільськогосподарського виробництва, а підтримує окремі види сільськогосподарської діяльності, які через різні чинники становлять публічний інтерес. Також наведені положення Закону свідчать про реалізацію в них положень Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року щодо диференційованих підходів до створення умов для державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників залежно від установлених законодавством критеріїв їх діяльності.

Державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників передбачена й Законом України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» і полягає у наданні сільськогосподарському товаровиробнику з державного бюджету грошових коштів у вигляді субсидій для

оплати частини страхового платежу (страхової премії), нарахованого за договором страхування (ст. 1 цього Закону).

За вищеназаним Законом державна підтримка страхування сільськогосподарської продукції полягає в наданні з державного бюджету сільськогосподарським товаровиробникам грошових коштів у вигляді відшкодування до 60 відсотків вартості страхового платежу (страхової премії), нарахованого за договорами страхування в порядку, встановленому цим Законом (ст. 25). При цьому страховими випадками визнано загибель (втрата, пошкодження) застрахованих посівів (посадок), загибель (недобір, недоотримання) застрахованого врожаю, продуктів бджільництва; загибель (втрата, вимушений забій, травматичне пошкодження або захворювання) застрахованих сільськогосподарських тварин, інші події, передбачені договором страхування, які спричинені страховими ризиками, перерахованими у ст. 7, 8 Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою». Проте зарубіжний досвід вказує на те, що потенціал страхування у сфері сільського господарства використовується частково.

Так, у 2014 році у США прийнято Закон про сільське господарство, який було спрямовано на те, що змінити державну підтримку фермерських господарств у вигляді прямих виплат на страхування ризиків. У 2018 році було прийнято новий Закон про сільське господарство, який зберіг програму підтримки страхування ризиків. Відповідно, у США існує два види страхування: 1) страхування від падіння цін, яке передбачає компенсації, якщо ціни на продукцію рослинництва падають нижче заздалегідь визначених рівнів (Price Loss Coverage), та 2) страхування сільськогосподарських ризиків, яке полягає у виплатах фермерам, якщо їх доходи зменшилися нижче середнього по країні показника (Agriculture Risk Coverage). Для розрахунків потенційних виплат фермери під час реєстрації надають дані про площу та урожайність на своїх фермах [167]. Державна підтримка знаходить прояв у субсидуванні платежів фермерів за договорами страхування. Як зазначається, у середньому держава покриває до 62 % страхового платежу [266].

Такий досвід видається корисним для України. В умовах нестабільної кон'юнктури аграрного ринку та за відсутності дієвих заходів підтримки сільськогосподарських товаровиробників (які тільки частково обумовлені браком коштів) доцільно запровадити такий вид страхування із державною підтримкою як страхування від падіння цін (збитковості сільськогосподарської діяльності). Для запровадження такого виду державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників необхідно визначити перелік сільськогосподарської продукції, на які держава буде встановлювати мінімальні ціни на певний маркетинговий період, а також розробити сам механізм державної підтримки страхування, в основу якого може бути покладений вже закріплений Законом України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» підхід до надання державних субсидій.

Варто звернути увагу на положення ст. 17¹ Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», які мають безпосереднє відношення до розвитку аграрного ринку. Зокрема, держава забезпечує підтримку надання послуг з маркетингу та просування продукції на ринок (створення і підтримка розвитку ОРСП, державної системи моніторингу аграрного ринку, регулярних торгів продукцією і товарними деривативами, заготівельно-збутових, переробних, постачальницьких та інших обслуговуючих підприємств та організацій у сфері агропромислового комплексу, організація виставок і виставкових заходів) та заходів, пов'язаних із забезпеченням контролю якості та безпеки продуктів харчування (пункти 17^{2.6} та 17^{2.7} ст. 17²). Також держава забезпечує підтримку у формі застосування державних закупівель зерна на умовах ф'ючерсів та/або форвардів на організованому товарному ринку України (п. 17^{2.2} ст. 17²).

Особливості правового регулювання форвардних закупівель зерна було визначено Законом України «Про зерно та ринок зерна в Україні» та постановою КМУ «Про запровадження державних форвардних закупівель зерна» [421]. Такі закупівлі полягали у придбанні зерна у сільськогосподарських товаровиробників в установленій маркетинговий період за фіксованою ціною та на умовах авансового платежу у розмірі 50% його повної вартості на момент укладення форвардного

біржового контракту. Форвардні закупівлі проводилися за мінімальними інтервенційними цінами, встановленими на зерно на відповідний маркетинговий період [192]. Саме такий підхід і дозволяв відносити форвардні закупівлі до засобів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників і розвитку аграрного ринку. Проте, на підставі аналізу форвардних закупівель зерна як засобу державної підтримки сільськогосподарських підприємств Х. А. Григор'єва зробила висновок, що ці закупівлі мають значний агропротекційний потенціал і могли б максимізувати державну підтримку товаровиробників без залучення додаткових бюджетних коштів, проте аналіз умов біржового контракту поставки зерна (зокрема врожаю 2016 року) вказує на фактичну мінімізацію протекційного значення форвардного контракту [114, с. 51]. Можна погодитися із думкою дослідниці, опираючись на зміст біржових договорів, що використовуються АТ «Аграрний фонд» для закупівель зерна [509], і якими на постачальника покладаються значні санкції у разі порушень обов'язків за договором.

Вищезгадана постанова КМУ втратила чинність у березні 2021 року, на сьогодні такі закупівлі зерна можуть здійснюватися не тільки у його виробників, що також зумовлює зміну підтримуючого характеру форвардних закупівель зерна. Отже, для реалізації такого засобу підтримки потребує розробки механізм застосування державних закупівель зерна на умовах ф'ючерсів та/або форвардів на організованому аграрному ринку України, поряд із яким доцільно розробити примірні біржові контракти, врахувавши попередній досвід та наукові пропозиції.

Розвиток ОРСП виступає самостійним об'єктом державної підтримки, що слідує з низки положень законодавства. По-перше, Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» передбачено отримання кредитної субсидії за довгостроковими кредитами, які залучено для будівництва та реконструкції виробничих об'єктів (у тому числі ОРСП, сховищ для зберігання зерна, овочів та фруктів) (пп. 13.3.2 ст. 13 Закону). Як встановлено у ст. 13 названого Закону кредитна субсидія полягає у субсидуванні частини плати (процентів) за кредитом, сума якого використовується за цільовим призначенням на потреби виробництва або на розвиток агропромислового комплексу.

По-друге, Закон України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» містить окрему статтю, присвячену державній політиці підтримки ОРСП. З аналізу змісту ст. 10 цього Закону слідує, що держава крім фінансової підтримки, також здійснює організаційну, регуляторну та інформаційну підтримку становлення й діяльності ОРСП, зокрема шляхом: сприяння створенню, організації діяльності та ефективному функціонуванню ОРСП; законодавчого забезпечення діяльності ОРСП; надання земельних ділянок із земель державної та/або комунальної власності для розміщення ринку сільськогосподарської продукції; підготовки та підвищення кваліфікації кадрів для забезпечення діяльності цих ринків; популяризації переваг продажу сільськогосподарської продукції партіями та ін. Водночас заходи фінансової підтримки займають центральне місце у державній політиці підтримки ОРСП та знаходять прояв, наприклад, у: наданні державної фінансової підтримки цим ринкам у період їх становлення; фінансовій участі держави у створенні ОРСП та їх інфраструктури; повному або частковому відшкодуванню вітчизняним товаровиробникам витрат на зберігання та складування сільськогосподарської продукції в межах інфраструктури ОРСП впродовж періоду його становлення за рахунок коштів державного бюджету; застосування до ОРСП механізмів фінансової допомоги та підтримки підприємств агропромислового комплексу, у тому числі кредитної підтримки тощо.

По-третє, конкретизація положень щодо надання державної фінансової допомоги ОРСП у період їх становлення здійснено у ст. 13 цього Закону, відповідно до якої право на отримання допомоги мають ОРСП незалежно від форми власності та організаційно-правової форми.

Крім ОРСП, в Україні передбачено державну підтримку сільськогосподарських кооперативів, основні положення щодо якої закріплено ст. 32 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію». У цій статті не йдеться про фінансову підтримку сільськогосподарських кооперативів, більшою мірою така підтримка включає організаційну, регуляторну та інформаційну підтримку організації та діяльності кооперативів. Зокрема, цією статтею Закону встановлено, що основним завданням державної політики з підтримки

сільськогосподарської кооперації є створення сприятливих умов для утворення, становлення і розвитку сільськогосподарських кооперативів (сільськогосподарських кооперативних об'єднань) шляхом формування сприятливої податкової, фінансово-кредитної, інвестиційної політики для їхньої діяльності. Організаційна та інформаційна підтримка полягає у тому, що центральні та місцеві органи виконавчої влади, місцевого самоврядування сприяють розвитку і зміцненню економічної самостійності сільськогосподарських кооперативів та їхніх членів, кооперативних об'єднань, підвищенню ефективності їхньої діяльності, не допускають обмежень господарської активності та ініціативи таких кооперативів (об'єднань), сприяють вільній і рівноправній їх участі на ринках товарів, робіт і послуг. Також передбачено сприяння держави у підготовці висококваліфікованих кадрів для системи сільськогосподарської кооперації, розвитку кооперативної освіти, проведенню наукових досліджень з питань сільськогосподарської кооперації.

Згідно із ст. 32 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» державна підтримка сільськогосподарських кооперативів здійснюється відповідно до державних та регіональних програм за рахунок державного і місцевих бюджетів у порядку, встановленому законом. Наразі державних програм не розроблено. Проте Україна має певний досвід у стимулюванні розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації [124]. На рівні регіонів було прийнято відповідні програми підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [470]. Вбачається, що певні положення цих документів мають бути враховані при розробленні нових державних цільових програм.

Слід визнати, що державна підтримка розвитку суб'єктів інфраструктури аграрного ринку є важливою, зокрема з огляду на її роль в розвитку аграрного ринку. Українські дослідники приводять численні приклади економічних вигод об'єднання сільськогосподарських виробників у кооперативи, наводять досвід інших країн, зокрема такий, що в економічно розвинутих країнах через збутові кооперативи реалізується більше половини сільськогосподарської продукції: у Франції – зерна, молока, свинини, Німеччині – зерна і молока, Швеції – зерна,

молока, свинини, яловичини, яєць [580, с. 183]. Також багато науковців обґрунтовували необхідність удосконалення функціонування аграрного ринку за напрямом розвитку його інфраструктури, у тому числі шляхом участі держави у створенні розгалуженої ланки оптової торгівлі (оптових ринків, розподільних центрів та інших структур оптової торгівлі, збутових кооперативів, в активізації біржової торгівлі тощо) [547, с. 215].

Отже, на сьогодні фінансова підтримка включає у себе передбачену законодавством бюджетну підтримку у вигляді різноманітних платежів та режим кредитної субсидії, яка в тому числі може надаватися на будівництво об'єктів ОРСП. Враховуючи значну кількість видів фінансової підтримки суб'єктів аграрного ринку актуальним є питання збору повної та достовірної інформації про всі діючі програми державної підтримки та суб'єктів її отримання. На сьогодні законодавством передбачено ведення Реєстру отримувачів бюджетної дотації та Державного аграрного реєстру (ст.ст. 16², 2² Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»). Перший з Реєстрів охоплює інформацію про сільськогосподарських товаровиробників тільки за одним видом підтримки, а другий ведеться на добровільних засадах. Проте, для прийняття ефективних рішень у сфері державної підтримки суб'єктів господарювання потребує проведення інвентаризації всіх існуючих програм і заходів з надання державної підтримки, результатом чого має стати одержання вичерпної інформації про стан її надання у розрізі окремих сфер господарської діяльності [47], що є актуальним і для сфери державної підтримки суб'єктів аграрного ринку.

Аналіз перспективного законодавства підтверджує, що розвиток інфраструктури аграрного ринку залишається напрямом державної підтримки суб'єктів аграрного ринку. Відповідно до проекту закону України «Про основні засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» [463] розвиток ринкової інфраструктури та ланцюгів створення доданої вартості сільськогосподарської продукції вказано серед завдань державної підтримки сільського господарства та сільського розвитку. Забезпеченню розвитку агропродовольчих ланцюгів створення доданої вартості присвячено ст. 10 проекту

Закону. В цій статті до шляхів забезпечення державою розвитку згаданих ланцюгів пропонується віднести: забезпечення функціонування мережі оптових ринків збуту сільськогосподарської продукції, створення сприятливих умов для розвитку товарних бірж та біржової інфраструктури, в тому числі електронних майданчиків для проведення торгів; стимулювання розвитку сільськогосподарських кооперативів та інших об'єднань виробників сільськогосподарської продукції та ін. У цьому законопроекті передбачено сприяння кооперації виробників сільськогосподарської продукції з метою підвищення ефективності їх господарської діяльності, формування партій сільськогосподарської продукції належного обсягу та якості, забезпечення технологічного процесу виробництва, просування продукції на ринок (ст. 11). Таке «забезпечення», «стимулювання», «сприяння» може бути реалізоване за рахунок здійснення різних видів державної підтримки, у тому числі фінансової, регуляторної тощо.

Окремо акцентуючи увагу на забезпеченні функціонування мережі ОРСП у межах напряму державної підтримки розбудови інфраструктури аграрного ринку, слід констатувати, що діючі ОРСП не формують мережу таких ринків, тому розробка відповідних видів державної підтримки залишається актуальною. Можна погодитися із негативною оцінкою законодавчого регулювання державної підтримки розвитку ОРСП, яке розвивалося в умовах невизначеності поглядів на необхідність такої підтримки: від декларування принципу самоокупності і фінансування розвитку ОРСП за рахунок недержавних джерел до необхідності безпосередньої фінансової участі держави у їх створенні, і має ряд прогалин та неузгодженостей [89, с. 93].

Вбачається, що для розбудови національної мережі ОРСП, яка передбачала створення щонайменше одного ОРСП у кожній області, необхідно створити умови для реалізації положень ст. 10 Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції».

Науковці висловлюють різні пропозиції щодо створення таких умов. Наприклад, Ю. Б. Шпильова пропонує використовувати модель публічно-приватного партнерства для створення оптових ринків у межах об'єднаних

територіальних громад, створення логістичних центрів для забезпечення зв'язків ринку із супермаркетами, опосередковуючи таке партнерство договором концесії [591, с. 343]. Інші висловлюють пропозиції протягом періоду становлення (а відповідно до Закону цей період не може перевищувати 7 років) звільняти ОРСП від сплати податку на прибуток; встановлювати мінімальні тарифи на комунальні послуги (при умові, що ОРСП було створено за участі держави, громади та сільськогосподарських виробників) [109, с. 158]. Висловлені пропозиції можна підтримати за умови одночасного створення законодавчого підґрунтя для виконання ОРСП положень Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» в частині мети і напрямів діяльності ОРСП, а також послуг, які мають надаватися цими ринками.

3.5 Інформаційне забезпечення суб'єктів аграрного ринку

Суб'єкти аграрного ринку для прийняття у своїй діяльності ефективних рішень потребують доступу до повної та актуальної інформації про стан ринку. Одночасно інформація виступає передумовою для прийняття стратегічних і поточних рішень органами державної влади, органами місцевого самоврядування. Тому інформаційне забезпечення суб'єктів аграрного ринку займає важливе місце серед господарсько-правових засобів регулювання аграрного ринку в цілому. Разом з тим, аналіз практики свідчить про те, що доступ сільськогосподарських товаровиробників до актуальної інформації про стан аграрного ринку, способи та умови продажу власної сільськогосподарської продукції тощо є утрудненим, що вказує на відсутність налагодженої системи інформаційного забезпечення.

Законодавчі положення щодо права суб'єктів господарювання на інформацію, умов надання інформації тощо містяться в окремих нормативно-правових актах, проте загалом законодавче регулювання цього питання має фрагментарний і непослідовний характер.

Питання інформаційного забезпечення суб'єктів господарювання, у тому числі й на аграрному ринку, виступали предметом досліджень в юридичній та

інших галузях науки. Окремих аспектів інформаційного забезпечення торкалися такі дослідники, як: О. М. Батигіна, О. О. Косиця, А. Ю. Нашинець-Наумова, Н. Ф. Павленчик, С. М. Петренко, Ю. В. Прудніков, Ю. А. Цимбалюк та ін. Проте сучасний стан законодавства та практики інформаційного забезпечення суб'єктів аграрного ринку вказує на доцільність подальшої розробки цього питання, зокрема й в контексті господарсько-правового регулювання цього ринку.

Поняття інформації як будь-яких відомостей та/або даних, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді закріплено у Законі України «Про інформацію» (ст. 1) [430].

Визначення поняття інформаційного забезпечення не закріплено в законодавстві, що зумовлює пошук його визначення в інших джерелах. Наприклад, можна знайти визначення інформаційного забезпечення як сукупності форм документів, нормативної бази та реалізованих рішень щодо обсягів, розміщення та форм існування інформації, яка використовується в інформаційній системі [177]. У науці поняття інформаційного забезпечення розкривається у декількох визначеннях, які формулюються залежно від галузі та мети розробки цього поняття. Зокрема, Т. О. Мороз пропонує виділяти три основні підходи до визначення цього поняття, з яких для цілей цього дослідження найбільш відповідає наступне: «Інформаційне забезпечення – це наявність інформації, необхідної для управління економічними процесами, що міститься у базах даних інформаційних систем» [279, с. 396]. Наведене визначення відповідає меті використання інформації різними суб'єктами аграрного ринку: суб'єктами господарювання для здійснення власної господарської діяльності, суб'єктами організаційно-господарських повноважень для регулювання цього ринку.

Важливість інформаційного забезпечення суб'єктів господарювання визнано на рівні законодавства, на що вказують положення ГК України. У ст. 47 Кодексу закріплено обов'язок держави гарантувати усім підприємцям, незалежно від обраних ними організаційних форм підприємницької діяльності, рівні права та можливості для залучення і використання серед іншого інформаційних ресурсів.

Як до, так і після прийняття ГК України, можна виділити нормативно-правові акти, положення яких спрямовано на забезпечення реалізації цього права.

Нормативно-правова основа інформаційного забезпечення суб'єктів аграрного ринку, виступаючи частиною законодавства України, пройшла певні етапи розвитку, які досліджувалися авторкою [342]. Так, одним з перших нормативно-правових актів, в яких було врегульовано зазначене питання, потрібно назвати Постанову КМУ «Про прискорення організації біржового сільськогосподарського ринку» від 17 листопада 1995 року. Цим актом на аграрні та товарні біржі, в яких були секції з продажу сільськогосподарської продукції, покладался обов'язок щотижневого інформування Міністерства сільського господарства і продовольства та Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі про результати торгів. Вирішення питання удосконалення інформаційного супроводу суб'єктів аграрного ринку передбачало створення при Міністерстві сільського господарства і продовольства Центру сільськогосподарської ринкової інформації, який мав акумулювати інформацію про формування цін, рух продукції, вплив різноманітних факторів на рівень виробництва і споживання продовольства. На практиці ці положення в силу різних причин не були успішно втілені.

Вже у 2000 році Указом Президента України «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» на Уряд та державні адміністрації було покладено обов'язок створити і забезпечити функціонування починаючи з червня 2000 року інформаційної системи для надання заінтересованим підприємствам, установам, організаціям та населенню інформації про стан та тенденції розвитку аграрного ринку, результати біржових торгів, досліджень і аналізу цього ринку. Одночасно було передбачено створення до 1 вересня 2000 року в Мінагрополітики системи моніторингу, аналізу та прогнозування кон'юнктури аграрного ринку, збору і поширення інформації щодо рівня цін на сільськогосподарську продукцію та продовольство. На сьогодні цей Указ втратив чинність, але нерозвиненість біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією і під час його чинності не давала можливості виконувати приписи цього Указу в повній мірі [342, с. 204].

Питання інформаційного забезпечення суб'єктів аграрного ринку регулювались постановою КМУ «Про оптові продовольчі ринки» від 9 червня 1999 р., якою передбачалося, що з метою забезпечення учасників оптових торгів кон'юнктурною інформацією на такому ринку мали діяти спеціальні системи інформаційного обслуговування, на які покладался обов'язок систематичного відстеження надходження товарів на цей ринок, проведення обробки інформації щодо груп товарів і обсягів реалізованої продукції наприкінці кожного торгового дня [437]. Потрібно наголосити, що більшість положень зазначеної Постанови знайшли втілення у Законі України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції», які на практиці мали замінити оптові продовольчі ринки.

Наявність проблем інформаційного забезпечення суб'єктів аграрного ринку визнавалася на рівні держави. Так, у Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року серед проблем було зазначено непоінформованість значної частини сільськогосподарських товаровиробників про кон'юнктуру ринків та умови ведення бізнесу в галузі. Для подолання цієї проблеми у Стратегії передбачалося удосконалення системи інформаційно-аналітичного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників, запровадження системи оперативного моніторингу ринку сільськогосподарської продукції, розбудови розвинутої системи сільськогосподарського дорадництва.

Отже, з викладеного слідує, що в Україні на рівні держави визнавалася важливість інформаційного забезпечення суб'єктів аграрного ринку, усвідомлювалися наявні проблеми у цій сфері та закладалися нормативно-правові підвалини інформаційного забезпечення суб'єктів цього ринку. Але сучасний стан цієї сфери змушує погодитися із тими дослідниками, які зазначають, що сьогодні інформаційне забезпечення так і не набуло системного характеру [30; 473]. Слушним є висновок А. Ю. Нашинець-Наумової, яка досліджуючи законодавче підґрунтя інформаційного забезпечення та використання інформаційних технологій у сфері господарювання, висловила думку, що інформаційна інфраструктура господарської діяльності має фрагментарний характер, не відповідає сучасним потребам суб'єктів господарювання, проте на рівні держави

немає чіткого бачення вирішення цієї проблеми [291, с. 79]. Н. Ф. Павленчик підкреслює важливість інформаційного забезпечення саме сільськогосподарських товаровиробників, яких називає «базовими» для формування ринку сільськогосподарської продукції [320, с. 379].

В умовах сьогодення та сучасного стану аграрного ринку України вирішення завдання щодо формування дієвої системи інформаційного забезпечення суб'єктів аграрного ринку полягає, по-перше, у відповідях на питання щодо видів та обсягів інформації, збір й обробка якої має проводитися, суб'єктів, які здійснюють моніторинг та поширення такої інформації, та суб'єктів, яким вона надається, підстав і способів надання такої інформації тощо, по-друге, в розробленні з урахуванням отриманих відповідей конкретних шляхів удосконалення законодавчого регулювання інформаційного забезпечення цієї сфери.

Вирішення поставлених питань доцільно почати з аналізу чинного законодавства. Так, Законом України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» до напрямів діяльності цих ринків віднесено забезпечення операторів ОРСП достовірною інформацією про кон'юнктуру ринку та споживчу якість такої продукції; узагальнення і поширення достовірної інформації щодо попиту і пропозиції сільськогосподарської продукції, рівня її цін (ст. 7). При цьому ст. 15 названого Закону передбачено, що з метою постійного і повного забезпечення ОРСП та операторів цих ринків інформацією про кон'юнктуру ринку сільськогосподарської продукції у структурі центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну аграрну політику, політику у сфері сільського господарства, має бути створено систему інформаційного забезпечення діяльності ОРСП та затверджено положення про таку систему інформаційного забезпечення. На ОРСП покладено обов'язок надавати центральному органу інформацію про кон'юнктуру відповідного ринку у встановлених обсягах. Встановлено, що інформація системи інформаційного забезпечення діяльності ОРСП є відкритою, що досягається шляхом її систематичної публікації в офіційних друкованих та електронних виданнях; поширення засобами масової інформації, в тому числі в мережі Інтернет на веб-сайті відповідного центрального органу виконавчої влади;

безпосереднього надання заінтересованим органам та особам. Проте, аналізуючи положення цієї статті Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції», стає очевидним невизначеність основних питань, неконкретний характер окремих положень та відсутність механізму їх реалізації (зокрема, відсутність Положення про систему інформаційного забезпечення діяльності оптових ринків сільськогосподарської продукції). На ці та деякі інші недоліки законодавства науковці вказують доволі давно [30].

З аналізу законодавства випливає, що конкретні обов'язки у сфері інформаційного забезпечення законодавчо покладено на товарні біржі. Згідно з ст. 11 Закону України «Про товарні біржі» до обов'язків біржі буде віднесено здійснення моніторингу біржових торгів; оприлюднення на веб-сайті переліку учасників біржових торгів та реєстрів біржових товарів. Згідно ст. 12 Закону на товарну біржу покладено обов'язок розраховувати та оприлюднювати за результатами біржових торгів біржовий курс товару не пізніше робочого дня, наступного після торгового дня, в який відбувалися торги відповідним товаром.

Функціонуюча з 2005 року Аграрна біржа відповідно до Статуту має здійснювати: 1) дослідження кон'юнктури організованого аграрного ринку та вивчення суспільної думки щодо такого ринку, надання консультацій з питань комерційної діяльності; 2) надання фінансових та інших консультацій, пов'язаних з розрахунково-кліринговою діяльністю; 3) надання послуг з поширення інформації про результати біржових торгів (аукціонів), рекламних послуг; провадження діяльності у сфері інформатизації, навчання та підвищення кваліфікації біржових брокерів (дилерів) та працівників Біржі; 4) випуск біржових бюлетенів, довідників та інших інформаційних і рекламних видань з питань, пов'язаних з біржовою діяльністю [536]. З наведеного вбачається, що Аграрна біржа має відігравати ключову роль в інформаційному забезпеченні не тільки членів біржі, але суб'єктів аграрного ринку загалом. Водночас ефективність її ролі в інформаційному забезпеченні прямо залежить від активності цього ринку.

Наведені положення законодавства щодо покладання обов'язків із збору, обробки та поширення інформації на зазначених суб'єктів виглядають цілком

логічними, адже найбільш оперативно актуальну інформацію можна отримати тільки в місці торгівлі (оптової/роздрібної) сільськогосподарською продукцією. Іншими словами, ринок через діяльність суб'єктів ринкової інфраструктури реалізує інформаційну функцію, акумулюючи інформацію з різних джерел та надаючи її для використання зацікавленим особам.

Крім вищезгаданих, потенційно до суб'єктів інформаційного забезпечення можна віднести агроторгові дома. В силу зобов'язань, які поклалися на цих суб'єктів нормативно-правовими актами, зокрема, постановою КМУ «Про прискорення організації біржового сільськогосподарського ринку», можна погодитися з думкою, що фактично агроторгові дома виступають маркетинговими структурами, які для виконання покладених на них завдань одночасно мають здійснювати аналіз й оцінку ринкової ситуації, моніторинг цін на продукцію з метою пошуку більш вигідних умов для продажу (купівлі) сільськогосподарської продукції. Отже, вони можуть надавати й інформаційні, консультаційні послуги щодо реалізації сільськогосподарської продукції [22, с. 118]. Хоча слід наголосити, що на практиці ці суб'єкти не представлені активно саме як суб'єкти надання інформаційних послуг.

На підставі аналізу положень Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» сільськогосподарські кооперативи можна відносити до суб'єктів інформаційного забезпечення. Аргументами цьому слугують положення ст. 31 цього Закону, в якій зазначено, що сільськогосподарські кооперативи провадять інформаційну і просвітницьку роботу в громадах, на території яких вони здійснюють свою діяльність, а також у центрах формальної та неформальної освіти. З урахуванням видів діяльності сільськогосподарських кооперативів, які включають заготівлю, закупівлю, зберігання, збут, продаж сільськогосподарської продукції, та цілей сільськогосподарської кооперації, зокрема підвищення ефективності та конкурентоспроможності виробників сільськогосподарської продукції, можна робити припущення, що у полі діяльності цих суб'єктів знаходиться збір та поширення інформації про стан аграрного ринку, умови та способи реалізації сільськогосподарської продукції тощо [342, с. 207].

Дослідники до системи інформаційного забезпечення включають й інших суб'єктів. Роль Державної служби статистики України в інформаційному забезпеченні аграрного ринку дослідила І. В. Артімонова, цілком слушно довівши, що інформація, яку акумулює цей орган, у першу чергу має значення для аналізу стану аграрного ринку [24, с. 23]. О. С. Головачова зазначає, що доступ до інформації про ринок сільськогосподарської продукції можна отримати через сайти Мінагрополітики, Спілки аграріїв України, Комітету олійних і зернових культур Європейської бізнес-асоціації [98, с. 182]. З цим можна погодитися, адже в обов'язки згаданого Міністерства входить забезпечення проведення моніторингу аграрного та продовольчого ринку у межах повноважень, передбачених законом. Відомо, що у 2019 році було прийняте рішення про реорганізацію названого Міністерства, але на початку 2021 року його діяльність було поновлено, тому для налагодження виконання цього та інших повноважень Мінагрополітики потрібен час, зокрема для створення окремої структури та унормування діяльності із проведення такого моніторингу.

Потрібно звернути увагу на діяльність багатьох галузевих асоціацій (Українська зернова асоціація, Національна асоціація цукровиків України, Союз птахівників України та багато ін.), які можуть виступати суб'єктами інформаційного забезпечення для своїх членів. У цьому аспекті потрібно згадати численні пропозиції щодо створення саморегулювальних організацій в аграрному секторі, а також взяти до уваги позицію О. М. Гончаренко, яка в діяльності цих організацій виділяє інформаційну функцію [100, с. 246].

До суб'єктів інформаційного забезпечення потрібно відносити й сільськогосподарські дорадчі служби. Надання цими організаціями дорадчих послуг із створення сільських агромагазинів, сільськогосподарських заготівельно-збутових кооперативів, кредитних спілок, агроторгових домів тощо, налагодження взаємовигідних партнерських відносин між сільськогосподарськими товаровиробниками та іншими суб'єктами аграрного ринку, поширення інформації про ціни, кон'юнктуру ринків, збут сільськогосподарської продукції і придбання ресурсів для її виробництва з метою сприяння розвитку інфраструктури аграрного

ринку, у тому числі організації мережі збуту сільськогосподарської продукції від виробника до споживача була передбачена Державною цільовою програмою сільськогосподарської дорадчої діяльності на період до 2009 року [126]. Також деякими науковцями вбачається можливість забезпечення інформаційного супроводу договірних відносин із сільськогосподарською продукцією сільськогосподарськими дорадчими службами [473].

З аналізу Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» можна робити висновок, що інформаційне забезпечення суб'єктів аграрного ринку охоплено основними завданнями і методами дорадчої діяльності, оскільки сільськогосподарська дорадча діяльність, серед іншого, спрямована на надання суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, дорадчих послуг з питань економіки, технологій, управління, маркетингу, обліку, податків, права, екології тощо (ст. 4) [448].

Отже, з викладеного можна зробити висновок, що в інформаційному забезпеченні аграрного ринку мають бути задіяні всі суб'єкти цього ринку, у тому числі Мінагрополітики, Міністерство розвитку економіки України, органи місцевого самоврядування, агропродовольчі ринки, ОРСП, аграрні біржі, агроторгові доми, сільськогосподарські кооперативи, сільськогосподарські дорадчі служби, об'єднання сільськогосподарських товаровиробників та інші суб'єкти. При цьому на нормативно-правовому рівні потрібно конкретизувати коло інформації та обов'язки цих суб'єктів щодо збору, оброблення і надання інформації, вимоги і порядок виконання цих обов'язків.

Аналіз законодавства та наукової літератури дозволяє дійти висновку, що ключове місце в інформаційному забезпеченні відведено інформуванню про ціни на сільськогосподарську продукцію. Це пояснюється тим, що найважливішим показником аграрного, як і будь якого іншого ринку, виступає ціна на товар, що є підставою для виділення такої функції ринку, як виявлення ринкових цін.

Інформація про ціни на ринку охоплюється поняттям кон'юнктури ринку. У широкому розумінні це поняття визначено як сукупність умов, які характеризують співвідношення попиту і пропозиції на певні товари й послуги [525, с. 276].

Проведений вище аналіз законодавства вказує на те, що важливість інформації про кон'юнктуру аграрного ринку визнається на державному рівні з визначенням суб'єктів надання такої інформації, проте його реалізація на практиці має несистемний та/або частковий характер. Так, на Інформаційно-аналітичному порталі АПК України з певною періодичністю розміщується зведена інформація про ціни на основні види сільськогосподарської продукції; на сайті Аграрної біржі подається інформація про ціни на зернові культури, на сайтах ОРСП (ринок «Шувар», Ринок «Столичний») оприлюднюється інформація про локальні ціни на асортимент продукції на цьому ринку [342, с. 208].

Віддаючи належне значенню ціни для сфери господарювання і суспільства загалом, у Законі України «Про ціни і ціноутворення» передбачено здійснення державного спостереження у сфері ціноутворення. Згідно із ст. 19 цього Закону таке спостереження здійснюється шляхом проведення моніторингу вільних цін (дослідження динаміки цінових процесів на товарних ринках) та державних регульованих цін щодо визначеного КМУ переліку товарів, результати якого покладаються в основу визначення методів впливу на економічні процеси та цінову ситуацію на товарних ринках.

Здійснення моніторингу, як основного інструменту акумулювання інформації про стан аграрного ринку, отримало законодавче визначення. Згідно із Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» моніторинг аграрного ринку – це система регулярних спостережень на аграрному ринку, що здійснюється протягом маркетингового періоду шляхом збирання, оброблення, аналізу та висвітлення інформації про ціни попиту і обсяги товарних пропозицій на сільськогосподарську продукцію та продукти її переробки з метою характеристики поточного стану ринку, прогнозування та підготовки пропозицій (п. 2.9 ст. 2). При цьому на Уряд при розробці проекту державного бюджету на черговий рік покладається обов'язок щорічного розроблення програми моніторингу цін аграрного ринку України.

Крім інформації про стан цін на аграрному ринку, можна стверджувати, що значущою, особливо для новостворених суб'єктів малого і середнього

підприємництва, виступає інформація про способи, умови та правила реалізації сільськогосподарської продукції, які можуть різнитися залежно від виду сільськогосподарської продукції, способу та форми організації реалізації сільськогосподарської продукції, інших чинників. Не менш важливою є інформація щодо фітосанітарних та ветеринарних вимог, які мають бути дотримані при виробництві продукції для того, щоб вона могла бути представлена на аграрному ринку. За цим напрямом Інформаційно-аналітичний портал АПК України містить вкладку «Вимоги до обігу харчової продукції», проте вона на жаль не наповнена відповідною інформацією.

Вбачається, що сільськогосподарські товаровиробники повинні мати актуальну інформацію про суб'єктів ринкової інфраструктури, які надають різні допоміжні послуги (зокрема, з сертифікації продукції, зберігання, транспортування, передпродажної підготовки, проведення лабораторних досліджень тощо). Оптимальним було б розміщення відповідної інформації, у першу чергу, на інтернет-ресурсах організаторів оптової торгівлі сільськогосподарською продукцією, органів місцевого самоврядування та/або місцевих органів державної влади, ресурсах відповідних асоціацій та інших об'єднань сільськогосподарських товаровиробників, ресурсах Мінагрополітики.

Окрім наведених видів інформації, для успішного функціонування аграрного ринку інформаційне забезпечення має охоплювати питання участі сільськогосподарських товаровиробників у формуванні суб'єктів та об'єктів ринкової інфраструктури, економічних переваг від такої участі. Позитивним прикладом можна вважати реалізацію широкої інформаційної кампанії щодо розвитку сільськогосподарської кооперації у межах Ініціативи «Рідне село» спільно з Всеукраїнською асоціацією сільських і селищних рад [288, с. 5].

З урахуванням викладеного можна узагальнити коло інформації, яка може виступати об'єктом інформаційного забезпечення, зокрема це інформація про: кон'юнктуру аграрного ринку (попит, пропозицію, ціни на продукцію); способи, умови та правила реалізації сільськогосподарської продукції, оформлення і виконання угод із такою продукцією; продавців і покупців на певному аграрному

ринку; суб'єктів ринкової інфраструктури та їх послуги тощо; можливості і переваги участі у створенні і діяльності суб'єктів інфраструктури тощо.

В інформаційному забезпеченні суб'єктів аграрного ринку можна виділити коло інформації, яка має бути загальнодоступною та надаватися вільно, у будь-який час та на безоплатній основі всім зацікавленим особам (наприклад, певний визначений обсяг інформації про кон'юнктуру ринку). У сучасних умовах це здійснюється шляхом оприлюднення відповідної інформації на офіційних веб-сайтах уповноважених органів та суб'єктів господарювання.

Іншим видом інформаційного забезпечення потрібно виділяти збір, опрацювання та надання окремої інформації у наперед визначеному вигляді, тобто на замовлення. Це є змістом економічної діяльності з надання інформаційних послуг і опосередковується договорами про надання інформаційних послуг. Джерельною базою для надання таких послуг можуть бути дані з офіційних джерел (Мінагрополітики, Державної служби статистики), дані певних суб'єктів інфраструктури аграрного ринку, інші ресурси. Таке інформаційне забезпечення спрямоване на сприяння сільськогосподарським товаровиробникам в обранні оптимальних способів і форм реалізації власної продукції.

Ще однією групою користувачів інформації про аграрний ринок варто назвати органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які реалізують повноваження щодо регулювання цього ринку. Відповідна інформація лягає в основу здійснення прогнозування, планування розвитку цього ринку та агропромислового комплексу, розроблення, коригування довгострокової (стратегічної) і короткострокової економічної і соціальної політики, розроблення державних цільових програм та програм регіонального розвитку тощо.

Упорядкування і формалізація здійснення інформаційного забезпечення аграрного ринку потребує створення інформаційної системи, яка б мала загальнодержавне охоплення. Слід підтримати Ю. В. Пруднікова у тому, що така система повинна сприяти: 1) підвищенню рентабельності реалізації сільськогосподарської продукції її виробниками; 2) досягненню якісної цінової однорідності сільськогосподарської продукції; 3) стійкості цін на цю продукцію та

прогнозованості ціноутворення на внутрішньому, у тому числі, локальних ринках; 4) ефективному розподілу державних субсидій на підтримку сільськогосподарських виробників; 5) завантаженню ОРСП, що збудовані за кошти Державного та місцевих бюджетів [474, с. 177].

Свого часу Н. Ф. Павленчик було висловлено пропозицію щодо прийняття закону України «Про формування єдиного інформаційного простору на ринку сільськогосподарської продукції» і створення єдиного інформаційного центру [320, с. 390]. Не заперечуючи перспективу прийняття подібного закону, на сучасному етапі, в умовах незавершеності формування інфраструктури аграрного ринку та системи державного моніторингу аграрного ринку, можна припускати, що положення подібного закону не будуть мати належного практичного підґрунтя для їх реалізації. Тому з метою удосконалення законодавчого регулювання здійснення моніторингу аграрного ринку та інформування суб'єктів цього ринку доцільно пропонувати прийняття загального Положення про інформаційне забезпечення суб'єктів аграрного ринку. У цьому Положенні потрібно закріпити такі питання, як: види та обсяги інформації, яка підлягає моніторингу; джерела збору інформації для моніторингу, суб'єкти, які здійснюють моніторинг інформації, суб'єкти отримання інформації, підстави і способи надання інформації, у тому числі види інформації, яка надається безкоштовно, джерела її розміщення, періодичність оновлення. У Положенні може бути реалізовано ідею створення єдиного інформаційного центру з закріпленням його структури, функцій, обов'язків тощо.

3.6 Контроль за аграрним ринком

Регулювання аграрного ринку передбачає встановлення певних вимог і правил, які спрямовано на те, щоб відносини щодо реалізації сільськогосподарської продукції розвивалися відповідно до бачення держави ідеальної моделі аграрного ринку і досягнення взаємозв'язку приватних інтересів суб'єктів цього ринку і публічних інтересів. Проте, як показує практика господарювання у цій сфері, суб'єкти аграрного ринку не завжди дотримуються встановлених вимог і правил,

що зумовлює необхідність введення механізму контролю за названим ринком. Контроль за аграрним ринком представлено здійсненням відповідних функцій уповноваженими органами державної влади. Водночас розвиток інших сфер господарювання та зарубіжний досвід свідчить, що недержавний контроль також є доцільним та може ефективно доповнювати здійснення державного контролю.

Законодавче підґрунтя здійснення контролю за аграрним ринком складається з положень, які містяться у ГК України, Законі України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» та багатьох інших законодавчих актах, положення яких, враховуючи різні види правовідносин, що виникають у межах аграрного ринку, різноманіття видів сільськогосподарської продукції, завдання наближення законодавства України до вимог ЄС тощо, потребують ґрунтового аналізу та наукового опрацювання.

У доктрині господарського права загальні питання контролю у сфері господарювання, зокрема й на рівні дисертаційних досліджень, розглядали багато дослідників, зокрема: О. В. Баганець, А. Г. Бобкова, О. М. Вінник, В. В. Добровольська, Н. В. Никитченко, В. П. Попелюк, С. Л. Серов, В. С. Щербина та ін. Питання контролю у сфері безпечності та якості сільськогосподарської продукції досліджував С. І. Бугера [68]. Проблематику контрольно-наглядової діяльності у сільському господарстві на стику аграрного та адміністративного права дослідив О. Г. Бондар [60]. Разом з тим потребують дослідження господарсько-правові аспекти здійснення контролю за аграрним ринком.

Аграрний ринок як явище суспільного життя, невід'ємна складова економіки країни, потребує цілісної системи господарського контролю. У науці питання поняття, сутності, форм, видів контролю, зокрема державного контролю, співвідношення із поняттям нагляду, активно досліджувалися і в радянський період, і в сучасній Україні. Це дає можливість не зупинятися додатково на аналізі перелічених питань, а здійснити узагальнення і навести ключові аспекти для розкриття питання контролю за аграрним ринком.

Перш за все, це стосується місця контролю у системі впливу на сферу господарювання. О. Г. Бондар розглядає контроль як правову форму здійснення

управлінської діяльності, що виступає як однорідна діяльність уповноважених державних органів та їх посадових осіб щодо встановлення фактичної відповідності результатів діяльності підконтрольних суб'єктів очікуваним цілям, перевірки відповідності засобів досягнення результатів вимогам права та прийняття за результатами перевірки заходів регулятивно-охоронного характеру [60, с. 32]. Подібну точку зору висловлює О. М. Вінник [76, с. 21]. Таку ж позицію підтримує Н. В. Никитченко, яка обґрунтовує обов'язок держави з використання державного контролю у сфері господарювання у комплексі з іншими функціями управління економікою і який формулює як обов'язок з організації і здійснення планування і прогнозування, контролю і регулювання господарської діяльності, на основі концепції публічних послуг [295, с. 126].

Натомість В. С. Щербина, О. В. Кологойда та деякі інші науковці відносять державний контроль у сфері господарювання до правової форми державного регулювання, посиляючись на положення гл. 2 ГК України [599, с. 31; 208, с. 51]. Вбачається, що така позиція є слушною, що у буквальному сенсі впливає з назви гл. 2 ГК України – «Основні напрями та форми участі держави і місцевого самоврядування у сфері господарювання» і відсутності державного контролю у переліку засобів регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання (ст. 12 ГК України). До цього потрібно додати, що низка законів України, якими регулюються відносини у сфері здійснення сільськогосподарської діяльності, включають державний контроль до державного регулювання (зокрема, закони України: «Про бджільництво», «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» та ін.).

Існує ще один погляд на місце державного контролю, а саме віднесення його до засобів державного регулювання сфери господарювання. Таку думку висловлював В. В. Кочин, зазначаючи, що під час захисту прав суб'єктів господарювання здійснюються такі засоби державного регулювання, як державний контроль та нагляд [219, с. 115]. Деякі інші науковці підтримують таку точку зору, пропонуючи включити державний нагляд (контроль) до переліку основних засобів

регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання, для чого внести відповідні зміни до ч. 2 ст. 12 ГК України [599, с. 32].

Узгодити різні наукові погляди намагається В. В. Добровольська, яка пропонує розглядати державний контроль комплексним поняттям, багатогранність якого знаходить прояв у тому, що він може розглядатися і як форма, і як засіб державного регулювання. Дослідниця зазначає, що державний контроль як засіб державного регулювання уособлює певний нормативний механізм (процедуру) здійснення дій контролюючого характеру [133, с. 189].

У характеристиці державного контролю у сфері господарювання можна погодитися з виокремленим В. П. Попелюком принципом інституту контролю – принципом добросовісності діяльності суб'єктів господарської діяльності [396, с. 3]. У науковій та навчальній літературі також наводяться риси, яким має відповідати державний контроль, форми контролю, проводиться класифікація залежно від різних підстав [208, с. 51; 307; 104, с. 348-350].

Варто підтримати В. В. Добровольську, яка пропонує державний контроль у сфері господарювання розглядати у трьох аспектах: 1) організаційному, підґрунтям якого є його засади (законність, рівність, недискримінація, взаємна відповідальність, паритет та превентивність); 2) функціональному, що дозволяє провести характеристику компетенції осіб, які реалізують контролюючі повноваження, підстави, умови, строки і процедуру проведення різноманітних заходів контролюючого характеру та 3) інформаційно-консультаційному, мета якого полягає у наданні різноманітного роду консультацій і рекомендацій щодо контролюючих заходів, котрі сприяють налагодженню стимулюючих, недискримінаційних і превентивних зв'язків під час їх проведення [133, с. 192].

Одним з активно досліджуваних та дискусійних питань є співвідношення понять контролю і нагляду. Підставою для наукової дискусії виступають не тільки наявний науковий доробок, але й положення законодавства. В. С. Щербина висловлювався за те, що форму вживання термінів «нагляд» і «контроль», яку використано у Законі України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», доцільно поширити і на ст. 19 ГК України [599,

с. 32]. Проте існує значна кількість прихильників розмежування цих понять. Так, О. Г. Бондар з посиланням на інших авторів наводить підстави для розмежування понять контролю і нагляду: «1) глибина перевіркової діяльності (головний критерій); 2) характер повноважень відповідних органів контролю і нагляду; статус, яким наділений кожен із них у системі державних органів; 3) наявність організаційної підпорядкованості суб'єктів контрольної-наглядової діяльності й підконтрольних або піднаглядних об'єктів» [60, с. 34].

Ці поняття розмежовує й О. В. Кологойда, проте за іншими підставами. На її думку, основними критеріями розмежування є: 1) право контрольних органів певною мірою втручатись в оперативно-господарську діяльність підконтрольних об'єктів; 2) здійснення контролю щодо конкретних суб'єктів вищестоящими органами, а нагляду – щодо невизначеного кола осіб за відсутності організаційного підпорядкування суб'єктів та об'єктів нагляду [208, с. 51]. Науковий підхід до розмежування понять контролю і нагляду варто підтримати. На законодавчому рівні ці поняття розмежовано у законах України: «Про ветеринарну медицину», «Про товарні біржі» та деяких ін.

Загальні норми щодо державного контролю у сфері господарювання містяться у ст. 19 ГК України, у якій закріплено сфери та засадничі положення здійснення такого контролю за господарською діяльністю.

Правові та організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, повноваження органів державного нагляду (контролю), їх посадових осіб, права, обов'язки та відповідальність суб'єктів господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю) визначено Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [440]. Цим законом закріплене загальне визначення державного нагляду (контролю) як діяльності уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, державних колегіальних органів, органів виконавчої влади АРК, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог

законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт та послуг, допустимого рівня небезпеки для населення, навколишнього природного середовища (ст. 1). Положення цього Закону поширюються на всі відносини державного контролю за аграрним ринком. Проте на здійснення контролю у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів та у сфері ветеринарної медицини розповсюджуються тільки положення окремих статей, які визначено ч. 7 ст. 2 цього Закону.

З посиланням на ч. 3 ст. 19 ГК України, в якій закріплені сфери державного контролю, можна стверджувати, що діяльність суб'єктів аграрного ринку охоплюється декількома з них. Це залежить від положення суб'єкта господарювання на аграрному ринку, його податкового статусу, організаційно-правової форми, виду господарської діяльності, виду сільськогосподарської продукції, яка виступає товаром на ринку тощо. Відповідно, постає питання конкретизації напрямів державного контролю за аграрним ринком.

Законодавством передбачено здійснення державного контролю за господарською діяльністю у сфері цін та ціноутворення. Відповідні положення щодо державного контролю закріплено розділом V Закону України «Про ціни і ціноутворення». Діяльність суб'єктів аграрного ринку охоплюється цим напрямом контролю у загальному порядку, оскільки на сьогодні скасовано законодавчі положення щодо об'єктів державного цінового регулювання на аграрному ринку.

Аналіз законодавства вказує на встановлення положень щодо державного контролю за діяльністю суб'єктів інфраструктури аграрного ринку. При цьому контроль за діяльністю агропродовольчих ринків здійснюється у загальному порядку, зокрема за дотриманням вимог щодо здійснення господарської діяльності, встановлених правил торгівлі на ринках тощо. Натомість контроль за діяльністю ОРСП виділено окремо.

Згідно із ст. 16 Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» контроль за діяльністю ОРСП здійснюють центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну аграрну політику, політику у сфері сільського господарства, інші органи державної влади та органи місцевого

самоврядування у межах повноважень, визначених законом. Наразі таким органом є Міністерство аграрної політики та продовольства України. Згідно з Положенням про Мінагрополітики, до його повноважень входить здійснення контролю за діяльністю оптових ринків сільськогосподарської продукції (п. 73). Наведені положення нормативно-правових актів мають доволі загальний характер, оскільки не дозволяють визначити предмет контролю. Ймовірно, під час здійснення контролю можуть перевірятися надання послуг ОРСП, дотримання Правил роботи ОРСП, виконання обов'язків у сфері інформаційного забезпечення тощо. Проте відповідні положення Закону сформульовані так, що не встановлюють конкретних вимог до діяльності ОРСП або обов'язків цих суб'єктів, дотримання чи виконання яких могли б виступати предметом перевірок. Очевидно, що предметом перевірок можуть бути виконання вимог щодо набуття статусу ОРСП (на це вказують положення ст. 4 цього Закону, якою регулюються питання позбавлення статусу ОРСП), дотримання положень законодавства під час організації діяльності ОРСП, зокрема щодо розміщення інфраструктури ОРСП, користування земельними ділянками, виділених для її розміщення, отримання і використання державної допомоги тощо, однак дотримання вимог земельного законодавства і законодавства в частині використання державної допомоги є об'єктом державного контролю не тільки Мінагрополітики.

Очевидно, що одним з наслідків проведення контрольних заходів може стати позбавлення статусу ОРСП. Відповідні питання регулюються ст. 4 Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції». Можна стверджувати, що предметом попереднього контролю Мінагрополітики є дотримання вимог щодо набуття статусу ОРСП, оскільки виявлення недостовірних відомостей, зокрема, розбіжностей між відомостями, викладеними в поданих юридичною особою для набуття статусу ОРСП документах, та фактичними даними, є підставою для позбавлення статусу ОРСП. Ще однією підставою для позбавлення цього статусу закріплено порушення ОРСП вимог цього Закону та інших нормативно-правових актів. Спираючись на вищевикладене потребують конкретизації, які саме вимоги Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» є предметом

перевірки Мінагрополітики, порушення яких може стати підставою для позбавлення статусу ОРСП, з наступним доповненням ст. 16 згаданого закону напрямами контролю за діяльністю цих ринків.

Діяльність іншого суб'єкта інфраструктури аграрного ринку – аграрної біржі також підлягає державному контролю. Згідно із ст. 19 Закону України «Про товарні біржі» здійснення нагляду та контролю за додержанням товарними біржами встановлених законодавством вимог щодо їхньої діяльності та застосування відповідних санкцій за їх порушення покладено на НКЦПФР. Положення щодо здійснення державного контролю встановлено Законом України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків».

Отже, одним з напрямів державного контролю можна назвати діяльність суб'єктів інфраструктури цього ринку.

Надалі можна навести положення законодавства щодо державного контролю залежно від видів сільськогосподарської продукції. Норми щодо державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду за переміщенням тварин, а також на всіх ринках, де організовано продаж живих тварин і продуктів тваринного походження закріплено Законом України «Про ветеринарну медицину» (ст. 16, 17). Положення щодо контролю за діяльністю з виробництва, переміщення, реалізації продукції рослинництва (у визначених законом випадках) встановлено Законом України «Про карантин рослин» (ст. 29). При цьому процес адаптації законодавства України з законодавством ЄС призводять до активної зміни національного законодавства щодо безпечності та якості сільськогосподарської продукції. Чинна редакція Закону України «Про карантин рослин» відповідає положенням Регламенту ЄС 2017/625 щодо здійснення контролю за здоров'ям рослин, зокрема регулює проведення фітосанітарної експертизи (аналізів), норми щодо якої було внесено до цього Закону відповідно до Закону України від 15 березня 2017 р. [413].

У законодавстві містяться численні положення щодо контролю за діяльністю з виробництва і обігу певних видів сільськогосподарської продукції. Наприклад, ст. 14 Закону України «Про молоко та молочні продукти» передбачено здійснення державного контролю та нагляду у сфері виробництва, переробки, реалізації,

експорту та імпорту молока, молочної сировини та молочних продуктів, визначено напрями та орган здійснення такого контролю. Законом України «Про зерно та ринок зерна в Україні» закріплено напрями здійснення державного контролю за якістю зерна (ст. 22). У Законі України «Про бджільництво» передбачено організацію та забезпечення контролю за якістю продуктів бджільництва (ст. 7). Подібні положення містяться й у деяких інших Законах.

З аналізу положень перерахованих законів можна зробити висновок, що напрямом державного контролю за аграрним ринком виступає контроль у сфері безпечності та якості сільськогосподарської продукції. Наведені законодавчі норми потрібно розглядати такими, що розвивають положення ст. 19 ГК України щодо державного контролю за діяльністю суб'єктів господарювання за якістю та безпечністю продукції і послуг.

У літературі робилися спроби розмежування понять нагляду за безпечністю та якістю харчових продуктів та контролю у сфері безпечності та якості харчових продуктів. Так, О. В. Запотоцька надає визначення поняттю нагляду за безпечністю й якістю харчових продуктів і виділяє особливості такого нагляду, окремі з яких можна навести: 1) здійснення тими самими суб'єктами, які уповноважені здійснювати контроль; 2) плановий, позаплановий, поточний характер нагляду; 3) у певних випадках виступає необхідною умовою під час надання відповідного документа суб'єкту господарювання (перед отриманням експлуатаційного дозволу); 4) є пасивною формою здійснення контролю; 5) здійснення за різними векторами: метрологічний, ринковий, ветеринарно-санітарний, за дотриманням гігієнічних вимог під час виготовлення харчових продуктів [163, с. 41].

О. В. Запотоцька запропонувала класифікацію контролю у сфері безпечності та якості харчових продуктів залежно від: 1) черговості здійснення (первинний, повторний, похідний); 2) специфіки об'єкта (загальний, обов'язковий, вибірковий); 3) організаційного рівня (міжнародний, державний, громадський, внутрішній); 4) об'єкта (потужності оператора ринку, продукти тваринного походження, продукти рослинного походження); 5) територіальної ознаки (зовнішній, внутрішній); 6) періодичності (щорічний, плановий, ситуативний) [164].

З урахуванням викладених на початку цього підрозділу теоретичних положень щодо державного контролю не можна погодитися із віднесенням нагляду до пасивної форми контролю, а також із тим, що нагляд є умовою при видачі певних документів, і поділом нагляду на плановий, позаплановий і поточний, оскільки такий поділ більш відповідає сутності контролю. Щодо класифікації контролю, то спираючись на чинне законодавство, не можна погодитися з поділом контролю за об'єктом, оскільки ним є господарська діяльність, і за періодичністю, зокрема виділ ситуативного контролю замість позапланового. Загалом, потрібно акцентувати увагу, що у спеціальному законі щодо контролю у досліджуваній сфері термін «нагляд» не використовується.

Здійснення державного контролю у сфері безпеки та якості сільськогосподарської продукції відбувається на підставі норм Закону України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин». Його називають євроінтеграційним, оскільки він прийнятий на виконання зобов'язань України, взятих за Угодою про асоціацію з ЄС; у ньому втілено всі ключові позиції Регламенту ЄС № 178/2002 щодо контролю за безпекою сільськогосподарської продукції, зокрема впроваджено систему контролю, яка охоплює всі ланки виробництва та обігу харчових продуктів. Положення Закону мають високий рівень формальної визначеності, що знаходить прояв не тільки у розлозі переліку термінів, але й у логічних зв'язках з іншими законами, чіткістю та детальним викладом норм, зокрема щодо порядку проведення контрольних заходів тощо.

У цьому Законі зосереджено положення щодо контролю за безпекою харчових продуктів, які містилися в інших законодавчих актах, а також закріплено новели здійснення державного контролю, обумовлені необхідністю адаптації українського законодавства до законодавства ЄС у цій сфері. Аналіз системи контролю, заснованої в ЄС, дає розуміння того, що вона охоплює не тільки безпосередньо продукти харчування, але й здоров'я тварин, рослин, стан навколишнього природного середовища, корми та препарати, які

використовуються під час вирощування тварин, засоби захисту рослин, в тій мірі, в якій їх окремих або комплексний вплив може негативно відобразитися на стані здоров'я людини (споживача) [47].

Законом № 2042-VIII впроваджено ризик-орієнтований державний контроль, який передбачає його здійснення з періодичністю, достатньою для досягнення цілей Закону (ст. 18). На практиці це означає, що нижчий рівень ризику діяльності оператора ринку зумовлює рідші перевірки його діяльності компетентним органом, і навпаки. Критерії оцінювання ступеню ризику від здійснення господарської діяльності та порядок визначення періодичності здійснення планових заходів державного контролю потужностей затверджено КМУ [222].

Державний контроль у сфері безпечності та якості сільськогосподарської продукції здійснюється на принципом превентивного підходу до контрольних заходів. Це означає, що державний контроль у першу чергу спрямовано на діяльність операторів ринку з виробництва та обігу сільськогосподарської продукції з метою недопущення небезпечної продукції на аграрний ринок.

Формами державного контролю відповідно до Закону № 2042-VIII є аудит, інспектування, передзабійний та післязабійний огляд, відбір зразків, лабораторні дослідження (випробування), документальні перевірки, перевірки відповідності, фізичні перевірки (ст. 19). Порівняно із попереднім законодавством новелою Закону № 2042-VIII стало закріплення положення, що державний контроль здійснюється без попередження (повідомлення) операторів ринку, крім аудиту та інших випадків, коли таке попередження є необхідною умовою забезпечення ефективності державного контролю (ст. 18 Закону № 2042-VIII).

Державний контроль у формах інспектування та аудиту здійснюється із застосуванням актів державного контролю. Згідно із ч. 7 ст. 18 Закону № 2042-VIII акт повинен містити вичерпний перелік питань для перевірки дотримання оператором ринку законодавства про харчові продукти з детальним посиланням на вимогу нормативно-правового акту, яка підлягає дотриманню оператором ринку. На практиці дотриманню прав суб'єктів господарювання під час проведення контрольних заходів сприятиме виконання контролюючими органами вимоги

щодо того, що в акті державного контролю потрібно навести детальний опис відповідних порушень законодавства, якщо вони виявлені за результатами інспектування або аудиту (ч. 7 ст. 18 Закону № 2042-VIII).

Нововведенням Закону № 2042-VIII потрібно визнати запровадження державного контролю, що фінансується за рахунок операторів ринку. На підставі ст. 64 цього Закону за рахунок операторів ринку фінансуються заходи державного контролю при здійсненні передзабійного та післязабійного огляду відповідно до законодавства; здійснення позапланових заходів державного контролю, крім позапланових заходів, визначених законом.

Варто наголосити, що за оцінкою BRDO, прийняття Закону № 2042-VIII створює умови для функціонування системи дієвого контролю за безпечністю харчової продукції, проте ефективна реалізація Закону потребує значних фінансових ресурсів від держави, а також прийняття близько 30 підзаконних актів [161], частину з яких на сьогодні вже прийнято.

Отже, можна стверджувати, що в Україні створено законодавчі вимоги здійснення державного контролю у сфері забезпечення безпечності сільськогосподарської продукції, який відповідає вимогам ЄС, а саме: заходи державного контролю охоплюють всі ланки ланцюга просування сільськогосподарської продукції від виробництва до обігу на аграрному ринку, мають високий рівень формальної визначеності, здійснюються встановленими законом державними органами та акредитованими приватними суб'єктами у визначених формах, мають ризик-орієнтований плановий або позаплановий характер та здійснюються без попереднього повідомлення операторів ринку за виключенням випадків, прямо передбачених законом.

Напрямом державного контролю виступає також контроль за дотриманням законодавства на певних аграрних ринках. Зокрема, спеціальні законодавчі положення встановлено щодо здійснення контролю на ринку органічної продукції. Напрями здійснення державного контролю (нагляду) у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, види такого контролю (плановий, позаплановий) та заходи: моніторинг органічної продукції на ринку з

метою запобігання потраплянню на ринок неорганічної продукції, маркованої як органічна; перевірка діяльності органів сертифікації; вибіркова перевірки діяльності операторів закріплено Законом № 2496-VIII (ст. 38).

Спеціальне регулювання має здійснення державного контролю на ринку насіннєвої продукції (розділ V Закону України «Про насіння і садивний матеріал»).

Умовою належного здійснення державного контролю виступає визначення органів контролю, які мають відповідні повноваження. Крім вищезгаданих органів державного контролю за діяльністю ОРСП і товарних бірж, основним органом контролю за аграрним ринком виступає Держпродспоживслужба [386]. Здійснення державного контролю відбувається за участі фітосанітарних лабораторій, лабораторій ветеринарної медицини, органів сертифікації у сфері органічного виробництва. При цьому сучасною тенденцією потрібно виділити залучення до виконання функцій відповідних лабораторій суб'єктів господарювання будь-якої форми власності за умови їх відповідності встановленим вимогам та проходження відповідних процедур допуску до цієї діяльності.

Поряд із державним контролем за аграрним ринком відносини щодо реалізації сільськогосподарської продукції повинні бути об'єктом недержавного контролю. Недержавний контроль виступає альтернативною формою державного контролю і, на думку О. В. Шаповалової, є узагальнюючим поняттям стосовно всіх підвидів такого контролю. Дослідниця запропонувала структуру такого виду контролю, яка охоплює внутрішній (самоконтроль) суб'єктів господарювання; зовнішній контроль суб'єктів господарювання; корпоративний контроль у відносинах «влади – підпорядкування»; страховий контроль; аудиторський; контроль самоврядних організацій; контроль органів місцевої громади (публічний); контроль асоціацій; громадський контроль тощо [587, с. 102]. Покладаючи наведену наукову позицію в основу цього дослідження, варто зосередитися на громадському контролі та контролі саморегульованих організацій.

У науковій літературі поняття громадського контролю є дискусійним. Основна дискусія точиться щодо об'єкта громадського контролю, яка відбивається на визначенні самого поняття громадського контролю. Більшість дослідників, у

тому числі на рівні дисертаційних досліджень, об'єктом громадського контролю називають діяльність органів державної влади [16, с. 104; 234, с. 4].

Схожі погляди існують й щодо сфери господарювання. В. В. Добровольська вважає змістом громадського контролю у сфері господарювання здійснення постійної діяльності контрольного-наглядового характеру суб'єктів господарювання за діями (бездіяльністю) органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб, за адміністративними послугами на підставі та у способах (формах), передбачених законодавством [134, с. 191].

Деякі інші науковці громадський контроль розглядають ширше. Наприклад, Т. В. Наливайко, не фокусуючись на об'єкті, сформулювала визначення поняття громадського контролю як організаційно-правової форми об'єднання на добровільних засадах громадян для задоволення та захисту своїх та громадських законних, правових, соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних та інших спільних інтересів [285, с. 9]. З роботи О. В. Літвінової випливає, що дослідниця об'єктом громадського контролю вважає відповідність здійснюваної суб'єктами господарювання діяльності встановленим вимогам [241, с. 51]. У сфері аграрних відносин висловлюються за те, що об'єкт громадського контролю має охоплювати відносини з дотримання якості та безпечності сільськогосподарської продукції [68, с. 69].

Неоднорідність у поглядах на об'єкт громадського контролю може бути пояснена відсутністю законодавчого регулювання відносин з його здійснення, хоча доцільність законодавчого урегулювання відносин громадського контролю доводиться доволі давно [286]. Аналіз законопроектної роботи свідчить про відсутність єдиної позиції щодо об'єкту контролю і на цьому рівні. До Верховної Ради України було подано чотири законопроекти, два з яких об'єктом громадського контролю визначали діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб (проекти 2004 та 2015 рр.) [466; 468], інші два пропонували охопити цим контролем діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, їх посадових осіб, суб'єктів господарювання незалежно від організаційно-правових форм і форм

власності (проєкти 2001 та 2014 рр.) [465; 467]. Варто підтримати більш широкий підхід до визначення об'єкта громадського контролю.

У питанні визначення кола суб'єктів громадського контролю науковці демонструють більшу єдність поглядів. Так, серед суб'єктів здійснення цього виду контролю називають громадські об'єднання, політичні партії, інші об'єднання громадян (професійні та непрофесійні), спеціально створені структури при органах державної влади (наприклад, громадські ради), громадян, засоби масової інформації, господарські об'єднання, які створюються відповідно до закону. До прикладу, в аграрному секторі створено значну кількість різних об'єднань: Громадська спілка «Аграрний союз України»; Громадська спілка «Всеукраїнська аграрна рада», Асоціація «Союз птахівників України», Всеукраїнське громадське об'єднання «Українська аграрна конфедерація», Асоціація «Український клуб аграрного бізнесу», Громадська організація «Український контроль аграрного захисту» та багато інших. Цілком ймовірно, що ці та інші господарські об'єднання можуть ініціювати різноманітні запити до органів державної влади, моніторити відкриту інформацію про стан аграрного ринку, в інший спосіб намагатися контролювати діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо аграрного ринку. У межах громадського контролю можуть бути зреалізовані ініціативи дотримання підвищених вимог до безпеки сільськогосподарської продукції, втілюватися заходи громадського контролю (моніторинг, експертиза, перевірка тощо) у цій сфері. Такі заходи можливі на організованому аграрному ринку, ОРСП або у сфері публічних закупівель сільськогосподарської продукції. У розвиток цього питання заслуговує на увагу пропозиція С. І. Бугери щодо створення Громадської інспекції з контролю якості сільськогосподарської продукції та закріплення відповідного Положення про неї, що сприяло б забезпеченню ефективного громадського контролю [68, с. 69].

Нерідко серед суб'єктів здійснення громадського контролю у різних сферах господарської діяльності називають саморегулювні організації [241, с. 48-49]. В аграрному секторі законодавством передбачено створення таких організацій. Зокрема, згідно із ст. 17 Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської

продукції» ОРСП можуть створювати асоціації, яким при відповідності встановленим умовам може бути надано статус саморегулівної організації оптового ринку сільськогосподарської продукції. Однак серед повноважень такої саморегулівної організації контрольних повноважень законом не закріплено.

Контрольну функцію у межах саморегулювання господарської діяльності виділяють деякі науковці. Зокрема, О. М. Гончаренко цю функцію відносить до найбільш важливих. Контрольна функція знаходить прояв у повноваженнях відповідних органів саморегулівної організації здійснювати контроль за діяльністю членів такої організації щодо виконання взятих на себе зобов'язань [100, с. 253; 230, с. 616]. Ефективність здійснення контролю саморегулівною організацією базується на важливості для суб'єкта господарювання членства у такій організації, переваг, які забезпечує таке членство, та загрози застосування певних санкцій з боку саморегулівної організації. Саморегулювання господарської діяльності в контексті контрольної функції означає, що держава відмовляється від галузевого контролю, зберігаючи функцію загального нагляду з одночасним встановленням підвищених вимог до діяльності саморегулівних організацій [230, с. 617].

Саме такий підхід було задекларовано у Стратегії розвитку аграрного сектору на період до 2020 року. Цим документом передбачалося: 1) делегування саморегулівним об'єднанням сільськогосподарських товаровиробників частини повноважень зі здійснення контролю за відповідністю сільськогосподарської продукції національним стандартам на засадах взаємовідповідальності та регулювання аграрного ринку; 2) підвищення рівня відповідальності цих об'єднань та кооперативів у здійсненні контролю якості та безпечності продукції, виробленої її членами. Наразі строк дії Стратегії сплинув і можна констатувати, що ці положення залишилися не реалізованими. Втім для їх реалізації необхідно було створити законодавче підґрунтя організації та діяльності саморегулівних об'єднань сільськогосподарських товаровиробників.

Спробу розробки відповідного законопроекту було здійснено влітку 2015 року. Так, було розроблено проєкт закону України «Про основи саморегулювання в аграрному секторі економіки України» у двох варіантах [461;

462]. З аналізу одного з них випливає, що контроль за дотриманням членами саморегулівної організації Статуту і Правил саморегулівної організації було одночасно закріплено і як право, і як обов'язок цієї організації [462, ст.ст. 9, 18].

Восени 2020 року до Верховної Ради України було подано проєкт закону «Про саморегулювання господарської та професійної діяльності», відповідно до якого серед основних завдань саморегулювання пропонується закріпити розроблення та затвердження правил господарської або професійної діяльності, забезпечення контролю їх виконання, а в разі покладення чи делегування повноважень з регулювання та/або контролю господарської або професійної діяльності – виконання відповідних покладених чи делегованих повноважень [462, ст. 3]. Також у цьому законопроєкті: а) виконання саморегулівною організацією покладених на неї законом повноважень з контролю та/або регулювання господарської або професійної діяльності визначено формою здійснення саморегулювання (ст. 4); б) на саморегулівній організації покладено обов'язок здійснювати контроль за дотриманням своїми членами правил саморегулівної організації, умов (критеріїв) членства в цій організації (ст. 7); в) врегульовано здійснення такого контролю (ст. 17).

Ефективність діяльності саморегулівних організацій у сфері здійснення контрольної функції підтверджується зарубіжним досвідом. Так, Л. В. Молдован провела аналіз діяльності міжпрофесійних об'єднань на аграрному ринку Франції, у ході якого з'ясовано низку цікавих фактів. Такі організації діють на основі закону, прийнятого ще у 1975 році. Цим законом передбачено можливість створення міжпрофесійних організацій щодо одного виду або групи кількох споріднених видів продукції, проте на національному чи регіональному рівнях держава визнає лише одну міжпрофесійну організацію. Конкретна міжпрофесійна організація діє на основі Міжпрофесійної економічної угоди, яка передбачає, зокрема, й порядок здійснення процедур контролю якості продукції. Названа Угода після підтвердження її відповідності чинному законодавству уповноваженими міністерствами офіційно оприлюднюється і набуває статусу акту, обов'язкового до виконання всіма учасниками аграрного ринку [276, с. 162, 164]. Виконання

саморегульними організаціями контрольної функції підтверджує досвід й інших країн [245]. З урахуванням цього вірним є підхід в аналізованих законопроектах щодо покладання на саморегульні організації контрольної функції. При чіткому визначенні меж, підстав і засобів її здійснення діяльність саморегульних організацій може вдало доповнювати державний контроль за аграрним ринком.

На підставі викладеного важливою сферою недержавного контролю за аграрним ринком потрібно визнати дотримання показників безпечності сільськогосподарської продукції. Проведене дослідження зумовлює висновок, що між громадським контролем та контролем саморегульних організацій існують певні відмінності, зокрема, в частині суб'єктів, меж, підстав, засобів здійснення, які потрібно врахувати при удосконаленні законодавчого забезпечення саморегулювання господарської діяльності.

Таким чином, контроль за аграрним ринком можна представляти як господарсько-правовий засіб регулювання цього ринку, який відіграє важливу роль у встановленні правового господарського порядку у сфері відносин щодо реалізації сільськогосподарської продукції, оскільки результати, отримані у ході виконання контрольних функцій, є підставою для прийняття наступних рішень щодо підконтрольного суб'єкта і регулювання аграрного ринку в цілому. Контроль за аграрним ринком може бути поділений за підставами, які висуваються у науці господарського права, зокрема за суб'єктами, стадіями здійснення та напрямками.

Висновки до розділу 3

Проведений аналіз господарсько-правових засобів регулювання аграрного ринку дозволив сформулювати такі висновки і пропозиції.

1. Обґрунтовано, що господарсько-правовий характер засобів регулювання аграрного ринку обумовлений взаємозв'язком аграрного ринку зі сферою виробництва і споживання, поєднанням приватних інтересів суб'єктів цього ринку та публічних інтересів, які опосередковують інтереси держави, суспільства, споживачів і пов'язані із забезпеченням продовольчої безпеки, підвищенням

стандартів життя, сталого розвитку і правового господарського порядку у сфері реалізації сільськогосподарської продукції.

Аргументовано, що принцип аграрного протекціонізму належить до принципів державного регулювання аграрного сектору економіки, має найбільше значення саме для регулювання аграрного ринку і знаходить прояв здійсненні державою заходів нетарифного регулювання з метою захисту інтересів національного товаровиробника.

Запропоновано теоретичну модель господарсько-правового регулювання аграрного ринку, яка являє собою сукупність форм, методів і засобів державного регулювання, які спрямовано на створення економічних, організаційних, правових умов діяльності суб'єктів аграрного ринку, задоволення приватних і публічних інтересів у цій сфері, базується на принципі аграрного протекціонізму, і втілення якої може підсилювати або обмежувати саморегулюючу функцію аграрного ринку.

Аргументовано, що роль аграрної біржі, ОРСП, агропродовольчого ринку та інших суб'єктів ринкової інфраструктури у реалізації моделі господарсько-регулювання аграрного ринку знаходить прояв у забезпеченні цими суб'єктами саморегулюючої функції аграрного ринку, оскільки на них покладено завдання створення умов для вільної конкуренції, стимулювання попиту і пропозиції, сприяння встановленню вільних цін, крім випадків, прямо передбачених законом.

Конкретизовано напрями державного регулювання аграрного ринку: створення умов для більш активного залучення до аграрного ринку суб'єктів малого і середнього підприємництва – виробників сільськогосподарської продукції, стимулювання попиту, розвиток інфраструктури аграрного ринку, дотримання вимог безпечності сільськогосподарської продукції.

2. Обґрунтовано, що технічне регулювання як засіб господарсько-правового регулювання аграрного ринку поширюється на сферу реалізації сільськогосподарської продукції, спрямоване на забезпечення безпечності цієї продукції та виступає передумовою набуття нею товарності.

Конкретизовано, що забезпечення безпечності сільськогосподарської продукції, що пропонується для обігу на аграрному ринку, здійснюється за

допомогою сукупності необхідних і достатніх елементів, які визначені законодавчо: поняття безпечного харчового продукту, параметри безпечності сільськогосподарської продукції, умови діяльності суб'єктів, які беруть участь у виробництві та реалізації продукції, та їх обов'язки, порядок аналізу суб'єктами господарювання ризиків та принцип простежуваності, уповноважені органи та засоби державного регулювання безпечності сільськогосподарської продукції, система державного контролю за обігом цієї продукції.

3. Додатково обґрунтовано пропозицію встановлення мінімальних цін на певні види сільськогосподарської продукції, при досягненні яких держава застосовуватиме визначені законом засоби державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників (надання субсидій для оплати частини страхового платежу, компенсаційні виплати тощо).

4. Сформульовано мету державної підтримки суб'єктів аграрного ринку як створення сприятливих умов для збалансування інтересів суб'єктів аграрного ринку, вирівнювання диспропорцій між попитом і пропозицією, подолання інших ризиків у сфері реалізації сільськогосподарської продукції суб'єктами господарювання – сільськогосподарськими товаровиробниками.

Доопрацьовано особливості державної підтримки суб'єктів аграрного ринку: 1) за суб'єктами – надається сільськогосподарським товаровиробникам та іншим суб'єктам аграрного ринку; 2) за видами і засобами є фінансовою (бюджетні дотації та субсидії, кредитна субсидія, бюджетне відшкодування тощо), регуляторною (встановлення вимог і правил щодо організації та здійснення реалізації продукції, моніторингу стану ринку та надання інформації), ціновою (встановлення закупівельних цін та розмірів доплат); 3) за напрямками – спрямована на розбудову інфраструктури ринку, насичення ринку сільськогосподарською продукцією вітчизняного виробництва, збільшення прибутковості діяльності сільськогосподарських товаровиробників.

Обґрунтовано введення такого виду страхування із державною підтримкою як страхування від падіння цін (збитковості сільськогосподарської діяльності).

5. Конкретизовано коло суб'єктів, які можуть здійснювати інформаційне забезпечення суб'єктів аграрного ринку, а саме: Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство економіки України, органи місцевого самоврядування, агропродовольчі ринки, оптові ринки сільськогосподарської продукції, аграрні біржі, агроторгові доми, сільськогосподарські кооперативи, сільськогосподарські дорадчі служби, об'єднання сільськогосподарських товаровиробників та інші суб'єкти. Конкретизовано види інформації, яка обов'язкова для збору і надання суб'єктам аграрного ринку, зокрема: про кон'юнктуру аграрного ринку (попит, пропозицію, ціни на продукцію); способи, умови та правила реалізації сільськогосподарської продукції, оформлення і виконання угод із такою продукцією; продавців і покупців на певному аграрному ринку; суб'єктів ринкової інфраструктури та їх послуги тощо.

Обґрунтовано, що з метою удосконалення організаційно-правових засад інформаційного забезпечення суб'єктів аграрного ринку потрібно прийняти Положення про інформаційне забезпечення суб'єктів аграрного ринку, в якому визначити суб'єктів, підстави, порядок, способи здійснення моніторингу аграрного ринку та надання інформації зацікавленим особам.

6. Конкретизовано, що напрямами державного контролю на аграрному ринку є дотримання законодавства: 1) у діяльності суб'єктів ринкової інфраструктури; 2) щодо безпечності сільськогосподарської продукції; 3) на певних аграрних ринках (зокрема, ринку зерна, насінневої продукції, органічної продукції та ін.).

Обґрунтовано, що правові та організаційні засади державного контролю у сфері забезпечення безпечності сільськогосподарської продукції відповідають вимогам ЄС, зокрема, заходи державного контролю охоплюють всі ланки ланцюга просування сільськогосподарської продукції від виробництва до обігу на аграрному ринку, мають високий рівень формальної визначеності, здійснюються уповноваженими державними органами та акредитованими приватними суб'єктами у визначених формах, мають ризик-орієнтований плановий або позаплановий характер та здійснюються без попереднього повідомлення операторів ринку за виключенням випадків, прямо передбачених законом.

Зроблено висновок, що найбільш важливою сферою недержавного контролю за аграрним ринком виступає дотримання показників безпеки сільськогосподарської продукції. Додатково аргументовано відмінності між громадським контролем та контролем саморегулювальних організацій, зокрема за суб'єктами, межами, підставами, засобами здійснення, які потрібно врахувати при удосконаленні законодавчого забезпечення саморегулювання господарської діяльності. Доводиться, що громадський контроль у сфері забезпечення безпеки сільськогосподарської продукції може охоплювати реалізацію цієї продукції на організованому аграрному ринку, сферу публічних закупівель цієї продукції і сприяти встановленню підвищених вимог до її безпеки.

РОЗДІЛ 4

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО РИНКУ

4.1 Поняття та підстави захисту прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку

Висока динаміка процесів у сфері господарювання, встановлення суб'єктами господарювання зв'язків з багатьма іншими учасниками господарських відносин, високий ступінь ризикованості господарської діяльності обумовлюють існування реальних і потенційних загроз правам і законним інтересам суб'єктів господарювання, в тому числі тим, що діють на аграрному ринку. Це вказує на високу практичну актуальність питання науково-теоретичної розробки і опрацювання підстав захисту прав цих суб'єктів. Не менше прикладне значення має й саме поняття захисту, усвідомлення сутності якого сформує у суб'єкта аграрного ринку чітке уявлення того, на що він може розраховувати, та як має діяти за наявності відповідних перешкод у реалізації його прав і законних інтересів.

Поняття захисту прав не має єдиного законодавчого визначення. У той час як підстави для захисту прав суб'єктів аграрного ринку можна конкретизувати на основі аналізу масиву законодавчих актів, до яких належать ГК України, ЦК України, інші закони, положення яких спрямовано на регулювання сукупності відносин щодо реалізації сільськогосподарської продукції.

У юридичній науці різні аспекти захисту прав та законних інтересів у сфері господарювання досліджувалися багатьма вченими, у тому числі такими як: О. В. Аушева, Д. В. Задихайло, І. Ф. Коваль, Т. В. Лісніча, В. К. Мамутов, В. В. Петруня, О. П. Подцерковний, О. Г. Хрімлі, В. С. Щербина та ін., наукові результати яких покладено в основу конкретизації поняття та підстав захисту прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку.

Термін «захист» знаходиться у широкому вжитку у практичній площині, законотворчій та науковій діяльності. При цьому поняття захисту не належить

виключно до юридичної науки, а виступає предметом дослідження різних суспільних наук, у межах яких розкривається його сутність та специфічні характеристики. Відповідно, поняття захисту є багатоманітним, його тлумачення залежить від сфери використання терміну та галузі науки, у межах якої досліджується це поняття.

У межах юридичної науки можна констатувати сталість та вживаність такої конструкції, як «захист прав і законних інтересів», проте й відсутність єдиного визначення цього поняття.

У науці господарського права розлогий аналіз використання терміну «захист» у законодавстві та наукові погляди на його тлумачення проведені І. Ф. Коваль [196, с. 255-258], В. В. Петрунею [371, с. 25], О. Г. Хрімлі [574, с. 28-32] у межах власних дисертаційних досліджень. Узагальнюючи напрацювання цих та інших науковців-господарників потрібно відмітити спроби давати визначення поняття захисту прав суб'єктів господарювання.

Цитованим є визначення захисту прав суб'єктів господарювання, наведене О. П. Подцерковним. Науковець визначає захист прав суб'єктів господарювання як сукупність взаємозалежних правових засобів, способів і форм, за допомогою яких при необхідності забезпечується захист законних прав суб'єктів господарювання при їх порушенні [106, с. 181]. Інші науковці роблять акцент на захисті як на превентивному заході, наводячи наступне визначення цього поняття – введення в дію системи правових та організаційно-технічних заходів, спрямованих на забезпечення реалізації прав господарюючих суб'єктів та недопущення їх порушень у подальшому [287, с. 40; 294, с. 367].

В енциклопедичній літературі захист прав і законних інтересів суб'єктів підприємництва визначено як закріплену законодавством сукупність способів, форм, за допомогою яких держава забезпечує можливість запобігати правопорушенням, відновлювати (визнавати) порушені (оспорювані) права і законні інтереси цих суб'єктів [573, с. 279].

У навчальній літературі захист прав суб'єктів господарювання тлумачиться як система заходів, яка здійснюється відповідно до закону суб'єктом

господарювання як самостійно, так і через уповноважених осіб, що спрямовані на запобігання та усунення загроз порушення прав суб'єктів, усунення перешкод для здійснення цих прав, відновлення порушених прав і правового статусу, покладання на порушників відповідальності [105, с. 282].

Отже, щодо захисту прав і законних інтересів, у тому числі суб'єктів господарювання, доцільно виокремити виконання ним як превентивної, так і відновлювальної функцій. Варто погодитися із І. Ф. Коваль, яка доходить висновку, що проведення характеристики підходів до визначення поняття захисту прав і законних інтересів може продовжуватися, проте цілком очевидно, що при множині визначень, вони не мають кардинальних відмінностей, розкриваючи ті чи інші ознаки цього поняття [196, с. 258].

Дійсно, у наведених визначеннях звертає на себе увагу намагання підкреслити специфіку господарсько-правового захисту, вказати на наявність певних засобів, заходів, способів і форм, через які здійснюється захист, а також окреслити мету (призначення) захисту.

Т. В. Лісніча цілком слушно зазначає, що особливості господарсько-правового захисту прав суб'єктів господарювання тісно пов'язані зі специфікою здійснення господарської діяльності [240]. Також заслуговує на увагу твердження В. В. Петруні щодо того, що господарсько-правовий захист прав господарюючих суб'єктів переслідує дві основні цілі: по-перше, забезпечити безпеку від несприятливих дій зі сторони інших учасників ринкових відносин; по-друге, попередити, а можливо й прискікти вже на початковій стадії порушення прав суб'єкта господарювання у відносинах, де стороною виступає держава в особі органів, наділених владними повноваженнями. Загальною метою захисних заходів дослідниця називає встановлення балансу інтересів держави та суб'єктів господарювання [371, с. 25]. З наведеним можна погодитися, зазначивши, що баланс публічних і приватних інтересів у межах аграрного ринку виступає запорукою належного функціонування цього ринку, виконання ним своїх функцій, позитивно відобразиться на функціонуванні сільського господарства, сприятиме забезпеченню продовольчої безпеки держави.

Варто погодитися з тими науковими позиціями, які захист прав розглядають як складову суб'єктивного права особи [371, с. 129], оскільки справедливість такого твердження підтверджується положеннями Конституції України (ст. 13), ГК України (ст. 20), інших законодавчих актів. Право на захист складається з кількох елементів: 1) правомочність звернутися за захистом до юрисдикційного або іншого органу; 2) правомочність вимагати винесення рішення, яким встановлюється вид і міра примусу; 3) правомочність вимагати виконання такого рішення [25, с. 19]. Наявність і гарантування права на захист як юридично визначеної можливості застосування у передбаченому порядку заходів державно-примусового впливу на порушників особливо важливо для таких суб'єктів аграрного ринку, як сільськогосподарські товаровиробники та інші суб'єкти господарювання.

Через системний аналіз положень глави 2 ГК України захист прав і законних інтересів можливо розглядати як особливу форму участі держави у сфері господарювання. Держава, беручи на себе обов'язок забезпечити захист прав і законних інтересів суб'єктів господарювання та споживачів, повинна не тільки встановити форми і способи захисту, але створити підґрунтя для ефективної дії механізму захисту прав і законних інтересів учасників господарських відносин, тобто можливості переведення норм права щодо захисту у практичну площину, реалізації права на захист.

Дослідження поняття механізму захисту проводила І. Ф. Коваль, яка на основі аналізу різних наукових поглядів дійшла висновку, що механізм захисту прав і законних інтересів являє собою сукупність правових засобів, послідовна й організована дія яких забезпечує виконання захистом своїх функцій. Варто погодитися, що у механізмі захисту знаходять прояв статичні і динамічні аспекти [196, с. 259], які сукупно і дозволяють реалізувати право на захист.

На підставі викладеного як проміжний результат захист прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку можна визначити як сукупність способів і форм захисту, за допомогою яких забезпечується можливість попередження порушення і відновлення порушених прав і законних інтересів цих суб'єктів.

Подальше здійснення аналізу поняття захисту прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку зумовлює необхідність проведення аналізу елементів, які утворюють це поняття, а саме: «права суб'єктів аграрного ринку» та «законні інтереси суб'єктів аграрного ринку».

Починаючи з аналізу поняття прав суб'єктів аграрного ринку, варто зазначити, що суб'єктивне право уособлює міру можливої поведінки, правову можливість, яка гарантована державою нормами об'єктивного права [270, с. 25].

О. В. Аушева при дослідженні об'єкта захисту приділила увагу поняттю суб'єктивного права суб'єкта господарювання. У визначенні цього поняття дослідниця посилається на позицію С. Ф. Кечек'яна, який під суб'єктивним правом запропонував розуміти надану особі і забезпечену нормами права можливість діяти, тобто самостійно визначати засоби для досягнення власних цілей, у тому числі як засобами користуватися діями інших осіб [25, с. 35].

О. Г. Хрімлі у дисертаційній роботі наводить визначення поняття «права суб'єкта права» як юридично гарантованих, закріплених можливостей користуватися встановленими законодавством соціальними благами, міру можливої поведінки [574, с. 87].

З наведених визначень вбачається, що права суб'єктів господарювання мають бути закріплені у нормах права. Перелік відповідних прав суб'єктів господарювання можна встановити на підставі аналізу норм ГК України (глава 4, зокрема щодо свободи підприємницької діяльності (ст. 43), принципів такої діяльності (ст. 44), які знаходять розвиток в інших статтях Кодексу щодо права обрання організаційно-правової форми, найму працівників, майнових прав тощо, інших положеннях). У наведеному контексті мова йде про права в їх об'єктивному розумінні. Водночас суб'єктивне право виникає у певного суб'єкта конкретного правовідношення, якому кореспондує відповідний юридичний обов'язок чітко визначеного зобов'язаного суб'єкта. Тому об'єктом захисту в кожному випадку порушення виступатиме саме суб'єктивне право суб'єкта аграрного ринку.

Права суб'єктів аграрного ринку – сільськогосподарських товаровиробників та інших суб'єктів господарювання (професійних торговців, покупців тощо)

встановлено у низці законів України: «Про фермерське господарство», «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції», «Про зерно та ринок зерна в Україні», «Про молоко та молочні продукти», «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» та багатьох ін. Враховуючи, що певні відносини щодо реалізації сільськогосподарської продукції виникають на основі господарських договорів, права суб'єктів аграрного ринку можуть конкретизуватися у відповідних договорах.

Поняття законного інтересу (охоронюваного законом інтересу) є більш неоднозначним у юридичній науці, зокрема в частині співвідношення цього поняття із поняттям прав особи (суб'єкта). Серед науковців різних часів є ті, які заперечують самостійність категорії інтересу, так і ті, що відстоюють її самостійне значення. На позицію останніх варто пристати, зазначивши, що на сьогодні категорія інтересу набула самостійного законодавчого визнання у контексті захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання (ст. 20 ГК України) [336, с. 283]. Проте залишаються різні погляди на поняття законного інтересу.

Деякі науковці вказують, що законний інтерес можна визначити як поведінку суб'єкта правовідносин на свій розсуд, не порушуючи межі дозволеного, у зв'язку з чим реалізація законного інтересу являє собою дозволено спрямовану поведінку [270, с. 25-26]. Інші дослідники у характеристиці законного інтересу вказують на те, що на відміну від суб'єктивного права, яке надає носію налагоджений механізм реалізації можливості, визнаної нормою об'єктивного права, інтерес виражений лише в загальних обрисах [371, с. 26].

Також у науці господарського права виділяють спільні та відмінні риси суб'єктивних прав і законних інтересів. Зокрема, спільними рисами є те, що обидві категорії є можливостями, які закріплюються законодавством, а також те, що вони мають юридичні гарантії захисту і реалізації. Серед відмінностей називають те, що суб'єктивне право чітко визначено законодавством, а законний інтерес – у загальному вигляді; інтерес конкретизується у реальних правовідносинах, проте

суб'єктивне право не потребує такої конкретизації; законний інтерес має значно слабшу міру правової гарантованості порівняно із суб'єктивним правом [574, с. 88].

Питання охоронюваного законом інтересу було предметом розгляду Конституційного Суду України, в Рішенні якого зазначено, що це поняття потрібно розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам [493]. Аналізуючи вищезгадане Рішення, Г. Г. Харченко зробив висновок, що Конституційний Суд України чітко не розмежував способи захисту суб'єктивного права від способів захисту інтересу, який існує поза конкретним суб'єктивним правом [569, с. 176].

Розцінюючи це Рішення Конституційного Суду України як офіційне визнання законного інтересу самостійним об'єктом захисту, потрібно звернути увагу на вказівку у ньому на задоволення індивідуальних та колективних потреб.

Різні за змістом, обсягами, формами прояву колективні потреби можна розглядати підставою для виокремлення у науці та на практиці видів інтересів. На сучасному етапі виділяють різні види інтересів, зокрема приватні, суспільні, державні, конституційні, законні тощо. Традиційним став поділ інтересів на публічні та приватні, що простежується на рівні законодавства, практики, у тому числі судової, та у науковій площині. При цьому сфера господарювання майже беззаперечно розглядається сферою, де зустрічаються та реалізуються приватні і публічні інтереси [174, с. 183], що значною мірою обумовлено тим, що господарська діяльність здійснюється у сфері суспільного виробництва, є суспільно корисною. При цьому взаємозв'язок приватноправових і публічно-правових інтересів має місце при організації і здійсненні господарської діяльності. Це знаходить логічне відображення в законодавчо визначених механізмах регулювання різних видів господарських відносин. Абсолютно справедливим є

твердження В. С. Щербини про те, що поєднання приватноправових і публічно-правових засад є характерним саме для господарського законодавства [602, с. 28].

В основу розуміння приватних інтересів можна покласти їх визначення як інтересів окремого громадянина (фізичної особи), сім'ї, групи громадян, організації, якщо вона створена за участю фізичних осіб і відповідно не належить до сфери публічної – державної чи комунальної – форми власності [244, с. 109]. З урахуванням цього на аграрному ринку приватний інтерес являє собою інтерес окремого суб'єкта аграрного ринку, який не належить до державної або комунальної форми власності, щодо реалізації статутних цілей, організації власної господарської діяльності тощо. Так, задоволення приватноправових інтересів, зокрема щодо отримання прибутку, можливе шляхом вступу у господарсько-договірні відносини [336, с. 284].

Проте категорія публічного інтересу є більш складною. За одним з визначень публічний інтерес – це визнаний державою і забезпечений правом інтерес соціальної спільноти, задоволення якого виступає гарантією її існування та розвитку. Висловлюється думка, що публічні інтереси розкриваються як відображені в праві, гармонізовані та збалансовані певним чином інтереси держави як організації політичної влади, інтереси всього суспільства або значної його частини, зокрема територіальних громад, соціальних груп, особливо тих із них, що власними силами за допомогою правових засобів неспроможні захистити свої інтереси [77, с. 26].

Ґрунтовний аналіз правової категорії публічного інтересу з позиції системного підходу провела І. Е. Берестова. У результаті дослідничею запропоновано ознаки публічного інтересу як правової категорії, серед яких: 1) загальносуспільний характер публічних інтересів (призначення публічного інтересу); 2) зв'язок із масовістю (кількісний аспект); 3) визнання з боку держави й забезпеченість правом (нормативно закріплені та такі, що представляються собою істотні соціальні цінності чи загалом допускаються правом як певний прояв турботи з боку держави стосовно стабільності правопорядку); 4) можливість їх реалізації за допомогою заходів державно-владного характеру [40, с. 25].

Підтримуючи вищенаведену позицію, все ж для розуміння публічних інтересів як об'єкта захисту доречним є визначення цього поняття, яке наведене у роботі О. Г. Хрімлі. Зокрема, публічний інтерес являє собою визнаний державою суспільний інтерес, виражений в нормах права і забезпечений примусовою силою держави [574, с. 61], оскільки примусова сила держави може мати більше варіантів прояву, ніж заходи державно-владного характеру.

Аграрний ринок є сферою, у межах якої тісно поєднуються приватні інтереси конкретних суб'єктів господарювання з публічними інтересами. Загальний публічний інтерес полягає у належному функціонуванні аграрного ринку та підтримці правового господарського порядку у виробничо-господарських та організаційно-господарських відносинах, які складаються в процесі організації і функціонування аграрного ринку. Саме на це спрямоване встановлення в законодавстві умов діяльності суб'єктів аграрного ринку, порушення яких можуть виступати підставами захисту.

Більш конкретно «належне функціонування аграрного ринку» пропонується розглядати як функціонування певних суб'єктів аграрного ринку відповідно до визначеної державою моделі, для забезпечення якої у законодавстві закріплюються форми організації такого ринку, відповідні умови обігу сільськогосподарської продукції, обов'язки товаровиробників такої продукції, інших суб'єктів цього ринку, встановлюються засоби державного регулювання.

Встановлення відповідних вимог і правил поряд із декларованою свободою підприємницької діяльності роблять слушним твердження В. С. Щербини, що про баланс інтересів можна вести мову, якщо йдеться про юридично рівноправних учасників тих або інших відносин, проте в усіх інших випадках держава в особі її уповноважених органів обирає найбільш оптимальні, на її погляд, методи (адміністративні чи економічні) впливу на економіку, на поведінку суб'єктів господарювання залежно від того, які саме інтереси – приватні чи публічні – вона збирається відстоювати, і якими нормами права – приватними чи публічними – вона цього намагається досягти [602, с. 30].

Однією із субстанцій досягнення балансу між публічними і приватними інтересами у сфері господарювання науковці називають встановлений державою правовий господарський порядок, у межах якого мають діяти всі учасники господарських відносин [174, с. 184].

З урахуванням того, що господарсько-правовий захист має багатозначний зміст та спрямований на: а) відновлення становища учасників економічних відносин (шляхом визнання належного йому права, компенсації понесених майнових і немайнових втрат тощо); б) здійснення організаційно-правового і (або) майнового впливу на особу, що створює перешкоди в належному здійсненні прав і охоронюваних законом інтересів учасників економічних відносин; в) забезпечення правопорядку (викорінення шкідливих, небезпечних, небажаних для розвитку національної економіки й суспільства діянь) [197, с. 23-24], його можна розглядати як один з інструментів досягнення балансу між публічними та приватними інтересами суб'єктів аграрного ринку. У свою чергу досягнення балансу між приватними та публічними інтересами на аграрному ринку є важливим орієнтиром для розбудови системи захисту таких інтересів і, зокрема, підстав захисту прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку.

Серед науковців підтримується підхід, за якого до підстав захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання належать їх порушення або наявність реальної загрози порушення, невизнання або оспорювання прав і законних інтересів цих суб'єктів [25, с. 56].

Такий підхід знайшов втілення у законодавстві. Зокрема, у ст. 15 ЦК України встановлено, що кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. У ГК України підстави захисту, на відміну способів захисту, не узагальнено. Проте у багатьох положеннях Кодексу встановлено конкретні підстави захисту, наприклад за договором контрактації сільськогосподарської продукції (ст. 274 ГК України). Потрібно пристати на позицію І. Ф. Коваль, яка зазначає, що втілення фактичних підстав захисту, які на практиці є повторюваними та/або типовими, у нормах права, надання їм юридичної характеристики, спрямоване на фіксацію та надання знеособленого характеру

найбільш поширеним підставам захисту, чим забезпечується їх багаторазове використання [196, с. 273].

Переходячи до розгляду господарського правопорушення, як найбільш поширеної і небезпечної підстави для захисту прав суб'єктів господарювання, потрібно навести його визначення. Визнаючи наявність багатьох визначень господарського правопорушення, зокрема в контексті підстави господарсько-правової відповідальності, варто зупинитися на наступному, як такому, що відповідає саме сутності господарсько-правового захисту: «господарське правопорушення – це протиправна (заборонена) дія або бездіяльність суб'єкта господарювання або іншого учасника господарських відносин, який ущемлює права і законні інтереси іншої особи – потерпілого або перешкоджає їх реалізації» [572, с. 883]. Традиційно правопорушення відносять до фактичних підстав захисту.

Потрібно зазначити, що теорія господарського правопорушення розвивалася під впливом загальної теорії, взявши за основу підхід до складу правопорушення, його елементів та їх визначальної характеристики. Розроблену у теорії права доктрину правопорушення покладено в основу розробки відповідних галузевих концепцій. Загальновідомо, що елементами правопорушення є об'єкт, суб'єкт, об'єктивна та суб'єктивні сторони правопорушення. Певна адаптація загальної теорії до сфери господарювання знаходить прояв у тому, що у складі господарського правопорушення здебільшого приділяють увагу об'єктивній стороні, тобто наявності протиправної поведінки, негативним наслідкам, причинному зв'язку між ними та вині правопорушника [76, с. 388]. Проте, для конкретизації підстав захисту прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку важливими є такої й інші елементи складу правопорушення, як-то: об'єкт і суб'єкт.

У загальному розумінні об'єктом правопорушення називають правопорядок, який є результатом виконання, дотримання, використання і застосування норм права [570, с. 679]. Зважаючи на виокремлення частини відносин аграрного ринку, які охоплюються господарсько-правовим регулюванням, можна уточнити, що загальний об'єкт правопорушення корелюється із публічними інтересами, тобто належним функціонуванням аграрного ринку і підтриманням правового

господарського порядку у всіх господарських відносинах, які мають місце під час організації та здійснення діяльності щодо реалізації сільськогосподарської продукції. Родовий об'єкт відображає ті цінності, на які посягає певна однорідна група правопорушень (законний інтерес щодо отримання прибутку; право вільно розпоряджатися результатами своєї діяльності, прибутком; право вільно встановлювати ціни на свою продукцію тощо, право споживати безпечні харчові продукти тощо). Безпосереднім об'єктом правопорушення виступають цінності (права, законні інтереси) у конкретних господарських відносинах щодо реалізації сільськогосподарської продукції, на які посягає конкретне правопорушення.

Специфіка родового та безпосереднього об'єктів правопорушення може бути проілюстрована з посиланням на положення ст. 218 ГК України щодо підстав господарсько-правової відповідальності. Так, порушення господарських зобов'язань посягають, здебільшого, на приватні інтереси суб'єктів аграрного ринку, в той час як порушення правил здійснення господарської діяльності – на публічні інтереси на аграрному ринку.

Суб'єктом порушення прав і законних інтересів у сфері господарювання може бути будь-який учасник господарських відносин. Для аграрного ринку коло потенційних порушників можна звузити до суб'єктів аграрного ринку, серед яких левову частку займають сільськогосподарські товаровиробники, інші професійні торговці сільськогосподарською продукцією, оптові покупці такої продукції, організатори оптової торгівлі (Аграрна біржа, ОРСП, організатор аукціону тощо), інші суб'єкти господарювання, які беруть участь в аграрному ринку, органи державної влади (зокрема, Держпродспоживслужба), органи місцевого самоврядування, які здійснюють організаційно-господарські повноваження на цьому ринку.

Об'єктивна сторона господарського правопорушення охоплює протиправну поведінку (дію або бездіяльність), негативні наслідки для потерпілої сторони та прямий причинно-наслідковий зв'язок між ними. Протиправна поведінка може знаходити прояв у невиконанні або неналежному виконанні господарського зобов'язання або порушенні правил здійснення господарської діяльності.

Хоча відповідно до ст. 173 ГК України господарські зобов'язання можуть виникати з різних підстав, у контексті протиправної поведінки, здебільшого, мова йде про невиконання або неналежне виконання господарсько-договірних зобов'язань. Спираючись на те, що порушення права пов'язане з позбавленням його носія можливості реалізувати своє право повністю або частково [577, с. 233], можна стверджувати наступне. Якщо таке порушення спричинене невиконанням або неналежним виконанням договірних зобов'язань, то воно знаходить прояв у позбавленні сторони договору можливості здійснювати свої права за договором й отримати очікуване за договором. Особливої уваги заслуговує істотне порушення договору, тобто порушення, внаслідок якого завдано такої шкоди, що потерпіла сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладанні договору (ч. 2 ст. 651 ЦК України).

На аграрному ринку можна виокремити дві основні групи договорів: 1) договори, які опосередковують реалізацію сільськогосподарської продукції, та 2) договори, які опосередковують надання допоміжних послуг. При виконанні цих договорів сторони можуть вчинити правопорушення. Невиконання або неналежне виконання обов'язків стороною цих договорів виступає антиподом належного виконання і може бути кваліфіковано як правопорушення. Так, у ст. 193 ГК України встановлено загальне правило щодо виконання зобов'язань, а саме: суб'єкти господарювання та інші учасники господарських відносин мають виконувати господарські зобов'язання належним чином згідно із законом, іншими правовими актами, договором, а за відсутності конкретних вимог щодо виконання зобов'язання – відповідно до вимог, що звичайно ставляться. Конкретні положення щодо належного виконання зобов'язань встановлені у ЦК України і стосуються сторін, строку (терміну), місця виконання зобов'язань та ін. (ст.ст. 526, 527, 530, 532 ЦК України).

Деякі порушення конкретизовано в окремих статтях ГК України та/або ЦК України. Наприклад, відповідно до ст. 274 ГК України за договором контрактації порушеннями контрактанта визнано невиконання зобов'язання щодо приймання сільськогосподарської продукції безпосередньо у виробника, а також відмова від

приймання продукції, пред'явленої виробником у строки і в порядку, що погоджені сторонами; порушення виробника – у нездачі сільськогосподарської продукції у строки, передбачені договором контрактації.

Сторони господарського договору можуть конкретизувати вимоги до належного виконання та конкретні заходи за їх порушення. Так, аналізуючи зміст біржового договору поставки зерна, розміщеного на сайті АТ «Аграрний фонд», можна зробити висновок про закріплення у ньому традиційних для договору поставки (купівлі-продажу) порушень. Зокрема, серед порушень покупця встановлено порушення строків оплати, а постачальника – порушення строків поставки товару або обсягів поставки; порушення строків реєстрації податкової накладної та/або розрахунку коригування до податкової накладної в Єдиному державному реєстрі податкових накладних, неповернення різниці між сумою попередньої оплати та загальною вартістю поставленого товару [509].

Окремо можна вести мову про порушення господарсько-договірних зобов'язань, які, виступаючи такими по суті, є підставою для вжиття заходів захисту для відновлення порушеного права, але не тягнуть за собою застосування форм господарсько-правової відповідальності (в силу відсутності спричинених збитків та/або не встановлення господарських санкцій законом/договором). Наприклад, згідно ч. 6 ст. 268 ГК України якщо недоліки поставлених товарів можуть бути усунені без повернення їх постачальнику, покупець має право вимагати від постачальника усунення недоліків у місцезнаходженні товарів або усунути їх своїми засобами за рахунок постачальника.

Підставами захисту також виступають порушення Правил товарної біржі або Правил роботи ОРСП, у разі якщо конкретні порушення встановлено відповідним локальним актом конкретної біржі або ОРСП. Аналізуючи Правила роботи ОРСП «Шувар» з'ясовано, що в них встановлено широкий перелік порушень цих Правил [404]. Звертаючись до аналізу локальних актів Аграрної біржі, можна назвати такі порушення Правил біржової торгівлі на Аграрній біржі: невідповідність умов поданої членом біржі заявки дорученням його клієнта; порушення термінів зняття (відкликання) з біржових торгів заявок на продаж (купівлю) товару чи їх

коригування; не підписання біржового договору (контракту) та/або інших документів і форм, встановлених нормативними актами Біржі; невиконання або неналежне виконання зобов'язань за біржовою угодою; подання Біржі недостовірних відомостей про товар, що виставляється на біржові торги, про виконання зобов'язань за укладеними біржовими угодами (договорами (контрактами)) або інших недостовірних відомостей та деякі ін. [402].

Прикладами порушень можуть виступати порушення уповноваженими органами організаційно-господарських зобов'язань, зокрема, щодо дерегуляції аграрного ринку. Положення щодо дерегуляції аграрного ринку закріплено ст. 14 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», відповідно до якої незаконними вважаються обмеження прав власників сільськогосподарської продукції на вільне володіння, користування або розпорядження нею, нав'язування власнику такої продукції конкретних покупців (посередників, переробників) або інші рішення (дії, бездіяльність), які ущемлюють права та законні інтереси суб'єкта господарювання.

Іншим видом протиправної поведінки у досліджуваній сфері є порушення правил здійснення господарської діяльності, прикладами яких виступають функціонування агропродовольчого ринку без лабораторії, порушення показників безпечності сільськогосподарської продукції, інші порушення операторами ринку вимог закону, які зачіпають публічні інтереси.

Слід звернути увагу, що законодавством передбачено широке коло видів державної фінансової підтримки суб'єктів аграрного ринку. Зокрема, Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» закріплено надання кредитної субсидії (ст. 13), бюджетних дотацій (статті 15, 16-1, 16-2) тощо. Порушення вимог отримання та/або використання видів такої підтримки варто віднести до порушень публічних інтересів на аграрному ринку, проте вони не визначені у законодавстві як підстави для захисту, що потребує виправлення.

На основі аналізу законодавчих норм доцільно визнати підставами захисту публічних інтересів у сфері надання державної фінансової підтримки суб'єктам аграрного ринку наступні дії: надання неправдивої інформації для отримання

державної підтримки; порушення умов отримання державної підтримки; нецільове використання названими суб'єктами державних коштів, наданих в будь-якій формі державної підтримки. Вбачається, що ці порушення мають знайти закріплення у законодавстві.

Резюмуючи, потрібно зазначити, що протиправна поведінка знаходить прояв у діяннях, які мають різний характер, що безпосередньо впливає на наслідки, які застосовуються до суб'єктів, що їх вчинили. Загалом, порушення прав і законних інтересів за наслідками можна поділити на ті, що тягнуть за собою застосування господарсько-правової відповідальності, та ті, що тягнуть застосування інших способів захисту. При цьому, у теорії господарського права і практиці правозастосування наявність всіх елементів об'єктивної сторони правопорушення вимагається для застосування такого способу захисту як відшкодування збитків, яке одночасно є формою господарсько-правової відповідальності. Проте для застосування інших способів захисту прав і законних інтересів, так само, як й інших форм господарсько-правової відповідальності, достатньо самого порушення цих прав. Наприклад, у разі порушення господарсько-договірних зобов'язань доречним може бути застосування такого способу захисту, як присудження до виконання в натурі. Якщо таке порушення має ознаки підстави господарсько-правової відповідальності, то наслідки для суб'єкта, який його вчинив, будуть іншими.

З вищевикладеного очевидно, що порушення прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку, як об'єктивна сторона правопорушення, розкривається в різноманітті видів неправомірної поведінки, яка створює перешкоди у функціонуванні цього ринку. Такі порушення доцільно згрупувати на види: 1) порушення суб'єктом аграрного ринку господарського зобов'язання, яке випливає з господарського договору, локального акту, яким регулюється реалізація сільськогосподарської продукції на аграрному ринку певної правової форми (Правила товарної біржі, Правила роботи ОРСП, Правила проведення аукціону тощо); 2) порушення правил здійснення господарської діяльності; 3) обмеження, ущемлення або інше порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання органами державної влади та місцевого самоврядування.

Суб'єктивна сторона господарського правопорушення у теорії права виступає одним з найбільш дискусійних питань складу такого правопорушення, здебільшого через значний вплив науки кримінального права на формування загальної концепції вини як суб'єктивної сторони правопорушення. У класичному вигляді вина розуміється як психічне ставлення особи до своїх протиправних дій або до бездіяльності та їх наслідків у формі умислу чи необережності. Натомість специфіка суб'єктів господарювання не дозволяє механічно перенести таке розуміння вини у сферу господарських відносин. Тому розуміння вини як складу господарського правопорушення знайшло іншу інтерпретацію, зокрема у законодавстві. На підставі ст. 218 ГК України, учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним вжито усіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення. З цього випливає розуміння вини як невжиття всіх залежних заходів для належного виконання господарсько-договірного зобов'язання або дотримання правил здійснення господарської діяльності. У сфері господарювання щодо цього елементу складу правопорушення концептуально сформовані: а) презумпція вини, яка означає, що правопорушник може довести свою невинуватість шляхом наведення доказів на користь того, що він вжив всіх залежних від нього заходів або що належному виконанню зашкодили обставини непереборної сили; б) неврахування вини при реалізації господарсько-правової відповідальності, яке прямо передбачено для застосування оперативно-господарських санкцій (ч. 3 ст. 235 ГК України).

Охарактеризовані елементи складу господарського правопорушення дозволяють проводити конкретизацію протиправних діянь як підстави захисту прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку, обирати способи і форми захисту, оцінювати їхню потенційну ефективність для відновлення прав та інтересів.

До інших підстав захисту відносять посягання на право у вигляді невизнання або оспорювання прав. Під невизнанням права як підстави захисту прав розуміють заперечення учасником господарських правовідносин факту наявності у суб'єкта

господарювання відповідного суб'єктивного права, що створює невизначеність у його правовому становищі, правовідносинах з іншими учасниками і перешкоджає здійсненню ним своїх прав [196, с. 290-291]. Оспорювання права – це активне заперечення належності права суб'єкту господарювання, яке здійснюється шляхом пред'явлення вимоги щодо оспорювання права і тому призводить до невизначеності у правовому становищі суб'єкта господарювання, створює перешкоди в належному здійсненні ним оспорюваного права [196, с. 290-291].

О. В. Аушева характеризує оспорювання права як спростування, незгоду, заперечення та робить висновок, що оспорювання виступає більш ємною категорією порівняно з невизнанням, включаючи його. Саме оспорювання права знаходить вираз у вчиненні певних дій, які самі по собі не призводять до порушення права, але створюють перешкоди для його реалізації. Активний характер оспорювання передбачає надання доказів щодо того, що суб'єкт не має оспорюваних суб'єктивних прав [25, с. 48-49].

У розрізі аграрного ринку проявами таких посягань на права суб'єктів аграрного ринку можуть бути, зокрема, заперечення наявності договірних відносин (наприклад, шляхом подання позову про визнання договору недійсним повністю або в частині) або законності придбання майна на аукціоні, біржових торгах, або права на отримання товару (наприклад, оспорювання права на отримання зерна від зернового складу).

Отже, питання захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання постає, якщо мають місце фактичні дії (бездіяльність, рішення), якими ці права порушуються, оспорюються, не визнаються.

Наступним піднімається питання правових підстав захисту. Правові підстави захисту прав та законних інтересів означають наявність норми права, на підставі якої певні дії або бездіяльність можна вважати незаконними. До правових підстав захисту прав суб'єктів аграрного ринку слід відносити норми законів, положення господарських договорів, локальних актів, якими регулюється реалізація сільськогосподарської продукції на аграрному ринку певної правової форми

(наприклад, Правила товарної біржі, Правила роботи оптових ринків сільськогосподарської продукції, Правила проведення аукціону тощо).

Таким чином, можна дійти висновку, що захист прав суб'єктів аграрного ринку має господарсько-правову природу, спрямований на здійснення попереджувального і відновлюваного впливу шляхом: встановлення правомірної моделі поведінки учасників аграрного ринку; стимулювання виконання договірних зобов'язань та правил здійснення господарської діяльності; відновлення порушених прав і майнового стану суб'єктів аграрного ринку; усунення перешкод у реалізації прав суб'єктів аграрного ринку. Зазначені функції господарсько-правового захисту у досліджуваній сфері формують розуміння його важливого значення як засобу забезпечення господарського правопорядку на аграрному ринку, охорони приватних і публічних інтересів, сталого та передбачуваного функціонування аграрного ринку.

4.2 Господарсько-правова відповідальність за правопорушення на аграрному ринку

Правопорушення та інші посягання на права суб'єктів аграрного ринку є доволі поширеним явищем. Залежно від виду таких порушень для подолання їх негативних наслідків можливе застосування різних форм господарсько-правової відповідальності. Відповідно, господарсько-правова відповідальність відіграє важливу роль у господарсько-правовому захисті прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку.

Правову основу господарсько-правової відповідальності за порушення на аграрному ринку, крім положень ГК України, складають положення ЦК України, законів України, інших правових актів, господарських договорів, в яких закріплено підстави відповідальності, господарські санкції, порядок їх застосування.

Питання господарсько-правової відповідальності мають високий рівень наукової розробки, як в частині загальних питань визначення поняття, підстав, форм такої відповідальності, так і щодо особливостей господарсько-правової

відповідальності та її застосування за правопорушення при здійсненні певних видів господарської діяльності, спираючись на який потрібно дослідити питання господарсько-правової відповідальності за правопорушення на аграрному ринку.

Для розкриття господарсько-правової відповідальності за порушення на аграрному ринку варто зупинитися на загальнотеоретичних положеннях господарсько-правової відповідальності, які є підґрунтям для розробки особливостей відповідальності у досліджуваній сфері.

Не дивлячись на положення ст. 20 ГК України, згідно з якою застосування господарських санкцій належить до способів захисту порушених прав суб'єктів господарювання і споживачів, господарсько-правова відповідальність є інститутом господарського права і має власну роль і функції у сфері господарювання, які розкриваються у нижченаведеному.

У теорії права мету юридичної відповідальності розглядають у широкому розумінні, тобто як охорону існуючого устрою та суспільного порядку, попередженні вчинення правопорушень, і вузькому значенні – як покарання винного [12, с. 54]. Такого підходу до мети юридичної відповідальності притримувалися деякі вчені ще у радянський час. На підставі сприйняття тісного зв'язку між обов'язками та відповідальністю, науковці формували та обґрунтовували думку звуженості підходу до тлумачення відповідальності лише, як до настання негативних наслідків для правопорушника. Спираючись на те, що санкції, які закріплені у правовій нормі, виконують організаційну та виховну роль, вони відстоювали позицію, що функція юридичної відповідальності полягає перш за все у тому, щоб забезпечити виконання юридичного обов'язку без застосування цих санкцій [236, с. 47-48]. У своїй роботі «Юридическая ответственность и законность» С. М. Братусь писав, що у юридичних роботах простежується тенденція до розгляду юридичної відповідальності, як явища, яке не обов'язково пов'язане із правопорушенням, та формування думки, що сутність відповідальності полягає у свідомому та ініціативному виконанні моральних, юридичних та інших обов'язків, в усвідомленні свого боргу перед суспільством, державою, а також перед іншими членами суспільства [65, с. 17-18]. На підставі таких поглядів

сформувався підхід щодо виділення у юридичній відповідальності аспектів перспективної (позитивної) та ретроспективної (негативної) відповідальності.

Такий підхід знайшов відображення у науці господарського права. У функціональному аспекті господарсько-правова відповідальність є не лише способом захисту порушених прав та охоронюваних інтересів, а має стимулювати належне виконання учасниками господарських відносин господарських зобов'язань [74, с. 6].

Слід конкретизувати, що мова не йде про виділення окремих видів господарсько-правової відповідальності, а про те, що у ній рівнозначно відбиваються позитивний і негативний аспекти юридичної відповідальності [53, с. 126]. Такий підхід до розуміння господарсько-правової відповідальності демонструє дихотомію її позитивної та негативної складових [34, с. 18]. Позитивний аспект господарсько-правової відповідальності розкривається через обов'язок суб'єкта господарювання (учасника господарських відносин) діяти правомірно, відповідально ставитися до взятих на себе обов'язків та обумовлюється загальними нормами законодавства. В якості їх прикладу можна навести положення ст. 49 ГК України щодо відповідальності суб'єктів підприємництва. Це та інші подібні положення законодавства не встановлюють конкретних санкцій за правопорушення, але покладають на суб'єкта господарювання (учасника господарських відносин) загальні обов'язки та формують його уявлення про можливість настання для нього певних негативних наслідків у разі їх невиконання (недотримання).

Потрібно визнати, що позитивний аспект господарсько-правової відповідальності найбільше пов'язаний із її стимулюючою (попереджувальною) функцією, і спрямований на досягнення загальної мети господарсько-правової відповідальності – забезпечення правопорядку у сфері господарювання в цілому, так і у конкретних господарських відносинах.

У свою чергу негативний (ретроспективний) аспект господарсько-правової відповідальності розкриває її сутність як реакцію на конкретну протиправну поведінку, яка має місце після вчинення правопорушення. Цей аспект

господарсько-правової відповідальності простежується у нормах господарського законодавства, якими встановлено конкретні підстави цієї відповідальності та відповідні господарські санкції.

Господарсько-правова відповідальність за правопорушення на аграрному ринку також уособлює позитивний і негативний аспекти. Поряд із нормами законів, якими встановлено конкретні санкції за правопорушення (наприклад, розділ IX Закону № 2042-VIII) закріплено норми, які встановлюють загальні обов'язки щодо дотримання вимог законодавства, вказують на можливість застосування відповідальності за їх порушення. Такими прикладами можна навести положення ст. 14 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», якою передбачено цінове регулювання певних послуг для сільськогосподарських товаровиробників, зокрема, що вартість таких послуг не може перевищувати ціну, розраховану за 20-відсотковою нормою рентабельності до витрат, здійснених на їх надання, а також закріплено, що недотримання вимог цієї статті тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Це також положення ст. 18 Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції», в якій встановлено, що особи, винні в порушенні вимог цього Закону, несуть відповідальність згідно із законом.

Потрібно зазначити, що наукові розробки, у тому числі стосовно ознак, видів, форм, підстав та інших питань господарсько-правової відповідальності, переважно, охоплюють її негативний (ретроспективний) аспект.

Господарсько-правова відповідальність виступає галузевим видом юридичної відповідальності, якій притаманні особливі ознаки, що багаторазово наводилися у господарсько-правовій літературі [274, с. 146; 572, с. 862; 598, с. 11]. З поміж них уваги заслуговують ознаки, наведені Г. В. Пронською [472, с. 646-648]. По-перше, протиправна поведінка, за яку настає господарсько-правова відповідальність, має різний ступінь визначеності у тому розумінні, що така поведінка може знаходити прояв у чітко визначеному факті (прострочення поставки) або мати вираз загального негативного результату (здійснення діяльності без отримання відповідних дозвільних документів). По-друге, не дивлячись на те,

що застосування господарсько-правової відповідальності може полягати у безпосередньому зменшенні майнової бази порушника (наприклад, через відшкодування збитків або стягнення штрафних санкцій) або створенні певних організаційних перепон у діяльності суб'єкта господарювання, господарсько-правова відповідальність завжди має спрямування на майнову базу порушника. Проте у разі застосування санкцій організаційного характеру цей ефект не є миттєвим. По-третє, особливістю господарсько-правової відповідальності виступає множинність правової підстави її застосування. Дійсно, крім закону, до правових підстав застосування цієї відповідальності належать господарські договори, інші правові акти [540, с. 178]; поширеними на практиці є випадки, коли правовою підставою виступає закон і договір разом, зокрема, якщо закон містить лише загальну норму або дозволяє змінювати розмір санкцій. По-четверте, господарський примус, на який спирається господарсько-правова відповідальність, має різний характер прояву, зокрема й залежно від застосованих господарських санкцій. По-п'яте, застосування цієї відповідальності відбувається за принципом вини або без її врахування [472, с. 646-648]. Останню особливість потрібно доповнити тим, що після прийняття ГК України стало можливим вести мову про застосування господарсько-правової відповідальності за принципом презумпції вини (ч. 2 ст. 218) або без врахування вини (ч. 3 ст. 235) [53, с. 128].

У літературі зустрічається багато визначень поняття господарсько-правової відповідальності, деякі з них істотно відрізняються між собою. Так, господарсько-правову відповідальність пропонують розглядати як «майново-організаційні за змістом та юридичні за формою заходи впливу...» [76, с. 386] або як правовідносини, які «виникають внаслідок вчинення господарського правопорушення між суб'єктами господарювання або між суб'єктом господарювання та органом державної влади чи органом місцевого самоврядування ...», про що зазначається у роботі Р. Б. Шишки [588, с. 129]. Однак можна виділити й подібні визначення поняття зазначеної відповідальності. Наприклад, з урахуванням вищенаведених ознак Г. В. Пронська надала визначення господарсько-правової відповідальності як передбачене законом або договором,

засноване на державному примусі несення господарюючим суб'єктом несприятливих наслідків власної неправомірної поведінки, які знаходять вираз в ущемленні його економічних інтересів [472, с. 649].

За іншим визначенням господарсько-правова відповідальність – це несення суб'єктами господарювання несприятливих економічних та/або правових наслідків у результаті застосування до них передбачених законодавством санкцій за господарські правопорушення [104, с. 359].

Наведені дефініції можна певною мірою визнати інтерпретацією визначення поняття господарсько-правової відповідальності, розробленого В. К. Мамутовим. Зокрема, видатний науковець запропонував під господарсько-правовою відповідальністю розуміти несення господарським органом несприятливих економічних наслідків безпосередньо в результаті застосування до нього передбачених законом санкцій (заходів відповідальності) економічного характеру [256, с. 27]. Потрібно цілковито погодитися із тим, що таке визначення є зрозумілим, дозволяє чітко відповісти на питання моменту виникнення господарсько-правової відповідальності, відображає сутність цієї відповідальності [572, с. 861], додавши, що на сучасному етапі це визначення є доктринальним, теоретично обґрунтованим і практично доцільним. Водночас, виходячи з того, що з моменту розробки наведеного визначення господарсько-правової відповідальності минуло багато часу та з урахуванням положень чинного ГК України воно може бути конкретизоване шляхом заміни поняття «господарський орган» на «учасники господарських відносин» і розширення джерел закріплення санкцій. До речі в двох інших наведених вище дефініціях господарсько-правової відповідальності також простежується звуження її суб'єктного складу, що не відповідає чинним положенням ст. 216 ГК України.

Багатопланове функціональне призначення господарсько-правової відповідальності в механізмі правового регулювання господарських відносин, на яке звертав увагу В. С. Щербина [598, с. 10], знаходить безпосередній прояв у принципах, функціях і видах господарсько-правової відповідальності. Принципи, які закріплені у ч. 3 ст. 216 ГК України, відіграють роль засадничих положень щодо

такої відповідальності і мають враховуватися як правозастосовній, так і у правотворчій діяльності. Ці принципи мають важливе значення й для відносин господарсько-правової відповідальності за правопорушення на аграрного ринку.

Також значення господарсько-правової відповідальності для сфери відносин щодо реалізації сільськогосподарської продукції втілюється у функціях, притаманних такій відповідальності, зокрема компенсаційній (відновлювальній), стимулюючій (попереджувальній) і сигналізаційній [53, с. 128]. При цьому особливого значення, набуває компенсаційна функція господарсько-правової відповідальності, зокрема якщо правопорушення вчинене щодо сільськогосподарського товаровиробника. Будь-яке господарське правопорушення серед негативних наслідків може мати пошкодження або втрату товару, неотримання коштів, необхідних для здійснення поточної виробничо-господарської діяльності, іншим чином загрожувати стабільній діяльності цих суб'єктів. З огляду на це компенсаційна функція сукупно з принципом виконання зобов'язань в натурі незалежно від сплати штрафних санкцій та відшкодування збитків дозволить подолати негативні наслідки правопорушення і відновити права сільськогосподарського виробника. Компенсаційна функція не менш важлива для відновлення порушених прав інших суб'єктів аграрного ринку.

Стимулююча функція господарсько-правової відповідальності, яка полягає в спонуканні учасника господарських відносин до належного виконання своїх зобов'язань і правомірної поведінки у цілому, дозволяє попередити вчинення правопорушення в майбутньому. При цьому потрібно зазначити, що для аграрного ринку ефективність цієї функції безпосередньо залежить від наявності реальних прикладів успішного застосування господарських санкцій, а також від чіткого усвідомлення майнового і фінансового становища контрагента за договором, наявності у нього можливості понести майнові санкції. Сигналізаційна функція господарсько-правової відповідальності має спонукати суб'єктів аграрного ринку до перегляду своєї діяльності, удосконалення правової роботи з метою недопущення правопорушень у майбутньому.

В контексті досліджуваного питання має значення класифікація господарсько-правової відповідальності, зокрема поділ такої відповідальності залежно від виду відносин, де сталося правопорушення, на договірну та позадоговірну [136, с. 738].

Відомо, що у сфері господарювання позадоговірна відповідальність настає у таких формах, як відшкодування збитків та застосування адміністративно-господарських санкцій за порушення правил здійснення господарської діяльності.

Загальні положення про застосування адміністративно-господарських санкцій закріплено у гл. 27 ГК України, на основі аналізу норм якої можна узагальнити особливості цих санкцій та їх застосування. Зокрема, такими особливостями є: 1) організаційно-правовий або майновий характер; 2) підстава застосування – порушення встановлених законодавчими актами правил (умов) здійснення господарської діяльності; 3) застосування виключно до суб'єктів господарювання, а не до усіх учасників господарських відносин; 4) суб'єкт застосування – уповноважений орган державної влади або орган місцевого самоврядування, суд; 5) спрямування застосування – припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідація його наслідків; 6) встановлення виключно законами; 7) закріплення законом строків застосування (ст.ст. 238, 250 ГК України) [108, с. 312].

Сферу реалізації сільськогосподарської продукції можна охарактеризувати як таку, де встановлено численні правила здійснення діяльності щодо реалізації названої продукції. Зокрема, такі правила пов'язані із дотриманням вимог забезпечення безпечності і якості сільськогосподарської продукції. Розлогий перелік підстав застосування та конкретних адміністративно-господарських санкцій передбачено розділом IX Закону № 2042-VIII.

Основним видом адміністративно-господарських санкцій за правопорушення вищеназваного закону та законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин встановлено адміністративно-господарський штраф, який обчислюється у певному розмірі мінімальної заробітної плати.

Згідно із ст. 241 ГК України адміністративно-господарський штраф являє собою певну грошову суму, що сплачується суб'єктом господарювання до відповідного бюджету у разі порушення ним встановлених правил здійснення господарської діяльності. У літературі проводиться розмежування адміністративно-господарського штрафу і штрафних санкцій за низкою критеріїв та робиться обґрунтований висновок щодо неможливості ототожнення цих видів господарських санкцій, які належать до різних форм господарсько-правової відповідальності [198, с. 209].

Застосування адміністративно-господарського штрафу згідно з Законом № 2042-VIII відбувається за результатами здійснення заходів державного контролю, який проводиться державними інспекторами та державними ветеринарними інспекторами (ст. 66). У разі виявлення порушення цього Закону, законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин, державний інспектор складає протокол про порушення, вимоги до якого закріплено у ст. 66 названого Закону.

Протокол є підставою для розгляду справи про порушення цього Закону, законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин. Такі справи розглядаються компетентним органом або його територіальними органами. Від імені зазначених органів розглядати справи уповноважені головні державні інспектори (головні державні ветеринарні інспектори). Порядок та строки розгляду таких справ, підстави, за яких розгляд справи не може бути розпочато тощо детально регламентовано ст. 66 Закону № 2042-VIII. За результатами розгляду справи виноситься постанова про накладення штрафу або про закриття справи.

Законом встановлено, що штраф за порушення вищеназваного Закону, законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин може накладатися протягом шести місяців з дня виявлення правопорушення, але не пізніше одного року з дня його вчинення (ч. 2 ст. 66 Закону).

Особливістю застосування адміністративно-господарського штрафу виступає те, що поряд із ним можуть бути застосовані й інші адміністративно-господарські санкції. Прикладом цьому також слугують положення Закону № 2042-VIII. Цим Законом передбачено застосування такої адміністративно-господарської санкції, як обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання. Так, згідно із ст. 67 Закону № 2042-VIII санкцією за порушення законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин встановлено тимчасове припинення виробництва та/або обігу харчових продуктів, кормів, побічних продуктів тваринного походження, біологічних продуктів, репродуктивного матеріалу та ветеринарних препаратів. Законом прямо визначено, що рішення про тимчасове припинення виробництва та/або обігу харчових продуктів, кормів, побічних продуктів тваринного походження, біологічних продуктів, репродуктивного матеріалу або ветеринарних препаратів повинно обмежувати відповідну господарську діяльність виключно в частині, що є необхідною та достатньою для усунення загрози для життя та/або здоров'я людини та/або тварин, та повинно визначати, який конкретний вид діяльності та з використанням якої потужності (її частини) підлягає тимчасовому припиненню (ч. 1 ст. 67 Закону). Також Законом встановлено, що строк дії такого тимчасового обмеження визначається відповідним рішенням, але не може перевищувати 10 робочих днів. Збільшення строку тимчасового припинення виробництва та/або обігу відповідних товарів можливе на підставі рішення суду. Якщо для усунення оператором ринку порушення законодавства потрібно припинити виробництво та/або обіг товарів на час, що перевищує граничний строк, то згідно із ч. 3 ст. 63 Закону головний державний інспектор (головний державний ветеринарний інспектор) звертається в порядку, встановленому Кодексом адміністративного судочинства України, до суду з позовом про зобов'язання оператора ринку тимчасово припинити виробництво та/або обіг товару.

Стягнення адміністративно-господарських штрафів передбачено й за порушення законодавства на ринку органічної продукції (ст. 40 Закону № 2496-

VIII). Поряд із цим вищеназваним Законом врегульовано питання зупинення дії і скасування сертифікату, що засвідчує відповідність процесу виробництва продукції та її обігу вимогам законодавства (ч. 5 ст. 26). На відміну від чинного Закону № 2496-VIII у попередньому Законі України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» було передбачено анулювання сертифікату відповідності (ст. 38) [411]. Проведений аналіз питань анулювання сертифікату дозволив зробити висновки про його належність до адміністративно-господарських санкцій, а також про відсутність чітких підстав та порядку її застосування [325, с. 108]. Порівнюючи положення двох Законів, потрібно визнати, що у чинному Законі встановлено чіткі підстави, за яких орган сертифікації може зупинити дію або скасувати сертифікат, проте порядок застосування цих санкцій залишився не конкретним. Також раніше авторкою пропонувалося встановити адміністративно-господарський штраф у розмірі від п'яти до восьми мінімальних заробітних плат із відкликанням та/або вилученням з обігу продукції, маркованої з порушенням вимог до маркування органічної продукції [52, с. 216]. Аналіз чинного законодавства у цій сфері свідчить, що відповідальність за порушення вимог маркування органічної продукції не встановлено, тому пропозиція залишається актуальною.

Видом адміністративно-господарських санкцій за порушення правил здійснення господарської діяльності виступає позбавлення юридичної особи статусу ОРСП з підстав виявлення недостовірних відомостей, зокрема, розбіжностей між відомостями, викладеними в поданих юридичною особою для набуття статусу ОРСП документах, та фактичними даними або порушення ОРСП вимог Закону та інших нормативно-правових актів, що встановлене ст. 4 Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції». Водночас, як зазначалося у попередніх підрозділах роботи, у названому Законі не закріплено конкретних порушень, які б виступали підставою для позбавлення статусу ОРСП. Тому з метою дотримання принципу правової визначеності та на виконання положень ст. 238 ГК України така підстава позбавлення статусу ОРСП, як

порушення ОРСП вимог цього Закону та інших нормативно-правових актів, потребує конкретизації та закріплення у законі.

Потрібно зазначити, що Законом України «Про ціни і ціноутворення» встановлено адміністративно-господарські санкції за порушення законодавства про ціни і ціноутворення (ст. 20), проте у зв'язку із змінами у законодавстві, зокрема скасуванням норм щодо об'єктів державного цінового регулювання на аграрному ринку, положення цього Закону для суб'єктів аграрного ринку мають загальний характер.

Вищевикладене дозволяє дійти висновку про те, що така форма господарсько-правової відповідальності як застосування адміністративно-господарських санкцій є найбільш врегульованою саме за порушення у сфері обігу сільськогосподарської продукції, яка знаходить прояв у вигляді застосування адміністративно-господарських штрафів та інших адміністративно-господарських санкцій (зупинення діяльності суб'єкта господарювання). Це твердження доводить і результати інспекційних перевірок за 2020 рік, які оприлюднено на сайті Держпродспоживслужби. Зокрема, у сфері заготівлі молока було піддано штрафу 850 осіб на загальну суму 125 306,00 грн., винесено 3 рішення про припинення виробництва та обігу; у сфері переробки молока піддано штрафу 13 осіб на суму 619845,00 грн.; щодо забою тварин піддано штрафу 1 особу на суму 215 781,00 грн.; у сфері первинного виробництва, зокрема у сфері вирощування великої рогатої худоби, оштрафовано 88 осіб на суму 156468,00 грн.; вирощування птиці – 58 осіб на суму 147771,00 грн. [305].

У науці господарського права піднімається питання господарсько-правової відповідальності за порушення у сфері використання державних коштів [370], які є актуальними і для досліджуваної теми. У попередніх підрозділах роботи аналізувалися питання надання державної підтримки суб'єктам аграрного ринку, яка представлена широким колом видів такої підтримки. Водночас слід зазначити, що законодавством не передбачено відповідальності за порушення вимог щодо її отримання та використання, крім отримання кредитної субсидії. У Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» міститься відсилна

норма щодо того, що у разі встановлення органами державного фінансового контролю факту незаконного одержання та/або нецільового використання кредитної субсидії стягнення здійснюється згідно з нормами законодавства (п. 13.5.2 ст. 13 цього Закону).

З огляду на зазначене, з метою захисту публічних інтересів та з урахуванням запропонованих у попередньому підрозділі підстав захисту публічних інтересів у сфері функціонування аграрного ринку доцільно доповнити перелік санкцій за порушення суб'єктами аграрного ринку вимог щодо отримання та використання державної підтримки такими адміністративно-господарськими санкціями, як: а) повернення коштів державної підтримки, використаних не за призначенням; б) припинення здійснення державної підтримки; в) стягнення штрафів у певному розмірі мінімальних заробітних плат. Подібні пропозиції висувалися авторкою разом із А. Г. Бобковою при дослідженні відповідальності при здійсненні екологічного підприємництва, що спрямовувалися на подолання проблеми недостатності врегулювання питань відповідальності, вирішення яких мало би передувати введенню заохочувального режиму для сфери екологічного підприємництва [56, с. 91] і які є актуальними, з огляду на подібний стан законодавчого регулювання відносин державної підтримки суб'єктів аграрного ринку.

Переходячи до аналізу договірної господарсько-правової відповідальності, потрібно зазначити, що цей вид відповідальності отримав свою назву від того, що санкції застосовуються за порушення зобов'язань, які виникли з господарського договору. На відміну від позадоговірної, форм договірної господарсько-правової відповідальності більше, зокрема до них належать відшкодування збитків, сплата штрафних санкцій, застосування оперативно-господарських санкцій. Перелічені санкції застосовуються на підставах і в порядку, передбачених ГК України, іншими законами та господарськими договорами. Відмінною рисою договірної господарської відповідальності виступає те, що застосування відповідних санкцій є правом, а не обов'язком потерпілої сторони.

Відшкодування збитків за ustalеним поглядом визначається як універсальна форма господарсько-правової відповідальності та дієвий спосіб відновлення порушених прав. Універсальність цієї санкції знаходить прояв у можливості її застосування у вертикальних та горизонтальних господарських відносинах, у тому числі за порушення на аграрному ринку, а також незалежно від закріплення права на відшкодування збитків в конкретному договорі. Відповідно до положень ст. 66 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», відшкодування операторами ринку заподіяної шкоди (завданих збитків) здійснюється в порядку, закріпленому ЦК України, ГК України, Законом України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції», іншими законодавчими актами.

Аналіз положень ГК України щодо відшкодування збитків дозволяє вести мову про її універсальність і в контексті договірної відповідальності, що знаходить прояв у наступному. Перш за все, один з принципів господарсько-правової відповідальності пов'язаний саме із застосуванням цієї форми господарсько-правової відповідальності. Зокрема, потерпіла сторона має право на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі (ст. 216 ГК України). Також універсальність проявляється у тому, що відшкодування збитків не є санкцією заздалегідь визначеного розміру, проте із закріпленим складом збитків (ст. 225 ГК України). На практиці це дає можливість найбільш повно врахувати негативні наслідки вчиненого правопорушення, включивши до суми збитків всі складові, які мають підтвердження. Можна погоджуватися із тим, що необхідність розрахунку збитків робить цю форму господарсько-правової відповідальності дещо складною до застосування, оскільки не завжди вдається доказати розмір збитків або наявність повного складу правопорушення. Як показує аналіз практики, у певних випадках труднощі викликає доведення прямого причинно-наслідкового зв'язку між порушенням і збитками [363, с. 40].

Викликає інтерес, зокрема з огляду на спробу продемонструвати універсальність відшкодування збитків шляхом поєднання договірної та позадоговірної підстав відповідальності, запропоноване В. І. Новошицькою

уточнення визначення поняття «збитки у сфері господарювання». Під ним дослідниця розуміє об'єктивне зменшення будь-яких майнових та немайнових благ суб'єкта, права і законні інтереси якого порушено, що знаходить прояв у витратах, зроблених управненою стороною, втраті, знищенні, пошкодженні її майна, не одержаному прибутку, який управнена сторона могла одержати за належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною, компенсація якого спрямована на відновлення майнових прав управненої сторони [298, с. 44].

З урахуванням видів договорів, які укладаються щодо реалізації сільськогосподарської продукції, можна стверджувати, що відшкодування збитків за порушення договірних зобов'язань на аграрному ринку, відбувається відповідно до положень ГК України, ЦК України, інших законів щодо договору поставки, договору контрактації сільськогосподарської продукції, договору купівлі-продажу, договорів про виконання робіт або надання послуг щодо реалізації названої продукції, на аналізі окремих з яких варто зупинитися.

Загальними щодо відшкодування збитків за договорами, якими опосередковується реалізація сільськогосподарської продукції, виступають положення ст. 661 ЦК України, якою встановлено відповідальність продавця у разі відсудження товару у покупця, та ст. 678 ЦК України, якою встановлено правові наслідки передання товару неналежної якості.

У ГК України закріплено особливості відшкодування збитків за договором контрактації сільськогосподарської продукції. Згідно із ст. 274 Кодексу за невиконання зобов'язання з приймання продукції безпосередньо у виробника, а також у разі відмови від приймання продукції, пред'явленої виробником у строки і в порядку, що погоджені сторонами, контрактант сплачує штраф у розмірі п'яти відсотків вартості неприйнятої продукції, враховуючи надбавки і знижки, а також відшкодовує завдані виробникові збитки, а щодо продукції, яка швидко псується, - повну її вартість.

Вказівка на розрахунок збитків щодо швидкопсувної продукції за її повною вартістю видається абсолютно логічною і такою, що полегшує визначення розміру

збитків. Проте використання конструкції «відшкодовує завдані виробникові збитки» у системному аналізі положень цієї статті разом із положеннями статей 224, 225 ГК України вказує, що «повна вартість сільськогосподарської продукції, що швидко псується» належить до такої складової відшкодування збитків, як вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства. Це дозволяє припускати обмеження права на відшкодування збитків виробнику, оскільки не враховує потенційність понесення ним додаткових витрат, спричинених порушенням контрактанта обов'язку прийняти продукцію, та неодержання прибутку, на який виробник міг розраховувати. Крім того, таке формулювання ставить сільськогосподарського товаровиробника продукції, що швидко псується, у нерівне становище порівняно із товаровиробниками іншої сільськогосподарської продукції, для яких передбачено відшкодування завданих збитків без обмеження. Тому можна пропонувати використовувати вартість продукції, яка швидко псується, саме для розрахунку відповідної складової збитків, що потребує внесення змін до ст. 274 ГК України.

Вищенаведені положення ст. 274 ГК України ставлять питання про те, як саме має застосовуватися правило, закріплене ст. 232 ГК України, щодо співвідношення розміру штрафних санкцій і збитків при їх одночасному стягненні. З буквального тлумачення норми ст. 274 ГК України можна стверджувати, що збитки можуть бути стягнуті у повній сумі понад штрафні санкції.

Неоднозначне тлумачення має і ч. 3 ст. 274 ГК України, в якій передбачено, що у разі, якщо продукцію не було своєчасно підготовлено до здавання-приймання і про це не було попереджено контрактанта, виробник відшкодовує контрактанту завдані цим збитки. Такий виклад може означати, що у разі попередження виробник звільняється від відшкодування збитків. У цьому аспекті потрібно згадати положення ч. 3 ст. 226 ГК України, якою встановлено, що сторона господарського зобов'язання позбавляється права на відшкодування збитків у разі, якщо вона була своєчасно попереджена другою стороною про можливе невиконання нею зобов'язання і могла запобігти виникненню збитків своїми діями, але не зробила цього, крім випадків, якщо законом або договором не передбачено

інше. Очевидно, що правило, встановлене ч. 3 ст. 274 ГК України, як раз і виступає «випадком, встановленим законом». Проте слід звернути увагу, що крім здійснення попередження для звільнення від відповідальності потрібно ще дві умови: можливість запобігти збиткам (що може означати наявність аналогічної продукції) та вжиття відповідних заходів. З урахуванням того, що конструкція договору контрактації має використовуватися у відносинах державних закупівель (ст. 272 ГК України), то звільнення від відповідальності за порушення строків підготовки продукції при реальній наявності спричинених збитків не є зовсім логічною і не відповідає меті такого договору. Ймовірно, що наведені положення також роблять договір контрактації сільськогосподарської продукції менш привабливим порівняно з іншими договірними конструкціями, які можуть опосередковувати реалізацію такої продукції.

При розрахунку розміру збитків потрібно брати до уваги положення ч. 3 ст. 225 ГК України, в якій встановлено, що при визначенні розміру збитків, якщо інше не передбачено законом або договором, враховуються ціни, що існували за місцем виконання зобов'язання на день задоволення боржником у добровільному порядку вимоги сторони, яка зазнала збитків, а у разі якщо вимогу не задоволено у добровільному порядку, - на день подання до суду відповідного позову про стягнення збитків. Проте постає питання про джерело інформації про ціни, яке можливо використовувати для розрахунку збитків.

Деякі фахівці зазначають, що ціни можна визначити з рекламних оголошень щодо цін реалізації аналогічних видів продукції, на основі інформації, наданої Торгово-промисловою палатою за місцем знаходження потерпілої сторони [570, с. 729]. Аналіз судової практики вказує, що при розрахунку суми збитків за правилами ч. 3 ст. 225 ГК України потерпіла сторона може використати офіційно встановлені ціни та тарифи, розмір тарифів, затверджений постановою Національної комісії регулювання електроенергетики України, зміни офіційного курсу валюти [399; 497].

Викликає інтерес судова справа щодо стягнення збитків, пов'язаних із порушенням правил перевезення вантажу (винограду столового). Розмір збитків на

момент подання позову складався з вартості втраченого товару, вартості перевезення в сумі 154570,00 грн. та витрат, пов'язаних з оплатою вартості проведеної експертизи якості товару 924,00 грн. Проте до прийняття рішення по справі позивач збільшив позовні вимоги та просив стягнути суму збитків в розмірі 173137,11 грн., з яких 118900,00 грн. вартість зіпсованого товару, 924,00 грн. – витрати на проведення експертизи, 4000,00 грн. – витрати на брокерські послуги по розмитненню зіпсованого товару, 819,60 грн. – витрати на утилізацію зіпсованого товару, 48493,51 грн. – сплачені митні платежі за зіпсований товар [400].

Питання, які ціни враховувати для розрахунку збитків, спричинених порушенням договорів щодо реалізації сільськогосподарської продукції, має важливе практичне значення. Його вирішенню могло б сприяти встановлення у договорі заздалегідь визначеного розміру збитків, проте це положення було виключено зі ст. 225 ГК України.

За умови налагодження стабільного функціонування аграрного біржового ринку при розрахунку збитків можна було б орієнтуватися на біржові ціни, які склалися на відповідний товар у певний день проведення біржових торгів. Прикладом покладання в основу розрахунку, щоправда штрафних санкцій, можна навести положення біржового контракту поставки зерна: *«У разі поставки Товару з порушенням строків виконання Постачальником зобов'язання з поставки Товару з нього стягується:*

пеня у розмірі 0,1 відсотка вартості Товару поставленого з порушенням строку, передбаченого пп. 2.1.2 Договору, розрахованої від ціни, вказаної в довідці Товарної біржі, визначеної Покупцем, про ціни на зернові культури врожаю 20__ року, що діяли на останній день поставки (пп. 2.1.2 цього Договору) за кожний день прострочення» [509].

Можливість використання біржових цін для розрахунку розміру збитків знаходить підтвердження у судовій практиці, зокрема позивач послався на довідку Придніпровської товарної біржі № 851-04 від 06.12.2005р., що на думку колегії суддів було цілком обґрунтовано прийнято судом першої інстанції, оскільки довідка, на яку послався господарський суд у своїх розрахунках, відповідає

вимогам ч. 3 ст. 225 ГК України, де зазначено, що при визначенні розміру збитків враховуються ціни на день подання до суду відповідного позову [398].

Враховуючи важливість застосування відповідальності у формі відшкодування збитків доцільно включати у господарські договори щодо реалізації сільськогосподарської продукції положення щодо порядку визначення ціни для розрахунку розміру збитків за порушення на аграрному ринку. Особливо ця пропозиція є актуальною при розрахунку такої складової збитків, як неодержаний прибуток. Проведений аналіз судової практики вказує на наявність великої кількості рішень господарських судів, в яких учасникам аграрного ринку відмовлено у задоволенні позовів з відшкодування неодержаного прибутку (втраченої вигоди), зокрема й через не обґрунтування позивачем використання того чи іншого джерела ціни для розрахунку неодержаного прибутку [363, с. 41].

Наступна форма господарсько-правової відповідальності, а саме стягнення штрафних санкцій, є найбільш поширеною та популярною серед суб'єктів господарсько-договірних відносин.

Окремі положення щодо стягнення штрафних санкцій за договором поставки закріплено у ГК України. На підставі ч. 7 ст. 269 ГК України у разі поставки товарів неналежної якості покупець (одержувач) має право стягнути з виготовлювача (постачальника) штраф у розмірі, передбаченому ст. 231 цього Кодексу, якщо інший розмір не передбачено законом або договором. Також за договором контрактації можуть бути застосовані: до виробника неустойка у розмірі встановленому договором; до контрактанта – штраф у розмірі п'яти відсотків вартості неприйнятої продукції (ст. 274 ГК України).

Аналіз вищезгаданого та інших біржових договорів, розміщених на сайті АТ «Аграрний фонд», вказує про активне використання цієї форми господарсько-правової відповідальності, але й одночасно про нерівномірність у її встановленні, оскільки на покупця покладається відповідальність тільки за порушення строків оплати за товар у вигляді пені у розмірі подвійної облікової ставки НБУ, що діяла в період прострочення, від суми простроченого платежу за кожен день прострочення. Проте постачальник несе відповідальність у вигляді пені та/або

штрафу за порушення строків поставки, порушення обсягів поставки, порушення умов та/або строків повернення коштів, отриманих як попередня оплата та ін.

Аналіз судової практики розгляду спорів за договорами контрактації свідчить, що сторони договору передбачають стягнення штрафних санкцій за порушення зобов'язань контрагентом. Поряд із цим позовні вимоги контрактанта доволі часто полягають у стягненні попередньої оплати за договором, оскільки виконавець не здійснив поставку продукції. При цьому у деяких випадках сторони прописують підстави та порядок повернення передоплати і встановлюють штрафні санкції за його порушення [494; 495].

Загалом, можна зробити висновок, що застосування штрафних санкцій за порушення договірних зобов'язань щодо реалізації сільськогосподарської продукції в частині встановлення розміру таких санкцій демонструє всі варіанти, передбачені ст. 231 ГК України, зокрема встановлення розміру таких санкцій законом без права зміни у договорі (договір контрактації), встановлення розміру таких санкцій законом з правом зміни у договорі та встановлення штрафних санкцій, їх розміру та порядку розрахунку тільки у договорі (біржовий договір поставки зерна). Разом з тим потрібно зазначити, що на практиці стан матеріальної бази та фінансових ресурсів сільськогосподарських товаровиробників можуть унеможливити стягнення штрафних санкцій у добровільному або примусовому порядку, що зумовлює потребу пошуку інших способів забезпечення виконання зобов'язань і більш дієвих форм господарсько-правової відповідальності. Очевидно, що великий потенціал має застосування оперативно-господарських санкцій за правопорушення на аграрному ринку.

Застосування оперативно-господарських санкцій належить виключно до договірної форми господарсько-правової відповідальності, загальні положення щодо якої містяться у ст.ст. 235-237 ГК України. Оперативно-господарські санкції визначено як заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, які використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку (ст. 235 ГК України).

За загальним правилом ці санкції застосовуються самою потерпілою стороною і на відміну від інших господарських санкцій не вимагають активних дій від порушника господарсько-договірного зобов'язання.

Перелік таких санкцій наведено у ст. 236 ГК України, проте він не є вичерпним і для суб'єктів господарювання має рекомендаційний характер. Крім ст.ст. 235-237 ГК України, положення ГК України, ЦК України, інших законів, присвячених окремим видам договірних відносин, містять норми щодо заходів оперативного впливу. Так, ст. 611 ЦК України до правових наслідків порушення зобов'язань відносить припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від нього, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору. Також, ч. 5 ст. 268 ГК України передбачено відмову покупця від прийняття й оплати товарів у разі їх поставки більш низької якості, ніж вимагається стандартом, технічними умовами чи зразком (еталоном); ст. 851 ЦК України – право підрядника не розпочинати роботу, а розпочату роботу зупинити, якщо замовник не надав матеріал, устаткування або майно, яке підлягає переробці, і цим створив неможливість виконання договору підрядником.

З урахуванням того, що за своїми наслідками оперативно-господарські санкції можуть бути поділені на такі, що спрямовані на негайне припинення правопорушення або на попередження правопорушень у майбутньому, суб'єкти аграрного ринку можуть у договорах на свій розсуд встановлювати різні види оперативно-господарських санкцій, враховуючи вид договору, конкретні обов'язки, попередній досвід співпраці з контрагентом тощо.

Крім вищенаведених форм господарсько-правової відповідальності, звертають на себе увагу положення законодавства, які передбачають право одних суб'єктів господарювання накладати на інших санкції за порушення правил діяльності на певному аграрному ринку. Так, відповідно до ст. 10 Закону України «Про товарні біржі» біржа має право встановлювати і стягувати штрафи та застосовувати інші санкції за порушення правил товарної біржі. Застосування санкцій за порушення правил товарної біржі можуть бути передбачені Правилами товарної біржі (ст. 9 цього Закону). У Правилах біржової торгівлі на Аграрній біржі

санкціям за їх порушення присвячено окрему главу, яка містить п'ятнадцять пунктів, що встановлюють підстави і види санкцій, порядок і умови застосування санкцій, а також деякі інші положення щодо відповідальності. Видами санкцій виступають штраф, який встановлено у певних розмірах базової величини (базовою величиною штрафної санкції є сума коштів, встановлена окремим наказом директора Біржі); позбавлення права брати участь у біржових торгах протягом певного періоду часу (до двох, трьох або до шести місяців залежно від підстави застосування); припинення членства на Біржі (у разі вчинення порушення повторно протягом одного року після застосування санкцій за такі ж порушення). До підстав їх застосування належать непідписання біржового договору (контракту) та/або інших документів і форм, встановлених нормативними актами Біржі; невиконання або неналежне виконання зобов'язань за біржовою угодою (біржовим договором (контрактом)); подання Біржі недостовірних відомостей про товар, що виставляється на біржові торги, про виконання зобов'язань за укладеними біржовими угодами (договорами (контрактами), а також інших недостовірних відомостей та ін. Порядок застосування таких санкцій включає складання акту фіксації порушення; відібрання заперечень учасника біржової торгівлі (за його бажанням); розгляд і прийняття рішення дирекцією Біржі або іншим уповноваженим органом [402].

Право ОРСП притягувати до відповідальності операторів ринку впливає з положень Закону України «Про оптовий ринок сільськогосподарської продукції», зокрема, згідно ст. 11 цього Закону у Правилах роботи оптових ринків сільськогосподарської продукції має визначатися відповідальність за їх порушення. На виконання приписів названого Закону Мінагрополітики затвердило Типові правила роботи оптових ринків сільськогосподарської продукції, в яких щодо відповідальності міститься лише положення, що особи, винні в порушенні правил роботи ОРСП, несуть відповідальність згідно із законом [544].

Водночас ознайомлення з Правилами роботи ОРСП «Шувар», свідчить про урегульованість у них питань відповідальності. Цими Правилами закріплено, що адміністрацією оптового ринку до операторів ОРСП, які припустилися порушень

цих Правил, залежно від характеру порушення можуть бути застосовані наступні санкції: письмове попередження; позбавлення права в'їзду на територію ОРСП; застосування штрафних санкцій, передбачених укладеним з оператором ОРСП договором (угодою) або цими Правилами; відмова у наданні послуг ОРСП без відшкодування внесеної за них плати (18.2. Правил). Перелік порушень та розмір штрафних санкцій визначається додатком 6 до Правил [404].

Визнаючи за суб'єктами аграрного ринку право на самостійне упорядкування своєї діяльності, проте у визначених законом межах, та враховуючи, що Правила роботи ОРСП мають типовий характер, можна пропонувати конкретизувати санкції за порушення Правил роботи ОРСП шляхом встановлення штрафів, зупинення права користуватися послугами ОРСП та здійснення торговельної діяльності на ринку на тимчасовій або постійній основі і доповнити ними Типові правила роботи оптових ринків сільськогосподарської продукції.

Насамкінець у питанні застосування господарсько-правової відповідальності за порушення на аграрному ринку потрібно звернути увагу на те, що застосування санкцій Аграрною біржою, ОРСП не вписується у традиційний поділ господарсько-правової відповідальності на договірну і позадоговірну в усталеному їх розумінні, що зумовлює проведення окремих досліджень місця такої відповідальності серед позадоговірної. Також варто акцентувати увагу на тому, що застосування форм договірної відповідальності можливо без звернення до суду, зокрема відшкодування збитків і стягнення штрафних санкцій може бути здійснено у досудовому порядку (ст. 222 ГК України), а застосування оперативного-господарських санкцій у позасудовому порядку прямо встановлено ст. 237 ГК України. Можливість застосування форм господарсько-правової відповідальності без звернення до суду, а також право Аграрної біржі та ОРСП застосовувати санкції до інших суб'єктів господарювання дозволяє вести мову про те, що на аграрному ринку знаходить прояв тенденція уповноваження державою відповідних суб'єктів господарювання на встановлення та застосування господарських санкцій. Це підтверджує, що державний примус як ознака господарсько-правової відповідальності може мати як явний, так і прихований характер.

Отже, викладене дозволяє охарактеризувати господарсько-правову відповідальність за порушення на аграрному ринку таким чином: 1) за порушення на аграрному ринку можуть застосовуватися всі форми господарсько-правової відповідальності, від оптимального набору санкцій яких та реального застосування залежить досягнення мети захисту прав і законних інтересів учасників цього ринку; 2) відповідальність втілює аспекти позитивної та негативної юридичної відповідальності; 3) у її застосуванні знаходить прояв уповноваження державою відповідних суб'єктів господарювання на встановлення та застосування господарських санкцій; 4) найбільш врегульованим видається застосування відповідальності за порушення у сфері обігу сільськогосподарської продукції у вигляді адміністративно-господарських штрафів та інших адміністративно-господарських санкцій.

4.3 Способи і форми захисту прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку

Суб'єкти аграрного ринку повинні мати можливість реагувати на порушення та інші протиправні посягання на їхні права і законні інтереси, що досягається за рахунок наявності сукупності способів і форм захисту. На практиці обрання того чи іншого способу захисту залежить від багатьох чинників, зокрема конкретної підстави, мети захисту тощо. Вибір ефективної форми захисту обумовлюється способом захисту, проте може залежати й від попереднього досвіду відносин із порушником прав, рівнем законодавчої забезпеченості форми захисту тощо.

Право на захист гарантовано положеннями статей 13, 55 та інших Конституції України. Використання способів і форм захисту прав і законних інтересів базується на положеннях ГК України (ст. 20 та інші), ЦК України (ст. 16 та інші), ГПК України, інших законів, якими закріплені способи захисту, визначені форми захисту і порядок здійснення захисту у певний спосіб та формі. Проте деякі форми захисту не мають належного законодавчого забезпечення, зокрема досудовий порядок реалізації господарської відповідальності, медіація тощо.

Подібне можна стверджувати й про звернення до біржового арбітражу [323], положення щодо якого майже не знайшли відображення в оновленому Законі України «Про товарні біржі».

У науковій літературі приділено значну увагу досліджуваній проблематиці. Зокрема, питань способів і форм захисту у різній мірі торкалися такі науковці, як О. А. Беляневич, В. В. Вітрянський, Т. В. Лісніча, Н. В. Никитченко, Л. М. Ніколенко, В. В. Петруня, О. П. Подцерковний, О. Г. Хрімлі та багато ін. За такого високого стану наукової розробки можливо здійснити конкретизацію положень щодо способів і форм захисту прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку.

Починаючи аналіз питання способів захисту прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку, не можна оминати того факту, що у законодавстві відсутнє визначення цього поняття. У різні часи сутність цього поняття привертала увагу багатьох науковців, які у тому числі давали його визначення. На сучасному етапі аналіз та узагальнення наявного наукового доробку щодо поняття способів захисту представлено у роботах Т. В. Ліснічої [240], В. В. Петруні [371, с. 33-34], О. Г. Хрімлі [574, с. 44-46].

У своїй роботі Т. В. Лісніча аналізує багато різних підходів до визначення поняття способу захисту, проте не висловлює власних міркувань з цього приводу, а з посиланням О. П. Кулинич здійснює узагальнення таких підходів. Зокрема, дослідниця зазначає, що у цивільному праві дослідники способів захисту прав демонструють підходи до визначення цього поняття як: 1) правового засобу впливу на суспільні відносини з метою захисту суб'єктивного права; 2) як «захід»; 3) як «дію»; 4) як особливий «прийом», за допомогою якого здійснюється захист права; 5) як правової конструкції [240; 227, с. 224].

У науці господарського права В. В. Петруня у дисертаційному дослідженні пропонує під способами захисту прав суб'єктів господарювання розуміти сукупність передбачених законом, договором або таких, що не суперечать принципу верховенства права, діянь уповноважених державних органів або суб'єктів господарювання, за допомогою яких може бути досягнуто припинення,

запобігання, усунення порушень прав, відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав, відшкодування збитків та здійснено вплив на правопорушника [371, с. 34]. У цілому можна підтримати таке визначення. Проте потрібно констатувати, що дослідниця відійшла від традиційних підходів до його визначення, розкриваючи спосіб захисту через діяння, яке, як відомо, включає як дії, так бездіяльність. Певною мірою з цим можна погодитися, враховуючи, що у певних випадках захист оспорювання права вимагає припинення активних дій суб'єкта, який його оспорує.

О. Г. Хрімлі надав визначення поняття «способи захисту прав інвесторів у сфері господарювання» як передбачені загальним і спеціальним законодавством, договором заходи для попередження правопорушення, відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав інвесторів у сфері господарювання, правовим інструментом для реалізації яких є засоби захисту прав. При цьому під засобами захисту прав дослідник пропонує розуміти правовий інструмент реалізації способів захисту і називає серед них позов, скаргу, договір [574, с. 54-55].

Вищенаведені дефініції поняття способу захисту прав і законних інтересів вкотре підтверджують багатогранність самого поняття, акцентують увагу на певних його аспектах, розкривають мету захисту, тому можуть використовуватися і для розкриття поняття способів захисту прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку.

На сучасному етапі загальний перелік способів захисту закріплений ст. 20 ГК України. Науковці-господарники звертають увагу на положення ЦК України, у ст. 16 якого встановлені способи захисту цивільних прав і інтересів. З приводу їх співвідношення у перші роки дії обох Кодексів висловився В. С. Щербина. Науковець зробив висновок, що обидва Кодекси містять невичерпний перелік способів захисту прав і законних інтересів суб'єктів, проте способи захисту відрізняються за обсягом, змістом і назвами, приводячи у якості прикладу такий спосіб захисту, як визнання наявності або відсутності прав, який у ЦК України на думку науковця сформульовано більш вдало – визнання права [601, с. 15].

У перерахованих у ст. 20 ГК України способах захисту звертає на себе увагу включення до них господарських санкцій, які фахівці, переважно, іменують формами господарсько-правової відповідальності [76, с. 394]. Щодо цього вбачається за необхідне зазначити, що ще у радянський час у науці робилися спроби розмежувати способи захисту та міри відповідальності, на що у своїй роботі звертав увагу С. М. Братусь. Науковець зазначав, що деякі вчені, зокрема, С. С. Алексєєв, обстоювали думку щодо необхідності виокремлення мір примусу до виконання обов'язків, які спрямовані на відновлення порушених суб'єктивних прав потерпілого (міри захисту та забезпечення виконання зобов'язань) від інших, нових обтяжуючих порушника, обов'язків, тобто мір юридичної відповідальності. При цьому робився акцент на тому, що міри захисту суб'єктивних прав забезпечують їх відновлення і при відсутності вини порушника, у той час як застосування мір відповідальності залежить від вини порушника, що і пояснює покладання на нього додаткових обтяжень (відшкодувати збитки, сплатити штрафні санкції) [65, с. 13].

На можливість сприйняття такої позиції у сучасному вимірі вказує перелік способів захисту, закріплений у ст. 20 ГК України, адже певні з цих способів дійсно можуть бути застосовані без наявності вини у діянні порушника (визнання наявності або відсутності права, присудження до виконання обов'язку в натурі та ін.). За такою логікою, очевидно, застосування оперативного-господарських санкцій потрібно розглядати як засіб захисту прав, проте не включати до форм господарсько-правової відповідальності, оскільки у ГК України прямо встановлено, що вони застосовуються незалежно від вини суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання (ч. 3 ст. 235 ГК України).

Проте, в цілому така наукова позиція не знайшла розвитку у вітчизняному законодавстві, на що вказують положення і Господарського, і Цивільного кодексів України. Можна висловлювати припущення, що об'єднання в одну групу засобів захисту, як таких, і засобів господарсько-правової відповідальності пов'язано із наявністю у них загальної підстави для використання (порушення або інші протиправні посягання на права і законні інтереси), єдиної мети (припинення

порушення або протиправних посягань) та можливістю досягнення цієї мети як суто способами захисту, так і заходами господарсько-правової відповідальності. Існуючі відмінності, зокрема використання деяких з них залежно від вини порушника, можливо перенести на практичний рівень як особливість застосування того чи іншого засобу захисту. До речі такі особливості притаманні не тільки засобам господарсько-правової відповідальності. На теоретичному рівні такі особливості можуть враховуватися, наприклад, під час проведення класифікації способів захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання.

На сучасному етапі питання співвідношення способів захисту і мір відповідальності піднімалося, зокрема Н. С. Кузнецовою, яка зауважила, що аналіз переліку способів захисту, передбачений у ст. 16 ЦК України, дає підстави для висновку про наявність певного співвідношення між мірами (заходами) відповідальності й способами захисту цивільних прав. При цьому Н. В. Кузнецова виділяє три аспекти такого співвідношення: 1) міри відповідальності і способи захисту потрібно розглядати як певні правові засоби, юридичні інструменти впливу на відповідні суспільні відносини; 2) міри відповідальності і способи захисту спрямовані на локалізацію наслідків порушення прав з уточненням, що загальною рисою обох цих правових засобів є чітко виражена правозахисна мета, проте способи захисту за своїм обсягом є ширшим поняттям, оскільки вони передбачають крім відновлення порушеного права або компенсації втрат від порушення, також попередження, пресікання та усунення порушення цивільного права; 3) перелік способів захисту цивільних прав є ширшим за передбачені законом заходи відповідальності, які є невід'ємною складовою цих способів [225, с. 206]. Враховуючи вищевикладене, позицію дослідниці можна цілком підтримати і підсумувати, що конкретні підстави захисту прав і законних інтересів можуть тягти за собою застосування до учасника господарських відносин господарсько-правової відповідальності або вжиття інших способів захисту.

У продовження розгляду цього питання потрібно звернути увагу на невичерпність способів захисту переліком, який закріплено ст. 20 ГК України, на що прямо вказано у цій статті Кодексу. Крім встановлених ГК України, захист прав

і законних інтересів суб'єктів господарювання може здійснюватися іншими способами, передбаченими законом.

Як зазначає Л. М. Ніколенко, захист прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання має здійснюватися за допомогою форм та засобів, визначених у законодавстві. Особливо це стосується сфери вирішення господарських спорів, що може і повинно бути використано не лише як фактор захисту зазначених осіб, але й як стимул для справедливого та ефективного розгляду спорів [297, с. 20]. Проте В. В. Петруня, спираючись на аналіз судової практики, з цього приводу вказує, що зазначення у позовній заяві такого способу захисту, що не міститься в законі, тривалий час унеможлиблювало отримання захисту в судовому порядку попри наявність порушення прав та законних інтересів, а також доходить висновку, що передбачених законодавством способів захисту не вистачає для повного та всебічного захисту прав суб'єктів господарювання [371, с. 36].

Розширення меж законодавчо визначених способів захисту стало можливим після оновлення процесуального законодавства. На сьогодні ст. 5 ГПК України встановлено, що у випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного права чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону [94]. Проте, потрібно зазначити, що наведені положення стосуються способів судового захисту і на думку науковців створюють наступну проблему практики. Зокрема, постає питання, яким чином визначати межі для суду при обранні нових способів захисту [371, с. 37], створюються можливості для дії суду у своїх корупційних інтересах [574, с. 52], виникає проблема узгодження способів захисту із чіткими межами закону на встановлення способів захисту порушеного права [379, с. 39].

Попри висловленні побоювання, вбачається за можливе позитивно оцінити означені нововведення господарського процесуального законодавства, оскільки це відповідає сучасній динаміці господарських відносин, у тому числі й розвитку аграрного ринку, та створює можливість долати прогалини законодавства у частині

закріплення способів захисту, яке не завжди встигає за розвитком практики. Наведені вище ризики використання способів судового захисту можуть бути подолані шляхом оскарження відповідних рішень суду. Більшою мірою згадана законодавча новела актуалізує питання критеріїв обрання способів захисту порушених прав, які за відсутності закріплення у законодавстві формуються у судовій практиці [378, с. 192]. Насамкінець варто звернути увагу, що новела поширюється на способи судового захисту, в інших випадках, як впливає з положень законодавства, суб'єкти аграрного ринку мають використовувати способи захисту, передбачені законом.

Наступним питанням, яке заслуговує на увагу, є класифікація способів захисту прав і законних інтересів.

Науковцями на основі використання багатьох підстав представлені різні класифікації способів захисту прав і законних інтересів. Проведений аналіз наукових джерел підтверджує слушність думки окремих дослідників, що найбільш розповсюдженим є їх поділ в залежності від форми захисту [371, с. 57].

До питання класифікації способів захисту зверталася О. В. Аушева. Дослідниця запропонувала здійснити класифікацію способів захисту прав суб'єктів господарювання від порушень органами державної влади залежно від ступеня його процесуальної забезпечуваності, виділивши способи юрисдикційного (способи судового захисту, способи адміністративного захисту тощо) та неюрисдикційного захисту (способи самозахисту та способи громадського захисту) [25, с. 6-7]. Така класифікація відповідає найбільш поширеному поділу форм захисту на юрисдикційні та неюрисдикційні і викликає інтерес з тієї точки зору, що суб'єкти аграрного ринку можуть вступати в організаційно-господарські відносини, у тому числі з приводу здійснення державного контролю. Відповідно, потребують чіткого усвідомлення ті способи захисту, які можуть бути використані у разі допущення порушень контролюючими органами при здійсненні перевірок, контрольних заходів, прийнятті за їх результатами рішень.

Ще одним прикладом класифікації способів з урахуванням форм захисту виступає поділ способів захисту на: 1) ті, які реалізуються самим суб'єктом без

звернення до юрисдикційного органу; 2) ті, які можуть реалізовуватися суб'єктом як без звернення, так і шляхом звернення до юрисдикційного органу; 3) ті, які можуть реалізовуватися тільки шляхом звернення до юрисдикційного органу [96, с. 23-24]. Наведені класифікації мають актуальність, з огляду на закріпленій ст. 20 ГК України перелік способів захисту, в якому у більшій мірі представлені способи захисту другої і третьої групи і у меншому обсязі способи захисту першої групи.

Розвиває та дещо трансформує наведену класифікацію В. В. Петруня, вказуючи, що «обґрунтованим та юридично вивіреним видається поділ способів захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання за суб'єктом реалізації на судові способи захисту; змішані способи захисту (в т.ч. адміністративні); несудові способи захисту» [371, с. 67].

Заслуговує на увагу класифікація способів захисту, проведена В. В. Вітрянським, в основу якої вчений поклав результат використання способу захисту. На цій підставі способи захисту поділяються на ті, що дозволяють: 1) підтвердити право; припинити або змінити обов'язок; 2) попередити або припинити порушення права; 3) відновити порушені права та/або компенсувати понесені у зв'язку з порушенням втрати [63, с. 776-779].

Схожою є класифікація, в основу якої покладено конкретно-цільову спрямованість способу захисту. У її межах виділяються превентивні, припинювальні, відновлювальні та компенсаційні способи захисту [21, с. 9-10]. Очевидно, що наведене деталізує класифікацію, запропоновану В. В. Вітрянським. При цьому за цими підставами також можна провести класифікацію способів захисту прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку.

У фаховій літературі наводиться класифікація способів захисту на загальні та спеціальні, у тому розумінні, що до загальних належать способи захисту, закріплені ст. 20 ГК України, а до спеціальних – ті, які передбачені спеціальним законодавством і можуть застосовуватися у певних господарських відносинах. Зокрема, до такої класифікації вдається О. Г. Хрімлі [573, с. 279-280]. Щодо цієї класифікації, то можна стверджувати, що для захисту прав і законних інтересів

суб'єктів аграрного ринку спеціальним законодавством майже не передбачено способів захисту, які б не поглиналися тими, що встановлені у ст. 20 ГК України.

З проведеного аналізу підходів до класифікації способів захисту прав і законних інтересів, в контексті цього дослідження найбільш прийнятною та важливою для практики вбачається у якості підстави для класифікації використати результат, якого суб'єкт аграрного ринку очікує досягти, звертаючись за захистом.

На підставі цього можна запропонувати згрупувати способи захисту прав і законних інтересів суб'єктів аграрному ринку, на такі групи: 1) способи захисту, спрямовані на належне виконання господарсько-договірних зобов'язань; 2) способи захисту, спрямовані на відновлення порушених прав через несення порушником додаткових негативних наслідків майнового та/або організаційного характеру; 3) способи захисту, спрямовані на відновлення порушених прав шляхом визнання недійсними актів органів державної влади, органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, ущемлюють права та законні інтереси суб'єкта аграрного ринку.

Запропонована класифікація способів захисту прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку враховує види господарських відносин, які складаються щодо реалізації сільськогосподарської продукції, відображає найбільш поширені порушення на аграрному ринку та відповідає результатам, які очікують суб'єкти аграрного ринку, вдаючись до захисту власних прав і законних інтересів. До того ж запропонована класифікація може бути використана суб'єктом господарювання для обрання конкретного способу захисту прав і законних інтересів.

У питанні обрання способу захисту потрібно приєднатися до фахових думок, що вибір того чи іншого способу захисту залежить від природи і змісту охоронюваного права, виду і характеру порушення або іншого протиправного посягання на права і законні інтереси, суб'єкта і мети захисту тощо [240]. Слушною є думка, що аналіз закріплених законом способів захисту вказує на неоднаковість їх ролі та значення у розумінні, що кожен спосіб захисту прав має свої особливості та різну функціонально-цільову спрямованість, має різний прояв, який залежить від сфери використання, суб'єктного складу, підстав застосування. Усе це має бути

враховано суб'єктом господарювання, який вдається до їх застосування, судом та іншими уповноваженими органами [371, с. 35]. При виборі способів захисту потрібно брати до уваги можливість використання кількох способів захисту у межах однієї форми захисту.

За наявності конкретної підстави потрібно визнати, що деякі із способів захисту не можуть бути використані лише в силу закону, а потребують здійснення підготовчих дій ще на етапі вступу у договірні господарські правовідносини. Наприклад, застосування оперативно-господарських санкцій вимагає визначення у договорі виду санкції, підстав і порядку її застосування (ч. 2 ст. 235, ч. ч ст. 237 ГК України). Штрафні санкції, стягнення яких не врегульовано законом (у тому числі не встановлено їх розмір) також мають бути визначені у договорі. Наведене вимагає від суб'єктів аграрного ринку на етапі ведення переговорів щодо укладення договору та узгодження його змісту приділяти увагу створенню правової підстави використання відповідних способів захисту у майбутньому шляхом включення у договір відповідних положень.

Окремі способи захисту можуть бути реалізовані тільки у встановленому законом порядку, на що звертається увага у фаховій літературі [571, с. 42]. Зокрема, мова йде про визнання господарського договору недійсним, а також про визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, ущемлюють права та законні інтереси суб'єкта господарювання.

Коротко зупиняючись на названих у запропонованій класифікації способах захисту, потрібно зазначити, що одним зі способів, спрямованих на належне виконання господарсько-договірних зобов'язань, виступає присудження до виконання обов'язку в натурі. Як зазначається у літературі, цей спосіб застосовується тоді, коли суб'єкт повинен був вчинити певні дії стосовно іншого суб'єкта, але відмовився або уникає виконання свого обов'язку. Застосування цього способу захисту можливе за наявності зобов'язальних правовідносин між суб'єктами [136, с. 695]. Зокрема, він може мати місце при невиконанні таких обов'язків, як: передати товар (за договорами купівлі-продажу, поставки,

контрактації тощо); сплатити кошти за поставлену сільськогосподарську продукцію [401; 496]; виконати певні роботи чи надати послуги за договорами, які супроводжують реалізацію сільськогосподарської продукції. Варто зазначити, що цей спосіб захисту спрямований на спонукання суб'єкта господарювання та інших учасників господарських відносин до дотримання умов виконання господарських зобов'язань, викладених у с. 197 ГК України та інших положеннях законодавства. За загальним правилом, закріпленим у ч. 7 ст. 193 ГК України, не допускаються одностороння відмова від виконання зобов'язань, окрім випадків, передбачених законом відмова від виконання або відстрочка виконання з мотивів, що зобов'язання другої сторони за іншим договором не було виконано належним чином. За наявності відповідних підстав цей спосіб захисту може використовуватися поряд із застосуванням господарських санкцій. У такому разі діє правило, згідно з яким застосування господарських санкцій до суб'єкта, який порушив зобов'язання, не звільняє цього суб'єкта від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, крім випадків, коли інше передбачено законом або договором, або управнена сторона відмовилася від прийняття виконання зобов'язання (ч. 3 ст. 193 ГК України).

При обранні способів захисту, які спрямовані на належне виконання господарсько-договірних зобов'язань потрібно враховувати положення ст. 199 ГК України, в якій зазначено, що виконання господарських зобов'язань забезпечується заходами захисту прав та відповідальності учасників господарських відносин, передбаченими цим Кодексом та іншими законами. За погодженням сторін можуть застосовуватися передбачені законом або такі, що йому не суперечать, види забезпечення виконання зобов'язань, які звичайно застосовуються у господарському (діловому) обігу. Традиційно такими засобами визнають застосування штрафних санкцій, які на етапі укладання господарського договору відіграють роль способу забезпечення виконання зобов'язання, застосування оперативно-господарських санкцій при умові закріплення у договорі виду цієї санкції, підстав і порядку її застосування.

Певною мірою до таких способів можна віднести й відшкодування збитків, з огляду на те, що усвідомлення суб'єктом можливості несення негативних наслідків у вигляді відшкодування збитків, буде спонукати його до належного виконання взятих на себе обов'язків.

Одночасно відшкодування збитків разом із застосуванням штрафних санкцій потрібно відносити до способів захисту, які спрямовані на відновлення порушених прав шляхом несення порушником додаткових негативних наслідків майнового характеру. Щодо відшкодування збитків, як способу захисту, то викликає інтерес пропозиція В. І. Новошицької у межах дефініції «спосіб захисту майнових прав суб'єктів господарювання» розмежовувати відшкодування збитків та стягнення збитків. Під відшкодуванням збитків потрібно розуміти спосіб відновлення майнового стану особи, права або законні інтереси якої порушено внаслідок неправомірної поведінки учасника господарських відносин, відповідно до якого збитки добровільно відшкодовуються особою, що їх заподіяла (без звернення до суду особи, якій заподіяні збитки), а під стягненням збитків щодо сфери господарювання запропоновано розуміти спосіб примусового виконання обов'язку щодо компенсації завданих збитків, що реалізується за допомогою юрисдикційної форми захисту [298, с. 44]. Вбачається, що така пропозиція є слушною, оскільки акцентує увагу на особливостях застосування способу захисту прав суб'єкта аграрного ринку у межах юрисдикційної та неюрисдикційної форм захисту.

Відшкодування збитків як спосіб захисту порушених прав власників сільськогосподарської продукції передбачено Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України». Зокрема, нею встановлено, що збитки власників сільськогосподарської продукції, які можуть виникнути внаслідок прийняття рішень, визначених у підпункті 14.1.1 ст. 14 цього Закону, підлягають відшкодуванню за рахунок кошторису на утримання органу, що прийняв таке рішення, з наступним регресним відшкодуванням таких збитків за рахунок посадової або службової особи, зазначеної у підпункті 14.1.2 цієї статті.

Для захисту прав суб'єктів аграрного ринку має важливе значення такий спосіб захисту, як визнання недійсними актів органів державної влади, органів

місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, ущемлюють права та законні інтереси суб'єкта аграрного ринку.

Прикладом закріплення визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади, органів місцевого самоврядування, які ущемлюють права суб'єктів аграрного ринку – власників сільськогосподарської продукції, виступають положення ст. 14 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України». Зокрема, вважаються недійсними і не підлягають виконанню акти КМУ, центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо: а) обмеження законних прав власників сільськогосподарської продукції на вільне володіння, користування або розпорядження нею; б) введення будь-яких адміністративних, кількісних або якісних обмежень на безперешкодне та вільне переміщення сільськогосподарської продукції по всій території України та на експорт, за винятком випадків, прямо визначених цим Законом; в) нав'язування власнику сільськогосподарської продукції конкретних покупців (посередників, переробників) або постачальників сировини, матеріально-технічних ресурсів чи інших товарів (робіт, послуг); г) запровадження будь-яких видів адміністративного регулювання цін на сільськогосподарську продукцію (у тому числі в окремих регіонах України), не пов'язаних з виконанням норм цього Закону.

Іншим прикладом виступає оскарження неправомірних рішень, дії та бездіяльності посадових осіб компетентного органу та інших осіб, які здійснюють заходи державного контролю за Законом № 2042-VIII, зокрема про застосування адміністративно-господарських санкцій до суб'єктів господарювання – суб'єктів аграрного ринку.

Реалізація права на захист у такий спосіб здійснюється у судовому порядку за правилами адміністративного судочинства. Зокрема, відповідно до ст. 5 Кодексу адміністративного судочинства України визнання протиправним та скасування індивідуального акта чи окремих його положень належить до способів судового захисту [205]. Аналіз правозастосовної практики вказує на те, що підставами скасування рішень про накладання штрафів на операторів ринку можуть бути

неповідомлення суб'єкта господарювання про розгляд справи, недоведення відмови у допуску до перевірки, зупинення господарської діяльності замість зупинення діяльності лише в частині, необхідній та достатній для усунення загрози для життя та/або здоров'я людини та/або тварини та деякі інші [90].

Водночас О. В. Аушева поряд із способами судового захисту виділяє способи адміністративного захисту прав суб'єктів господарювання від порушень органами державної влади, зазначаючи, що на відміну від судового, адміністративний захист здійснюється у тому разі, якщо це прямо передбачено законом [25, с. 95]. Можна погодитися з дослідницею у тому, що застосування способів адміністративного захисту, як правило, передує судовому захисту і не позбавляє суб'єкта господарювання права звернення до суду [25, с. 95].

Застосування способів адміністративного захисту прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку регламентовано Законом № 2042-VIII. Право операторів ринку оскаржувати в установленому законом порядку неправомірні рішення, дії та бездіяльність посадових осіб компетентного органу та інших осіб, які здійснюють заходи державного контролю закріплено ст. 15 зазначеного Закону.

Безпосередньо положення щодо оскарження встановлено ст. 66 названого Закону, якою регламентовано провадження у справах про порушення Закону, законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин. Так, особі, щодо якої винесено постанову у справі про порушення, надане право оскаржити її в адміністративному (досудовому) порядку або до суду в порядку, визначеному законом, протягом одного місяця з дня її винесення.

Протягом цього строку особа, щодо якої винесено постанову у справі про порушення, може вдатися і до адміністративного порядку, і звернутися до суду. На це вказують, зокрема, положення ч. 17 ст. 66 Закону № 2042-VIII, відповідно до якої скарга на постанову у справі, подана в адміністративному (досудовому) порядку, залишається без розгляду у разі оскарження цієї постанови до суду.

Порядок оскарження постанови у справі в адміністративному (досудовому) порядку передбачає подання через орган, який її виніс, скарги до територіального

органу компетентного органу вищого рівня або компетентного органу. Така скарга протягом трьох робочих днів з дати надходження передається (надсилається) разом із справою до вказаного органу та розглядається відповідним головним державним інспектором (головним державним ветеринарним інспектором) протягом десяти робочих днів з дня її отримання останнім.

Вищеназаним Законом передбачено, що за результатами розгляду скарги на постанову у справі в адміністративному (досудовому) порядку може бути прийнято одне з таких рішень: 1) про залишення постанови без змін, а скарги – без задоволення; 2) про скасування постанови і закриття справи; 3) про скасування постанови та прийняття нової постанови (ч. 20 ст. 66 Закону).

Законом № 2042-VIII на центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів та у сфері ветеринарної медицини, покладено обов'язок затвердити Порядок адміністративного (досудового) оскарження постанови у справі. Проте допоки його не затверджено. Відповідно, такий спосіб на сьогодні залишається перспективним.

Окремі дослідники вказують на доцільність застосування самозахисту у відносинах з органами державної влади, який знаходить прояв у вимозі припинити дії, що порушують права або створюють загрозу його порушення. Наприклад, суб'єкт господарювання може вимагати припинити спробу вилучення документів чи обладнання контролюючим органом [294, с. 367].

Згідно з ст. 19 ЦК України самозахистом є застосування особою засобів протидії, що не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства. Законодавче визначення в цілому відповідає науковим поглядам на поняття самозахисту [110, с. 109]. Можна констатувати, що на сьогодні законодавством створено передумови застосування самозахисту суб'єктами аграрного ринку під час здійснення контролю за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин. Зокрема, до прав операторів ринку належать права:

1) вести журнал реєстрації заходів державного нагляду (контролю) та вимагати від державних інспекторів (державних ветеринарних інспекторів) внесення до нього записів про інспектування та аудиту до початку їх проведення;

2) не допускати державних інспекторів (державних ветеринарних інспекторів) до здійснення інспектування та аудиту, якщо: а) ці заходи здійснюється з порушенням вимог щодо періодичності, встановленої щорічним планом державного контролю, та за відсутності підстав для проведення позапланових заходів державного контролю; б) державний інспектор (державний ветеринарний інспектор) не надав копій документів, передбачених цим Законом, або якщо надані документи не відповідають вимогам цього Закону; в) державний інспектор (державний ветеринарний інспектор) не вніс запис про здійснення відповідного заходу державного контролю до журналу реєстрації заходів державного нагляду (контролю) (у разі надання такого журналу оператором ринку).

Використання наданих можливостей суб'єктами аграрного ринку на практиці може запобігти порушенню їх прав під час здійснення контрольних заходів уповноваженими органами.

Для застосування того чи іншого способу захисту важливе значення має обрання відповідної форми захисту. Під формою захисту прав і законних інтересів потрібно розуміти зовнішнє вираження його змісту, яке пов'язується із особою, що уповноважена забезпечувати такий захист [108, с. 328]. Варто підтримати загальний усталений підхід до поділу форм захисту на юрисдикційну та неюрисдикційну.

О. А. Беяневич вказує, що юрисдикційна форма захисту являє собою зовнішній вираз спрямованої на вирішення правового спору у встановленому законом порядку діяльності уповноважених органів (загальних судів, третейського суду (арбітражу), адміністративних органів), наділених правом винесення обов'язкового для сторін рішення [39, с. 64]. Можливість звернутися до уповноваженого державного органу за захистом традиційно вважається найбільш важливою складовою змісту права на захист [110, с. 155]. Залежно від виду органу,

який здійснює захист, у межах юрисдикційної форми виділяють судову і позасудову, яку іменують, здебільшого, адміністративною формою захисту.

У сфері захисту прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку представляє інтерес неюрисдикційна форма захисту, у межах якої крім самозахисту виділяють нотаріальну форму, претензійний порядок вирішення спорів, переговори, медіацію та деякі інші [293]. Поряд із цим на практиці вживаним є поняття досудового врегулювання господарських спорів, під яким у теорії розуміють ведення господарюючими суб'єктами переговорів, обмін кореспонденцією, пред'явлення претензій та проведення інших заходів, які мають на меті розв'язання спорів і суперечок, що виникають між ними, без передачі спору на розгляд господарського суду [484, с. 228].

У господарських договорах широко розповсюдженим є положення що, всі спори, які виникають з нього, сторони вирішують шляхом переговорів, а в разі недосягнення згоди – звертаються до суду.

Значення переговорів як неюрисдикційної форми захисту прав і законних інтересів підтримується окремими дослідниками, які розглядають його поряд із претензійним порядком вирішення спорів [293, с. 78]. Вказується, що під час переговорів і здійснення претензійної роботи можуть бути вирішені такі завдання: відновлення порушених прав суб'єкта господарювання; виявлення причин невиконання зобов'язань; попередження порушень тощо. Можна припускати, що у порядку переговорів є потенційна можливість застосування окремих способів захисту, проте існує велика вірогідність невиконання цих домовленостей.

Щодо претензійного порядку, то у загальному вигляді він передбачає звернення потерпілої особи до правопорушника з письмовою претензією з метою безпосереднього врегулювання з ним спору. У межах цього виду неюрисдикційної форми захисту можуть бути застосовані відшкодування збитків і штрафні санкції, на що вказують положення ст. 222 ГК України. Вимоги до змісту претензії, її підписання і відправлення, строків розгляду, підготовки відповіді також закріплені цією статтею ГК України. Слід визнати, що на відміну від попередніх редакцій у чинній редакції ГПК України не урегульовано претензійний порядок вирішення

спорів, а містяться лише положення, відповідно до яких сторони вживають заходів для досудового врегулювання спору за домовленістю між собою або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом (ст. 19 ГПК України). Втім спонукання законодавцем суб'єктів аграрного ринку до досудового вирішення спору можна простежити в низці інших положень ГПК України. Зокрема, позовна заява повинна містити відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору – у випадку, якщо законом цей порядок встановлений як обов'язковий (ст. 162); під час вирішення питання про розподіл судових витрат суд враховує дії сторони щодо досудового вирішення спору та врегулювання спору мирним шляхом під час розгляду справи, стадію розгляду справи, на якій такі дії вчинялись (ст. 129).

Прийняття рішення про звернення до переговорів або претензійного порядку вирішення спору має прийматися з огляду на положення законодавства. Так, згідно із ч. 8. ст. 269 ГК України позови, що впливають з поставки товарів неналежної якості, можуть бути пред'явлені протягом шести місяців з дня встановлення покупцем недоліків поставлених йому товарів. Очевидно, що такі короткі строки звернення до суду мають братися до уваги суб'єктом аграрного ринку при виборі форми захисту. Варто зважувати й те, що поряд із значними перевагами досудовий порядок вирішення спорів має певні ризики, на які слушно звертала увагу В. В. Резнікова [484, с. 232-233], і які до цього часу залишаються актуальними.

Ще одним видом неюрисдикційної форми називають нотаріальний захист суб'єктів господарювання, який знаходить прояв у тому, що окремі угоди потребують додаткових гарантій щодо захисту прав. Тобто нотаріус встановлює юридичні факти на основі наданих письмових документів. Основним засобом захисту прав нотаріусом визнається вчинення виконавчого напису на борговому документі. Проте, захист прав у межах цієї форми не має остаточного характеру, оскільки дії та акти нотаріусів можуть бути оскаржені у суді [297, с. 20]. До нотаріального захисту суб'єкти аграрного ринку вдаються на підставі прямої вимоги законодавства або добровільно, наприклад, при укладанні договорів, переслідуючи мету отримати гарантії відповідності договору вимогам чинного законодавства. Прикладом обов'язкового звернення до нотаріуса потрібно назвати

нотаріальне посвідчення аграрних розписок та вчинення виконавчого напису у разі невиконання боржником за аграрною розпискою власних зобов'язань. Нотаріус, здійснюючи посвідчення аграрної розписки, підтверджує законність зобов'язання сільськогосподарського товаровиробника у майбутньому передати товар або сплатити кошти, виконання якого забезпечене заставою. Виходячи з положень законодавства аграрні розписки можуть видаватися у сфері рослинництва, проте на практиці можливість звернення до названої форми захисту обмежується тим, що не всі нотаріуси підключені до реєстру аграрних розписок [364, с. 50, 55].

На сьогодні багато уваги дослідників приділяється такій неюрисдикційній формі захисту, як медіація [486, с. 15]. У фаховій літературі пропонують визначати медіацію як альтернативну форма захисту, яка передбачає вирішення конфлікту за участю третьої нейтральної, неупередженої сторони (медіатора). Особливістю медіації є те, що сторони контролюють процес ухвалення рішення щодо врегулювання спору і захисту своїх прав і законних інтересів [297, с. 21]. У літературі розглядаються питання доцільності медіації для вирішення спорів у сфері господарювання, особливостей її здійснення, характеризується процедура медіації. Висловлюється думка, що медіація в господарському процесі має певні ознаки: 1) це добровільний і конфіденційний процес, структурована процедура вирішення господарського спору; 2) відбувається за участі незалежного професійного посередника (медіатора), який надає сторонам конфлікту допомогу шляхом організації переговорів для узгодження інтересів сторін; 3) рішення в результаті медіації приймається сторонами спору самостійно [293, с. 70]. Враховуючи викладене, потенційно медіація може використовуватися для застосування способів захисту, спрямованих на належне виконання зобов'язання, та деяких інших. Разом з тим, відсутність законодавчої регламентації процедури медіації не сприяє уніфікації підходів до процедури медіації, оформлення і виконання вироблених рішень, що може призвести до не виправдання очікувань від цієї неюрисдикційної форми захисту.

Загалом, не применшуючи позитивних рис неюрисдикційної форми захисту, все ж потрібно відмітити, що основним недоліком названих різновидів цієї форми,

крім нотаріального захисту, виступає відсутність законних механізмів примусу до виконання вироблених рішень.

Висновки до розділу 4

На підставі аналізу питань господарсько-правового захисту прав і законних інтересів на аграрному ринку було отримано такі основні результати.

1. Доведено, що захист прав та інтересів суб'єктів аграрного ринку має господарсько-правову природу, спрямований на попереджувальний і відновлюваний вплив шляхом: стимулювання виконання договірних зобов'язань та правил здійснення господарської діяльності; відновлення порушених прав і майнового стану суб'єктів аграрного ринку; усунення перешкод у реалізації прав суб'єктів аграрного ринку. Зазначені функції господарсько-правового захисту у досліджуваній сфері розкривають його значення як засобу забезпечення господарського правопорядку на аграрному ринку, охороні приватних і публічних інтересів, сталого та передбачуваного функціонування аграрного ринку.

Узагальнено підстави захисту прав та інтересів суб'єктів аграрного ринку та здійснено їх поділ на види: 1) порушення суб'єктом аграрного ринку господарського зобов'язання, яке випливає з господарського договору, локального акту, яким регулюється реалізація сільськогосподарської продукції на аграрному ринку певної правової форми (наприклад, Правила товарної біржі, Правила роботи ОРСП, Правила проведення аукціону тощо); 2) порушення правил здійснення господарської діяльності; 3) обмеження, ущемлення або інше порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання органами державної влади та органами місцевого самоврядування

Запропоновано доповнити підстави захисту публічних інтересів у сфері функціонування аграрного ринку такими підставами, як: нецільове використання суб'єктами аграрного ринку державних коштів, наданих в будь-якій формі державної підтримки; порушення умов отримання державної підтримки; надання неправдивої інформації для отримання державної підтримки.

2. Доопрацьовано особливості господарсько-правової відповідальності за порушення на аграрному ринку, які полягають у наступному: 1) за порушення на аграрному ринку можуть застосовуватися всі форми господарсько-правової відповідальності, від оптимального набору санкцій яких та реального застосування залежить досягнення мети захисту; 2) втілює аспекти позитивної та негативної юридичної відповідальності; 3) у її застосуванні знаходить прояв уповноваження державою відповідних суб'єктів господарювання на встановлення та застосування господарських санкцій; 4) найбільш врегульованим є застосування відповідальності за порушення у сфері обігу сільськогосподарської продукції у вигляді адміністративно-господарських штрафів та інших адміністративно-господарських санкцій.

Обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення господарсько-правової відповідальності за порушення на аграрному ринку, а саме: 1) доповнити перелік санкцій за порушення суб'єктами аграрного ринку вимог щодо отримання та використання державної підтримки: а) повернення коштів державної підтримки, використаних не за призначенням, б) припиненням здійснення державної підтримки, в) стягненням штрафів; 2) конкретизувати санкції за порушення Правил роботи ОРСП шляхом встановлення штрафів, зупинення права користуватися послугами ОРСП та здійснення торговельної діяльності на ринку на тимчасовій або постійній основі; 3) включити у господарські договори положення щодо порядку визначення ціни для розрахунку розміру збитків за порушення на аграрному ринку.

3. Конкретизовано та згруповано способи захисту, які можуть застосовуватися на аграрному ринку, а саме: 1) способи захисту, спрямовані на належне виконання господарсько-договірних зобов'язань; 2) способи захисту, спрямовані на відновлення порушених прав через несення порушником додаткових негативних наслідків майнового та/або організаційного характеру; 3) способи захисту, спрямовані на відновлення порушених прав шляхом визнання недійсними актів органів державної влади, органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, ущемлюють права та законні інтереси суб'єкта аграрного ринку.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та запропоновано вирішення важливої наукової проблеми шляхом розробки доктринальних положень і висновків щодо удосконалення господарсько-правового забезпечення аграрного ринку, поглиблення наукових знань про поняття, структуру, правові форми аграрного ринку, господарсько-правові засоби його регулювання, захисту прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку, а також розроблення пропозицій з удосконалення законодавства у цій сфері.

У ході дослідження отримано такі основні результати:

1. Доводиться, що сутність аграрного ринку як економіко-правової категорії розкривається у його розумінні як: сукупності врегульованих нормами права суспільних відносин щодо реалізації сільськогосподарської продукції; сфери товарообігу сільськогосподарської продукції; механізму регулювання взаємодії між суб'єктами цього ринку.

Доопрацьовано визначення поняття аграрного ринку як сукупності врегульованих нормами права господарських відносин, які виникають між суб'єктами ринку з реалізації сільськогосподарської продукції та надання пов'язаних з реалізацією допоміжних послуг, і базуються на засадах конкуренції, вільного вибору способів і форм реалізації, а також державного контролю за безпечністю сільськогосподарської продукції. Проведено відмежування поняття аграрного ринку від інших суміжних понять за такими критеріями як об'єкт обігу на ринку; правова характеристика ринку.

2. Виокремлено види господарських правовідносин щодо реалізації сільськогосподарської продукції, які мають місце у межах аграрного ринку, і складають внутрішньо узгоджену систему.

3. Обґрунтовано, що аграрний ринок виконує основні та додаткові функції. Конкретизовано види аграрного ринку як об'єкта господарсько-правового регулювання за такими підставами, як: територія (внутрішній і зовнішній); характер функціонування (вільний, монополізований та регульований); спосіб

ціноутворення (організований та неорганізований); співвідношення попиту і пропозиції (перенасичений, збалансований та дефіцитний); вид сільськогосподарської продукції (зерна, плодоовочевий, м'ясної та молочної продукції та ін.).

4. Охарактеризовано господарсько-правовий механізм забезпечення аграрного ринку. Запропоновано його визначення та обґрунтовано особливості його змісту.

5. Зроблено висновок, що законодавче забезпечення аграрного ринку представлене системою закріплених у ГК України та інших нормативно-правових актах загальних та спеціальних норм, які формують комплексне правове утворення, що включає правові норми, котрі належать до різних інститутів господарського права (правового статусу суб'єктів господарювання, договірному права, технічне регулювання, захисту прав суб'єктів господарювання тощо).

6. Обґрунтовано, що структура аграрного ринку обумовлена його розумінням як правовідносин і представлена наступним складом: суб'єкти аграрного ринку, об'єкт аграрного ринку, зміст правовідносин. Проведено поділ суб'єктів аграрного ринку на функціональні групи: основні суб'єкти, суб'єкти із допоміжними функціями, суб'єкти із спеціальними функціями.

7. Уточнено призначення інфраструктури аграрного ринку, на основі чого обґрунтовано, що це поняття охоплює діяльність суб'єктів господарювання, які надають посередницькі та інші допоміжні послуги щодо реалізації цієї продукції, та суб'єктів, які виконують певні функції та повноваження, необхідні для реалізації сільськогосподарської продукції.

Додатково обґрунтовано пропозицію щодо обов'язкової участі сільськогосподарських товаровиробників серед засновників суб'єктів інфраструктури та стимулювання розвитку сільськогосподарської кооперації.

8. Сформульовано визначення поняття правової форми організації аграрного ринку та її види. Доопрацьовано і виокремлено правові форми організації аграрного ринку, а також подвійну правову природу аграрної біржі, оптового ринку сільськогосподарської продукції, агропродовольчого ринку.

Конкретизовано ознаки організованого аграрного ринку та уточнено визначення цього поняття. Доопрацьовано положення з удосконалення організації оптового ринку сільськогосподарської продукції в частині кола засновників та організаційно-правової форми.

9. Обґрунтовано, що правовою формою реалізації сільськогосподарської продукції виступає договір оптової купівлі-продажу, договір поставки, договір контрактації. Уточнено юридичну характеристику договорів, які опосередковують реалізацію сільськогосподарської продукції; проведено їх класифікацію за підставами визначення істотних умов та за способом укладання.

Додатково обґрунтовано значення господарських договорів з реалізації сільськогосподарської продукції, стороною яких виступає сільськогосподарський товаровиробник. З'ясовано переваги реалізації сільськогосподарської продукції за договором контрактації, розроблено заходи, спрямовані на удосконалення правового регулювання відносин за цим договором.

10. Доведено господарсько-правовий характер засобів регулювання аграрного ринку. Представлено теоретичну модель господарсько-правового регулювання аграрного ринку, яка ґрунтується на поєднанні державного регулювання та саморегулювання аграрного ринку.

Конкретизовано напрями державного регулювання аграрного ринку, а саме: створення умов для активного залучення до аграрного ринку суб'єктів малого і середнього підприємництва – виробників сільськогосподарської продукції; стимулювання попиту на вітчизняну сільськогосподарську продукцію; сприяння розвитку інфраструктури аграрного ринку, забезпечення дотримання вимог безпечності сільськогосподарської продукції. Аргументовано роль певних суб'єктів ринкової інфраструктури у реалізації моделі господарсько-правового регулювання аграрного ринку.

11. Обґрунтовано, що технічне регулювання, як засіб господарсько-правового регулювання аграрного ринку, поширюється і на сферу реалізації сільськогосподарської продукції; розкрито його призначення у цій сфері.

Конкретизовано елементи, які є необхідними і достатніми для забезпечення безпечності сільськогосподарської продукції, що пропонується для обігу на аграрному ринку.

12. Розкрито особливості цінового регулювання на аграрному ринку. Додатково обґрунтовано пропозицію встановлення мінімальних цін на певні види сільськогосподарської продукції.

13. Обґрунтовано мету державної підтримки суб'єктів аграрного ринку. Конкретизовано положення щодо державної підтримки суб'єктів аграрного ринку, зокрема щодо: суб'єктів, видів, способів, напрямів державної підтримки. Запропоновано ввести такий вид страхування із державною підтримкою як страхування від падіння цін (збитковості сільськогосподарської діяльності).

14. Доопрацьовано організаційно-правові засади інформаційного забезпечення суб'єктів аграрного ринку в частині конкретизації обов'язкових для збору і надання суб'єктам аграрного ринку видів інформації; кола суб'єктів, на які покладаються такі обов'язки; обґрунтування пропозиції щодо упорядкування і формалізації здійснення моніторингу аграрного ринку та інформування суб'єктів цього ринку.

15. Аргументовано, що напрямами державного контролю на аграрному ринку є: діяльність суб'єктів ринкової інфраструктури; дотримання вимог щодо безпечності сільськогосподарської продукції; діяльність суб'єктів господарювання на певних аграрних ринках (ринку зерна, насінневої продукції, органічної продукції та ін.).

Доведено, що в Україні законодавчі вимоги до здійснення державного контролю у сфері забезпечення безпечності сільськогосподарської продукції відповідають вимогам ЄС.

Конкретизовано сферу недержавного контролю за аграрним ринком, додатково аргументовані відмінності між громадським контролем та контролем саморегульованих організацій.

16. Обґрунтовано господарсько-правову природу захисту прав та інтересів суб'єктів аграрного ринку, конкретизовано його зміст і функції. Конкретизовано і

згруповано підстави захисту прав суб'єктів аграрного ринку. Доповнено підстави захисту публічних інтересів порушеннями інтересів держави під час надання державної фінансової підтримки певним суб'єктам аграрного ринку.

17. Доопрацьовано положення щодо господарсько-правової відповідальності за порушення на аграрному ринку з відзначенням таких її особливостей: 1) можливість застосування всіх форм господарсько-правової відповідальності, оптимальний набір санкцій яких та реальне застосування сприяють досягненню мети захисту; 2) втілення аспектів позитивної та негативної юридичної відповідальності; 3) уповноваження державою певних суб'єктів господарювання на встановлення та застосування господарських санкцій; 4) найбільша урегульованість відносин відповідальності за порушення у сфері обігу сільськогосподарської продукції у вигляді застосування адміністративно-господарських штрафів та інших адміністративно-господарських санкцій. Обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення господарсько-правової відповідальності за порушення на аграрному ринку.

18. Конкретизовано способи захисту прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку, з групуванням їх на види залежно від результату, якого суб'єкт аграрного ринку очікує досягти, звертаючись за захистом.

Сформульовано напрями удосконалення господарсько-правового забезпечення аграрного ринку. Доводиться необхідність розробки та прийняття акту стратегічного характеру (Національної стратегії розвитку аграрного ринку) щодо подальшого керованого розвитку аграрного ринку.

За результатами дослідження на основі теоретичних положень дисертаційної роботи розроблено пропозиції щодо внесення змін до Господарського кодексу України, законів України: «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції», «Про пестициди і агрохімікати».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абалкин Л. И. Хозяйственный механизм развитого социалистического общества. М. : Мысль, 1973. 263 с.
2. Абросимова Е. А. Организаторы торгового оборота: правовой статус и функциональное назначение : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2014. 51 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/organizatory-torgovogo-oborota-pravovoi-status-i-funktsionalnoe-naznachenie/read..>
3. Аветисян М. Р. Організаційно-правова форма господарювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Вінниця, 2019. 20 с.
4. Аграрне інтернет видання Mizez. URL: https://mizez.com/spetsproekt/pyat-krupneyshikh-agrarnykh-kholdingov-ukrainy-rey2055_
5. Аграрне право України : підручник / В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, М. В. Гребенюк та ін.; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. К.: Юрінком Інтер, 2010. 608 с.
6. Аграрне право : підручник / В. П. Жушман, В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко та ін.; за ред. В. П. Жушмана, А. М. Статівки. Харків : Право, 2010. 296 с.
7. Аграрне право : підручник / В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко, І. М. Кульчий та ін.; за ред. А. М. Статівки. Харків : Право, 2018. 416 с.
8. Аграрне право України : підручник / за ред. О. О. Погрібного. К. : Істина, 2007. 448 с.
9. Аграрне право України : навч. посіб. / Т. Є. Харитоновна, І. І. Каракаш, Х. А. Григор'єва та ін.; за ред Т. Є Харитоновної, І. І. Каракаша. Одеса : Юридична література, 2017. 436 с.
10. Агрохолдинг. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Агрохолдинг>.
11. Агрохолдинг. Wikipedia. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Агрохолдинг>.
12. Аземша І. Б. Юридична відповідальність: сучасні погляди, дискусії та концепції. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 54–57.

13. Аксьонова О. В. Особливості контрактації молочної сировини інтеграційних об'єднань. *Розвиток агробізнесу в Україні: проблеми, пріоритети, перспективи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 10-річчю ф-ту аграр. менеджменту (Житомир, 25-27 березня 2010 р.). Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. С. 167–170.

14. Алейнікова О. В. Система оптових ринків сільськогосподарської продукції: необхідність державного регулювання. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 9. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=178>.

15. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. Москва, 1966. 187 с.

16. Алфьоров С. М., Вітвіцький С. С. Громадський контроль в умовах формування громадянського суспільства. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 1. С. 101–108.

17. Альберда Т. Г. Механізм як загальнонаукова і правова категорія («правовий механізм»). *Молодий вчений*. 2013. № 2(02). С. 64–68.

18. Анализ барьеров доступа сельскохозяйственных товаров на рынок стран Европейского союза и Юго-Восточной Азии. Евразийская экономическая комиссия. Москва. 2017. 47 с. URL: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/prom_i_agroprom/dep_agroprom..

19. Андреев А. Механізм правового регулювання суспільних відносин: окремі аспекти щодо визначення поняття та особливостей. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 125–128.

20. Андрійів В. І., Коверко Ю. А. Особисті селянські господарства в системі аграрного ринку: проблеми та перспективи. *Проблеми і перспективи розвитку ринку аграрної продукції в Україні* : матеріали круглого столу 20-річчя заснування кафедри міжнародної економіки, туризму та менеджменту ЗЕД (Дубляни, 3 червня 2015 р.). Дубляни, 2015. С. 19–22.

21. Андрійцьо В. Д. Примусове виконання обов'язку в натурі як спосіб захисту цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2004. 178 с.

22. Андрійчук В. Г. Економіка підприємства агропромислового комплексу. К. : КНЕУ, 2013. 779 с.
23. Апанасенко К. І. Дозвільні правовідносини у сфері господарювання: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2021. 34 с.
24. Артимонова І. В. Особливості інформаційно-аналітичного забезпечення аналізу агропродовольчого ринку. *Економіка та управління АПК*. 2018. № 2. С. 23 – 34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/есupark_2018_2_4.
25. Аушева О. В. Защита прав субъектов хозяйствования от нарушений органами государственной власти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Донецк, 2007. 185 с.
26. Базылев Н. И Экономическая теория : учебник / Н. И. Базылев, С. П. Гурко, М. Н. Базылева. М. : ИНФРА-М, 2003, 672 с.
27. Батигіна О. М. Організаційно-правові питання оптового ринку сільськогосподарської продукції в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2007. 20 с.
28. Батигіна О. М. Організаційно-правові питання оптового ринку сільськогосподарської продукції в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2006. 213 с.
29. Батигіна О. Правове регулювання аукціонів живої худоби та птиці. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 4. С. 53–56.
30. Батигіна О. М. Правове регулювання системи інформаційного забезпечення діяльності оптових ринків сільськогосподарської продукції. *Форум права*. 2013. № 2. С. 30–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
31. Батигіна О. Сільськогосподарська продукція як об'єкт аграрного ринку. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 2. С. 38–41.
32. Батурина Ю. Б. Правовая форма и правовое средство в системе понятий теории права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2001. 149 с. URL: <http://www.dslib.net/teoria-prava/pravovaja-forma-i-pravovoe-sredstvo-v-sisteme-ponjatij-teorii-prava.html>.

33. Бачуріна І. В. Сутність поняття «аграрний ринок». *Економіка АПК*. 2009. № 10. С. 108–111.
34. Безклубий І. Запрошення до наукової дискусії про правову відповідальність. *Про українське право*. Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. / За ред. проф. І. Безклубого. Київ, 2010. Чис. V. С. 18–22.
35. Безух О. В. Трансформація господарських правовідносин в ринкових умовах. *Приватне право і підприємництво*. 2015. Вип. 14. С. 148–152.
36. Беляєв О. О., Бебело А. С. Політична економія: навч. посіб. К. : КНЕУ, 2001. 328 с.
37. Беляневич О. А. Господарський договір та способи його укладання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 1999. 173 с.
38. Беляневич О.А. Теоретичні проблеми господарського договірного права: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2006. 569 с.
39. Беляневич О. Про форми захисту прав суб'єктів господарювання. *Українське комерційне право*. 2007. № 8. С. 62–69.
40. Берестова І. Е. Правова категорія «публічний інтерес» з позиції системного підходу. *Правова держава*. 2019. № 33. С. 19-28.
41. Биржевое дело : учебник / под ред. В. А. Галанова, А. И. Басова. М. : Финансы и статистика, 2003. 304 с.
42. Бычко М. А. Проблемы правового регулирования договора контрактации. URL: http://www.rusnauka.com/3_ANR_2012/Pravo/9_99740.doc.htm.
43. Біла В. Правова форма як категорія науки адміністративного права. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2017. № 876. С. 98–104.
44. Білецька Л. В., Білецький Л. В., Савич В. І. Економічна теорія (Політекономія. Мікроекономіка. Макроекономіка). Навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2009. 688 с.

45. Білокінна І. Д. Саморегулівні організації у розвитку аграрного сектору на засадах «зеленої економіки». *Modern Economics*. 2018. №10. С. 6–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/modecon_2018_10_3.

46. Близнюк О. Договір контрактації сільськогосподарської продукції: історія та сучасність в застосуванні. *Юридичний журнал*. 2006. № 5. С. 98–107.

47. Bobkova A. G., Zakharchenko A. M., Pavliuchenko Y.M. Legal enforcement of state aid control in the field of healthcare: experience of Ukraine in the context of European integration. *Wiadomosci lekarskie*. 2020. № 73(12 cz 2). P. 2848–2854.

48. Bobkova A. G., Pavliuchenko Y. M., Zakharchenko A. M. Legal security of agricultural products as a condition public health system's development *Wiadomosci lekarskie*. 2019. № 72(12 cz 2). P. 2484–2488.

49. Бобкова А. Г. Господарське законодавство. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 15. Господарське право/ редкол. : В. А. Устименко (голова) та ін.; / Нац. акад. прав. Наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2019. С. 101–105.*

50. Бобкова А. Г. Правове забезпечення рекреаційної діяльності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04; 12.00.06. Київ, 2001. 34 с.

51. Бобкова А. Г. Правовое обеспечение рекреационной деятельности. Донецк : Юго-Восток, 2000. 308 с.

52. Бобкова А. Г., Павлюченко Ю. М. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері екологічного підприємництва. *Правове забезпечення розвитку екологічного підприємництва («зеленої» економіки) : монографія / А. Г. Бобкова, Р. Ф. Гринюк, І. Ф. Коваль та ін.; за заг. ред. А. Г. Бобкової. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. С. 198–217.*

53. Бобкова А. Г., Павлюченко Ю. М. Господарсько-правова відповідальність. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 15. Господарське право/ редкол. : В. А. Устименко (голова) та ін.; / Нац. акад. прав. Наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2019. С. 126–130.*

54. Бобкова А. Г., Павлюченко Ю. М. Учасники відносин у сфері екологічного підприємництва. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 56–62.

55. Бобкова А. Г., Павлюченко Ю. М. Учасники відносин у сфері екологічного підприємництва. *Правове забезпечення розвитку екологічного підприємництва («зеленої» економіки)*: монографія / А. Г. Бобкова, Р. Ф. Гринюк, І. Ф. Коваль та ін.; за заг. ред. А. Г. Бобкової. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. С. 70–89.

56. Бобкова А. Г., Павлюченко Ю. М. Щодо відповідальності за порушення при здійсненні екологічного підприємництва. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія «Право»*. 2017. № 46. С. 88–91.

57. Богдан А. Й. Правове забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції в Україні в контексті вимог законодавства ЄС : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2010. 227 с.

58. Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. М. : Ин-т новой эк-ки, 1997. 864 с.

59. Бойко И. П., Рыбаков Ф. Ф. Экономика для юристов : учебник. М. : Проспект, 2002. 272 с.

60. Бондар О. Г. Контрольно-наглядова діяльність у сільському господарстві України: аграрно-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06; 12.00.07. Київ, 2015. 521 с.

61. Бондар Л. О. Правові засоби формування інфраструктури аграрного ринку. *Аграрне право України* : підручник / за ред. О. О. Погрібного. К. : Істина, 2007. С. 125–129.

62. Бондарчук Т. Л., Свідер О. П. Тенденції розвитку ярмаркової торгівлі в Україні: ретроспективний погляд. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. № 17. С. 3–10. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/bitstream/123456789/1898/1/Bodnarchuk.pdf>.

63. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право : учебник. Кн. I. : Общие положения. М. : Статут, 2002. 848 с.

64. Братусь С. Н. Право и хозяйственный механизм. *Правоведение*. 1983. № 4. С. 29–37.
65. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность. Москва, 1976. 340 с.
66. Брух О. О. Стан та перспективи розвитку інфраструктури сільськогосподарського ринку. *Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси*. Луцьк, 2012. Вип. 9(1). С. 130–134.
67. Бугера С. І. Аграрно-правове забезпечення якості сільськогосподарської продукції в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2013. 34 с.
68. Бугера С. І. Правові проблеми державного контролю якості сільськогосподарської продукції. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 2. С. 62–69.
69. Будай О. В. Поняття та ознаки державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 5(3) С. 92–96.
70. Бурило Ю. П. Види господарських інформаційних правовідносин. *Інформація і право*. 2013. № 1. С. 35–44.
71. Варченко О. М., Даниленко А. С. Складові економічного механізму сталого розвитку сільського господарства. *Економіка та управління АПК*. Біла Церква : БНАУ, 2012. Вип. 8. С. 5–10.
72. Варченко О. М., Крисанов Д. Ф., Артимонова І. В. Формування європейської моделі безпечності харчових продуктів та її впровадження на підприємствах аграрного сектору України. *Економіка та управління АПК*. Біла Церква : БНАУ, 2016. №1-2. С. 15–29.
73. Ветютнев Ю. Ю. Морфологические аспекты правовой коммуникации. *Правоведение*. 2014. № 6 (317). С. 110–117.
74. Відповідальність суб'єктів господарських відносин. Законодавство. Коментар. Судова практика / О. А. Беляневич, І. М. Жуков, С. А. Кузьміна, В. С. Щербина коментар, Л.О. Панькова, упорядкування. К. : Юрінком Інтер, 2013. 392 с.

75. Вінник О. М. Господарське право : курс лекцій (загальна частина). К. : Видавництво Ліра-К, 2017. 240 с.
76. Вінник О. М. Господарське право: навч. посіб. К. : «Правова єдність», 2009. 766 с.
77. Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення. : монографія. К. : Атіка, 2003. 352 с.
78. Віхров О. П. Господарські правовідносини. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 15. Господарське право/ редкол. : В. А. Устименко (голова) та ін.; / Нац. акад. прав. Наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2019. С. 119–123.*
79. Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Донецьк, 2009. 467 с.
80. Віхров О.П. Організаційно-господарські правовідносини : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Донецьк, 2009. 30 с.
81. Віхров О. П. Правове регулювання господарської діяльності в окремих сферах і галузях економіки : навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2017. 448 с.
82. Ворон Р. О. Господарсько-правове забезпечення розвитку фармацевтичного ринку в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Харків, 2015. 20 с.
83. Ворон Р. О. Господарсько-правове забезпечення розвитку фармацевтичного ринку в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Харків, 2014. 209 с.
84. Воронов М. П. Питання загальної класифікації ринків. *Сучасні питання економіки і права*. 2012. № 1. С. 35–40.
85. Гаврилко П. П. Економічний зміст збуту продукції. *Економіка. Управління. Інновації. Серія: Економічні науки*. Житомир, 2012. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2012_1_11.

86. Гайворонский В. Н. О понятии, структуре хозяйственного механизма и роли права в его совершенствовании. *Проблемы социалистической законности*. Харьков : Вища шк., 1984. Вып. 13. С. 17–23.

87. Гайдуцький Г. І. Госпрозрахунковий механізм міжгалузевих зв'язків в АПК. К. : Урожай, 1999. 179 с.

88. Гарагонич А. В. Господарська правосуб'єктність акціонерних товариств.: проблеми теорії і практики : монографія. Київ, 2019. 406 с.

89. Гафурова О., Мальчик О. Правові засади державної підтримки оптових ринків сільськогосподарської продукції. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 9. С. 90–94.

90. Гевко А. Оскарження штрафів Держпродспоживслужби у сфері харчової безпеки. *Сайт юридичної фірми «BARGEN»*. URL: <https://bargen.com.ua/2020/04/24/oskarzhennya-shtrafiv-derzhprodspozhyvsluzhby-u-sferi-harchovoyi-bezpeky/>.

91. Герасименко О. О. Забезпечення виконання господарських договорів з реалізації продукції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Донецьк, 2004. 19 с.

92. ГЛАВА 3. Технічні бар'єри у торгівлі Угоди про асоціацію «Україна-ЄС» (УА) : базова аналітична нотатка. URL: <http://surl.li/adbdd>.

93. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18. Ст. 144.

94. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 р. № 1798-ХІІ (в редакції Закону від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.

95. Глобальная стратегия ВОЗ в области безопасности пищевых продуктов. Программа безопасности пищевых продуктов – 2002 год. URL: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42559/9241545747_rus.pdf.

96. Гнатів О. Б. Захист права власності в цивільному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2014. 202 с.

97. Годунов В. М. Договор контрактации как правовая форма реализации произведенной сельскохозяйственной продукции. *Проблемы гражданского права и процесса* : сб. науч. ст. Гродно: ГрГУ, 2012. С. 90–105. URL: <http://elib.bsu.by/handle/>.

98. Головачова О. С. Проблеми та перспективи розвитку інфраструктури аграрного ринку. *Бізнес інформ.* 2013. № 5. С. 178–183. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_5_31.

99. Головченко Е. Н., Глушко А. Н. Формирование хозяйственного механизма функционирования предприятия с позиции системного подхода. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Економіка і менеджмент.* Одеса, 2013. Вип. 5. С. 9–14.

100. Гончаренко О. М. Саморегулювання господарської діяльності: питання теорії та практики : монографія. Київ, 2019. 418 с.

101. Гончаров С. М., Кушнір Н. Б. Тлумачний словник економіста / за ред. проф. С. М. Гончарова. К. : Центр учбової літератури, 2009. 264 с.

102. Горбунов Ю. В. О понятии «механизм» в экономических науках. *Экономика Профессия Бизнес.* 2018. Т. 2. № 2. С. 17-21. URL: <http://journal.asu.ru/ec/article/view/201819>.

103. Горлачук О. А., Горлачук М. А. Механізм цінового регулювання аграрного ринку та його особливості в контексті концепції реконструктивного розвитку України. *Ефективна економіка.* 2017. № 8. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5732>.

104. Господарське право України : навч. посіб. у 2 ч. Ч. 2 / За заг. ред. О. П. Гетманець, Ю. М. Жорнокуя, О. М. Шуміла. К. : Хай-Тек Прес, 2013. 400 с.

105. Господарське право : підручник / Д. В. Задихайло, В. М. Пашков, Р. П. Бойчук та ін.; за заг. ред. В. Д. Задихайла, В. М. Пашкова. Харків : Право, 2012. 694 с.

106. Господарське право : підручник / О. П. Подцерковний та ін.; за ред. О. П. Подцерковного. Харків : Одиссей, 2010. 640 с.

107. Господарське право України : підручник для студ. вищ. навч. закл. / М. К. Галянтич, С. М. Грудницька, О. М. Міхатуліна та ін. К. : МАУП, 2005. 424 с.

108. Господарське право : практикум / А. Г. Бобкова (кер.авт.кол.), Ю. О. Моїсєєв, Ю. М. Павлюченко та ін.; за заг ред. А. Г. Бобкової. Харків : Право, 2018. 592 с.

109. Грецька Н. А. Регулювання розвитку оптових ринків сільськогосподарської продукції : дис. ... канд. економ. наук : 08.00.03. Київ, 2017. 371 с.

110. Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. М. : Российское право, 1992. 208 с.

111. Григор'єва Х. Законодавство про сільськогосподарську кооперацію: наслідки «корпоративної ін'єкції». *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 73–77.

112. Григор'єва Х. А. Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06. Одеса, 2020. 40 с.

113. Григор'єва Х. А. Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06. Одеса, 2020. 493 с.

114. Григор'єва Х. А. Правовий аналіз форвардних закупівель зерна як засобу державної підтримки сільськогосподарських підприємств. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 5. С. 47–52.

115. Григор'єва Х. Співвідношення правових категорій державної підтримки сільського господарства та державної аграрної політики. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 64–68.

116. Губин Е. П. Правовые проблемы государственного регулирования рыночной экономики и предпринимательства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2005. 47 с.

117. Гуменюк О. О. Розвиток інфраструктури ринку України. *Інноваційна економіка*. 2013. № 7. С. 201–206.

118. ДАК «Хліб України». Сайт «Опендатабот». URL: <https://opendatabot.ua/c/20047943>.

119. Данильян О. Г., Тараненко В. М. Основи філософії : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Харків : Право, 2003. 351 с.

120. Дем'яненко М. Я., Іваніна Ф. В. Державна підтримка як фактор забезпечення конкурентоспроможності аграрного виробництва. *Економіка АПК*. 2009. № 9. С. 3–9.

121. Дем'яненко С. І. Агрохолдинги в Україні: процес становлення та розвитку. *Економіка України*. 2009. № 12. С. 50–61.

122. Депутати пропонують регулювати ціни на зерно – законопроект. *Економічна правда*. 2020. 13 листопада. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/11/13/667244/>.

123. Дергалюк Б. В. Світові моделі державного регулювання структурних зрушень в економіці. *Економіка та держава*. 2019. № 10. С. 65–68. DOI: 10.32702/2306-6806.2019.10.65

124. Державна цільова економічна програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.06.2009 р. № 557. *Офіційний вісник України*. 2009. № 42. Ст. 1408. (втратила чинність).

125. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 р. № 1158. *Офіційний вісник України*. 2007. № 73. Ст. 2715.

126. Державна цільова програма сільськогосподарської дорадчої діяльності на період до 2009 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2007 р. № 927. *Офіційний вісник України*. 2007. № 52. Ст. 2125.

127. Джумагельдієва Г. Д. Ціноутворення. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 15. Господарське право/ редкол. : В. А. Устименко (голова) та ін.; / Нац. акад. прав. Наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2019. С. 757–759.*

128. Діброва А. Д. Стратегічні орієнтири розвитку ринку зерна та механізму його регулювання. *Економіка АПК*. 2019. № 6. С. 26–35.

129. Діброва А. Д. Удосконалення державного регулювання сільськогосподарського виробництва в Україні. *Економіка АПК*. 2009. № 7. С. 44–50.

130. ДК 009:2010. Класифікація видів економічної діяльності : наказ Держспоживстандарту України від 11.10.2010 р. № 457. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10#Text>.

131. ДК 002:2004. Класифікація організаційно-правових форм господарювання : наказ Держспоживстандарту України від 29.05.2004 р. № 97. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0097609-04#Text>.

132. Дмитрик О. В. Організаційно-економічні засади державної підтримки функціонування особистих селянських господарств. *Економіка та держава*. 2019. № 8. С. 71–75. DOI: 10.32702/2306-6806.2019.8.71

133. Добровольська В. В. Поняття та ознаки державного контролю у сфері господарювання. *Право і суспільство*. 2020. № 1. С. 187–193. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.1-1.28>

134. Добровольська В. В. Правова природа, поняття, мета та суб'єкти громадського контролю у сфері господарювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія «Право»*. Ужгород, 2012. Вип. 19. Т. 2. С. 189–191.

135. Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства) станом на 1 січня 2005 року. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text.

136. Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та ін.; за ред. О. В. Дзери. К. : Юрінком Інтер, 2008. 896 с.

137. ДСанПіН 8.8.1.2.3.4-000-2001. Допустимі дози, концентрації, кількості та рівні вмісту пестицидів у сільськогосподарській сировині, харчових продуктах, повітрі робочої зони, атмосферному повітрі, воді водоймищ, ґрунті : постанова Голов. держ. сан. лікаря України від 20.09.2001 р. № 137. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0137588-01#Text>.

138. ДСТУ 4303:2004. Торгівля роздрібна та оптова : наказ Держспоживстандарту України від 08.06.2004 р. № 130. URL: http://online.budstandart.com/ru/catalog/doc-page?id_doc=27271.

139. Дубина М. В. Структура ринку фінансових послуг. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2016. № 4(1). С. 113–117.

140. Дудар Т. Г., Дудар В. Т. Формування ринку конкурентоспроможної агропродовольчої продукції: теорія, методика, перспективи : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2009. 246 с.

141. Дударенко В. В. Правовий статус аграрних холдингів в Україні та за кордоном: порівняльно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2019. 20 с.

142. Духневич А. В. Організаційно-правове забезпечення реалізації Угоди Світової організації торгівлі у сільському господарстві України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2017. 36 с.

143. Духневич А. В. Організаційно-правове забезпечення реалізації Угоди Світової організації торгівлі у сільському господарстві України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2017. 389 с.

144. Екологічне право : підручник / за ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2013. 432 с.

145. Економічна енциклопедія: у 3 т. / Б. Гаврилишин (гол. ред.). К. : Вид. центр «Академія», 2000. Т. 3. 2002. 952 с.

146. Економічна теорія: макро- і мікроекономіка : навч. посіб. / З. Г. Ватаманюк, С. М. Панчишин, С. К. Ревенчук та ін.; за ред. З. Г. Ватаманюк, С. М. Панчишин. К. : Вид. дім «Альтернативи», 2001. 606 с. URL: <https://buklib.net/books/22035/>

147. Євчук Л. А. Державне регулювання розвитку економічної конкуренції в аграрній сфері. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2010. Вип. 1. Т. 1. С. 149-156.

148. Єдиний державний портал адміністративних послуг. URL: <https://my.gov.ua/info/service/3107/placesofissue?languageId=0>.

149. Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. URL: <https://usr.minjust.gov.ua/content/free-search>.

150. Єрмоленко В. М. Актуальні питання систематизації законодавства про продовольчу безпеку. *Сучасні проблеми систематизації екологічного, земельного та аграрного законодавства України* : зб. наук. праць круг. столу (Київ, 18 березня 2011 р.). К. : ВГЛ «Обрії». С. 113–119.

151. Єрмоленко В. М. Правові аспекти якості та безпечності сільськогосподарської продукції. С. 335–339. URL: http://ela.nati.org.ua:8080/bitstream/123456789/255/1/v.ermolenko%20pravovi_aspekt_u.pdf.

152. Єрмоленко В. М. Сільськогосподарська продукція як аграрно-правова категорія. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 6. С. 58–62.

153. Єфанов В. А. Організаційний розвиток обслуговуючих кооперативів в інфраструктурі аграрного ринку : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Суми, 2009. 240 с.

154. Єфімов О. М. Договір контрактації сільськогосподарської продукції. *Вісник Запорізького національного університету* : зб. наук. праць. *Юридичні науки*. 2015. № 2. С. 53–56.

155. Журавлева Г. П. Экономика : учебник. М. : Юристъ, 2001. 574 с. URL: <http://epi.cc.ua/ryinochnyiy-mehanizm-ego18718.html>.

156. За 2020 рік Продовольчо-зернова корпорація отримала 5,8 мільярдів збитку. *Економічна правда*. 2021. 16 квітня. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/04/16/673072/>.

157. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юрид. вищих навч. закл. / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид.

наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

158. Задихайло Д. В. Господарсько-правова політика щодо об'єднань асоційованих підприємств холдингового типу. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Сер. : Економічна теорія та право. Харків, 2012. № 2(9). С. 119–130.

159. Задихайло Д. В. Державне регулювання ринкових відносин як актуальна юридична проблема. *Українське комерційне право*. 2005. № 6. С. 18–29.

160. Задихайло Д. В. До концепції правового забезпечення механізму економічної політики держави. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_1_11.

161. Закон про контроль за безпечністю харчової продукції запрацює лише за умови належного фінансування та напрацювання підзаконної бази. *Сайт Офісу ефективного регулювання BRDO*. 2018. 3 квітня. URL: <http://surl.li/acxgk>.

162. Заморська Л. І. Функції права: змістовно-теоретичний аналіз. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2015. Вип. 6. С. 3–9.

163. Запотоцька О. В. Нагляд як засіб публічного адміністрування у сфері безпечності та якості харчових продуктів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. : Юриспруденція. Одеса, 2018. № 32. С. 39–41.

164. Запотоцька О. В. Форми й види контролю у сфері безпечності та якості харчових продуктів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія «Право»*. 2018. Т. 2. Вип. 50. С. 28–31.

165. Звіти про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Урядовий портал*. URL: <http://surl.li/acxig>.

166. Звіт про Науково-дослідну роботу № 15-19Д «Оптимізація організаційно-методичних засад облікової системи на основі використання міжнародних стандартів фінансової звітності». Харківський державний університет харчування та торгівлі. Харків, 2019. 126 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdb/?tab=big&typeSearch2=ok&textSearch=сільськогосподарська%20продукція&sortOrder=_score&sortDir=desc&pa=6

167. З досвіду аграрного господарювання найуспішніших країн світу / Я. Довгопол та ін. *Мультимедійна платформа іномовлення України «Укрінформ»*. 2016. 6 травня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2012230-svitovi-modeli-pidtrimki-silskogo-gospodarstva.html>.

168. Знаменский Г. Л. Методы и средства повышения эффективности хозяйственного законодательства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Москва, 1984. 38 с.

169. Знаменский Г. Л. Хозяйственные правоотношения. *Хозяйственное право: учебник* / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулин и др.; под ред. В. К. Мамутова. Киев : Юринком Интер, 2002. С. 63–80.

170. Знаменский Г. Л. Хозяйственный механизм и право / отв. ред. В. К. Мамутов. К. : Наукова думка, 1988. 160 с.

171. Зубець М. В. Розвивати внутрішній аграрний ринок. *Економіка АПК*. 2007. № 1. С. 50–51.

172. Иванова Е. Организационно-правовые формы сбыта сельскохозяйственной продукции. *Экономист*. 2001. № 9. С. 93–96.

173. Иванюк А. В. Правовые проблемы создания холдинга (На примере железнодорожного транспорта) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2005. 28 с.

174. Іванюта Н.В. Господарські інтереси та господарські відносини як ключові елементи господарської системи. *Перші наукові читання пам'яті академіка В. К. Мамутова* : матеріали круглого столу (Київ, 8 лютого 2019 р.). / наук. ред. В. А. Устименко. Київ : НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень, 2019. С. 183–185.

175. Індокси фізичного обсягу продукції сільського господарства, реалізованої господарствами населення протягом 2005-2020 років. *Сайт Державної служби статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

176. Інтеграційні процеси в аграрному секторі економіки: глобальні та національні тренди / Самойлик Ю. В., Вернигора М. В., Погребняк С. П.,

Рябко В. В. *Агросвіт*. 2020. № 19-20. С. 16-23. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.19-20.16.

177. Інформаційне забезпечення. Wikipedia. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Інформаційне_забезпечення.

178. Історія економіки та економічної думки : підручник / В. В. Козюк, Л. А. Родіонова, О. В. Длугопільський та ін.; за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. 792 с.

179. Іщенко А. В. Організаційно-економічні засади розвитку рослинництва в особистих селянських господарствах : дис. ... канд. економ. наук : 08.00.04. Вінниця, 2020. 239 с.

180. Каламан О. Б. Теоретичні складові, особливості управління, розвиток поняття ринку продукції виноградарства. *Економічний аналіз* : зб. наук. праць. Тернопіль : Вид.-поліграф. центр ТНЕУ «Економічна думка», 2015. Т. 21. № 1. С. 50–55.

181. Калінчик М. В., Товстоліс А. І. Вибір оптимальних каналів збуту сільськогосподарської продукції. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. 2013. № 4(70). С. 211–217.

182. Kaplow, L. Market Definition: Impossible and Counterproductive. *Antitrust: Antitrust Law & Policy eJournal*. 2013. Vol. 79. № 1. P. 361–379. URL: <https://leconcurrentialiste.files.wordpress.com/2015/01/market-definition-impossible-and-counterproductive.pdf>.

183. Карантин посприяв тому, щоб фермери почали виходити з тіні. *Мультимедійна платформа іномовлення України «Укрінформ»*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3004837-ovocevi-radi-onlajn.html>.

184. Каховська О. Удосконалення функції держави у становленні та регулюванні ринкової економіки в Україні. URL: [http://www.dbuapa.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03\(6\)/10kovreu.pdf](http://www.dbuapa.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03(6)/10kovreu.pdf).

185. Качка Т. За лаштунками мільйонів тон експорту. *Економічна правда*. 2021. 18 лютого. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/02/18/671144/>.

186. Кваша С. М., Григор'єв С. О. Сутність та особливості аграрного ринку. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. 2016. Т. 21. Вип. 8 (50). С. 56–59.

187. Кирилов Ю. Є. Роль та місце агрохолдингів в подальшому розвитку аграрного сектору економіки України. *Таврійський науковий вісник*. Херсон, 2014. № 87. С. 237–249.

188. Кирилюк Є. М. Аграрний ринок як економічна категорія: сутнісні ознаки й особливості. *Агросвіт*. 2011. № 12. С. 2–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2011_12_2.

189. Кількість юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання станом на 1 квітня 2021 року. *Сайт Державної служби статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

190. Клепанчук О. Ю. Теоретико-методологічні основи дослідження внутрішнього ринку. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 37. С. 28–33.

191. Клімова І. О. Статистичне вивчення ринку сільськогосподарської продукції : автореф. дис. ... канд. економ. наук : 08.00.10 Київ, 2012. 20 с.

192. Коваленко Т. Державні форвардні закупівлі зерна: особливості правового регулювання. *Сайт «Агробізнес сьогодні»*. 2012. 16 лютого. URL: <http://surl.li/асхql>.

193. Коваленко Т. О., Марченко С. І. Правове регулювання господарської діяльності в агропромисловому комплексі України : навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2015. 296 с.

194. Коваленко Ю. С. Наукові засади та основні тенденції формування аграрного ринку в Україні. *Формування та розвиток аграрного ринку*: зб. наук. праць. К. : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2004. С. 47–66.

195. Коваленко Ю. С. Сільськогосподарське підприємство в ринковому середовищі. К. : ІАЕ УААН, 2000. 204 с.

196. Коваль І. Ф. Господарсько-правове регулювання відносин промислової власності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Донецьк, 2013. 489 с.

197. Коваль І. Ф., Павлюченко Ю. М. Охоронна функція господарського права. *Право України*. 2019. № 8. С. 15–30.

198. Коваль М. В., Войтенко І. С. Адміністративно-господарський штраф як один із видів адміністративно-господарських санкцій щодо порушень законодавства про захист прав споживачів. *Держава і право*. 2009. Вип. 46. С. 207–212.

199. Коваль П., Старікова Л. Розвиток стандартизації і сертифікації аграрної продукції в Україні : Звіт з аграрної політики. APD/APR/03/2019. Київ, 2019. 17 с. URL: <http://surl.li/acxqr>.

200. Коверзнев В. О. Господарсько-правове забезпечення кооперації в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2018. 35 с.

201. Коверзнев В. Господарсько-правова природа кооперативних організацій. *Слово національної школи суддів України*. 2015. № 1. С. 93–102.

202. Коверзнев В. О. Етапи розвитку кооперативного законодавства України. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 11. С. 43–50.

203. Коверзнев В. О. Правова класифікація кооперативних організацій в Україні. *Інформація і право*. 2015. № 1 (13). С. 127–133.

204. CODEX ALIMENTARIUS. *Сайт Продовольственной и сельскохозяйственной Организации Объединенных Наций*. URL: <http://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/about-codex/ru/>.

205. Кодекс адміністративного судочинства від 6 липня 2007 р. № 2747-IV (в редакції Закону від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.

206. Кожух М. С. Державна підтримка сільськогосподарського виробника. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 15. Господарське право/редкол. : В. А. Устименко (голова) та ін.; / Нац. акад. прав. Наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2019. С. 156–159.*

207. Кожух М. С. До питання щодо законодавчого визначення якості й безпечності продовольчої продукції. *Економіка та право*. 2012. № 3. С. 128–132.

208. Кологойда О. В. Контроль як правова форма державного регулювання господарських відносин на фондовому ринку України. *Право та інновації*. 2015. № 3 (11). С. 50–58.

209. Кологойда О. В. Теоретичні проблеми правового регулювання господарських відносин на фондовому ринку : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2016. 35 с.

210. Кологойда О. В. Теоретичні проблеми правового регулювання господарських відносин на фондовому ринку : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2016. 700 с.

211. Комплексна програма розвитку аграрного ринку на 2003-2004 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2003 р. № 271. *Офіційний вісник України*. 2003. № 10. Ст. 436.

212. Коммерческий кодекс Франции (консолидированная версия от 28 марта 2015 г.) Регламентная часть. URL: <http://www.aorr.ru/news-association-aorr/978-code-de-commerce.html#R-7-6-1-2-1>.

213. Концепція розвитку виставково-ярмаркової діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2007 р. № 1065. *Офіційний вісник України*. 2007. № 65. Ст. 2517.

214. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 р. № 1437-р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 24. Ст. 960.

215. Концепція модернізації господарського законодавства України. *Юридичний Вісник України*. 2021. № 13-15. С. 18–19.

216. Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 664-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 79. Ст. 2421.

217. Костенко В. О. Економіко-правове забезпечення використання та охорони земель : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2015. 19 с.

218. Костицький В. В. Економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища: теорія та практика : автореф. дис... д-ра юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2004. 52 с.

219. Кочин В. В. Засоби державного регулювання господарської діяльності в умовах дерегулювання економіки України. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. Київ, 2015. № 2 (35). С. 114–117.

220. Кравець І. М. Правове становище суб'єктів організаційно-господарських повноважень : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2010. 240 с.

221. Кривицький Ю. В. Механізм правового регулювання в сучасній теорії права. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 74–79.

222. Критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки Державною службою з надзвичайних ситуацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.09.2018 р. № 715. *Офіційний вісник України*. 2018. № 72. Ст. 2438.

223. Кролевецький К. І. Договори, що використовуються на ринку оптової торгівлі: поняття та класифікація. *Право і суспільство*. 2019. № 2. Ч. 2. С. 76–82.

224. Круглова Н. Ю. Хозяйственное право. М. : Изд-во РДЛ, 2001. 912 с.

225. Кузнєцова Н. Цивільно-правова відповідальність і захист цивільних прав. *Про українське право*. Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. / За ред. проф. І. Безклубого. Київ, 2010. Чис. V. С. 198–207.

226. Куликов А. Л. Шпаргалка по ценам и ценообразованию : учеб. пособие. Москва, 2005. 40 с.

227. Кулинич О. П. Поняття цивільно-правового способу захисту права приватної власності на земельні ділянки. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 222–225.

228. Кульчий І. М. Правові виклики державної аграрної політики України в умовах Євроінтеграції. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 149. С. 126–135.

229. Купчення Л. І. Еволюція державної підтримки сільського господарства України: правовий аспект. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 136. С. 126–132.

230. Курашова І. М. Саморегулювання господарської діяльності. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 15. Господарське право/ редкол. : В. А. Устименко (голова) та ін.; / Нац. акад. прав. Наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2019. С. 616–617.*

231. Курило В. І. Правова характеристика та зміст державного впливу у галузі сільського господарства. *Юридична Україна*. 2007. № 6. С. 43–47.

232. Курман Т. В. Правове забезпечення продовольчої безпеки в Україні: національний та міжнародний аспект. *Актуальні питання аграрного права України: теорія і практика : монографія / А. М. Статівка, В. Ю. Уркевич, В. М. Корнієнко та ін. Харків : ФІНН, 2010. С. 82–101.*

233. Куценко А. О. Господарсько-правове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання на ринку м'ясо-молочної продукції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Харків, 2012. 149 с.

234. Кушнір С. М. Правові засоби громадського контролю в механізмі правового регулювання : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Запоріжжя, 2011. 18 с.

235. Лаптев В. В. Хозяйственный механизм и правовая организация производственно-хозяйственных комплексов. *Правовые аспекты совершенствования хозяйственного механизма*. М. : Изд-во ИГиП АН СССР, 1979. С. 8–21.

236. Лейст О. Э. Санкции в советском праве. М. : Госюриздат, 1962. 238 с.

237. Лепех Л. Л. Соціальна та юридична ефективність механізму правового регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 234 с.

238. Лившиц Р. З. Теория права : учебник. М. : БЕК, 1994. 224 с.

239. Липовый О. Проверка МинАПК деятельности ГСБУ «Аграрный фонд» была незаконной. *Обозреватель*. 2016. 2 июля. URL: <http://surl.li/асхус>.

240. Лісніча Т. В. Особливості господарсько-правового захисту прав суб'єктів господарювання. *Часопис з юридичних наук*. 2014. URL: <https://periodicals.karazin.ua/jls/article/view/>.

241. Літвінова О. В. Суб'єкти громадського контролю у сфері страхової діяльності. *Право і безпека*. 2014. № 2 (53). С. 47–53.

242. Лічак Д. В. Господарсько-правове забезпечення непрямой державної підтримки суб'єктів господарювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Одеса, 2011. 21 с.

243. Лічак Д. В. Проблеми визначення поняття «державна підтримка суб'єктів господарювання». *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2009. Вип. 50. С. 403–411.

244. Лічак Д. В. Узгодження приватних та публічних інтересів в сфері господарської діяльності. *Наше право*. 2011. № 2. Ч. 2. С. 107–113.

245. Логинова Н. А. Международный опыт саморегулирования на отраслевых рынках. *Российское предпринимательство*. 2014. № 18 (264). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnyy-opyt-samoregulirovaniya-na-otraslevykh-rynках>.

246. Ломакіна О. А. Господарсько-правові засоби та форми вирішення інвестиційних спорів. *Гуманітарний вісник НУК*. Миколаїв : Ілліон, 2013. Вип. 6. С. 162–171.

247. Лукач І. В. Правове становище холдингових компаній : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2008. 240 с.

248. Луць В. В. Контракти в підприємницькій діяльності: К. : Юрінком Інтер, 2008. 576 с.

249. Майн В. В. Етимологічні основи сутності ринку. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки*. Полтава, 2013. № 1. С. 73–77.

250. Майстро С. В. Державне регулювання аграрного ринку в Україні в умовах глобалізації : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.02. 2009. 40 с.

251. Майстро С. В. Сутність та напрями державного регулювання аграрного ринку в зарубіжних країнах. *Державне управління: теорія та практика*. 2006. № 1. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej3/index.html>.

252. Макаренко П. М., Макаренко А. П. Ринкові засоби і державні важелі регулювання цінового диспаритету в сільському господарстві. *Бізнес-Навігатор*. 2016. № 2 (39). С. 85–92.

253. Мамутов В. К. Экономика и право : сб. научных трудов. К. : Юринком Интер, 2003. 544 с.

254. Мамутов В. К. Заинтересованность и самоусиление. *Економіка та право*. 2017. № 3. С. 3–15.

255. Мамутов В. К. Посилити вплив академічної науки на формування економічного законодавства. *Вісник Національної академії наук України*. 2012. № 7. С. 26–31.

256. Мамутов В. К., Овсиенко В. В., Юдин В. Я. Предприятие и материальная ответственность. К. : Наук. думка, 1971. 191 с.

257. Мамчур В. А. Аграрний ринок як інститут розвитку аграрного бізнесу. *Ефективна економіка*. 2013. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2342>.

258. Мансуров Г. З. Экономика и право: некоторые проблемы соотношения и взаимодействия. URL: <https://studylib.ru/doc/4147240/g.z.-mansurov-----e-konomiki-i--prava--yavlyaetsya>.

259. Мардус Н. Ю. Розуміння ринку та його класифікація за ознаками. *Економічний простір*. 2017. № 126. С. 61–70.

260. Маркович Н. В. Особисті селянські господарства Львівщини: продуктивність, ефективність, перспективи. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка*. Одеса, 2016. Т. 21. Вип. 8. С. 41–45.

261. Мартинюк М. Україна аграрна: цифри як похідна політики. *Сайт ZN,UA*. 2020. 24 серпня. URL: <https://zn.ua/ukr/ukraina-1991-2020/ukrajina-aharna-tsifri-jak-pokhidna-politiki.html>.

262. Марченко С. І. Правові засади аграрного ринку в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. Херсон, 2015. Вип. 6. Т. 2. С. 10–12.

263. Матвеева А. Ринок транспортних послуг: поняття, учасники та об'єкти. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2011. № 1(64). С. 135–143.

264. Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права : учебник. М. : Юристъ, 2004. 245 с.

265. Мацьків Р. Т., Топольницька Т. Б. Інфраструктура ринків: підходи до класифікації. *Ефективна економіка*. 2018. № 3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2018/65.

266. Международный обзор госдотаций аграриям. *Сайт «SME Banking Club»*. 2019. 16 жовтня. URL: <https://smebanking.news/ru/18320-mezhdunarodnyj-obzor-gosdotacij-agrariyam>.

267. Мельник І. О., Колійчук О. В. Вивчення досвіду функціонування оптових ринків сільськогосподарської продукції в Польщі як ефективно діючого елемента ринкової інфраструктури. *Агросвіт*. 2012. № 1. С. 37–41.

268. Мельник Л. Л., Осацька Ю. Є. Господарський механізм у системі ринкової економіки. *Економіка та держава*. 2012. № 6. С. 19–21.

269. Месель-Веселяк В. Я. Напрями реформування агропромислового виробництва в Україні. *Економіка АПК*. 1999. № 1. С. 36–40.

270. Мікуліна М. Законні інтереси та суб'єктивні права: потенціал можливостей. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 3. С. 25–26.

271. Мілаш В. С. Господарський договір. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 15. Господарське право/ редкол. : В. А. Устименко (голова) та ін.; / Нац. акад. прав. Наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого*. Харків : Право, 2019. С. 111–112.

272. Мілаш В. С. Комерційний договір у господарському праві: теоретичні проблеми становлення і розвитку : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Харків, 2008. 430 с.

273. Мілаш В. С. Перспективи модернізації договірних правовідносин у сфері господарювання : монографія. Харків : ХНУМГ, 2014. 227 с.

274. Мілімко Л. В. Господарсько-правова відповідальність: ознаки, процедура застосування. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2016. № 1. С. 145–149.

275. Мірошниченко А. М., Попов Ю. Ю. Чи потрібний Закон України «Про нормативно-правові акти». *Форум права*. 2009. № 1. С. 362–372. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2009_1_51.

276. Молдован Л. В. Форми співуправління держави і громадських об'єднань в організації агропродовольчих ринків. *Збірник наукових праць ЛОГОС*. 2021. С. 162–165. <https://doi.org/10.36074/logos-05.02.2021.v1.54>.

277. Мороз О. О. Теоретико-методологічні аспекти сучасної парадигми регулювання аграрного ринку. *Вісник ВПІ*. 2004. № 5. С. 16–23.

278. Мороз О. В., Логоша Р. В., Підвальна О. Г. Нормативно-правова регламентація процесу формування ринкових механізмів в аграрній економіці. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 27–39. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201905027>.

279. Мороз Т. О. Система інформаційного забезпечення аграрного сектору України. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 42. С. 395–400. <https://doi.org/10.32843/infrastructure42-67>

280. Морозова Л. А. Теория государства и права : учебник. М. : Российское юридическое образование. 2010. 384 с.

281. Мочерний С. В. Економічна теорія : посіб. К. : Вид. центр «Академія», 2003. 656 с.

282. Мушенко В. В. Удосконалення відносин державної фінансової підтримки аграрного сектора економіки. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: *Юридичні науки*. 2018. № 2. С. 31–35.

283. Нагребельний В. П. Ринок. *Юридична енциклопедія*. В 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К. : «Укр. енцикл.», 2003. Т. 5 : П-С. 736 с.

284. Назарова Л. В. Необхідність розвитку інфраструктурного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств. *БізнесІнформ*. 2012. № 11. С. 158–161. URL http://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2012-11_0-pages-158_161.pdf.

285. Наливайко Т. В. Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Луцьк, 2009. 201 с.

286. На пути к правовому государству. *Юридична практика*. 2002. 24 квітня. URL: <https://pravo.ua/articles/na-puti-k-pravovomu-gosudarstvu/>.

287. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / Г. Л. Знаменський, В. С. Хахулін, В. С. Щербина та ін.; за заг. ред. В. К. Мамутова; Акад. прав. наук України, Від-ня екол., госп. і аграр. права. К. : Юрінком Інтер, 2004. 687 с.

288. Науково-практичний коментар до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» та суміжних правових актів / Р. Я. Корінець, М. Й. Малік, В. М. Масін та ін.; за ред. Корінця Р. Я., Маліка М. Й., Масіна В. М., Гриценка М. П. К. : ВАІТЕ, 2013. 212 с.

289. Науково-практичний коментар до закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» / за заг. ред. А. М. Статівки. К. : Юрінком Інтер, 2005. 350 с. – (Бюлетень законодавства і юридичної практики України, 2005. № 10). – Із змісту: Ст. 6–9 / А. М. Статівка. Розд. 2. С. 31–66.

290. Науково – практичний коментар до Цивільного кодексу України / Ю. В. Амірова, Е. М. Багач, Н. В. Безсмертна та ін. *Народний правовий портал «Юрисконсульт»*. URL: <https://legalexpert.in.ua/komkodeks/gk/79-gk/1076-713.html>.

291. Нашинець-Наумова А. Ю. Концептуальні питання інтеграції інформаційного забезпечення суб'єктів господарювання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. Одеса, 2017. Вип. 30(1). С. 78–81.

292. Негода Ю. В. Концептуальні аспекти стратегії трансформації аграрного сектору. *Економіка і держава*. 2020. № 2. С. 40–43. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.2.39.

293. Неюрисдикційні форми захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання : монографія / Н. В. Ільків, М. С. Долинська та ін.; за заг. ред. д. ю. н. М. С. Долинської. Львів : ТОВ «Галицька видавнича спілка», 2020. 174 с.

294. Никитченко Н. В. До питання попередження порушення прав та інтересів суб'єктів господарювання. *Держава і право*. 2011. Вип. 53. С. 366–370.

295. Никитченко Н. В. Правове регулювання державного контролю у сфері господарської діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2015. 470 с.

296. Нів'євський О. Законопроект «Про сільське господарство»: Сумнівні цілі та недоречні інструменти. *Сайт Інституту економічних досліджень та політичних консультацій*. 2012. 14 червня. URL: http://www.ier.com.ua/ua/publications/consultancy_work/archive_2012?pid=3415.

297. Ніколенко Л. М. Захист прав та інтересів суб'єктів господарювання в умовах реформування законодавства. *Економіка та право*. 2017. № 2. С. 19–24.

298. Новошицька В. І. Відшкодування збитків у сфері господарювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Вінниця, 2016. 288 с.

299. Оверковська Т. Правове регулювання безпечності продуктів харчування. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 109–114.

300. Оліщук П. Взаємозв'язок і вплив елементів інфраструктури аграрного ринку на процес реалізації сільськогосподарської продукції. *Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Економіка АПК*. Львів, 2018. № 25. С. 144–148.

301. Олюха В. Г. Господарсько-правові засоби оптимізації капітального будівництва у сучасній Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Одеса, 2015. 470 с.

302. Олюха В. Г. Окремі питання саморегулювання господарської діяльності. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 18 травня

2018 р.). У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 641–643.

303. Олюха В. Стимулирующие возможности хозяйственно-правовых средств на примере капитального строительства. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*, 2014. Т. 5. № 1. С. 109–115.

304. Олюха В. Г. Удосконалення нормативного регулювання капітального будівництва як засіб його непрямої державної підтримки. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 11. С. 43–47.

305. Оперативна інформація щодо інспекційних заходів за 2020 рік. *Сайт Держспродспоживслужби*. URL: <http://surl.li/acxzs>.

306. О развитии сельского хозяйства: Федеральный закон от 29.12.2006 г. № 264-ФЗ. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_64930/.

307. Орехова І. С. Форми державного контролю у сфері господарської діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 535–542.

308. Осецький В., Прилуцький А. Пріоритетні напрямки державного регулювання аграрного ринку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка : Економіка*. 2013. Вип. 146. С. 56–60.

309. Осипов Ю. М. Основы теории хозяйственного механизма. М. : Изд-во МГУ, 1994. 367 с.

310. Основы гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик : Закон Союза Советских Социалистических Республик от 8 декабря 1961 г. URL: <https://docs.cntd.ru/document/901868109>.

311. Основы економічної теорії : підручник / за ред. Ю. В. Ніколенка. К. : ЦУЛ, 2003. 540 с.

312. Основы економічної теорії : підручник / А. А. Чухно, П. С. Єщенко, Г. Н. Клишко та ін.; за ред. А. А. Чухна. К. : Вища школа, 2001. 606 с.

313. Основы економічної теорії : підручник / за заг. ред. д-ра економ. наук, проф. Л. С. Шевченко. Харків : Право, 2008. 448 с.

314. Особисті селянські господарства на 1 січня 2021 року. *Сайт Державної служби статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

315. Осташко Т. О. Ринкова трансформація аграрного сектора. К. : Фенікс, 2004. 280 с.

316. Осташко Т. О. Структурно-інституціональний аналіз аграрного ринку України. *Економіка і прогнозування*. 2004. № 3. С. 115–126.

317. Охріменко І. В. Аналіз аграрного ринку на основі модельних підходів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 6. С. 29–32.

318. Охріменко І. В., Паска І. М. Наукові основи макроекономічного аналізу аграрного ринку. *Агросвіт*. 2015. № 17. С. 3–7.

319. Павленчик Н. Ф. Ринок сільськогосподарської продукції: методологічні та методичні основи формування і функціонування : монографія. Львів : «Ліга-Прес», 2014. 392 с.

320. Павленчик Н. Ф. Теоретико-методологічні основи функціонування ринку сільськогосподарської продукції : дис. ... д-ра економ. наук : 08.00.03. Львів, 2015. 447 с.

321. Павленчик Н. Ф. Теоретичні основи обґрунтування дефініції «риннок сільськогосподарської продукції». *Економіка АПК*. 2014. № 1. С. 85–92.

322. Павлюченко Ю. М. Аграрний ринок як об'єкт правового регулювання. *Вісник Донецького національного університету*. 2014. № 2. С. 119–122.

323. Павлюченко Ю. М. Альтернативный способ разрешения споров между участниками организованного аграрного рынка. *Перспективы развития права* : сборник материалов междунар. науч. конф. (Вильнюс, 22 января 2017 г.). Вильнюс : Университет Казимераса Симонавичуса, 2017. С. 158–167.

324. Павлюченко Ю. М. Аукціон. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Т. 15. Господарське право/ редкол. : В. А. Устименко (голова) та ін.; / Нац. акад. прав. Наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2019. С. 45–49.

325. Павлюченко Ю. М. Відповідальність за порушення у сфері виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції. *Порівняльно аналітичне право*. 2017. № 2. С. 106–109. URL: http://pap.in.ua/2_2017/29.pdf.

326. Павлюченко Ю. М. Господарсько-правові засади використання та захисту прав на торговельні марки. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 77. С. 124–127.

327. Павлюченко Ю. М. Господарсько-торговельна діяльність. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 15. Господарське право/ редкол. : В. А. Устименко (голова) та ін.; / Нац. акад. прав. Наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2019. С. 132–136.*

328. Павлюченко Ю. М. Державне регулювання органічного сільського господарства. *Economic and law paradigm of modern society*. 2016. № 1. С. 323–326.

329. Павлюченко Ю. М. Державне управління сферами агропромислового комплексу. *Процес модернізації системи державного управління : конституційний, адміністративний та фінансовий аспекти: колективна монографія / за заг. ред. А. С. Нестеренко. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 419–433.*

330. Павлюченко Ю. М. Економіко-правовий механізм функціонування аграрного ринку. *Economic and Law Paradigm of Modern Society*. 2019. № 1. С. 45–50.

331. Павлюченко Ю. М. Завдання і засоби державного регулювання аграрного ринку. *Право України*. 2018. № 5. С. 71–84.

332. Павлюченко Ю. М. Законодавче забезпечення функціонування аграрного ринку. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 5. С. 208–212. URL: http://www.pap.in.ua/5_2019/53.pdf.

333. Павлюченко Ю. М. Законодавча основа статусу сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як учасників аграрного ринку. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 р.) / за заг. ред. А.М. Статівки. Харків : Юрайт, 2018. С. 230–235.*

334. Pavliuchenko Yu. Conceptual approaches in law to the concept of the agrarian market definition. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 4 (32). Vol. 1. P. 213–219.

335. Павлюченко Ю. М. Нормативно-правове регулювання ринку органічної продукції. *Державо- та правотворчі традиції українського народу (до 150-річчя М. С. Грушевського)* : збірник тез доповідей III Всеукр. наук.-практ. конф. (Вінниця, 23 листопада 2016 р.). Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. С. 114–116.

336. Павлюченко Ю. М. Підстави захисту прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку. *Правові системи*. 2018. № 1/2. С. 281–291.

337. Павлюченко Ю. М. Правова основа захисту економічних інтересів України як учасника європейського аграрного ринку. *Правове забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий, інтелектуальний простір* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 23 квітня 2019 р.). Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. С. 182–186.

338. Павлюченко Ю. М. Правове забезпечення обігу екологічно чистої сільськогосподарської продукції. *Правове забезпечення економічного розвитку та екологічної безпеки суспільства* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Вінниця, 14-15 травня 2015 р.) / за заг. ред. проф., д-ра юрид. наук Бобкової А. Г. Вінниця : ДонНУ, 2015. С. 278–281.

339. Павлюченко Ю. М. Правове забезпечення форм реалізації сільськогосподарської продукції. *Юридическая наука и образование в условиях глобализации: состояние и перспективы развития*: материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвященной 30-летию экономико-правового факультета Донецкого нац. ун-та (Донецк, 24–25 октября 2013 г.) / под общ. ред. А. Г. Бобковой. Донецк : ДонНУ, 2013. С. 114–116.

340. Павлюченко Ю. М. Правове регулювання аграрного ринку як інститут аграрного права. *Сучасний стан та перспективи розвитку земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: теорія та практика*: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Харків, 7 грудня 2018 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. Х. : ТОВ «Оберіг», 2018. С. 153–155.

341. Павлюченко Ю. М. Правове регулювання ринку органічної продукції. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. Вип. 1. С. 170–175.

342. Павлюченко Ю. М. Правові засади інформаційного забезпечення суб'єктів аграрного ринку. *Наукові перспективи*. 2021. Вип. 6(12). С. 201–212.

343. Павлюченко Ю. М. Правові питання впливу агроінновацій на стан аграрного ринку. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери* : збірник матеріалів наук.-практ. конф. (Харків, 20 листопада 2020 р.) / за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги, Т. В. Курман. Харків : Юрайт, 2020. С. 207–211.

344. Павлюченко Ю. М. Правові форми аграрного ринку. *Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 35-річчю кафедри господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса (Вінниця, 11–12 жовтня 2019 р.). Наук. ред. А. Г. Бобкова, А. М. Захарченко. Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2019. С. 235–237.

345. Павлюченко Ю. М. Правові форми участі сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу в аграрному ринку. *«Pravna veda a prax v tretom tisicroci»* : Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie (Kosice, 27-28 februar 2015). Kosice : Univerzita Pavla Jozefa Safarika v Kosiciach. Kosice, 2015. С. 75–78.

346. Павлюченко Ю. М. Правові чинники формування участі особистого селянського господарства в аграрному ринку. *Sozioökonomische und rechtliche Faktoren der sozialen Entwicklung unter den Bedingungen der Globalisierung*. Hrsg. von Doktor der Wirtschaftswissenschaften, Professor Yu.V. Pasichnyk – kollektive Monographie in 2 Bänden, B. 2 – Shioda GmbH, Steyr, Austria, 2018. С. 318–326.

347. Павлюченко Ю. М. Публічно-правове забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій. *Актуальні проблеми забезпечення сталого розвитку держави і права* : колективна монографія / за ред. Р. Ф. Гринюка, А. Є. Краковської, О. Г. Турченко. Вінниця : ДонНУ імені Стуса, 2019. С. 285–306.

348. Павлюченко Ю. М. Реалізація сільськогосподарської продукції за договором контрактації. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky*. 2015. №5. С. 78–81.

349. Павлюченко Ю. М. Сельскохозяйственные обслуживающие кооперативы как участники аграрного рынка. *Научные труды «Эділет»*. 2017/3. С. 119–128.

350. Павлюченко Ю. М. Система правовідносин щодо реалізації сільськогосподарської продукції. *ReOS*. 2021. № 2. 53–60.

351. Павлюченко Ю. М. Система органів державного регулювання на аграрному ринку. *Legal science, legislation and law enforcement practice: regularities and development trends : conference proceedings International scientific and practical conference (Lublin, October 30-31, 2020)*. Lublin : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. P. 205–209.

352. Павлюченко Ю. М. Щодо адміністративних послуг для функціонування аграрного ринку. *Innovative scientific researches of legal regulation of public administration : conference proceedings International Scientific Conference «Innovative scientific researches of legal regulation of public administration» (Lublin, June 16-17 2017)*. Lublin : Fundacja instytut spraw administracji publicznej, 2017. С. 84–87.

353. Павлюченко Ю. М. Щодо вимог до виробництва та реалізації органічної сільськогосподарської продукції. *Конституційні засади правотворення і правозастосування: стан та перспективи розвитку*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Вінниця, 22 квітня 2016 р.) / ДонНУ, ред. кол.: Гринюк Р. Ф., Турченко О. Г. та ін. Вінниця : ДонНУ, 2016. 176 с.

354. Павлюченко Ю. М. Щодо класифікації аграрного ринку як об'єкта правового регулювання. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного та екологічного права*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 22-23 травня 2015 р.), присвяченої 90-річчю від народження академіка В. З. Янчука / за ред. проф. В. М. Єрмоленка. К. : Видавничий центр НУБіП України. С. 167–170.

355. Павлюченко Ю. М. Щодо об'єктів аграрного ринку. *Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах*

сталого розвитку України : матеріали круглого столу (Харків, 2 грудня 2016 р.) / за ред. А. П. Гетьмана. Х. : Право, 2016. С. 155–158.

356. Павлюченко Ю. М. Щодо правового регулювання державних аграрних інтервенцій. *Господарське право та процес в умовах трансформації суспільних відносин* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 27 вересня 2019 р.). Кривий Ріг : ДЮІ МВС України, 2019. С. 253–264.

357. Павлюченко Ю. М. Щодо правового статусу учасників аграрного ринку. *Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права* : матеріали круглого столу (Харків, 6 грудня 2013 року) : зб. тез наук. доп. / за заг. ред. А. П. Гетьмана; Нац. Ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х. : Право, 2013. С. 173–175.

358. Павлюченко Ю. М. Щодо принципу аграрного протекціонізму в регулюванні аграрного ринку. *Другі наукові читання пам'яті академіка В. К. Мамутова* (Київ, 3 липня 2020 р.). Наук. ред. В. А. Устименко. Київ : НАН України; ДУ «ІЕПД імені В. К. Мамутова НАН України», 2020. С. 273–276.

359. Павлюченко Ю. М. Щодо регулюючої функції аграрного ринку. *Актуальні проблеми господарського права і процесу* : матеріали круглого столу (Київ, 9 листопада 2018 р.). Київ : Видавництво Ліра-К, 2018. С. 134–137.

360. Павлюченко Ю. М. Щодо участі особистих селянських господарств в аграрному ринку. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 9 березня 2018 р.) / за ред. Г. О. Ульянової; уклад. : О. В. Дикий, Ю. Д. Батан. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 105–108.

361. Павлюченко Ю. М. Щодо форм організованого аграрного ринку. *Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Краків, 29 листопада – 1 грудня 2017 р.) / відп. ред. І. В. Злобін, Т. В. Михайліна. Вінниця : ЦОП «Документ Принт», 2017. С. 125–127.

362. Павлюченко Ю. М. Щодо функцій аграрного ринку. *Актуальні дослідження правової та історичної науки* : матеріали Міжнар. наук.-практ.

Інтернет-конф. юрид. та істор. спрямування (16 вересня 2019 р.) Випуск 15. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=2753.

363. Павлюченко Ю. М., Кошевець А.В. Правова робота з відшкодування збитків, завданих порушеннями господарських договорів. *Правничий часопис Донецького університету*. 2019. № 1. С. 35–44.

364. Павлюченко Ю. М., Кравчук Б. Ю. Правова характеристика аграрних розписок. *Правничий часопис Донецького університету*. 2017. № 1–2. С. 49–56.

365. Павлюченко Ю. М., Савчук К. О. Правове регулювання поведження з генетично модифікованими організмами. *Правничий часопис Донецького університету*. 2018. № 1–2. С. 35–43.

366. Панькова Л. О. Правове регулювання діяльності аграрних бірж в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2005. 20 с.

367. Паращук С. А. Рынок как объект правового регулирования. *Законодательство*. 2002. № 7. URL: [for – expert.ru](http://for-expert.ru).

368. Передача Аграрного фонду в концесію була би найбільш вигідною для держави. *Колективне ділове медіа «Бізнес»*. URL: https://business.ua/news/6435-agrarnij-fond-khochut-peredati-u-kontsesiyu_

369. Петруненко Я. В. Правове регулювання державної підтримки суб'єктів господарювання: сучасний стан та шляхи удосконалення. *Право і суспільство*. 2018. №. 3-1. С. 132–138.

370. Петруненко Я. В. Удосконалення господарсько-правової відповідальності за правопорушення у сфері використання державних коштів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 93–96. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.5.16>.

371. Петруня В. В. Поняття та система способів захисту прав суб'єктів господарювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Одеса, 2019. 221 с.

372. Петюх В. Н. Рыночная экономика: настольная книга делового человека. Киев : Урожай, 1995. 432 с.

373. Питання Міністерства економіки України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 459. *Офіційний вісник України*. 2014. № 77. Ст. 2183.

374. Підгрушний Г. П., Пекар В. О., Денисенко О. О. Виставкова діяльність та її значення як інструменту регіонального розвитку. *Український географічний журнал*. 2009. № № 1. С. 41–49.

375. Повышение эффективности и открытости в системах безопасности пищевых продуктов. Обмен опытом. Приложение VIII. *Глобальный форум ФАО/ВОЗ по вопросам регулирования безопасности пищевых продуктов* (Марракеш, Марокко, 28 – 30 января 2002 г.). URL: <http://www.fao.org/3/Y3680R/Y3680R08.htm>.

376. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. Ст. 112.

377. Подольська Є. А. Філософія : підручник. Київ: Фірма «Інкос», Центр навчальної літератури, 2006. 704 с.

378. Подцерковний О. П. Про проблеми застосування способів захисту порушеного права (на прикладі вимог про визнання права власності у заставних відносинах). *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»* : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.). Одеса : Юрид. л-ра, 2012. Т. 12. С. 190–202.

379. Подцерковний О. Способи захисту прав у земельних відносинах. *Право України*. 2009. № 9. С. 34–39.

380. Поєдинок В.В. Форми і засоби державного регулювання інвестиційної діяльності. URL: <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2011/10/39.pdf>.

381. Покальчук М. Ю. Агроторгові доми як суб'єкти аграрного ринку. *Розвиток організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі* : матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф., д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України О. О. Погрібного. Харків, 2014. С. 146–148.

382. Покальчук М. Ю. Правове забезпечення державної політики щодо розвитку аграрного ринку. *Державна аграрна політика України: проблеми правового забезпечення* : монографія / за ред. В. Ю. Уркевича та М. В. Шульги. К. : Видавець О. М. Ешке, 2014. С. 202–223.

383. Покальчук М. Ю. Реалії аграрного ринку. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_26.

384. Поліводський О. А. Правове регулювання реалізації сільськогосподарської продукції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. 1999. 194 с.

385. Політична економія : підручник / В. Г. Федоренко, О. М. Діденко. М. М. Руженський, О. Ф. Іткін. За наук. ред. докт. економ. наук. проф. В. Г. Федоренка. К. : Алерта, 2008. 487 с.

386. Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 р. № 667. *Офіційний вісник України*. 2015. № 73. Ст. 2402.

387. Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.02.2021 р. № 124. *Офіційний вісник України*. 2021. № 17. Ст. 676.

388. Положення про організацію та проведення аукціонів живої худоби та птиці: наказ Міністерства аграрної політики України та Української академії аграрних наук від 05.06.2002 р. № 153/44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0653-02#Text>.

389. Полтавець С. Аграрний фонд: ліквідувати не можна залишити. *Громадська думка про правотворення*. 2018. № 9. С. 3–7. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/dumka/2018/9.pdf>.

390. Полухович В. І. Господарсько-правовий механізм державного регулювання фондового ринку України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Харків, 2012. 40 с.

391. Полухович В. І. Господарсько-правовий механізм державного регулювання фондового ринку України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2012. 450 с.

392. Полухович В. Господарсько-правові форми державного регулювання фондового ринку України. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. №4 (67). С. 137–147.

393. Полюхович Л. І. Організаційно-правові питання виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції у контексті вимог СОТ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2013. 226 с.

394. Попадинець Н. М. Внутрішній ринок: підходи до визначення. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2015. Вип. 6. С. 124–129.

395. Попадинець Г. О. Особливості правового статусу суб'єктів господарювання у сфері господарських правовідносин. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. Вип. 2. Т. 1. С. 39–42.

396. Попелюк В. П. Правове регулювання відносин контролю у сфері господарювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Одеса, 2011. 18 с.

397. Постанова Вищого господарського суду України від 17.07.2013 р. у справі № 924/15/13-г. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/32454405>.

398. Постанова Дніпропетровського апеляційного господарського суду від 03.06.2006 у справі № 5/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/23198>.

399. Постанова Дніпропетровського апеляційного господарського суду від 08.09.2010 у справі № 1/351-09. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/11419203>.

400. Постанова Київського апеляційного господарського суду від 17.08.2010. у справі № 12/430. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/12189718>

401. Постанова Центрального апеляційного господарського суду від 15.06.2020 у справі № 912/3105/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89937803>.

402. Правила біржової торгівлі на аграрній біржі, затверджені наказом Аграрного фонду від 15.10.2012 р. № 137. URL: <https://agrex.gov.ua/pravy-la-birzhovoyi-torhivli>.

403. Правила торгівлі на ринках : наказ Мінекономіки, європ. інтеграції, МВС України, ДПА України, Держкомстандартизації від 26 лютого 2002 р. № 57/188/84/105. *Офіційний вісник України*. 2002. № 13. Ст. 681.

404. Правила роботи Оптового ринку сільськогосподарської продукції «Шувар». *Сайт «Шувар»*. URL: <https://shuvar.com/files/rules.pdf>.

405. Правове регулювання сфери захисту прав споживачів у Європейському Союзі та в Україні (комплексне порівняльно-правове дослідження) / Ісічко А., Мінін О. та ін.; за заг. ред. І. Грицяка. К. : ТОВ «Атіка-Н». 2005. 656 с.

406. Притульська Н., Мотузка Ю. Технічне регулювання: міжнародні практики та вітчизняні реалії. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2015. № 3. С. 5–21

407. Прилуцький Р. Б. Правові механізми у сфері господарювання. *Юридична наука*. 2013. № 5. С. 26–39.

408. Principles of Business Activity in the Context of Sustainable Development / Pavliuchenko Y. & at. *Lecture Notes in Networks and Systems*. 2021, 194 LNNS, P. 273–285.

409. Про аграрні розписки : Закон України від 06.11.2012 р. № 5479-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 50. Ст. 695.

410. Про ветеринарну медицину : Закон України від 25.06.1992 р. № 2498-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 36. Ст. 531.

411. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини : Закон України від 03.09.2013 р. № 425-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 20-21. Ст. 721. (втратив чинність).

412. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування Державного аграрного реєстру та удосконалення державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції : Закон України від 05.11.2020 р. № 985-IX. *Офіційний вісник України*. 2020. № 98. Ст. 318.

413. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання проведення деяких фітосанітарних процедур : Закон України від 10.07.2018 р. № 2501-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 39. Ст. 286.

414. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів : Закон України від 09.06.2020 р. № 738-IX. *Офіційний вісник України*. 2020. № 67. Ст. 2145.

415. Про встановлення загальних принципів і вимог харчового права, створення Європейського органу з безпечності харчових продуктів та встановлення процедур у питаннях, пов'язаних із безпечністю харчових продуктів : Регламент (ЄС) Європейського Парламенту і Ради № 178/2002 від 28.01.2002. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-02#Text

416. Про державне регулювання у сфері трансферу технологій : Закон України від 14.09.2006 р. № 143-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 45. Ст. 434.

417. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин : Закон України від 18.05.2017 р. № № 2042-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 31. Ст. 343.

418. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 49. Ст. 527.

419. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004, № 29. Ст. 367.

420. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 24. Ст. 243.

421. Про запровадження державних форвардних закупівель зерна : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.05.2007 р. № 736. *Урядовий кур'єр*. 2007. 30 травня. (втратила чинність).

422. Про затвердження вимог до меду : наказ Міністерства аграрної політики та продовольства від 19.06.2019 р. № 330. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0725-19#Text>

423. Про затвердження примірних статутів сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу : наказ Міністерства аграрної політики України від 26.06.2003 р. № 191. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0191555-03#Text>. (втратив чинність).

424. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001 р. № 2210-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 12. Ст. 64.

425. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту : Закон України від 22.12.1998 р. № 330-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 9-10. Ст. 65.

426. Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку : Указ Президента України від 06.06.2000 р. № 767/2000. *Офіційний вісник України*. 2000. № 23. Ст. 931.

427. Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку : Указ Президента України від 08.08. 2002 р. № 694/2002. *Офіційний вісник України*. 2002. № 32. Ст. 1507.

428. Про заходи щодо реформування аграрних відносин : Указ Президента України від 18.01.1995 р. № 63/95. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63/95>.

429. Про зерно та ринок зерна в Україні : Закон України від 04.07.2002 р. № 37-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 35. Ст. 258.

430. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.

431. Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів : Закон України від 06.12.2018 р. № 2639- VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 7. Ст. 41.

432. Про карантин рослин : Закон України від 30.06.1996 р. № 3348-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 34. Ст. 352.

433. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

434. Про молоко та молочні продукти : Закон України від 24.06.2004 р. № 1870-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 47. Ст. 513.

435. Про надання юридичній особі статусу оптового ринку сільськогосподарської продукції. *Інформаційно-пошукова система «ЛІГА: ЗАКОН»*. URL: <http://surl.li/adafj>.

436. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки : Указ Президента України від 03.12.1999 р. № 1529/99. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1529/99#Text>.

437. Про оптові продовольчі ринки : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.06.1999 р. № 997. *Офіційний вісник України*. 1999. № 23. Ст. 1061.

438. Про оптові ринки сільськогосподарської продукції : Закон України від 25.06.2009 р. № 1561-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 51. Ст. 755.

439. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року : Закон України від 18.10.2005 р. № 2982-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 1. Ст. 17.

440. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 29. Ст. 389.

441. Про основні напрями розвитку агропромислового комплексу України : Указ Президента України від 28 квітня 1998 р. № 389/98. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389/98#Text>.

442. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : Закон України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 19. Ст. 98.

443. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції : Закон України від 10.07.2018 р. № 1649-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 36. Ст. 275.

444. Про особисте селянське господарство : Закон України від 15.05.2003 № 742-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 29. Ст. 232.

445. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : Закон України від 09.02.2012 р. № 4391-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 41. Ст. 491.

446. Про прискорення організації біржового сільськогосподарського ринку : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.11.1995 р. № 916. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/916-95-%D0%BF>. (втратила чинність).

447. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві : Закон України від 17.10.1990 р. № 400-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 45. Ст. 602.

448. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність : Закон України від 17.06.2004 р. № 1807-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 38. Ст. 470.

449. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України від 17.07.1997 р. № 469/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 39. Ст. 261 (втратив чинність).

450. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України від 21.07.2020 р. № 819-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 52. Ст. 497.

451. Про стандартизацію : Закон України від 05.06.2014 р. № 1315-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 31. Ст. 1058.

452. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років : Закон України від 18.01. 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 11. Ст. 52.

453. Про схвалення Всеохоплюючої стратегії імплементації Глави IV (Санітарні та фітосанітарні заходи) Розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 р. № 228-р. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2016-%D1%80#Text>.

454. Про технічні регламенти та оцінку відповідності : Закон України від 15.01.2015 р. № 124-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 14. Ст. 96.

455. Про товарну біржу : Закон України від 10.12.1991 р. № 1965-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 10. Ст. 139.

456. Про утворення публічного акціонерного товариства «Аграрний фонд» : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2013 р. № 364. *Офіційний вісник України*. 2013. № 40. Ст. 1422.

457. Про фермерське господарство : Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 45. Ст. 363.

458. Про ціни і ціноутворення : Закон України від 21.06.2012 р. № 5007-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 19-20. Ст. 190.

459. Проект закону України «Про внесення змін до Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» щодо цінового регулювання зернових ресурсів України» від 28.10.2020 р. № 4277. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70267.

460. Проект закону України про локальні агропродовольчі ринки. *Сайт «Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація України»*. 2015. 15 квітня. URL: <http://www.coop-union.org.ua/?p=4042>.

461. Проект закону України про основи саморегулювання в аграрному секторі економіки України. URL: <http://surl.li/adaio>.

462. Проект закону України про основи саморегулювання в аграрному секторі економіки України від 30.06.2015 р. (неофіційний текст). *Інформаційно-пошукова система «ЛІГА:ЗАКОН»*. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT1518.html.

463. Проект закону України про основні засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку від 04.10.2018 р. № 9162. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64742

464. Проект закону України про саморегулювання господарської та професійної діяльності від 15.10.2020 р. № 4221. *Інформаційно-пошукова система «ЛІГА:ЗАКОН»*. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ЛІ03426А.html.

465. Проект закону України про громадський контроль від 13.07.2001. № 6358. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=9659.

466. Проект закону України про громадський контроль від 11.10.2004. № 6246. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=19085.

467. Проект закону України про громадський контроль від 14.04.2014. № 4697. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50646.

468. Проект закону України про громадський контроль від 13.05.2015. № 2737-1. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55101

469. Прогляда І. О. Правові засади діяльності оптових ринків сільськогосподарської продукції в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2014. 200 с.

470. Програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів Чернігівської області на 2017-2021 роки : рішення сьомої сесії обласної ради сьомого скликання 20.12. 2016 р. № 10-7/VII. URL: https://chor.gov.ua/images/Razdely/Norm_docum/Rishennia/7_sklykannia/7_sessiya/Programa_COК_2017-2021.pdf

471. Програма розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 2003-2004 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.12.2002 р. № 1858. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1858-2002-п#Text>

472. Пронська Г. В. Вибране. К. : Освіта України, 2013. 696 с.

473. Прудніков Ю. В. Інформаційне забезпечення функціонування та розвитку системи локальних ринків сільськогосподарської продукції. *Ефективна економіка*. 2016. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5403>.

474. Прудніков Ю. В. Формування та функціонування локальних ринків сільськогосподарської продукції : дис. ... канд. економ. наук : 08.00.03. Житомир, 2017. 261 с.

475. Пугинский Б. И. Коммерческое право. М.: Изд-во «Зерцало», 2005. 328 с. <https://lawbook.online/finansovoe-pravo-rossii-kniga/dogovoryi-reguliruyuschie-torgovyiy-17907.html>

476. Purnhagen Kai Peter, Feindt Peter, Principles-Based Regulation – Blueprint for A ‘New Approach’ for the Internal Agricultural Market (July 11, 2017). *Wageningen Working Papers in Law and Governance*. 2017. №. 6. European Law Review (Forthcoming). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3000542> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3000542>.

477. Радзиховський А. «Чарівні» скриньки протекціонізму. *The Ukrainian Farmer*. 2018. № 7. URL: <https://agrotimes.ua/article/charivni-skrinki-rotekcionizmu/>.

478. Радченко О. В. Категорія «механізм» у системі державного управління. *Держава та регіони. Сер. : «Державне управління»*. 2009. № 3. С. 64–69.

479. Развитие экспортного потенциала АПК России: ценовой аспект: науч. изд. М. : ФГБНУ «Росинформагротех», 2019. 311 с. URL: <https://ssl.mcx.ru/upload/iblock/aad/aadab2c4675f9959246933aa76a9ae19.pdf>.

480. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш. Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. М. : «ИНФРА-М». 1999. 479 с. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/econ_dict/1327.

481. Раскина Л. Н., Тельнова Т. П. Цены: проблемы взаимодействия рынка и государства. Основные методы государственного регулирования цен. Ч. II. *Нефтегазовое дело*. 2017. № 2. С. 179–195. URL: http://ogbus.ru/files/ogbus/issues/2_2017/ogbus_2_2017_p179-195_RaskinaLN_ru.pdf.

482. Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва : посібник у питаннях і відповідях / В. М. Алексійчук, В. Я. Амбросов,

Л. О. Артикульний, В. Ю. Белінський; за ред. П. Т. Саблука. К. : ІАЕ УААН, 1999. 532 с.

483. Решетченко Д. В. Хлібна торгівля Правобережної України (1796–1853 р.р.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2009. 20 с.

484. Резнікова В. В. Досудове врегулювання господарських спорів: необхідність та шляхи реформування. *Університетські наукові записки*. 2012. № 4. С. 227–238.

485. Резнікова В. В. Економічна сутність посередництва. *Вісник Хмельницького національного університету: Економічні науки*. 2009, № 4. Т. 3. С. 228–234.

486. Резнікова В. Медіація (посередництво) як спосіб вирішення господарських спорів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Вип. 90. С. 10–15.

487. Резнікова В. Посередництво в економіці та господарському праві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 11. С. 74–77.

488. Резнікова В. В. Правове регулювання посередницької діяльності на товарному ринку. *Університетські наукові записки*. 2010. № 3. С. 94–103.

489. Резнікова В. В. Правові форми здійснення спільної господарської діяльності в Україні. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4. С. 168–175.

490. Резнікова В. В. Правове регулювання посередництва у сфері господарювання (теоретичні аспекти) : монографія. Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ун-ту упр. та права, 2010. 706 с.

491. Резнікова В. В. Теоретичні проблеми регулювання посередництва у сфері господарювання України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2011. 28 с.

492. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство») від 09.07.1998 р. № 12-рп/98. *Офіційний вісник України*. 1998. № 32. Ст. 1209.

493. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 01.12.2004 р. № 1-10/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 50. Ст. 3288.

494. Рішення Господарського суду Дніпропетровської області від 22.07.2020 р. у справі № 904/298/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90593263>.

495. Рішення Господарського суду Запорізької області від 30.03.2021 р. у справі № 908/3127/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96072523>.

496. Рішення господарського суду Кіровоградської області від 03.02.2020 р. у справі № 912/3105/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87395882>.

497. Рішення Господарського суду Черкаської області від 09.07.2009 р. у № 17/1415. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/5546427>.

498. Романко С. М. Економіко-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2008. 19 с.

499. Росляков А. А. Формування та регулювання цін на сільськогосподарську продукцію на ринку ЄС, США та України. *Ефективна економіка*. 2013. № 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_9_43.

500. Руденко М. П. Правове регулювання внутрішньогосподарських відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Харків, 2017. 20 с.

501. Саблук П. Т. Ціна – запорука ефективності сільськогосподарського виробництва. *Вісник економічної науки України*. 2010. № 2. С. 212–213.

502. Савельєва О. М. Предмет аграрного права України в умовах сталого розвитку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2016. 20 с.

503. Савичук М. Спот-контракт или дериватив: розбираємося в нормах нового фінансового закону. *Українська правда*. 2020. 19 жовтня. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2020/10/19/666340/>

504. Садовой С. І. Правове регулювання виробництва зерна в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2010. 180 с.

505. Сайт Аграрної біржі. URL: <https://agrex.gov.ua/elektroenergiya/#>

506. Сайт Міжнародної агропромислової виставки «AGRO». URL: <https://agroexpo.in.ua/ua>.

507. Сайт Міжнародної агропромислової виставки AGROEXPO. URL: <https://www.ukragroexpo.com/pokrovsky-fair>.

508. Сайт продовольчого оптово-роздрібного ринку «Початок». URL: <https://www.pochatok.od.ua/uk/masshtabnij-silskogospodarskij-yar>.

509. Сайт Акціонерного товариства «Аграрний фонд». URL: <http://agrofond.gov.ua/about/main-facts/>

510. Сайт «Рівняни». URL: <https://my.rv.ua/tag/silskogospodarskiy-yarmarok/>.

511. Саламін О. С. Державне регулювання сільського господарства України. *Економічний простір*. 2021. № 168. С. 44–48 DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/168-7>

512. Самойлик Ю.В. Визначення сутності ринку: політекономічний підхід. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Полтава, 2012. Вип. 2 (5). Т. 3. С. 276–280.

513. Самойлик Ю. В. Розвиток агропродовольчого ринку в умовах глобалізації економіки : дис. ... д-ра економ. наук : 08.00.03. Полтава, 2019. 634 с.

514. Самсонова Я. О. Правові засади розвитку конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва як основного напрямку державної аграрної політики України. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_24.

515. Саниахметова Н. А. Юридический справочник предпринимателя. Харьков : Одиссей, 2002. 960 с.

516. Сафонов І. П. Правова регламентація державної підтримки аграрних товаровиробників : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2007. 20 с.

517. Семчик В. І. Навчаючись, навчаю... Вибрані праці. К. : Спринт-Сервіс, 2012. 595 с.

518. Семюелсон Пол А., Нордгауз Вільям Д. Мікроекономіка / пер. з англ. С. Панчишена. К. : Основи, 1998. 676 с.

519. Сервіс перевірки YouControl. URL: <https://youcontrol.com.ua/search/?country=1&q=оптовий+ринок+сільськогосподарської>

520. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.

521. *Slatvinska V.* Economic and legal mechanism of water transport regulation as a concept and correlate. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 5. С. 86–90.

522. Слатвінська В. Щодо визначення поняття механізму господарсько-правового регулювання водного транспорту в транспортній системі України. *Юридичний вісник.* 2019. № 1. С. 121–126.

523. Сливка Я. В. Проблематика використання термінів «продаж», «реалізація», «збут». *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу.* 2011. Вип. 2 (20). С. 434-447. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/handle/123456789/4768?show=full>.

524. Словник української мови: в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін. К. : Наук. думка, 1970 – 1980. Т. 3 : 3 / ред. тому : Г. М. Гнатюк, Т. К. Черторизька. 1972. 744 с.

525. Словник української мови: в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін. К. : Наук. думка, 1970 – 1980. Т. 4 : І – М / ред. тому : А. А. Бурячок, П. П. Доценко. 1973. 840 с.

526. Словник української мови: в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін. К. : Наук. думка, 1970 – 1980. Т. 6 : П – Поїти / ред. тому : А .В. Лагутіна, К. В. Ленець. 1975. 832 с.

527. Словник української мови: в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1970 – 1980. Т. 8: Природа-Ряхтливий / ред. тому : В. О. Винник та ін., 1977. 927 с.

528. Словник української мови: в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1970 – 1980. Т. 10: Т – Ф / ред. тому : А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, 1979. 658 с.

529. Смагін В. Л. Формування та розвиток фінансового ринку в умовах трансформаційної економіки : монографія. К. : КНЕУ, 2008. 232 с.

530. Соловійов А. І. Формування та ефективне функціонування продовольчого ринку (на прикладі Херсонської області) : дис. ... канд. економ. наук : 08.07.02. Київ, 2005. 187 с. URL: <http://surl.li/addpz>.

531. Солодкий М. О. Проблеми та напрями розвитку біржового товарного ринку в Україні. *Ефективна економіка*. 2017. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5814>.

532. Стаднік І. В. Ефективність механізму господарсько-правового регулювання. *Право і суспільство*. 2017. № 5. Ч. 2. С. 104–108.

533. Стаднік І. В. Статика и динамика механизма хозяйственно-правового регулирования. *Право і суспільство*. 2016. № 5. Ч. 2 С. 72–77.

534. Станіславський В. Правове регулювання діяльності аграрної біржі із забезпечення продовольчої безпеки. *Юридична Україна*. 2012. № 10. С. 68–75.

535. Статівка А. М. Договори в системі агропромислового комплексу України в умовах ринкових відносин : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06. Харків, 1998. 32 с.

536. Статут Аграрної біржі : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.12.2005 р. № 1285. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1285-2005-п#Text>

537. Стільник В. В. Обслуговуючі кооперативи як складова інфраструктури аграрного ринку. *Вісник соціально-економічних досліджень*. Одеса, 2012. Вип. 2(45). С. 378–382.

538. Стойка В. О. Соціальна відповідальність бізнесу – важлива складова агропродовольчого ринку. *Економіка харчової промисловості*. 2014. № 4. С. 79–84. DOI: <https://doi.org/10.15673/2312-847x.24/2014.36117>.

539. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 р. № 806-р. *Урядовий кур'єр*. 21 листопада.

540. Татькова З. Ф. Підстави, види та форми господарсько-правової відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Донецьк, 2009. 238 с.

541. Термінологія законодавства. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/25898/sp:max100>.

542. Тимофієва Г. С. Світовий ринок аграрної продукції: Особливості участі України. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. Чернігів, 2014. № 1. С. 56–61.

543. Типове положення про міжрегіональний та районний агроторговий дім : наказ Міністерства сільського господарства і продовольства України та Української академії аграрних наук від 18.03.1996 р. № 85/17. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0185-96#Text>

544. Типові правила роботи оптових ринків сільськогосподарської продукції : наказ Міністерства аграрної політики України від 19.02.2010. № 73. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0270-10#top>.

545. *Толковый словарь русского языка : В 4 т. / под ред. Д. Н. Ушакова*. М. : Сов. энцикл. : ОГИЗ, 1935-1940. *Сайт Академик. Словари и энциклопедии на Академике*. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/966462>.

546. Трофимцева О. НАССР обов'язкова для всіх: як та навіщо впроваджувати. Сайт «AgroPortal». URL: <http://agroportal.ua/ua/views/blogs/haccp-obyazatelna-dlya-vsekh-kak-i-zachem-vnedryat/>.

547. Туржанський В. А. Забезпечення безпеки агропродовольчого ринку України за умов глобалізації та СОТ. *Митна безпека*. 2018. Вип. 2. 208–217. DOI: [https://doi.org/10.33244/2617-5959.1\(2\).2018.208-217](https://doi.org/10.33244/2617-5959.1(2).2018.208-217).

548. У 10 регіонах діють оптові ринки сільськогосподарської продукції. *Урядовий портал*. 2014. 3 жовтня. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/247652562>.

549. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, підписана 27.06.2014 року. *Урядовий портал*. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=246581344.

550. Угода про сільське господарство (Додаток 1А до Угоди про заснування Світової організації торгівлі) від 15.04.1994 р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 84. Ст. 2989.

551. Угода про спільний аграрний ринок держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав від 06.03.1998 р. *Інформаційно-пошукова система «ЛІГА:ЗАКОН»*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/mu98054?an=2&ed=1998_03_06_

552. Ульянченко Ю. О. Державне регулювання аграрного ринку в країнах ЄС і США: досвід для України. *Державне будівництво*. 2007. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2007_2_56.

553. Ульянченко Ю. Інструменти державного стимулювання розвитку конкурентного середовища в аграрному секторі. *Ефективність державного управління* : зб. наук. праць. 2013. Вип. 35. С. 296–304.

554. Ульянченко Ю. О. Особливості державного регулювання аграрного ринку в Україні. *Публічне врядування: виклики та загрози в умовах глобалізації* : матеріали Форуму молодих учених у галузі науки «державне управління», (Феодосія, 7-13 липня 2013 р.) / за заг. ред. Ю. О. Куца, К. І. Козлова, Ю. О. Ульянченка. Харків : Вид-во «ДокНаукДержУпр», 2013. С. 120–123.

555. Уркевич В. Ю. Аграрні правовідносини в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2007. 39 с.

556. Уркевич В. Ю. Актуальні правові проблеми функціонування особистих селянських господарств. *Правове забезпечення економічного розвитку та екологічної безпеки суспільства* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Вінниця, 14-15 травня 2015 р.). Вінниця, 2015. С. 216–218.

557. Уркевич В. Ю. Гарантійний фонд виконання зобов'язань за складськими документами на зерно як учасник аграрних правовідносин. *Актуальні проблеми публічного та приватного права* : тези доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 25 жовтня 2013 р.). Запоріжжя, 2013. С. 343–345.

558. Уркевич В. Ю. Правові проблеми становлення сільськогосподарських кооперативів в умовах ринкової економіки України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2001. 20 с.

559. Уркевич В. Ю. Правові проблеми функціонування агрохолдингів в Україні. *Право та інновації*. 2013. № 4. С. 115–125.

560. Уркевич В. Ю. Теоретичні проблеми регулювання аграрних відносин. *Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан та напрями удосконалення* : монографія / А. П. Гетьман, М. В. Шульга, А. М. Статівка та ін. За ред. А. П. Гетьмана та В. Ю. Уркевича. Харків : Право. 2012. С. 105–124.

561. Устименко В. А., Джабраїлов Р. А. Господарський кодекс України як здобуток вітчизняної наукової думки (до 25-ої річниці Інституту економіко-правових досліджень НАН України). *Економіка та право*. 2017. № 2 (47). С. 4–10.

562. Устименко В. А. Економіко-правові ризики та можливості реалізації Угоди про Асоціацію з ЄС. *Вісник Національної академії наук України*. 2017. № 12. С. 14–20.

563. Устименко В. А. Правовий господарський порядок як засіб забезпечення сталого розвитку економіки України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 11. С. 46–48.

564. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції : практич. посібник / В. М. Алексійчук, В. Я. Амбросов, І. Ф. Баланюк та ін.; за ред. П. Т. Саблука. К. : ІАЕ УААН, 2000. 555 с.

565. Фролов С. Государство готово делиться своими полномочиями с рынком. *Экономическая правда*. 2021. 11 января. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2021/01/11/669839/>

566. Халатур С. М. Моніторинг державних програм розвитку сільського господарства України. *Агросвіт*. 2017. № 6. С. 3–7.

567. Халфина. Р. О. Общее учение о правоотношении. М. : Юридическая литература. 1974. 352 с.

568. Харитоновна О. І. Деякі проблеми загальної теорії правовідносин. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 21. С. 75–84.

569. Харченко Г. Г. Правова проблематика захисту інтересу в цивільному праві України. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 175–179.

570. Хозяйственный кодекс Украины : Научно-практический комментарий / под общ. ред. А. Г. Бобковой. Харьков : Издатель ФЛ-П Вапнярчук Н. Н., 2008. 1296 с.

571. Хозяйственный кодекс Украины : научно-практический комментарий / Е. И. Харитоновна, В. Н. Харитонов, В. Н. Коссак, и др.; ред. Е. И. Харитоновна. Харьков : ООО Одиссей, 2008. 752 с.

572. Хозяйственное право : учебник / В. К. Макутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулин и др.; под ред. В.К. Макутова. Киев : Юринком Интер, 2002. 912 с.

573. Хрімлі О. Г. Захист прав і законних інтересів суб'єктів підприємництва. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 15. Господарське право / редкол. : В. А. Устименко (голова) та ін.; / Нац. акад. прав. Наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2019. С. 279–280.*

574. Хрімлі О. Г. Інститут захисту прав інвесторів : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2017. 467 с.

575. Хропанюк В. Н. Теория государства и права. Учебник для высших учебных заведений / Под ред. проф. В.Г. Стрекозова. М. : Изд-во «Интерстиль», «Омега-Л», 2008. 384 с.

576. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. Офіційний вісник України. 2003. № 11. Ст. 461.

577. Цивільне право України : навч. посібник / Ю. В. Білоусов, С. В. Лозінська, С. Д. Русу та ін.; за ред. Р. О. Стефанчука. Київ: Прецедент, 2005. 448 с.

578. Цюра О. В. Правове регулювання виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції тваринного походження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2015. 200 с.

579. Цюра О. В. Правові форми реалізації сільськогосподарської продукції тваринного походження. *Європейські перспективи*. 2014. № 8. С. 186–191.

580. Чабаненко М. М. Деякі питання державного контролю за цінами на сільськогосподарську продукцію. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2017. Вип. 78. С. 180–185.

581. Чабаненко М. М. Сільськогосподарська продукція як категорія аграрного права України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право*. 2014. Вип. 197(2). С. 58–65.

582. Чабаненко М. М. Становлення та розвиток системи аграрного права України : монографія. Дніпропетровськ : Видавництво «Грані». 2015. 298 с.

583. Черкасов Г. И. Рынок: регулирование рынка : учеб. пособие для вузов. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. 222 с.

584. Черніков О. Д. Модернізація системи державної підтримки суб'єктів господарювання в Україні : аналітична доповідь / за ред. к.е.н., с.н.с., Засл. економіста України Я. А. Жаліла. К. : НІСД, 2013. 28 с. URL: <http://surl.li/adbcy>.

585. Чурилова Т. М. Правове регулювання діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. К., 2011. 202 с.

586. Шаповалова О. В. Договір підряду на капітальне будівництво як правова форма господарських зв'язків. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2018. № 1 (35). С. 17–23.

587. Шаповалова О. В. Структура недержавного контролю у сфері господарювання. *Конституційно-правові засади адміністративної реформи в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Сєверодонецьк, 25-26 жовтня 2018 р.). Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. С. 101-104. URL: http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/2458/1/3__25-26.10.2018.pdf#page=101

588. Шишка Р. Б. Окремі аспекти господарсько-правової відповідальності. *Юридичний вісник*. 2015. № 1. С. 129–133.

589. Шмига О. О. Інфраструктурне забезпечення ефективного розвитку ринку продукції АПК : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.07.02. Тернопіль, 2005. 19 с.

590. Шморгун Л. Г. Менеджмент організацій : навч. посіб. К. : Знання, 2010. 452 с. URL: <https://westudents.com.ua/knigi/317-menedjment-organzatsy-shmorgunlg.html>.

591. Шпильова Ю. Б. Сталий розвиток сільських територій України в умовах децентралізації влади : дис. ... д-ра економ. наук : 2019. 554 с.

592. Шпичак О. М. Теоретичні умови еквівалентного обміну в агропромисловому комплексі. *Економіка АПК*. 2000. № 9. С. 3–10.

593. Шубравська О. В., Ринденко Н. А. Оптові ринки сільськогосподарської продукції: європейський досвід та українські перспективи. *Економіка України*. 2012. №8, С. 77–85.

594. Шульга А. А. Шульга А. А. Щодо розуміння і розмежування понять договорів поставки та постачання. *Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні: освітній вимір* : матеріали ІХ Всеукр. наук.- практик. конф. (Полтава, 5 червня 2020 р.). Полтава : ПУЕТ, 2020. С. 44–49.

595. Шумило М. М. Становлення вчення про правовідносини: дореволюційний етап. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Правознавство*. 2014. Т. 19. Вип. 1. С. 29–36.

596. Шундигов К. В. Правовые механизмы: основы теории. *Государство и право*. 2006. № 12. С. 12–21. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/Zurnal_2013/Gos_pravo_2006_12.pdf.

597. Щербина В. С. Господарське право : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2013. 640 с.

598. Щербина В. Господарсько-правова відповідальність: галузевий підхід, особливості застосування та напрямки подальших наукових досліджень. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2013. № 3. С. 10–16.

599. Щербина В. С. Державний нагляд (контроль) у сфері господарювання: удосконалення правового регулювання. *Юрист України*. 2011. № 2(15). С. 30–33.

600. Щербина В. С. Поняття та види засобів державного регулювання господарської діяльності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. № 94. С. 10–15.

601. Щербина В. Проблеми захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання (матеріально-правовий та процесуальний аспекти). *Українське комерційне право*. 2007. № 8. С. 12–20. URL: http://nbuviar.gov.ua/images/justice/Ukr/2007_8.pdf.

602. Щербина В. С. Публічні і приватні інтереси в господарських відносинах. *Приватне право і підприємництво*. 2014. Вип. 13. С. 28–31.

603. Щетініна Т. О. Правове регулювання діяльності агрохолдингів в Україні: історіографічні аспекти. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. Херсон, 2015. Вип. 1. Т. 1. С. 96–99.

604. Щетініна Т. О. Історичні аспекти правового регулювання договору контрактації сільськогосподарської продукції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. Одеса, 2014. № 9-2. С. 49–52.

605. Юлдашев О. Х. Методологічні засади регуляторної політики у сфері господарської діяльності : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2007. 629 с.

606. Юридичний словник-довідник / За ред. Ю. С. Шемшученка. К.: Феміна, 1996. 696 с.

607. Юхименко П. І., Леоненко П. М. Історія економіки та економічної думки : підручник. К. : Знання, 2011. 646 с. URL: <http://surl.li/aeaku>.

608. Якубович І. І. Особливості правового регулювання реалізації зерна через механізм заставних закупівель. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 350–354.

609. Яценко В. М., Шевченко А. М. Ретроспективний аналіз організованого ринку України. *Вісник ЖТДУ : Економіка, управління, адміністрування*. 2007. № 1 (39). С. 239–246. [https://doi.org/10.26642/jen-2007-1\(39\)-239-246](https://doi.org/10.26642/jen-2007-1(39)-239-246).

ДОДАТКИ**ДОДАТОК А**

Проект

ЗАКОН УКРАЇНИ**Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів щодо
удосконалення правового регулювання аграрного ринку**

Верховна Рада України п о с т а н о в л я є:

І. Внести до Господарського кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2003 р., № 18, 19-20, 21-22, ст. 144 із наступними змінами) такі зміни та доповнення:

1. У статті 272:

а) частину першу викласти в такій редакції:

«1. За договором контрактації виробник сільськогосподарської продукції (далі - виробник) зобов'язується передати заготівельному (закупівельному), переробному чи іншому підприємству чи організації (далі - контрактанту) вироблену ним продукцію у строки, кількості, асортименті, що передбачені договором, а контрактант зобов'язується сприяти виробникові у виробництві зазначеної продукції, прийняти і оплатити її.

За договорами контрактації може здійснюватися державна закупівля сільськогосподарської продукції. Договір контрактації укладається між замовником і учасником за результатами проведення процедури закупівлі/спрощеної закупівлі та передбачає придбання сільськогосподарської продукції, яка є предметом закупівлі»;

б) частину другу виключити, частину третю вважати частиною другою.

2. У статті 274:

а) частину другу викласти у такій редакції:

«2. За невиконання зобов'язання щодо приймання сільськогосподарської продукції безпосередньо у виробника, а також у разі відмови від приймання продукції, пред'явленої виробником у строки і в порядку, що погоджені сторонами, контрактант сплачує виробнику штраф у розмірі п'яти відсотків вартості неприйнятої продукції, враховуючи надбавки і знижки, а також відшкодовує завдані виробникові збитки. Розрахунок розміру збитків щодо продукції, яка швидко псується, здійснюється, виходячи з її повної вартості, вказаної у договорі контрактації».

б) частину третю викласти у такій редакції:

«У разі якщо продукцію не буде своєчасно підготовлено до здавання-приймання, виробник повинен попередити про це контрактанта заздалегідь у розумні строки. Завдані контрактанту цим збитки виробник відшкодовує на загальних засадах».

II. Внести до Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» (*Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 51. Ст. 755) такі зміни та доповнення:

1. У статті 4:

частину сьому викласти у такій редакції:

«Юридична особа, яка не набула статусу оптового ринку сільськогосподарської продукції не має права використовувати у своєму найменуванні та інших назвах і позначеннях, які використовуються в процесі господарської діяльності, термін «оптовий ринок сільськогосподарської продукції» та інші похідні терміни»

2. У статті 16:

доповнити частиною другою такого змісту:

«Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну аграрну політику, політику у сфері сільського господарства, у межах повноважень, визначених законодавством, здійснює контроль за дотриманням оптовими ринками сільськогосподарської продукції законодавства під час надання послуг, за

додержанням Правил роботи оптових ринків сільськогосподарської продукції, за виконанням обов'язків щодо надання інформації про кон'юнктуру відповідного ринку сільськогосподарської продукції у встановлених порядку та обсягах».

III. Внести до Закону України «Про пестициди і агрохімікати» (*Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 14. Ст. 91) такі зміни та доповнення:

1) Назву розділу V викласти у такій редакції: «Вимоги до безпечності сільськогосподарської продукції»

2) У статті 18 слово «сировина» у відповідних відмінках замінити на «продукція» у відповідних відмінках.

IV. Прикінцеві положення

Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

Голова

Верховної Ради України

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до проєкту Закону України «Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів щодо удосконалення правового регулювання аграрного ринку»

1. Обґрунтування необхідності прийняття законопроекту

Належне функціонування аграрного ринку потребує системного і цілісного законодавчого регулювання суспільних відносин, які мають місце у сфері реалізації сільськогосподарської продукції. Разом з тим, на сьогодні у законодавстві наявні положення, які не відповідають сучасному стану розвитку аграрного ринку, носять неконкретний або обмежений характер, що негативно позначається на практиці. Зокрема, це стосується законодавчого регулювання договірних відносин щодо реалізації сільськогосподарської продукції, правової регламентації діяльності певних суб'єктів інфраструктури аграрного ринку, окремих законодавчих вимог до безпечності сільськогосподарської продукції.

Результати аналізу положень Господарського кодексу України свідчать, що норми статей 272-274 Кодексу поширюються на державні закупівлі сільськогосподарської продукції. Разом з тим регулюючий потенціал норм зазначених статей, зокрема щодо закріплення вимог до змісту договору, встановлення особливостей виконання цього договору та відповідальності за порушення сторонами обов'язків за договором, є доречним і для регулювання відносин за цим договором, які виникають поза сферою державних закупівель. Зокрема, застосування цих положень може сприяти гарантуванню і захисту прав і законних інтересів сільськогосподарських товаровиробників як економічно більш слабого та вразливого суб'єкта аграрного ринку.

Також аналіз положень статті 274 Господарського кодексу України свідчить про невідповідність певних положень щодо відшкодування збитків за порушення договору контрактації загальним засадам відшкодування збитків, встановлених главами 24 і 25 цього Кодексу. Зокрема, необґрунтованим з точки зору захисту прав сільськогосподарських товаровиробників є встановлення обов'язку контрактанта

відшкодувати збитки щодо продукції, яка швидко псується, у розмірі повної її вартості (частина друга статті 274 Господарського кодексу України). Такий виклад частини другої статті 274 Господарського кодексу України обмежує виробника у праві на відшкодування інших складових збитків, закріплених у статті 225 цього Кодексу.

Неоднозначне тлумачення має і частина третя статті 274 ГК України, в якій передбачено, що у разі якщо продукцію не було своєчасно підготовлено до здавання-приймання і про це не було попереджено контрактанта, виробник відшкодовує контрактанту завдані цим збитки. Такий виклад означає, що у разі попередження виробник звільняється від відшкодування збитків. Натомість положеннями частини третьої статті 226 Господарського кодексу України, встановлено, що сторона господарського зобов'язання позбавляється права на відшкодування збитків, якщо вона була своєчасно попереджена другою стороною про можливе невиконання нею зобов'язання і могла запобігти виникненню збитків своїми діями, але не зробила цього, крім випадків, якщо законом або договором не передбачено інше. Отже, крім здійснення попередження для звільнення від відповідальності потрібно ще дві умови: можливість запобігти збиткам (що може означати наявність аналогічної продукції) та вжиття відповідних заходів. З урахуванням того, що конструкцію договору контрактації передбачено для використання у відносинах державних закупівель, то звільнення від відповідальності за порушення строків підготовки продукції при реальній наявності спричинених збитків не є логічним і не відповідає меті такого договору.

Наявні обмеження та недоліки законодавчого регулювання договору контрактації можуть бути подолані шляхом внесення запропонованих змін до відповідних статей Господарського кодексу України.

Певні проблеми існують щодо законодавчого регулювання діяльності суб'єктів ринкової інфраструктури. Так, частиною сьомою статті 4 Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» встановлено, що юридична особа, яка не набула статусу оптового ринку сільськогосподарської продукції, не має права використовувати у своєму найменуванні термін «оптовий ринок

сільськогосподарської продукції» та інші похідні терміни. Натомість аналіз практики свідчить, що суб'єкти господарювання, які не набули відповідного статусу у встановленому законом порядку, використовують вказаний термін у найменуваннях та/або в інших назвах і позначеннях під час провадження господарської діяльності. Використання вищезазначеного терміну є порушенням закону і може призводити до введення в оману інших учасників аграрного ринку. Наявний стан практики вказує на доцільність поширення законодавчої заборони використання терміну «оптовий ринок сільськогосподарської продукції» та інші похідних термінів, крім найменування, також на інші назви і позначення, які використовуються в процесі господарської діяльності.

Іншою проблемою законодавчого регулювання діяльності оптових ринків сільськогосподарської продукції є загальний характер положень щодо контролю, про який йдеться у статті 16 Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції». Так, цією статтею Закону закріплено, що контроль за діяльністю оптових ринків сільськогосподарської продукції здійснюють центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну аграрну політику, політику у сфері сільського господарства, інші органи державної влади та органи місцевого самоврядування у межах повноважень, визначених законом. На сьогодні таким органом є Міністерство аграрної політики та продовольства України. Проте, ані в положеннях Закону, ані в змісті Положення про Мінагрополітики (п. 73) не конкретизовано сферу контролю Мінагрополітики за діяльністю оптових ринків сільськогосподарської продукції. Це є порушенням принципу правової визначеності і потребує удосконалення шляхом конкретизації сфери контролю Мінагрополітики. Важливість врегулювання цього питання також обумовлена тим, що згідно з частиною шостою статті 4 Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» серед підстав позбавлення статусу оптового ринку сільськогосподарської продукції вказано порушення ринком вимог цього Закону та інших нормативно-правових актів.

Питання безпечності сільськогосподарської продукції мають надважливе значення для захисту прав споживачів. Дотримання показників безпечності

сільськогосподарської продукції є обов'язком сільськогосподарських товаровиробників і передумовою виходу цієї продукції на аграрний ринок. Належному виконанню обов'язків в частині забезпечення безпечності сільськогосподарської продукції передує чітке та всеохоплююче законодавче регулювання. Одним із таких законодавчих актів є Закон України «Про пестициди і агрохімікати». Разом з тим, положення статті 18 цього Закону мають обмежений характер, який знаходить прояв у тому, що її положення стосуються лише сільськогосподарської сировини. Так, у названій статті Закону встановлено, що сільськогосподарська сировина повинна відповідати санітарним вимогам щодо максимальних меж залишків (максимально допустимий рівень залишків) пестицидів і агрохімікатів. Проте, в інших законодавчих актах прийнятим є вживання терміну «сільськогосподарська продукція», визначення якого міститься у низці законів України (Податковий кодекс України, Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» та ін.) і яким охоплюється сільськогосподарська сировина. Оскільки в інших положеннях Закону України «Про пестициди і агрохімікати» прямо не закріплено вимог до сільськогосподарської продукції в цілому, подібних до тих, які встановлено статтею 18, це потребує уточнення в частині розповсюдження положень статті 18 Закону України «Про пестициди і агрохімікати» на всю сільськогосподарську продукцію.

Отже, результати аналізу законодавчої основи аграрного ринку свідчать про наявність таких проблем:

обмеженість застосування положень Господарського кодексу України щодо договору контрактації сільськогосподарської продукції сферою державних закупівель сільськогосподарської продукції, невідповідність положень щодо відповідальності за порушення договору контрактації загальним засадам господарсько-правової відповідальності;

відсутність конкретної сфери державного контролю за діяльністю оптових ринків сільськогосподарської продукції, який здійснюється центральним органом

виконавчої влади, що реалізує державну аграрну політику, політику у сфері сільського господарства;

обмежений характер законодавчих положень, якими встановлено вимоги до безпечності сільськогосподарської продукції, вирощеної із застосуванням пестицидів і агрохімікатів.

Враховуючи вищезазначене, проект Закону забезпечить розв'язання окремих проблем законодавчого регулювання аграрного ринку і сприятиме створенню комплексної законодавчої основи аграрного ринку.

2. Мета і завдання прийняття законопроекту

Метою цього законопроекту є вирішення окремих проблем та недоліків сучасного стану законодавчого регулювання аграрного ринку. Прийняття законопроекту сприятиме вирішенню таких завдань, як: поширення положень Господарського кодексу України на всі господарські правовідносини, які виникають на підставі договору контрактації, та конкретизації положень щодо відповідальності сторін цього договору; удосконалення законодавчого регулювання діяльності оптових ринків сільськогосподарської продукції; конкретизації законодавчих вимог до безпечності сільськогосподарської продукції, вирощеної із застосуванням пестицидів і агрохімікатів.

3. Загальна характеристика і основні положення законопроекту

Законопроект спрямовано на:

популяризацію використання конструкції договору контрактації сільськогосподарської продукції до опосередкування відносин з реалізації цієї продукції;

конкретизацію положень щодо відповідальності виробника і контрактанта за порушення обов'язків за договором контрактації;

удосконалення правових засад діяльності оптових ринків сільськогосподарської продукції в Україні;

уточнення вимог до безпечності сільськогосподарської продукції, вирощеної з використанням пестицидів і агрохімікатів.

4. Стан нормативно-правової бази

Нормативно-правові акти, що діють у цій сфері: Конституція України; Господарський кодекс України; Цивільний кодекс України; закони України: «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції»; «Про пестициди і агрохімікати».

5. Фінансово-економічне обґрунтування

Реалізація Закону не потребує додаткового фінансування з Державного бюджету України.

6. Прогноз соціально-економічних та інших наслідків прийняття акта

Прийняття законопроекту сприятиме удосконаленню законодавчої основи аграрного ринку України.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Розділи у колективних монографіях

1. Павлюченко Ю.М. Державне управління сферами агропромислового комплексу. *Процес модернізації системи державного управління: конституційний, адміністративний та фінансовий аспекти*: колективна монографія / за заг. ред. А.С. Нестеренко. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 419–433.

2. Павлюченко Ю.М. Правові чинники формування участі особистого селянського господарства в аграрному ринку. *Sozioökonomische und rechtliche Faktoren der sozialen Entwicklung unter den Bedingungen der Globalisierung*. Hrsg. von Doktor der Wirtschaftswissenschaften, Professor Yu.V. Pasichnyk – kollektive Monographie in 2 Bänden, B. 2 – Shioda GmbH, Steyr, Austria, 2018. С. 318–326.

Статті у наукових фахових виданнях України

3. Павлюченко Ю.М. Аграрний ринок як об'єкт правового регулювання. *Вісник Донецького національного університету*. 2014. № 2. С. 119–122.

4. Павлюченко Ю.М. Відповідальність за порушення у сфері виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 106–109. URL: http://pap.in.ua/2_2017/29.pdf.

5. Павлюченко Ю.М., Бобкова А.Г. Учасники відносин у сфері екологічного підприємництва. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 56–62. (Особистий внесок: проведено дослідження правового положення певних груп учасників відносин у сфері екологічного підприємництва).

6. Павлюченко Ю.М., Бобкова А.Г. Щодо відповідальності за порушення при здійсненні екологічного підприємництва. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. № 46. С. 88–91. (Особистий

внесок: досліджено законодавчу основу та форми господарсько-правової відповідальності за порушення при здійсненні екологічного підприємництва).

7. Павлюченко Ю.М., Кравчук Б.Ю. Правова характеристика аграрних розписок. *Правничий часопис Донецького університету*. 2017. № 1-2. С. 49–56. (Особистий внесок: доопрацювання правової характеристики аграрних розписок).

8. Павлюченко Ю.М. Завдання і засоби державного регулювання аграрного ринку. *Право України*. 2018. № 5. С. 71–84.

9. Павлюченко Ю.М. Підстави захисту прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку. *Правові системи*. 2018. № 1/2. С. 281–291.

10. Павлюченко Ю.М., Савчук К.О. Правове регулювання поведження з генетично модифікованими організмами. *Правничий часопис Донецького університету*. 2018. № 1-2. С. 35–43. (Особистий внесок: конкретизовано напрями удосконалення правового регулювання поведження з ГМО).

11. Павлюченко Ю.М., Коваль І.Ф. Охоронна функція господарського права. *Право України*. 2019. № 8. С. 15–30. (Особистий внесок: обґрунтовано положення щодо господарсько-правової відповідальності як складової охоронної функції господарського права).

12. Павлюченко Ю.М., Кошевець А. Правова робота з відшкодування збитків, завданих порушеннями господарських договорів. *Правничий часопис Донецького університету*. 2019. № 1. С. 35–44. (Особистий внесок: розкрито зміст правової роботи з відшкодування збитків, завданих порушеннями господарських договорів, у тому числі з реалізації сільськогосподарської продукції).

13. Павлюченко Ю.М. Законодавче забезпечення функціонування аграрного ринку. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 5. С. 208–212. URL: http://www.pap.in.ua/5_2019/53.pdf

14. Павлюченко Ю.М. Правове регулювання ринку органічної продукції. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. Вип. 1. С. 170–175.

15. Павлюченко Ю.М. Господарсько-правові засади використання та захисту прав на торговельні марки. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 77. С. 124–127.

16. Павлюченко Ю.М. Правові засади інформаційного забезпечення суб'єктів аграрного ринку. *Наукові перспективи*. 2021. Вип. 6(12). С. 201–212.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав

17. Павлюченко Ю.М. Реалізація сільськогосподарської продукції за договором контрактації. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky*. 2015. № 5. С. 78–81.

18. Павлюченко Ю.М. Державне регулювання органічного сільського господарства. *Economic and law paradigm of modern society*. 2016. № 1. С. 323–326.

19. Павлюченко Ю.М. Сельскохозяйственные обслуживающие кооперативы как участники аграрного рынка. *Научные труды «Эділет»*. 2017. № 3. С. 119–128.

20. Економіко-правовий механізм функціонування аграрного ринку. *Economic and Law Paradigm of Modern Society*. 2019. № 1. С. 45–50.

21. Pavliuchenko Y.M., Bobkova A.H., Zakharchenko A.M. Legal security of agricultural products as a condition public health system's development. *Wiadomosci lekarskie* (Warsaw, Poland : 1960). 2019. Vol. 72(12 cz 2). P. 2484–2488. (*Особистий внесок: досліджено питання правового регулювання забезпечення безпечності сільськогосподарської продукції в контексті адаптації законодавства України до законодавства ЄС*).

22. Pavliuchenko Y.M., Bobkova A.H., Zakharchenko A.M. Legal enforcement of state aid control in the field of healthcare: experience of Ukraine in the context of European integration. *Wiadomosci lekarskie* (Warsaw, Poland : 1960). 2020. Vol. 73(12 cz 2). P. 2848–2854 (*Особистий внесок: досліджено окремі проблемні питання державної допомоги та правового забезпечення контролю за її наданням*).

23. Pavliuchenko Y. Conceptual approaches in law to the concept of the agrarian market definition. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 4 (32). Vol. 1. P. 213–219.

24. Pavliuchenko Y. Principles of Business Activity in the Context of Sustainable Development. / Y. Pavliuchenko, K. Kalachenkova, S. Melnyk, O. Titova, R. Kvasnytska.

Lecture Notes in Networks and Systems. 2021. Vol. 194 LNNS. P. 273–285 (*Особистий внесок: досліджено проблемні аспекти впровадження принципу екологізації господарської діяльності як умови сталого розвитку*).

25. Павлюченко Ю.М. Система правовідносин щодо реалізації сільськогосподарської продукції. *ReOS*. 2021. № 2. P. 53–60.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

26. Павлюченко Ю.М. Правове забезпечення форм реалізації сільськогосподарської продукції. *Юридическая наука и образование в условиях глобализации: состояние и перспективы развития* : матеріали Междунар. науч.-практ. конф., посвященной 30-летию економіко-правового факультета Донецького нац. ун-та (м. Донецьк, 24–25 октября 2013 г.) / под общ. ред. А.Г. Бобковой. Донецьк : ДонНУ, 2013. С. 114–116 (*форма участі – очна*).

27. Павлюченко Ю.М. Щодо правового статусу учасників аграрного ринку. *Сучасні науково-практичні проблеми екологічного, земельного та аграрного права* : матеріали круглого столу (м. Харків, 6 грудня 2013 р.) : зб. тез наук. доп. / за заг. ред. А.П. Гетьмана; Нац. Ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків : Право, 2013. С. 173–175 (*форма участі – заочна*).

28. Павлюченко Ю.М. Правові форми участі сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу в аграрному ринку. *«Pravna veda a prax v tretom tisicroci»* : Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie (Kosice, 27–28 februar 2015). Kosice: Univerzita Pavla Jozefa Safarika v Kosiciach. Kosice, 2015. С. 75–78 (*форма участі – заочна*).

29. Павлюченко Ю.М. Правове забезпечення обігу екологічно чистої сільськогосподарської продукції. *Правове забезпечення економічного розвитку та екологічної безпеки суспільства* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 14–15 травня 2015 р.) / за заг. ред. проф., д-ра юрид. наук Бобкової А.Г. Вінниця : ДонНУ, 2015. С. 278–281 (*форма участі – очна*).

30. Павлюченко Ю.М. Щодо класифікації аграрного ринку як об'єкта правового регулювання. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного,*

земельного та екологічного права : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22–23 травня 2015 р.), присвяченої 90-річчю від народження академіка В.З. Янчука / за ред. проф. В.М. Єрмоленка. Київ : Видавничий центр НУБіП України, 2015. С. 167–170 (форма участі – заочна).

31. Павлюченко Ю.М. Щодо вимог до виробництва та реалізації органічної сільськогосподарської продукції. *Конституційні засади правотворення і правозастосування: стан та перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 22 квітня 2016 р.) / ДонНУ, ред. кол. : Гринюк Р.Ф., Турченко О.Г. та ін. Вінниця : ДонНУ, 2016. 176 с (форма участі – очна).

32. Павлюченко Ю.М. Нормативно-правове регулювання ринку органічної продукції. *Державо- та правотворчі традиції українського народу (до 150-річчя М. С. Грушевського)* : збірник тез доповідей III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 23 листопада 2016 р.). Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. С. 114–116 (форма участі – заочна).

33. Павлюченко Ю.М. Щодо об'єктів аграрного ринку. *Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України* : матеріали круглого столу (м. Харків, 2 грудня 2016 р.) / за ред. А.П. Гетьмана. Харків : Право, 2016. С. 155–158 (форма участі – заочна).

34. Павлюченко Ю.М. Альтернативный способ разрешения споров между участниками организованного аграрного рынка. *Перспективы развития права* : сборник материалов Междунар. науч. конф. (м. Вильнюс, 22 января 2017 г.). Вильнюс : Университет Казимераса Симонавичуса, 2017. С. 158–167 (форма участі – заочна).

35. Павлюченко Ю.М. Щодо адміністративних послуг для функціонування аграрного ринку. *Innovative scientific researches of legal regulation of public administration* : conference proceedings International Scientific Conference «Innovative scientific researches of legal regulation of public administration» (Lublin, June 16–17, 2017). Lublin : Fundacja instytut spraw administracji publicznej, 2017. С. 84–87 (форма участі – заочна).

36. Павлюченко Ю.М., Бобкова А.Г. Розвиток екологічного підприємництва як шлях до забезпечення екологічної та продовольчої безпеки. *Право та проблеми сталого розвитку в глобалізованому світі* : матеріали дискусійної панелі Першого Харк. міжнар. юрид. форуму (м. Харків, 3-6 жовтня 2017 р.). Харків : Право, 2017. С. 26–31. (*Особистий внесок: досліджено роль органічного сільського господарства як різновиду екологічного підприємництва у досягненні екологічної та продовольчої безпеки*) (форма участі – заочна).

37. Павлюченко Ю.М. Щодо форм організованого аграрного ринку. *Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Краків, 29 листопада – 1 грудня 2017 р.) / відп. ред. І. В. Злобін, Т. В. Міхайліна. Вінниця : ЦОП «Документ Принт», 2017. С. 125–127 (форма участі – очна).

38. Павлюченко Ю.М. Щодо участі особистих селянських господарств в аграрному ринку. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 9 березня 2018 р.) / за ред. Г.О. Ульянової; уклад.: О.В. Дикий, Ю.Д. Батан. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 105–108. (форма участі – заочна)

39. Павлюченко Ю.М. Законодавча основа статусу сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як учасників аграрного ринку. *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 квітня 2018 р.) / за заг. ред. А.М. Статівки. Харків : Юрайт, 2018. С. 230–235 (форма участі – заочна).

40. Павлюченко Ю.М. Щодо регулюючої функції аграрного ринку. *Актуальні проблеми господарського права і процесу* : матеріали круглого столу (м. Київ, 9 листопада 2018 р.) Київ : Видавництво Ліра-К, 2018. С. 134–137 (форма участі – очна).

41. Павлюченко Ю.М. Правове регулювання аграрного ринку як інститут аграрного права. *Сучасний стан та перспективи розвитку земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: теорія та практика* : зб. матеріалів

наук.-практ. конф. (м. Харків, 7 грудня 2018 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. Харків : ТОВ «Оберіг», 2018. С. 153–155 (*форма участі – очна*).

42. Павлюченко Ю.М. Правова основа захисту економічних інтересів України як учасника європейського аграрного ринку. *Правове забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий, інтелектуальний простір* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 23 квітня 2019 р.). Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. С. 182–186 (*форма участі – очна*).

43. Павлюченко Ю.М. Щодо функцій аграрного ринку. *Актуальні дослідження правової та історичної науки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. юрид. та істор. спрямування (16 вересня 2019 р.) Випуск 15. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=2753 (*форма участі – заочна*).

44. Павлюченко Ю.М. Щодо правового регулювання державних аграрних інтервенцій. *Господарське право та процес в умовах трансформації суспільних відносин* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 27 вересня 2019 р.). Кривий Ріг : ДЮІ МВС України, 2019. С. 253–264 (*форма участі – заочна*).

45. Павлюченко Ю.М. Правові форми аграрного ринку. *Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф, присвяченої 35-річчю кафедри господарського права Дон. нац. ун-ту ім. Василя Стуса (м. Вінниця, 11–12 жовтня 2019 р.). / Наук. ред. А.Г. Бобкова, А.М. Захарченко. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. С. 235–237 (*форма участі – очна*).

46. Павлюченко Ю.М. Щодо принципу аграрного протекціонізму в регулюванні аграрного ринку. *Другі наукові читання пам'яті академіка В.К. Мамутова* (м. Київ, 3 липня 2020 р.). / Наук. ред. В.А. Устименко. Київ : НАН України; ДУ «ІЕПД імені В.К. Мамутова НАН України», 2020. С. 273–276 (*форма участі – очна*).

47. Павлюченко Ю.М. Система органів державного регулювання на аграрному ринку. *Legal science, legislation and law enforcement practice: regularities and development trends* : conference proceedings International scientific and practical

conference (Lublin, October 30-31, 2020). Lublin : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. P. 205–209 (*форма участі – заочна*).

48. Павлюченко Ю.М. Правові питання впливу агроінновацій на стан аграрного ринку. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери* : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 листопада 2020 р.) / за ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги, Т.В. Курман. Харків : Юрайт, 2020. С. 207–211 (*форма участі – заочна*).

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

49. Павлюченко Ю.М., Бобкова А.Г. Учасники відносин у сфері екологічного підприємництва. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері екологічного підприємництва. *Правове забезпечення розвитку екологічного підприємництва («зеленої» економіки)* : монографія / А.Г. Бобкова, Р.Ф. Гринюк, І.Ф. Коваль та ін.; за заг. ред. А.Г. Бобкової / ДонНУ імені Василя Стуса. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. С. 70–89; 198–217. (*Особистий внесок: досліджено особливості правового статусу суб'єктів екологічного підприємництва та інших учасників відносин у сфері екологічного підприємництва; досліджено питання підстав, видів і форм юридичної відповідальності за правопорушення у сфері екологічного підприємництва*).

50. Павлюченко Ю.М. Публічно-правове забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій. *Актуальні проблеми забезпечення сталого розвитку держави і права* : колективна монографія / За ред. Р.Ф. Гринюка, А.Є. Краковської, О.Г. Турченко. Вінниця : ДонНУ імені Стуса, 2019. С. 285–306.

51. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Т. 15 : Господарське право / редкол. : В. А. Устименко (голова) та ін. Харків : Вид-во «Право», 2019. 784 с. (*Особистий внесок здобувача полягає у підготовці трьох статей, що розкривають значення юридичних термінів, зокрема «Аукціон» (с. 45–49), «Господарсько-правова відповідальність» (с. 126–130) (у співавторстві із А.Г. Бобковою), «Господарсько-торговельна діяльність» (с. 132–136).*

УКРАЇНА
 МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21021, тел. приймальні: +38 (0432) 50-89-30,
 факс: +38 (0432) 50-87-78, E-mail: rector@donnu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02070803

«02» червня 2021 р. № 54/01.1.3-43

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційної роботи
 Павлюченко Юлії Миколаївни
 на тему «Господарсько-правове забезпечення аграрного ринку»,
 що подано на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
 за спеціальністю 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне
 право**

Дисертаційна робота виконана відповідно до тематики наукових досліджень юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса: «Розвиток правової системи України: стан та перспективи» (державна реєстрація № 0112U002868), «Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи» (номер державної реєстрації з 0118U003140), в межах яких авторкою проведено дослідження та запропоновано шляхи удосконалення господарсько-правового забезпечення аграрного ринку.

Отримані наукові результати також використовуються у навчальному процесі кафедри господарського та адміністративного права Донецького національного університету імені Василя Стуса при викладанні дисциплін «Аграрне право», «Проблеми господарсько-правової відповідальності», «Юридичне обслуговування суб'єктів господарювання».

Проректор з наукової роботи

І.В. Хаджинов

ПрАТ «МХП»
Ідентифікаційний код: 25412361
вул. Академіка Заболотного, 158
м. Київ, 03143, Україна

+380 44 207 0000
+380 44 207 0002
office@mhp.ua
www.mhp.ua

№ 157/1

29 червня 2021 р.

ДОВІДКА
про використання результатів дисертаційної роботи
Павлюченко Ю.М. на тему «Господарсько-правове забезпечення
аграрного ринку»

За результатами ознайомлення відділом аналізу та адміністрування Департаменту виробництва продукції рослинництва і тваринництва ПрАТ «МХП» з основними результатами дисертаційної роботи Павлюченко Ю.М. на тему «Господарсько-правове забезпечення аграрного ринку», зокрема щодо господарсько-правового захисту прав і законних інтересів на аграрному ринку, визнано, що певні висновки мають практичне значення та цінність.

Визнано, що висновки і пропозиції:

- які сформульовано стосовно підстав захисту порушених прав суб'єктів аграрного ринку;
- які розкривають особливості застосування господарсько-правової відповідальності за порушення договірних зобов'язань на аграрному ринку;
- які містять рекомендації щодо способів і форм захисту порушених прав суб'єктів аграрного ринку

представляють інтерес у практичній діяльності ПрАТ «МХП», на підставі чого прийнято рішення про використання деяких пропозицій у процесі планування, організації та здійснення власної виробничої діяльності.

Кандидат економічних наук,
керівник відділу аналізу та адміністрування

П.А.Мороз

Тігітис Мороз

Т.А. підтверджую

Ст. інспектор

Ірина Андрюккіна Ю.М.

ПРИВАТНЕ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ ПІДПРИЄМСТВО
«ТАВІЛЬЖАНСЬКЕ»
код ЄДРПОУ 31368939
62731, Харківська область, Дворічанський район, с.Тавільжанка
тел. /05750/ 73434, 73431 E-mail: psptavol@gmail.com

Вих. № 104 від « 30 » червня 2021р.

ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Довідкою засвідчуємо, що результати дисертаційної роботи Павлюченко Юлії Миколаївни на тему «Господарсько-правове забезпечення аграрного ринку» в частині змісту законодавчого забезпечення аграрного ринку, реалізації сільськогосподарської продукції, юридичної характеристики договорів, які опосередковують реалізацію сільськогосподарської продукції, рекомендовані до використані в діяльності ПСП «Тавільжанське».

З повагою,

Директор
ПСП «Тавільжанське»

Шило О.В.

Код ЄДРПОУ: 23295920
UA25380805000000026002136691
в Райффайзенбанк Аваль м. Київ

СФГ УРОЖАЙ
вул. Київська 98а, с. Андріяшівка,
Роменський р-н, Сумська обл., 42087.
тел.: (05448) 9-33-50, (05448) 9-38-40.

№215

« 03 » червня 2021р.

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного
дослідження Павлюченко Ю.М.
на тему «Господарсько-правове забезпечення аграрного ринку»
на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
за спеціальністю 12.00.04 – господарське право; господарсько-
процесуальне право

Довідка видана на підтвердження впровадження і використання результатів дисертаційного дослідження Павлюченко Ю.М. на тему «Господарсько-правове забезпечення аграрного ринку» у роботі селянського (фермерського) господарства «УРОЖАЙ».

На підставі положень дисертаційної роботи, які розкривають законодавче регулювання відносин щодо реалізації сільськогосподарської продукції, проведено роботу з оновлення та доповнення власної бази нормативно-правових актів актами, які містять положення щодо реалізації сільськогосподарської продукції, здійснення державного контролю у цій сфері, застосування відповідальності тощо.

У договірній роботі селянського (фермерського) господарства «УРОЖАЙ» використовуються результати дисертаційного дослідження щодо договорів, які опосередковують реалізацію сільськогосподарської продукції, зокрема при обранні відповідної договірної форми (договору оптової купівлі-продажу; поставки, контрактації сільськогосподарської продукції); взято до уваги висновки щодо переваг реалізації сільськогосподарської продукції за договором контрактації сільськогосподарської продукції.

На підставі висновків та пропозицій щодо застосування штрафних санкцій та оперативно-господарських санкцій проводиться робота з аналізу укладених договорів, а також положень проектів договорів на реалізацію сільськогосподарської продукції в частині закріплення підстав та порядку застосування цих господарських санкцій.

Голова СФГ «УРОЖАЙ»

М.І. Шевченко

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного
дослідження Павлюченко Ю.М.
на тему «Господарсько-правове забезпечення аграрного ринку»
на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
за спеціальністю 12.00.04 – господарське право; господарсько-
процесуальне право

Цією довідкою засвідчується впровадження і використання результатів дисертаційного дослідження Павлюченко Ю.М. у роботі адвоката (самозайнятої особи) Шмакова Олега Віталійовича.

Зокрема, у роботі використовуються такі результати дисертаційного дослідження:

- висновки щодо здійснення державного контролю у сфері забезпечення безпечності сільськогосподарської продукції;
- висновки щодо господарсько-правової відповідальності за порушення на аграрному ринку в частині конкретизації того, що за порушення на аграрному ринку можуть застосовуватися всі форми господарсько-правової відповідальності, від оптимального набору санкцій яких та оцінки реального застосування залежить досягнення мети захисту порушених прав;
- рекомендації щодо обрання способів захисту прав і законних інтересів, які можуть застосовуватися на аграрному ринку, залежно від мети захисту: 1) способи захисту, спрямовані на належне виконання господарсько-договірних зобов'язань; 2) способи захисту, спрямовані на відновлення порушених прав через несення порушником додаткових негативних наслідків майнового та/або організаційного характеру; 3) способи захисту, спрямовані на відновлення порушених прав шляхом визнання недійсними актів органів державної влади, органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, ущемлюють права та законні інтереси суб'єкта аграрного ринку.

4 червня 2021 року

